

KÖZELKÉP

**A VÁLSÁG
MUNKAPIACI
HATÁSAI**

Szerkesztette
MOLNÁR GYÖRGY

Előszó

1. Foglalkoztatás, munkanélküliség és bérek a válság első évében
 - 1.a) Válságintézkedések a munkapiacon
 - 1.b) A válság hatására tett vállalati válaszlépések
2. A válság hatása a vállalatok gazdálkodására
3. A csoportos létszámleépítések főbb jellemzői a válság idején
4. A gazdasági világválság hatása a munkanélküliség területi egyenlőtlenségeire
 - 4.a) Hogyan érintette a gazdasági válság a leghátrányosabb helyzetű kistérségeket?
 - 4.b) Elérési idő és a falu-város-bérkülönbség
5. A válság lehetséges hatásai a be nem jelentett foglalkoztatásra
6. A válság hatása a háztartásokra – mikroszimulációs elemzés
7. Jövedelemeloszlás és megélhetési nehézségek a konszolidációs csomagok és a válságok közepette Magyarországon
 - 7.a) A háztartások változó fogyasztói magatartása a lakás- és a lakáshitelpiacon
8. Összkép. A Közelkép legfontosabb következtetései
9. Hivatkozások

ELŐSZÓ

A Munkaerőpiaci Tükör *Közelkép* című része általában a munkapiac egy meghatározott területét vizsgálja, a rendelkezésünkre álló hazai empirikus kutatási eredményekre támaszkodva. Most a szokásosnál kicsit szélesebbre nyitjuk látószögünket, és a válságnak a munkapiac egészére gyakorolt hatását igyekszünk körüljárni, sőt kitekintünk a háztartásokra gyakorolt hatásokra is.

Eddig a Közelképben többnyire már kielelt, szakmai vitákon megmért kutatási eredmények jelentek meg. A válság témájában ilyen szintézisekre nem lehet számítani, a vizsgált folyamatok még le sem zárultak, az elemzéshez szükséges adatsorok rövidek, sőt néhány témakörben (például lakossági fogyasztás) még nincsenek is adataink a válság idejéből.

Ennek ellenére, több mint két évvel a válság kezdete után nem tehetjük meg, hogy nem reflektálunk rá érdemben. Egy rendkívüli helyzet a kutatásban és a publikálásban is a megszokottól eltérő reakciókat követel. Emiatt tartjuk szükségesnek azt is, hogy ne csak a közvetlen, rövid távú munkapiaci hatásokat vegyük számba, hanem a közvetett, hosszabb távon, a háztartásokon, a munkaerő újratermelésén keresztül érvényesülő folyamatokat is. A válság munkapiaci jelenségei sem érthetők meg, ha figyelmen kívül hagyjuk a vállalatok és a háztartások válaszait.

A Közelkép első fejezetében *Köllő János* a foglalkoztatás, a munkanélküliség és a bérek alakulását vizsgálja a válság első évében. A tanulmány középpontjában az alkalmazotti létszám, a havi átlagos fizetett munkaórák és a bruttó órakereset változásainak – és ezek egymáshoz való viszonyának – modellszámításokon alapuló elemzése áll, egy több mint ötezer vállalatból álló panelmintán, amelynek tagjait 2008 és 2009 májusában is megfigyelték a Foglalkoztatási és Szociális Hivatal bértarifa-felvételeiben. Ennek a vizsgálatnak a legfontosabb eredménye, hogy a magyar vállalatok a válság első évében alapvetően a foglalkoztatás leépítésével reagáltak a kereslet csökkenésére, a hitelezés szűkülésére és az üzleti bizalom megingására. A KSH munkaerő-felmérésének adatai alapján az is megállapítható, hogy a foglalkoztatotti létszám csökkenését elsősorban a munkaerő-felvételek elhalasztása magyarázza. A tanulmányt a válságra adott foglalkoztatáspolitikai válasz rövid áttekintése zárja.

A Közelkép az elmúlt években kialakított gyakorlatnak megfelelően az átfogó elemzésekhez kapcsolódva néhány témát rövidebb terjedelemben fejt ki. *Elek Péter* és *Scharle Ágota* írása a gazdasági visszaesés foglalkoztatási hatásainak tompítása érdekében hozott európai és azon belül a magyar szakpolitikai intézkedéseket veszi számba, megállapítva, hogy a magyarországi válságkezelés leglényegesebb elemei közé a munkakereslet ösztönzése, illetve fenntartása tartozott.

Semjén András és *Tóth István János* a vállalatok válság hatására tett válaszlépéseit vállalati adatfelvételek alapján tekinti röviden át. A felmérések eredményei arra utalnak, hogy a vállalatok jellemzően egyidejűleg számos különböző, rövid távon ható reaktív és hosszabb távú alkalmazkodást eredményező proaktív válságkezelő lépést is kombinálnak, nem emelhető ki egyetlen kitüntetett vállalati stratégia a válság kezelésére.

Az átfogó, a teljes vállalati szférát reprezentáló adatokon nyugvó elemzésekhez képest eltérő módszertant használ *Boda Dorottya* és *Neumann László*. A szerzők két empirikus kutatás eredményeit foglalják össze, amelyekben előszörban vállalati interjúk révén vizsgálták a válság hatását a vállalatok gazdálkodására. A tanulmány érzékletes példákon mutatja be, milyen feltételek között, milyen munkaügyi döntések révén alakul ki egy-egy, már a munkapiacra is mérhető esemény. Ennek során kitérnek a vállalatok által érzékelt válságtünetekre, a munkaügyi következményekkel járó válságkezelő intézkedésekre, az állami támogatások és a munkavállalói érdekképviseletek szerepére egyaránt.

Busch Irén és *Lázár György* adatgazdag tanulmánya a vállalati létszámgazdálkodás egy fontos részterületének, a csoportos létszámleépítéseknek a főbb jellemzőit mutatja be. Az Állami Foglalkoztatási Szolgáltatnak a bejelentési kötelezettségen alapuló adatgyűjtése révén erről a területről teljes körű adatok állnak rendelkezésre. A jogi háttér ismertetése után a szerzők összevetik a bejelentett létszámleépítések és a regisztrált munkanélküliség alakulását az elmúlt 10 évben, majd részletesen megvizsgálják a 2008 októbere és 2010 júniusa közötti időszak fejleményeit. A szerzőknek lehetőségük nyílt a csoportos létszámleépítések által érintett dolgozók adatainak összekapcsolására a regisztrált álláskereső nyilvántartásával, így nyomon tudták követni az érintett dolgozók munkapiaci státusának alakulását is.

Lőcsei Hajnalka írása a nyilvántartott álláskereső regisztere alapján elemzi a válság hatását a munkanélküliség területi egyenlőtlenségeire. A változások sebessége, jellege alapján négy szakaszra bontja a 2008 ősztől 2010 nyaráig terjedő időt, és mindegyikre bemutatja a munkanélküliség területi terjedésének alakulását. Megállapítja, hogy a válság első időszakában elsősorban az exportorientált vállalkozások körzetében, a legfejlettebb vidéki térségekben, ezen belül is az ingázás forrásterületein emelkedett jelentősen az álláskereső száma. Később azonban a munkanélküliség emelkedése területileg is általános

jelenségévé vált. A válság mélypontjáig némileg enyhült a munkapiac térben is megnyilvánuló dualitása, csökkentek a területi különbségek, de ez a hatás valószínűleg csak átmeneti.

A területi elemzést két rövid írás egészíti ki. *Faluvégi Albert* írása azt nézi meg közelebbről, hogy a válság hogyan érintette a leghátrányosabb helyzetű kistérségeket. Bemutatja ezeknek a kistérségeknek a kiválasztási módját és legfőbb jellemzőiket, melyek közül kiemelkedik a nagyon magas, az országos átlag több mint kétszeresét kitevő munkanélküliség. Bemutatja, hogy e kistérségek munkanélküliségi rátája a válság során tovább nőtt, de az átlaghoz képesti lemaradás – elsősorban a közfoglalkoztatás bővülése következtében – valamelyest csökkent.

A területi foglalkoztatási különbségek alakulásának fontos összetevője az ingázás problémaköre. *Bartus Tamás* az elérési idő és a falu-város bérkülönbség kapcsolatát elemzi. A modellszámítások céljára megfelelő adatok csak a válság előtti időszakra állnak rendelkezésre, de ezekből is fontos következtetések vonhatók le. A tanulmány legfontosabb megállapítása, hogy a hátrányos helyzetű régiókban az ingázással járó idővesztés becslött költségei elérik vagy meghaladják az elérhető bérnövekményt.

Friss adatok hiányában szintén korábbi vizsgálatok alapján igyekszik következtetéseket levonni *Semjén András* és *Tóth István János* hosszabb tanulmánya, a válságnak a be nem jelentett foglalkoztatásra gyakorolt hatásait illetően. A be nem jelentett foglalkoztatáson belül két formára koncentrálnak: a „zsebbe való fizetésre” és a „számlás kifizetésekre”. Összesen 13 típust megkülönböztetve, sorra veszik, hogy egy vállalat életében milyen hatásokat indukálhatott a válság a bejelentett, illetve a be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott foglalkoztatás arányaiban. Következtetésük, hogy a gazdasági válság az utóbbi két évben nagy valószínűséggel a be nem jelentett, illetve álcázott munka elterjedtségének és mennyiségének növekedését eredményezte.

A következő tanulmányok középpontjában a válságnak a háztartásokra gyakorolt hatása áll. *Gáspár Katalin* és *Kiss Áron* mikroszimulációs elemzése azt vizsgálja, hogy a válság első évében történt elbocsátások hatására hogyan változott a különböző helyzetű háztartások jövedelmi pozíciója. A KSH munkaerő-felméréséből különböző jellemzők alapján megbecsülik a foglalkoztatottak állásvesztési valószínűségét, majd a háztartási költségvetési felvételek alapján elemzik az elbocsátások jövedelmi hatását. Többek között megállapítják, hogy az állásvesztési valószínűség az alacsonyabb jövedelmi csoportok foglalkoztatottjai körében két-háromszorosa a magasabb jövedelmi csoportokban megfigyelhetőnek. Az állásvesztések következtében elszenvedett átlagos jövedelemvesztés abszolút értéke nő a jövedelemmel, ugyanakkor a relatív jövedelemvesztés minden jövedelemcsoportban hasonló mértékű.

Tóth István György és Medgyesi Márton tanulmánya két fő részből áll. Az elsőben a Tárki háztartásmonitor-felvételei alapján mutatják be a jövedelemeloszlás főbb mutatóinak hosszú távú alakulását, különösen a 2007 és 2009 közötti változásokra koncentrálva. Ezekben a folyamatokban nem csupán a jelenlegi válság, hanem a korábbi évek konszolidációs csomagjainak hatása is megmutatkozik. Megállapítják, hogy a legutóbbi periódusban a gazdagoknak és a szegényeknek is romlott a helyzete, de a szegényeknek lényeges mértékben. A korábban megfigyelt „depolarizálódáshoz” képest a legjelentősebb változás a jövedelemeloszlás alsó szélén bekövetkezett polarizálódás. A foglalkoztatási polarizálódást vizsgálva arra a következtetésre jutnak, hogy különösen azoknak a csoportoknak a foglalkoztatása csökkent, akiknek a háztartásában korábban legalább két foglalkoztatott volt. A tanulmány második része a szubjektív megélhetési nehézségeket, a háztartások eladósodottságát és törlesztési problémáit mutatja be. 2007 és 2009 között nőtt a nélkülöző és anyagi gondokról beszámoló háztartások aránya. Növekedtek az adósságtörlesztési nehézségek, elsősorban az alacsonyabb jövedelmű csoportok esetében.

Ez utóbbi kérdéskörhöz kapcsolódik *Kapitány Zsuzsa* rövid írása, aki a háztartások változó fogyasztói magatartását mutatja be a lakás- és lakáshitelpiacon. Írásában elsősorban az MNB, a PSZÁF és a KSH adataira támaszkodva tárgyalja a válság hatását a háztartások hitel-, különösen lakáshitel-felvételére, a fizetési késedelmek alakulására, valamint a lakáspiacra és a lakásépítésre. Megállapítja, hogy a válság hatására a háztartások fogyasztásuk jelentős csökkentésére és hitelfelvételeik, elsősorban lakáshitel-felvételeik erőteljes korlátozására kényszerültek, így a háztartási szektor egészében nettó hitel-viszszafizetővé vált. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor jelentősen nőtt a hitelüket késedelmesen vagy egyáltalán nem törlesztők aránya.

Az ez évi Közelkép sajátos jellege miatt szükségesnek láttuk, hogy rendhagyó módon egy összefoglaló írást illesszünk a rész végére, amelyet a szerkesztő, *Molnár György* készített el. Ebben összképet próbálunk nyújtani a Közelkép tanulmányainak legfontosabb eredményeiből, rávilágítva az egyes tanulmányok közötti összefüggésekre és az eltérő megközelítésből származó különbségekre is.

1. FOGLALKOZTATÁS, MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS BÉREK A VÁLSÁG ELSŐ ÉVÉBEN*

KÖLLŐ JÁNOS

Bevezető

2009-ben a *foglalkoztatottak* éves átlagos állományi létszáma mintegy száz-ezer fővel esett vissza. A csökkenés teljes egészében az alkalmazotti körben ment végbe, itt 3,6–3,7 százalékos, a teljes (ILO-OECD meghatározása szerinti) foglalkoztatásban pedig 2,5 százalékos csökkenést eredményezett, mint azt az *1.1. táblázat* mutatja.

1.1. táblázat: A foglalkoztatottak és az alkalmazásban állók számának alakulása
2006–2009-ben

Év	Foglalkoztatottak létszáma		Alkalmazásban állók létszáma	A gazdasági szervezetek tevékenységében résztevők átlagos állományi létszáma
	15–64 éves népesség	15–74 éves népesség		
2006	3906	3930	2790	2829
2007	3897	3926	2761	2806
2008	3849	3879	2762	2812
2009	3751	3781	2661	2710
Változás 2009/2008				
Ezer fő	-98	-98	-101	-102
Százalék	-2,5	-2,5	-3,7	-3,6

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal honlapja (<http://ksh.hu>). Az első két oszlop adata a KSH munkaerő-felméréséből, a harmadik és a negyedik az intézményi munkaügyi statisztikából származik.

A munkaidőben mért foglalkoztatás a létszámban mérténél valamivel nagyobb mértékben esett vissza, mert az alkalmazottak által ledolgozott havi *munkaórák* száma is csökkent, 1 százalékot kicsit meghaladó mértékben (a pontosabb adatokat lásd később).

Az ILO-OECD meghatározása szerint – a 15–61 éves, nappali tagozaton nem tanuló népesség körében – mért *munkanélküliség* 2008 második és 2009 első féléve között a férfiaknál 7,8 százalékról 10,0 százalékra, a nőknél 8,1 százalékról 9,4 százalékra nőtt (*1.2. táblázat*). A különböző munkanélküli-definíciók alapján számított ráták hasonló időbeli pályát követtek, és egészen 2010 első negyedévéig növekedtek. Ekkor a 15–64 éves népességre vonatkozó ILO-OECD munkanélküliségi ráta 11,9 százalékos – tizenöt éve nem látott – szintet ért el.¹

* Ez a fejezet a *Köllő* (2010) tanulmány eredményeit ismerteti. A szerző köszönetet mond a tanulmány különböző változatainak vitái során Budapesten (MTA KTI), Genfben (ILO, EU) és Pekingben (SEBA, Beijing Normal University) kapott segítő és bíráló megjegyzésekért, valamint *Reizer Baláznak* (CEU) kiváló asszisztensi munkájáért.

¹ <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog21003.pdf>.

1.2. táblázat: Különböző munkanélküliség-definíciók alapján számított munkanélküliségi ráták^a 2006–2009-ben

Munkanélküli, akinek nincs állása, és	2006		2007		2008		2009	
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.
Férfiak								
- állást keres ^b	7,3	7,2	7,2	7,2	7,6	7,8	10,0	10,8
- regisztrált	7,6	7,2	7,4	7,3	8,3	8,3	10,1	10,5
- szeretne dolgozni	12,5	11,8	12,0	11,8	12,6	12,6	15,1	15,7
Nők								
- állást keres ^b	7,7	8,1	7,4	8,0	8,2	8,1	9,4	10,2
- regisztrált	8,8	8,9	8,6	8,4	8,9	8,9	10,2	10,9
- szeretne dolgozni	15,1	15,1	14,5	14,5	15,2	15,0	16,6	17,2

^a A munkanélküli-ráta minden esetben $U/(E + U)$, ahol E az ILO-OECD meghatározása szerint mért foglalkoztatás és U az adott definíció szerint mért munkanélküliség.

^b Állást keres és a talált állást, el is tudná foglalni.

Megjegyzés: Az adatok a 15–61 éves, nappali tagozaton nem tanuló népességre vonatkoznak.

Forrás: KSH munkaerő-felmérései, a szerző számításai.

A foglalkoztatás-csökkenést a *reálbér* visszaesése kísérte: 2009-ben a gazdaság egészében a bruttó havi reálkereset 4,5 százalékkal, a nettó reálkereset 2,3 százalékkal maradt el a 2008. évitől.²

A válság munkapiaci hatásairól készült eddigi legteljesebb nemzetközi összehasonlító elemzés (*Verick–Islam*, 2010) Magyarországot azon országok közé sorolja – Finnországgal, Horvátországgal és Szlovéniával együtt – ahol a GDP erőteljes visszaesését közepes mértékű munkanélküliség-emelkedés kísérte. Megvizsgálták a foglalkoztatás és munkaóra-alkalmazkodás viszonyát is a feldolgozóiparban: ebben az összehasonlításban Magyarország Hollandiával és Horvátországgal került egy csoportba a foglalkoztatás jelentős, a munkaidő kismértékű visszaesése alapján, szemben Németországgal, Ausztriával, Izlanddal és Máltával (ahol a munkaidő-csökkentés döntő szerepet játszott) vagy Írországgal, Észtországgal és Szlovákiával (ahol jelentős mértékben hozzájárult a teljes munkainput csökkenéséhez).

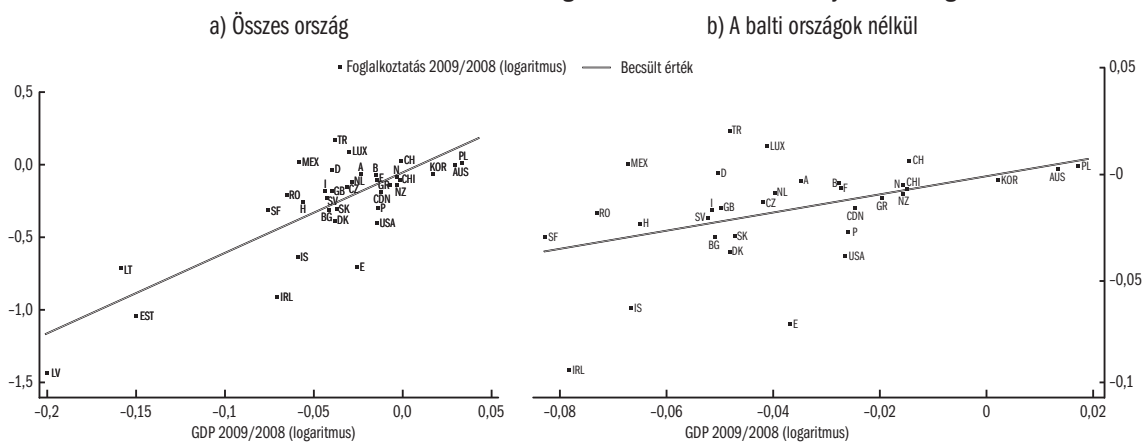
A teljességre törekvő nemzetközi összehasonlítás azonban a jelenleg rendelkezésre álló adatok hiányosságai miatt elszigetettnek tűnik. Még e sorok írásakor, 2010 nyarán is csak néhány országban állnak rendelkezésre 2008–2009. évi reálkereseti indexek [a *Verick–Islam* (2010) tanulmány nem is tér ki a beralakulás kérdésére], márpedig a munkapiaci alkalmazkodás jellegét e nélkül nehéz megítélni. Hasonlóan súlyos akadály, hogy egyelőre alig érhető el dezaggregált, legalább a költségvetési és a versenyszférát megkülönböztető statisztikák. Az elérhető munkaidő- és bér adatok vagy az iparra, vagy a magánszektor egészére vonatkoznak, miközben a foglalkoztatási és GDP-adatok a költségvetési szektort is magában foglaló teljes gazdaságra. Jelenleg bizton-

² A KSH Stadat 2010. augusztus 26-i állapota szerint a bruttó kereset 0,6 százalékkal, a nettó 1,8 százalékkal nőtt 2009-ben. A fenti értékek 4,2 százalékos fogyasztói áremelkedéssel deflááltak.

sággal csak a termelés- és foglalkoztatás-változások közötti kapcsolat vizsgálható országok közötti összehasonlításban.

Az OECD-, valamint a nem OECD-tag EU-országok helyzetét e két dimenzió mentén az 1.1. ábra a) és b) része mutatja, feltüntetve a két változó közötti kapcsolatot legjobban leíró regressziós egyeneseket is. A foglalkoztatásnak az összes országra számított kibocsátás-rugalmassága e becslés szerint 0,62 volt [1.1.a) ábra], a szélsőséges mértékű visszaesést megélt balti országok nélkül számítva pedig 0,42 [1.1.b) ábra] – a becslés mindkét esetben statisztikailag szignifikáns. Magyarország esetében az egyszázalékos GDP-visszaesésre jutó foglalkoztatás-csökkenés az átlagosnál kisebb, csupán 0,35 százalékos volt. A GDP-visszaesés súlyosságához képest a foglalkoztatás viszonylag kis mértékben csökkent, a megszűnt munkahelyek aránya alapján azonban Magyarország a nagy vesztesek közé tartozik: az ábrán szereplők közül 12 országban a magyarnál nagyobb, 23 országban kisebb mértékben esett vissza a foglalkoztatás.

1.1. ábra: A 2009. évi GDP-változás és foglalkoztatásváltozás viszonya 36 országban

Rövidítések: A – Ausztria, AUS – Ausztrália, B – Belgium, BG – Bulgária, CDN – Kanada, CH – Svájc, CHI – Chile, Cz – Csehország, D – Németország, DK – Dánia, E – Spanyolország, EST – Észtország, F – Franciaország, GB – Nagy-Britannia, GR – Görögország, HU – Magyarország, I – Olaszország, IRL – Írország, IS – Izland, KOR – Korea, LT – Litvánia, LUX – Luxemburg, LV – Lettország, MEX – Mexikó, N – Norvégia, NL – Hollandia, NZ – Új-Zéland, P – Portugália, PL – Lengyelország, RO – Románia, S – Svédország, SF – Finnország, SI – Szlovénia, SK – Szlovákia, TR – Törökország, USA – Egyesült Államok.

Megjegyzés: A foglalkoztatási adat az ILO-OECD definíciónak megfelelő.

Forrás: OECD és Eurostat on-line adatbázisok, 2010. augusztus 12.

A költségvetési és versenyszféra összemosása azonban súlyos félreértésekhez vezethet a piaci alkalmazkodás természetének megítélésében – ezt jól mutatják a 1.3. táblázat Magyarországra vonatkozó adatai. Látható, hogy a teljes gazdaságra vonatkozó számok – amelyek szerint a foglalkoztatás és a reálbér is 4–5 százalékos mértékben csökkent – élesen eltérő alkalmazkodási min-

ták mechanikus átlagolásából adódnak, és nem tükrözik híven sem a költségvetési, sem a versenyszférában végbement változásokat. A foglalkoztatás a közszférában nőtt – a *KSH* (2010) kiadvány szerint a közfoglalkoztatást figyelmen kívül hagyva éves szinten elhanyagolható mértékben, 0,4 százalékkal csökkent –, míg a reálkereset több mint tíz százalékot veszített értékéből. Ugyanakkor a versenyszférában a reálbér nem csökkent, a foglalkoztatás viszont jelentősen, 6,7 százalékkal elmaradt a 2008. évitől.

1.3. táblázat: A foglalkoztatás, a bérek és a munkaórák változása 2008–2009-ben (százalék, év/év)

	Költségvetés ^a	Versenyszféra ^b	Összesen
Alkalmazásban állók száma	3,6	-6,7	-3,7
Havi bruttó reálkereset ^c	-11,6	0,1	-4,5
Havi átlagos munkaórák ^d	-1,3	-1,1	-1,1

^a Nonprofit szervezetekkel együtt.

^b Ötfős vagy nagyobb vállalkozások.

^c A figyelembe vett fogyasztói árindex: 1,042.

^d A publikált negyedévi adatok éves átlagának változása.

Forrás: *KSH Stadat*, a 2010. augusztus 25-i állapot szerint, kivéve munkaidő: a 2010 június 8-i állapot szerint.

A fejezet további részeiben alaposabban megvizsgáljuk a versenyszférában végbement foglalkoztatási, munkaidő- és bérváltozásokat, illetve ezek viszonyát vállalati szinten. Hasonló vizsgálódásra a közszférában – úgy tűnik – nincs szükség, ott a foglalkoztatás, a közmunkát végzőket nem számítva, lényegében érintetlen maradt, a munkaórák száma pedig csak kismértékben csökkent, és valószínű, hogy ennek egy részét is a részmunkaidős közfoglalkoztatás növekedése magyarázza. A bérek visszaesését alapvetően a 13. havi fizetés megvonása és a béremelések elhalasztása okozta, tehát e téren sem számítunk érdemleges, magyarázatra szoruló strukturális változásokra.

A vállalati adatok vizsgálata során elsősorban arra a kérdésre keresünk választ, hogy milyen mértékben nyúltak a magyar vállalatok a tömeges elbocsátások – a kemény alkalmazkodás – helyett puhább módszerekhez, mint amilyen a munkaidő és/vagy a bér csökkentése, és ha akadtak erre példák, azok milyen típusú vállalatoknál fordultak elő az átlagosnál nagyobb valószínűséggel. Vajon a magyar gyakorlat a nagyfokú belső rugalmasságot felmutató német modellhez, vagy a szélsőséges mértékű külső rugalmassággal jellemezhető spanyol mintához állt-e közelebb?³

A médiában 2008–2009-ben rendszeresen hallhattunk-olvashattunk a puha alkalmazkodásról szóló beszámolókat, nyilvánvalóan nem függetlenül attól, hogy az átmeneti munkaidő-csökkentéshez a vállalatok munkahelymegtartó támogatást igényelhettek. Ezek a támogatások 20 ezernél valószínűleg több, azonban a (későbbiekben ismertetett) legoptimistább és legnaivabb becslések szerint is 90 ezernél kevesebb munkahelyet menthettek meg – közvetlenül és

3 Németországban a GDP 5 százalékos visszaesése mellett a munkanélküliség 0,2 százalékponttal nőtt, Spanyolországban 3,6 százalékos visszaesés mellett 6,7 százalékpontos munkanélküliség-emelkedésre került sor (*Verick–Islam*, 2010, 25. o.)

közvetve –, ami nem elhanyagolható, de a válság előtti 3,9 milliós összfoglalkoztatáshoz képest mégiscsak szerény mérték. A puha alkalmazkodás tényleges szerepét ezért célszerű a mikroadatok jelzései alapján, és nem a kérdés sajtóbeli súlyával mérni.

A fejezetben áttekintett adatok nagyfokú külső rugalmasságról, szinte teljes bérmereségről és összességében a puha megoldások ritka előfordulásáról tanúskodnak a válság első évében. A versenyszférában az alkalmazkodás tehát a foglalkoztatás viselte, ami nem éri meglepetésként a munkagazdaságtani alapképzésen átesett közgazdászokat, de minden bizonnyal meghökkenti a 21. századi kontinentális európai munkapiacok és ipari viszonyok ismerőit.

Puha és kemény alkalmazkodás

Egy súrlódásmentes és versengő munkapiacon a foglalkoztatás és a bér egyidejű csökkenését várjuk negatív termékpiaci sokk esetén, ha a munka kereslete és kínálata is korlátozottan rugalmas. A makrogazdasági és munkapiaci elemzés egyik fogas kérdése volt és maradt máig, hogy a tankönyvi előrejelzéssel szemben miért figyelünk meg nagy konjunkturális hullámzásokat a foglalkoztatásban, és viszonylag kicsiket a reálbérben. A közgazdasági elmélet számos kísérletet tett annak megértésére, hogy a ciklikus visszaesések miért gyakorolnak erősebb hatást az alkalmazottak számára, mint a bérekre, és több modell is rámutatott, hogy nem csak a nominális bérek munkajogi és talán lélektani érvekkel is könnyen indokolható „lefelé merevsége” járhat ilyen következményekkel.

Ha a béreket a szakszervezetek (vagy valamilyen érdekegyeztető fórum, esetleg a kormány) határozzák meg, a foglalkoztatást pedig ennek figyelembevételével az egyes munkáltatók, akkor a munkakeresleti görbe bérrugalmasság-megtartó (izoelasztikus) eltolódása a foglalkoztatás csökkenésével jár, miközben a reálbér nem változik. Az ilyen helyzeteket leíró „monopolszakszervezet-modellekben” a bérek a munkakereslet bérrugalmasságától függenek, a foglalkoztatás szintjétől vagy annak változásától nem (*McDonald–Solow*, 1981).

Hasonló kimenetet jeleznek előre a „hatékony alku” modellek is, melyekben a munkáltatók a bérek és a foglalkoztatás szintjére egyaránt érzékeny szakszervezetekkel alkudoznak. Az alku kimenetei ilyenkor egy, a bér és a foglalkoztatás síkjában potenciálisan (bár nem feltétlenül) emelkedő szerződési görbén helyezkednek el, amelynek formája függ a vállalat határtermék-bevételi görbéjének alakjától, a szakszervezetek preferenciáit leíró közömbösségi görbék hajlásától, valamint a rezervációs profitoktól, a rezervációs bérektől és a felek alkuerejétől. Mint *McDonald–Solow* (1981), illetve egy későbbi formális levezetésben például *Brueckner* (2001) megmutatta, a piaci kilátások romlása a szerződési görbét felfelé tolja, míg a rezervációs bér csökkenése ezzel ellentétes hatást vált ki. Gazdasági visszaeséskor, amikor az üzleti kilátások

és a munkavállalók alternatív jövedelmei egyidejűleg romlanak, az alkalmazkodási folyamat egyes lépései egymást erősítve csökkentik a foglalkoztatást, míg a bérekre gyakorolt ellentétes irányú hatások gyengítik vagy akár teljesen ki is olthatják egymást. Miként a monopolszakszervezet-modellben, itt is azt várjuk, hogy az alkalmazkodás terhe nagyrészt vagy teljesen a foglalkoztatásra terhelődik. A foglalkoztatás volatilitását növelik az *implicit szerződések* (Azariadis, 1975, Rosen, 1985) és a munkanélküli-segély rendszere által nyújtott rejtett támogatások is, ez utóbbiak az *ideiglenes elbocsátások* magas szintjét ösztönzik (Feldstein 1976, 1978). A reálbér merevségét és a foglalkoztatás (pontosabban: a munkakínálat) erőteljes hullámzását vetítik előre a gazdasági ciklusok azon reálmodelljei (*real business cycle model*) is, amelyek feltételezik, hogy a munkavállalók rendkívül érzékenyen reagálnak a kereseti lehetőségeikben beálló átmeneti változásokra. Ezt csupán a teljesség kedvéért említjük, mert a kínálati oldali intertemporális helyettesítés hipotézise (Lucas–Rapping, 1969) aligha szolgálhat támpontként a jelenlegi pénzügyi és gazdasági válság munkapiaci következményeinek – különösen a gyors munkanélküliség-növekedésnek – a megértéséhez.

Miközben számos érv szól a mellett, hogy erős ciklikusságot tételezzünk fel a foglalkoztatás, és gyengébbet a reálbér esetében, ezt az elmúlt néhány évtizedre vonatkozó európai tapasztalat már nem mindig támasztotta alá. Messina–Strozzi–Turunen (2009) a feldolgozóipari foglalkoztatás és bérek ciklikusságát vizsgálva 1960 és 2004 között jelentős országok közötti eltéréseket mutatott ki. Gyenge pozitív kapcsolatot találtak ugyan a létszám és a bér ciklikusságát mérő mutatók között, de erősen eltérő helyzetű országcsoportokat azonosítottak a két vizsgált dimenzió mentén. A jelenlegi válságra vonatkozó első adatok is nagyfokú országhközi eltérésekre utalnak egyfelől a foglalkoztatás kibocsátás-rugalmasságában, másrészt a foglalkoztatás- és a munkaidő-csökkenés relatív nagyságában (Verick–Islam, 2010, 25–27. o.).

A zömmel képzett munkaerőt alkalmazó, erős állami szabályozás és szakszervezeti befolyás alatt álló modern munkapiacokon egy átmenetinek ígérkező válság esetén a puha alkalmazkodás számos okból kedvezőbb megoldást jelenthet, mint a tömeges elbocsátás. A munkaidő vagy a bérek csökkentése hosszabb távon olcsóbb lehet, ha magasak az alkalmazkodási (elbocsátási, felvételi és betanítási) költségek. Az elbocsátások veszélyeztetik a vállalat-specifikus tudás megszerzéséhez nyújtott munkáltatói támogatások megtérülését is. Ráadásul, éppen az alacsony kapacitáskihasználás időszakában érdemes elbocsátás helyett *képezni* a munkásokat.

A vállalatok érdekeltségét adottnak véve, a puha megoldások valószínűsége függ attól, hogy azok milyen hasznosságvesztést okoznak a szakszervezetek által képviselt munkavállalóknak, és hogy a szakszervezet milyen nyomást képes gyakorolni a vállalatvezetésre. Cahuc–Zylberberg (2004, 416–417. o.) megmutatta: nagyobb valószínűséggel kerül sor munkaidő-csökkenésre, ha a

pénzjövedelem határhaszna alacsony, és a szakszervezetek erősek. Egyszerűbben fogalmazva: leginkább a gazdag országok erősen szervezett munkapiacain számíthatunk puha megoldásokra, annál is inkább, mert ott idővel számos, a belső rugalmasságot segítő intézmény alakul ki. Ilyen megoldás például a *munkaidőszámla* (*working time account*), amit „csúsztatás” néven ismer az informális magyar gyakorlat is, de mint formális munkaügyi jogintézmény csak szűk körben terjedt el, szemben például Németországgal vagy Csehországgal, ahol a nagyvállalatok több mint felében alkalmazzák (*Bellmann-Gerner*, 2010, 4. o.). A német feldolgozóiparban számos vállalatnál kötnek *foglalkoztatási és versenyképességi megállapodásokat*, amelyek értelmében a munkavállalók krízishelyzetben hajlandók elfogadni alacsonyabb béreket és rövidebb munkaidőt, míg a vállalatok a munkahelyek garantálása mellett képzést és egyéb, például a belső mobilitást segítő támogatásokat nyújtanak (*Bellmann-Gerlach-Meyer*, 2008). A formális *nyereségrészesedés* is segíti a belső rugalmasságot azáltal, hogy automatikus kapcsolatot teremt az üzleti szerencse hullámszámai és a munkavállalók javadalmazása között.

Az elméleti megfontolások alapján és a hazai intézményekre vonatkozó ismereteinket bevetve sem lett volna könnyű előre jelezni, hogyan reagálnak a magyar vállalatok a 2008–2009. évi pénzügyi és gazdasági válság átmenetinek ígérkező sokkjára. A magyar munkapiaci szabályozás ugyanis sem a foglalkoztatás, sem a munkaidő, sem a bérek esetében nem szab kemény alkalmazkodási korlátokat (a minimálbér-szabályozást leszámítva). Az alkalmazkodási költségek számos vállalatot külső nyomás nélkül is puha megoldásokra ösztönözhettek, ugyanakkor nálunk fejletlenek a belső rugalmasságot kikényszeríteni képes szakszervezetek, és kialakulatlanok a munkaidő-csökkentést, munkakörmegosztást és bérengedményeket ösztönző formális intézmények.

Magyarországon a tipikus esetben elszigetelt munkáltatók állnak szemben szervezetlen munkavállalókkal. A KSH munkaerő-felmérése szerint a szakszervezeti tagok aránya az alkalmazásban állók körében 20 százalék volt 2001-ben, 17 százalék 2004-ben és 12 százalék 2009-ben. A valamilyen mértékig szervezett vállalatokban dolgozók aránya a 2001. évi 38 százalékról 2004-ig 33 százalékra, majd a válság idejére 28 százalékra csökkent.⁴ A kollektív szerződéssel lefedett munkavállalói kör a 2004. évi 25 százalékról 21 százalékra szűkült ugyanebben az időszakban (*Munkaerőpiaci Tükör*, 2009). A szakszervezetek alacsony alkuerejére utal, hogy a bérmegállapodásoknak betudható kereseti többlet alig 0–2 százalékos, egyes becslések szerint statisztikailag nem is szignifikáns (*Neumann*, 2002, *Rigó*, 2009), illetve, csak az erősen koncentrált ágazatokban jelentős (*Kertesi-Köllő*, 2003).

A munkahelyeket az európai átlaghoz viszonyítva gyengén védi a szabályozás és a napi gyakorlat. Az OECD módszertana szerint számított munkahelyvédelmi (*Employment Protection Legislation, EPL*) index értéke az ezredforduló táján 1,8 volt, mélyen a közép-kelet-európai és európai uniós átlag

⁴ Ezek az adatok inkább a nagyságrendek és a változások irányának érzékeltetésére, mint a szintek pontos felmérésére alkalmasak. A munkaerő-felmérésben 2001-ben például a megkérdezettek 14 százaléka nem tudta megmondani, hogy a vállalatánál működik-e szakszervezet. Továbbá, a szervezeti adatok eltérnek az adatközlők személye szerint. 2003-ban például a szakszervezeti szövetségek 824 ezer tagról számoltak be (*Carley*, 2003), miközben az APEH szerint 600 ezren voltak le érdekképviselői tagsági díjat az adóalapjukból (*Kun*, 2003). A munkaerő-felmérés becslése az utóbbi adathoz áll közelebb, a felmérés 618 ezer tagot számlált meg 2001-ben.

(2,4–2,4) alatt, sőt még az OECD-átlagtól (2,0) is elmaradt *Cazes–Nesporova* (2007, 37) szerint. A legújabb becslések 2,11 értékű munkahelyvédelmi indexet jeleztek Magyarországra, ami a második legalacsonyabb érték a kontinensen, és a negyedik legalacsonyabb az EU-ban az Egyesült Királyság, Írország és Dánia után (*OECD*, 2010a).

Úgy tűnik továbbá, hogy a magyar vállalatoknak nem kell különösen magas árat fizetniük a külső rugalmasságért. Az *alkalmazkodási költségekre* vonatkozó, egyelőre egyetlen hazai becslés szerint (*Kőrösi–Surányi*, 2002) az elbocsátások és a munkaerő-felmérés költségei Magyarországon nem riának ki a nemzetközi mezőnyből. A *képzési költségek* sem jelenthetnek a szokottnál komolyabb akadályt a tipikus magyar vállalat számára: a felnőttképzésben való részvétel ugyanis a legalacsonyabbak közé tartozik Európában, a munkahelyi képzés pedig kirívóan alacsony szintű (*Bajnai–Hámori–Köllő*, 2009, *Pulay*, szerk., 2009).

Miközben a magyar intézményi környezet az európai átlagnál kevésbé fékezi a kemény alkalmazkodást, a belső rugalmasság feltételeit nehezebb megítélni. A bérekről a vállalatok többsége szabadon dönthet, de a minimálbér-szabályozás korlátozza a képzetlen munkát foglalkoztató vállalatokat. E szempontból nem a viszonylag alacsony országos minimálbér/átlagbér arány (2008-ban 34,7 százalék) a mérvadó, hanem az, hogy a szakszervezetek minden évben ambiciózus célokkal kezdik az alkudozást, és szinte mindig sikerül kivívniuk a minimálbér emelését: annak reálértéke 1998 és 2008 között *minden évben* nőtt. A puha alkalmazkodást segítő intézmények ugyanakkor nagyrészt hiányoznak, vagy csak informálisan léteznek Magyarországon. A munkaidőszámla példáját már említettük. A formális nyereségrészesedési megegyezésekkel lefedett létszám nagyon alacsony, e tekintetben csak Portugáliát és Ciprust előzzük meg (*EF*, 2007). A „foglalkoztatási és versenyképességi paktumokra” emlékeztető megegyezésekről nincs tudomásunk. Hogy a gyakorlatban informálisan működnek-e a fentiekhez hasonló intézmények, annak felderítéséhez éppen a válság tapasztalatainak feldolgozása vihet közelebb.

Becslés és adatok

A következőkben az alkalmazotti létszám, a havi átlagos fizetett munkaórák és a bruttó órakereset változásait – és ezek egymáshoz való viszonyát – fogjuk megvizsgálni egy több mint ötezer vállalatból álló panelmintán, amelynek tagjait 2008 és 2009 májusában is megfigyelték a Foglalkoztatási és Szociális Hivatal bértarifa-felvételében. Különös figyelmet szentelünk az alkalmazkodás módját potenciálisan befolyásoló vállalati jellemzőknek: a munkaerő-állomány képzettség szerinti összetételének, a szakszervezet jelenlétének, az állami tulajdon vagy a minimálbér-szabályozásnak való kitettségnek.

Az elemzés több okból sem lehet teljes és pontos. Először is, nem ismerjük a vállalatokat ért sokk mértékét, nem rendelkezünk ennek leírására alkalmas

közelítő változókkal sem, mint amilyen az árbevétel változása, az exporthányad vagy a banki hitelek szerepe a vállalat finanszírozásában. A keresleti sokk mértékét jobb híján az *ágazati* árbevétel-változással mérjük. (Összesen 82 ágazatot különböztetünk meg, az árbevétel-változást a termelőágazatokban az értékesítési árindex segítségével, másutt a fogyasztói árindexet felhasználva defláltuk.) További problémát jelent, hogy nem rendelkezünk olyan változókkal, amelyek hatnak egy adott kimenetre (például a bérváltozásra), de nem hatnak a többire (a foglalkoztatás- és munkaidő-változásra). Ilyen változók hiányában a becsült hatásparaméterek egyszerre fognak tükrözni oksági kapcsolatokat és olyanokat, amelyek a foglalkoztatás-, a bér- és a munkaidő-változások kölcsönkapcsolatából adódnak. Végezetül, a rendelkezésünkre álló adatbázis nem elég gazdag a *különböző munkafajták iránti kereslet* változásának explicit elemzésére. Ezeket a korlátokat figyelembe véve, a következő leíró modellt becsüljük:

$$\Delta \ln L_i = X_i \beta + u_i \quad (1a)$$

$$\Delta \ln H_i = X_i \gamma + v_i \quad (1b)$$

$$\Delta \ln \bar{w}_i = X_i \delta + \omega_i \quad (1c)$$

Az (1a)–(1c) egyenletek bal oldalán rendre a vállalati létszám (L), a havi átlagos fizetett munkaórák (H) és az átlagos órakereset (\bar{w}) logaritmuspontban kifejezett változásai állnak. A jobb oldalon mindhárom egyenletben ugyanazokat a magyarázó változókat (X) használjuk: kétjegyű ágazati kibocsátásváltozás, vállalatméret, egyjegyű ágazati hovatartozás, tulajdon, kötöttek-e 2009-re vonatkozó kollektív szerződést, a minimálbéres létszám aránya, az alkalmazottak átlagos életkora, iskolázottsága és a férfiak részaránya.⁵ A figyelembe vett változók várakozásunk szerint egyidejűleg hatnak a létszámra, a bérré és a munkaidőre – e hatásokat a β , γ és δ együtthatók összehasonlításával fogjuk vizsgálni. Fontos információt hordoznak az u , v és ω reziduumok: ezek az X -ekkel meg nem magyarázott vállalati létszám-, bér- és munkaidő-változásokat ragadják meg, a reziduumok közötti korreláció pedig rámutathat a vizsgált kimenetek közötti átváltásokra. (Ha például az u és v reziduumok erősen és negatívan korrelálnak egymással, az arra utalna, hogy a munkaidőt különösen gyorsan csökkentő vállalatok az X -ek alapján vártnál magasabb foglalkoztatási szintet tudtak fenntartani).⁶

A fenti becslés számos hiányosságának egyike, hogy vállalati átlagadatokkal dolgozik, figyelmen kívül hagyva, hogy az átlagbért (és a hatékonysági egységekben mért foglalkoztatást is) erőteljesen befolyásolja a munkaerő-összetétel. A (2) egyenlettel legalább az átlagbérváltozásra gyakorolt hatást megpróbálhatjuk kiszűrni, oly módon, hogy $\Delta \ln \bar{w}_i$ -t az átlagéletkor (KOR), az átlagos iskolázottság (ISK) és a férfiarány ($FÉRFI$) változására regresszáljuk,

5 A számítások során különféle regionális változókat is bevonunk a modellbe, de ezek egyike sem bizonyult szignifikánsnak, ezért elhagytuk őket.

6 Az egyenleteket a látszólagosan független regressziók módszerével (SURE) becsüljük. Mivel a magyarázó változók azonosak, ugyanilyen együtthatókat és standard hibákat kapnánk, ha az egyenleteket egyenként, a legkisebb négyzetek módszerével becsülnénk. A szimultán becslés előnye, hogy tesztelhető az egyenletek egymástól való függetlensége.

reziduumot számítunk, és nem az eredeti, hanem az összetétel-változásoktól megtisztított kereseti adatot (ξ) használjuk az (1c) egyenlet helyén. Ez a mértek sokkal pontosabban tükrözi a munkaerő árában bekövetkezett változásokat, mint a nyers bérváltozási indikátor.

$$\xi_i = \Delta \ln \bar{w}_i - \beta_1 \Delta KOR_i - \beta_2 \Delta ISK_i - \beta_3 \Delta FÉRFI_i - c. \quad (2)$$

Az elemzés 5173 vállalatra vonatkozik. Felmerül a kérdés, hogy a vizsgált minta megfelelően reprezentálja-e a 2008-ban és 2009-ben folyamatosan működő magyar vállalati népességet. Hogyan jött létre a panelminta? Az OFA bértarifa-felvétele az összes 20 főnél nagyobb vállalatra, valamint az 5–20 fő cég egy véletlenszerűen kiválasztott, nagyjából 20 százalékos mintájára terjed ki. A cégre vonatkozó adatok (ágazat, telephely, foglalkoztatottak száma, tulajdon, gazdálkodási forma) mellett az 50 főnél kisebb vállalkozások minden dolgozóról küldenek egyéni adatokat (nem, kor, iskolázottság, besztás, különféle kereseti és munkaidőmutatók), míg a nagyobb cégek csak a dolgozók egy véletlenszerűen kiválasztott, nagyjából 10 százalékos mintájáról szolgáltatnak egyéni szintű információt. Az itt vizsgált panelmintába elvileg minden olyan 2008-ban megfigyelt vállalat bekerült, amely 2008-ban és 2009-ben is 20 főnél nagyobb volt. Nem szerepelnek a panelben a megszűnt vagy más cégbe beolvadt vállalatok – azok, amelyek a 20 fő határ alá buktak, és nem kerültek be a 2009. évi véletlen kisvállalati mintába, továbbá a 2009. évi válaszmegtagadók. Ezzel szemben a 2008. évi felvételben szereplő kiscégek eleve csak nagyjából 20 százalékos eséllyel kerülhettek be a 2009. évi felvételbe. A panelminta tehát vállalatméret szerint elkerülhetetlenül torzított, de a szerkezete más (például válaszmegtagadásra hajlamosító) ismérvek szerint is eltérhet a tényleges vállalati populációtól.

A 2008. évi felvételben szereplő 9045 vállalat közül 5428 került be a panelmintába, az arány a 20 főnél többet foglalkoztató cégek esetében 71,7 százalékos volt, a kisebbeknél 39,5 százalékos. A bekerülési esélyt probit modellel elemeztük, olyan nemlineáris regresszióval, amelynek függő változója 1, ha egy 2008-ban megfigyelt cég 2009-ben is szerepelt a felvételben, és 0 egyébként. Mint a *Függelék 1.F1. táblázata* mutatja, a vállalatméret nyilvánvalóan erős hatása mellett más tényezők is befolyásolták a bekerülést: tulajdon, nemek szerinti összetétel és egyes ágazati változók.⁷ Számításainkban a becsült bekerülési esély reciprokát használjuk súlyként a mintatorzítás kiküszöbölésére.

7 Sajátos és nehezen megmagyarázható jelenség, hogy az állami tulajdonú cégek, valamint az állami intézmények által dominált ágazatokban (oktatás, egészségügy, kultúra) működő magáncégek az átlagosnál lényegesen kisebb eséllyel szolgáltatnak adatot 2009-ben.

Ami a kulcsváltozókat illeti, a létszámadat a vállalati szintű adatközlésből származik, a munkaidő és a béradat viszont a vállalaton belüli egyéni mintákból. Az órakereset a havi kereset és a fizetett munkaórák hányadosa. Ebben a tanulmányban minden esetben a legszélesebb keresetfogalmat használjuk: a kereset tartalmazza az alapbéren felül a május havi rendszeres pótlékokat és jutalmakat-prémiumokat, nem tartalmazza a május havi nem rendszeres ki-

fizetéseket, de magában foglalja az előző évi nem rendszeres kifizetések egy hónapra számított értékét.

A számítások előtt külső adatforrásokból származó információk segítségével ellenőriztük, hogy a mintában megfigyelt változások összhangban vannak-e a statisztikai kiadványok jelzéseivel, továbbá megvizsgáltuk, hogy a mintabeli eredményeket nem torzítja-e egy vagy néhány szélsőségesen viselkedő (kiugró, *outlier*) vállalat.

A 1.4. táblázat szerint a mintában 2008 és 2009 májusa között megfigyelt változások – a súlyozástól függetlenül – nem tértek el jelentősen a KSH Statinfo adatai alapján várttól. A foglalkoztatás mindkét forrás szerint rendkívül nagy mértékben (8–9 százalékkal) csökkent. A munkaidő a súlyozott panelben 2,0 százalékkal rövidült – kisebb mértékben, mint a Statinfo-adatok szerint (2,6 százalék). Ebben két tényező is szerepet játszhatott. Egyfelől, a mintára vonatkozó adat a fizetett munkaórákra vonatkozik, míg a KSH által közölt „teljesített munkaórák” között nem számolható el a munkáltató gazdasági körülményei miatt átmeneti kényszerszabadságra küldött, illetve csökkentett napi munkaidőben foglalkoztatott dolgozók fizetett, de le nem dolgozott, nem a munkahelyen töltött munkaideje.⁸ Másfelől, a két index eltérő időpontokat hasonlít össze (május/május, illetve a második negyedévek). A bruttó reálkereset mindkét forrás szerint kismértékben változott. A KSH-adatok 1,4 százalékos reálkereset-növekedést jeleztek, a mintabeli dolgozóknál pedig 1,5 százalékos növekedés és 1,2 százalékos csökkenés közötti értékeket látunk az alkalmazott keresetfoglalomtól és kisebb mértékben a súlyozástól függően. Ha a részletekben vannak is eltérések, a mintabeli és a „hivatalos” adatok ugyanolyan mintázatra utalnak: nagyfokú létszámcsökkenésre, szerény mértékű munkaidő-rövidülésre és lényegében stabil bérekre.

⁸ KSH: Módszertani dokumentáció/fogalmak: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/ksh_web.meta.objektum?p_lang=HU&p_menu_id=120&p_almenu_id=201&p_ot_id=200&p_level=1&p_session_id=25746853&p_obj_id=533.

1.4. táblázat: Változások a panelmintában és a KSH Statinfo adatai szerint (legalább 5 főt foglalkoztató vállalatok, százalék)

	Magánszektor ^a	Vállalati panel	
	2008. II. negyedév - 2009. II. negyedév (KSH Statinfo)	2008. május - 2009. május Súlyozatlan	Súlyozott
Foglalkoztatottak száma	-7,6	-8,9	-8,9
Átlagos havi munkaidő	-2,6	-1,9	-2,0
Havi bruttó reálkereset	1,4
Havi bruttó alaphér	..	1,4	1,5
- rendszeres pótlékokkal, jutalmakkal együtt	..	-0,2	0,0
- előző évi nem rendszeres jutalmak havi értékével együtt, nem rendszeres május havi jutalmak nélkül	..	-1,2	-0,9

^a A magánszektor egészére vonatkozó adatok az intézményi munkaügyi statisztikából származnak és a KSH Statinfo rendszerének 2010 május eleji állapotát tükrözik.

A mintabeli átlagértékeket befolyásoló szélsőséges esetek kiszűrésére *Hadi* (1992) algoritmusát használva, 255 kiugró (*outlier*) értéket sikerült azonosítani $\Delta \ln L$, $\Delta \ln H$ és $\Delta \ln w$ terében.⁹ Szélsőséges esetek az átlagosnál nagyobb valószínűséggel fordultak elő az építőiparban és az adminisztratív szolgáltatásokban, kisebb eséllyel a mezőgazdaságban és az állami vállalatoknál, de az esemény más változókkal nem állt kapcsolatban. Az 1.5. táblázatban látható, hogy a szélsőségesnek minősíthető esetekben a létszám majdnem 50 százalékkal csökkent, a munkaidő tízszer olyan ütemben rövidült, mint a többségnél, a nominális átlagbér pedig 16,5 százalékkal növekedett. Nyilvánvaló, hogy itt alapvetően összeomló cégekről van szó, vagy olyanokról, amelyek szerkezete összeolvadások, kiválások vagy radikális profilváltás miatt nagymértékben módosult. Akármi legyen is az ok, e cégek bevonása inkább zavarná, mint segítené a határon történő alkalmazkodás megismerésére irányuló elemzést. Ezért a további számításaink a szélsőséges esetek leválasztásával kialakult 5173 elemű vállalati mintára vonatkoznak. A becslésben használt változók átlagait és szórásait lásd az 1.F2. táblázatban.

1.5. táblázat: Néhány mutató változása a szélsőségesnek minősített esetekben (átlagos logaritmikus változás)

	Létszám	Munkaórák	Órakereset
Nem szélsőséges (5173)	-0,058	-0,013	0,038
Szélsőséges (255)	-0,467	-0,136	0,165

Megjegyzés: A szélsőséges eseteket a Stata *hadimvo* eljárásával azonosítottuk a létszám, a munkaórák és a bér változásainak terében.

Bizonyos kérdések részletesebb vizsgálatához a vállalati mellett egy egyéni panelt is használunk. A bértarifa-felvétel egymást követő hullámaiban megfigyelt egyének közvetlenül nem azonosíthatók, de a feladat közvetett úton elvégezhető. Nem tévedhetünk nagyot, ha két, azonos vállalatnál, azonos telephelyen, ugyanolyan munkakörben dolgozó, azonos nemű, születési idejű és iskolázottságú egyént azonosnak tekintünk és az adataikat összekötjük. Az így kialakított kvázipanelben 52 409 egyéni megfigyeléssel rendelkezünk.

A vállalati létszám-, munkaidő- és bérváltozások viszonya – regressziós eredmények

A regressziós táblázatokat az 1.F3–1.F4. táblázatai közlik, itt a legfontosabb eredményeket próbáljuk összefoglalni, esetenként a függelékbeli táblázatokból összeállított kisebb táblázatok segítségével.

Az iparági kibocsátás változása szignifikáns hatást gyakorolt a vállalati foglalkoztatás- és munkaidő-változásokra, de nem befolyásolta a bér alakulását. A vállalati foglalkoztatásnak az iparági kibocsátásra mért rugalmassága 0,08-nak adódik a súlyozatlan és 0,06-nak a súlyozott mintában. Ezek igen alacsony értékek, amiben két tényező is szerepet játszhatott. Egyfelől, az ipar-

⁹ A cél olyan csoportok azonosítása, amelyekben a változók közötti kapcsolatok a populáció egészétől élesen elütő mintázatot követnek.

ági árbevétel-változás igen nagy zajjal méri az egyes vállalatokat ért keresleti sokkot, és ez a mérési hiba lefelé torzítja a becsült paramétert. Másfelől, szerepet játszhatott ebben az eredményben, hogy a vállalatok üzleti kilátásait és foglalkoztatási hajlandóságát még adott *vállalati* kibocsátás mellett is erősen befolyásolhatták további, itt meg nem figyelt tényezők (a külpiazi váromozások, a készletre termelés költségei, a hitelhez jutás feltételei vagy a vevők fizetési késedelmei).

Minden specifikáció arra utal, hogy a zömmel *férfiakat* foglalkoztató vállalatok létszáma és bérei az átlagosnál erőteljesebben csökkentek. Azok a cégek, melyekben a férfiak aránya egy szórásegységgel (31 százalékponttal) magasabb volt, 1 százalékkal több munkahelyet és 0,7 százalékkal több bért veszítettek más tényezőket azonosnak véve. A férfiarány eltérései minden bizonnyal technológiai különbségeket tükröznek, a regressziós eredmény pedig azt, hogy a (több férfit foglalkoztató) *termelővállalatok* foglalkoztatásban és bérben mérve is rosszabbul jártak az átlagnál.

A dolgozók átlagos *életkora* csak a bérekre hatott (arra sem erősen): az egy szórásegységgel (6,3 évvel) idősebb munkaerő-állományt foglalkoztató cégek bérszintje *ceteris paribus* 0,6 százalékkal gyorsabban csökkent. Az átlagos *iskolázottság* hatása megfelel a vártnak: egy szórásegységnyivel (1,5 iskolában töltött évvel) magasabb iskolázottsági szint nagyjából 1 százalékkal magasabb foglalkoztatást és 1 százalékkal alacsonyabb átlagbért valószínűsített 2009-ben 2008-hoz képest. A későbbiekben azonban megmutatjuk, hogy az életkor és az iskolázottság kereseti hatására vonatkozó eredmény statisztikai látszat, az (1a)–(1c) alapmodellben meg nem figyelt összetétel-változásoknak tulajdonítható.

A létszámváltozások igen erősen (a munkaidő-változások pedig kisebb mértékben) függtek a *vállalatmérettől*, míg a bérekre tett hatás ebben az esetben sem bizonyult szignifikánsnak. A kis- és közepes cégek – a legkisebbektől az 51–300 fősök felé haladva – *ceteris paribus* 7, 4, 3 és 2 százalékkal kevesebb munkahelyet veszítettek, mint a 300 fősnél nagyobbak. Ez az eredmény részben az exportkeresletnek való kitettség különbözőségét tükrözheti. Erre utal, hogy a feldolgozóiparban, ahol a nagyobb cégek jellemzően exportőrök vagy exportőrök beszállítói, a kisvállalatok relatív foglalkoztatási előnye sokkal (12 százalékkal) nagyobb volt, mint a feldolgozóiparon kívül (5 százalék). Szerepet játszhatott továbbá az oszthatatlanság: egy kicsi – mondjuk ötfős – cégnél a létszám egyfős csökkentése is könnyen folytathatatlanná teszi a vállalat tevékenységét, míg egy nagy cég esetében a húszszázalékos létszámcsökkenés esetleg „csak” egy műszak leállítását vagy egy terméksor elhagyását jelenti.

A 1.6. táblázat az *ágazati hatások* könnyebb áttekintését segíti. Az ágazatokat a *feldolgozóiparhoz viszonyított létszámalakulásuk* – pontosabban az (1a) egyenlet β paraméterei – szerint rendeztük. Látható, hogy az építőipar és az ingatlanügyletek létszámváltozásai nem különböztek szignifikánsan a fel-

dolgozóiparétól (ahol a foglalkoztatás átlagosan 12,2 százalékkal csökkent). A nagy ágazatok közül a kereskedelem és a vendéglátás létszáma 2,5–3 százalékkal kisebb mértékben esett vissza. Három ágazatcsoport esetében látunk az átlagosnál sokkal kedvezőbb létszámalakulást: a) vízgazdálkodás, energia, közlekedés b) pénzügyi közvetítés, személyi szolgáltatások, magánegészségügy c) mezőgazdaság. Ezekben a szektorokban a foglalkoztatás 5–9 százalékkal kisebb mértékben esett vissza, mint a feldolgozóiparban, az iparági árbevétel-változásra való kontrollálás után is. Egyes ágazatokban a piaci erő, másokban (a mezőgazdaság és a személyi szolgáltatások) az önkormányzó kisvállalkozások (családi vállalatok, rokonokat-barátokat foglalkoztató kiscégek, tulajdonosi és munkaközösségek) nagy súlya játszhatott szerepet.

1.6. táblázat: Iparági létszámváltozás a feldolgozóiparhoz képest (százalék) (az 1.F3. táblázat alapján)

	Foglalkoztatás	Munkaórák	Órakereset
Vízgazdálkodás, kommunális szolgáltatások	9,0	1,0	0,3
Mezőgazdaság, halászat	8,3	1,5	-0,9
Egyéb (személyi) szolgáltatások	8,2	-0,4	-0,4
Egészségügy (magán)	6,6	1,5	-3,1
Bányászat	5,7	0,8	5,7
Energia	5,5	1,5	1,7
Pénzügyi közvetítés	4,9	1,7	-0,1
Közlekedés	4,0	0,5	-0,9
Telekommunikáció	3,1	1,0	2,1
Vendéglátás	2,8	0,8	-0,9
Kereskedelem	2,5	0,6	-1,0
Kultúra (magán)	2,2	-1,4	2,2
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	1,9	1,1	3,2
Építőipar	0,9	0,9	-0,2
Ingatlanügylek	0,2	0,5	0,6
Feldolgozóipar	0	0	0
Adminisztratív szolgáltatások	-0,3	0,1	-0,6
Oktatás (magán)	-8,8	1,5	2,6

Megjegyzés: A 0,05 szinten szignifikáns paraméterek dőlttel szedve. Az ágazati besorolás a 2008. évi TEAOR-kódok alapján történt. A táblázatban a β együtthatókból számított $\exp(\beta)$ százalékos hatások láthatók.

Az adatok nem utalnak ágazati szintű átváltásra a foglalkoztatás, a munkaidő és a bérek között. Több, a foglalkoztatási lista élén álló ágazatban a munkaidő is kedvezően alakult, míg az iparági bér hatása csupán két esetben szignifikáns.

Az állami vállalatok a hazai magánvállalatokhoz képest 3–4 százalékkal kisebb mértékben csökkentették a létszámot, és a munkaórák is kevésbé estek (a különbség 0,4–0,6 óra/hónap), míg a bérek tekintetében semmilyen

különbség nem mutatkozik. A *külföldi vállalatokra* vonatkozó hat paraméterbecslés közül öt nem szignifikáns, és egyik sem utal érdemleges eltérésre a hazai tulajdonú magánvállalatoktól.

Azokban a vállalatokban, ahol 2008-ban magasabb volt a *minimálbéren fizetett* dolgozók aránya,¹⁰ más tényezőket azonosnak véve, gyorsabban nőttek a bérek, míg a *szakmunkásbér-minimumon* fizetettek aránya nem hatott a vállalati átlagbér változására (1.7. táblázat). Ez összhangban áll a várakozással, mert a minimálbér 2009-ben 3,6 százalékkal emelkedett, míg a szakmunkások bérminimuma csak 0,8 százalékkal nőtt. (A szakképzett pályakezdekők bérminimumának eltörlése miatt a fiatal, iskolázott dolgozók minimálbére 5,1 százalékkal emelkedett, ez azonban az összes szakképzett dolgozóra számított minimálbér-növekedési rátát csak kismértékben, 0,9 százalékra módosítja). Az (1c) egyenlet megfelelő δ paramétere szerint egy olyan vállalatnál, ahol csak minimálbéreseket dolgoztak, a vállalati átlagbér 3,87–4,18 százalékkal gyorsabban nőtt, mint egy olyan cégnél, ahol egy minimálbérest sem alkalmaztak.

1.7. táblázat: A minimálbéresek arányának hatása, 2008
(az 1.F3. és 1.F4. táblázat alapján)

	Foglalkoztatás		Munkaórák		Órakereset	
	β	T	γ	T	δ	T
Minimálbéresek aránya						
Súlyozatlan minta	-0,0181	-1,07	-0,0040	-0,95	0,0387	3,32
Súlyozott minta	0,0039	0,22	-0,0540	-1,22	0,0418	3,65
Szakmunkás minimálbéresek aránya						
Súlyozatlan minta	-0,0330	-2,14	-0,0094	-2,45	-0,0019	-0,18
Súlyozott minta	-0,0400	-2,67	-0,0112	-3,03	0,0003	0,04

A minimálbéresek arányának a *foglalkoztatásra*, illetve a *munkaórákra* gyakorolt befolyását egy kivétellel az összes becsült paraméter negatívnak mutatja, de a hatások csak a szakmunkásbér-minimumon fizetettek esetében szignifikánsak. Ebből arra következtetünk, hogy a bázisidőszaki minimálbér *emelése* nem befolyásolta érdemben a vállalati létszám alakulását 2008–2009-ben. Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a szakmunkásbér-minimum akadályozta a bérek visszafogását, és az átlagosnál nagyobb foglalkoztatási veszteséget okozott az érintett vállalatoknál. A kérdésre még visszatérünk.

Azok a vállalatok, amelyek 2009-re érvényes *kollektív szerződéssel* rendelkeztek – más tényezőket azonosnak tekintve – 2 százalékkal kisebb mértékben csökkentették a létszámot, és valamivel gyorsabban emelték a bért – bár ez utóbbi hatás statisztikailag nem szignifikáns (1.8. táblázat). Erre a kérdésre is visszatérünk a regressziós eredmények áttekintése után.

Általánosságban elmondható, hogy az (1a)–(1c) modellben szereplő magyarázó változók többsége szignifikánsan és gyakran erősen hatott a *foglalkoz-*

10 Minimálbéresnek, illetve szakmunkás minimálbéresnek tekintettük azokat, akiknek a havi alapbére a minimálbér, illetve a szakmunkás bérminimum 1000 forintos környezetebe esett 2008-ban.

tatásra. A munkaórákra gyakorolt befolyásuk sokkal gyengébb, a bérváltozások pedig lényegében függetlennek mutatkoznak a modellben figyelembe vett tényezőktől.

1.8. táblázat: A 2009-re érvényes kollektív szerződés hatása
(1.F3. és 1.F4. táblázatból)

	Foglalkoztatás		Munkaórák		Órakereset	
	β	T	γ	T	δ	T
Súlyozatlan minta	0,0199	2,62	-0,0017	-0,94	0,0092	1,77
Súlyozott minta	0,0196	2,24	-0,0003	-0,18	0,0081	1,46

Ez kiváltképpen igaz akkor, ha nem a nyers átlagbérváltozásra ($\Delta \ln w$), hanem a (2) egyenletben definiált reziduális bérré (ξ) gyakorolt hatásokat vesszük szemügyre. A béregyenletnek (1.F6. táblázat) ekkor *egyetlen* szignifikáns paramétere marad: a bázisidőszaki minimálbéresek aránya. A bérváltozások sem az ágazattal, sem a vállalatmérettel, sem a tulajdonnal, sem a szakszervezeti jelenléttel nem függtek össze, és eltűnik az átlagéletkor és az iskolázottság hatása is. Az (1a)–(1c) modell azt a benyomást keltette, hogy a képzett munkaerőt foglalkoztató vállalatok az átlagosnál kisebb mértékben csökkentették a létszámot, és az átlagosnál erősebben fogták vissza a béreket – úgy, ahogy azt a kvázifix költségeket és a vállalatspecifikus tudást szem előtt tartó modellekben várnánk. A reziduális bérváltozást magyarázó egyenlet viszont arra utal, hogy a munka ára valójában nem csökkent ezekben a vállalatokban. A sok képzett munkást foglalkoztató cégek viszonylag sok képzett munkást bocsátottak el (relatív értelemben is), ami az átlagbér viszonylag gyors súlyyedéséhez vezetett.

Az (1a)–(1c) modell u , v és w reziduumaik közötti alacsony korrelációk (az 1.F3. és az 1.F4. táblázat alatt) arra utalnak, hogy a *foglalkoztatás és az órabér*, illetve a *foglalkoztatás és a munkaórák* vállalatspecifikus változásai egymástól függetlenek voltak. A korrelációk négyből három esetben negatívak, de nem szignifikánsak, és nulla körüliek (–0,02 és 0,01 közöttiek).

Ezzel szemben a vállalatspecifikus *munkaóra- és órakereset-változások* között viszonylag erős (–0,27 és –0,31 közötti) korreláció figyelhető meg. Ez az eredmény valószínűleg két oknak tudható be. Egyfelől, a havi kereset nem csökken és nő arányosan a havi munkaidő változásaival. Az egyéni panel adatai szerint a havi keresetnek (W) a havi munkaidőre mért rugalmassága ($\Delta \ln W / \Delta \ln H$) csupán 0,3 volt. Másfelől, Δw és ΔH között látszólagos negatív korreláció alakulhat ki, ha a munkaidőt ténylegesen csökkentő vállalatoknak csak egy része jelenti be a fizetett órákban bekövetkezett változást. Ebben a vállalati körben – ha a tényleges órabér konstans – a havi kereset várhatóan mindenütt csökken, de a *megfigyelt* órakereset eltérően alakul: a „csalóknál” erőteljesebben esik vissza, mint a pontosan jelentőknél. Mivel a megfigyelt munkaórák száma az előbbieknél nem változik, az utóbbiaknál pedig vissza-

esik, a *megfigyelt órakereset-változások* és *megfigyelt munkaóra-változások* között negatív korreláció alakul ki. Az eredmények ebből adódó bizonytalansága miatt az (1a)–(1c) modell helyett egy olyan kétegyenletes modellt is megbecsültünk, ahol a magyarázó változóknak csak a foglalkoztatásra és a *havi keresetre* gyakorolt hatásait vizsgáltuk. A reziduumok közötti korreláció ebben az esetben is nullához közeli ($-0,02$), és a Breusch-Pagan-teszt alapján ebben a modellben is függetlennek tekinthetők a létszám- és átlagbértől való változásokat leíró egyenletek.

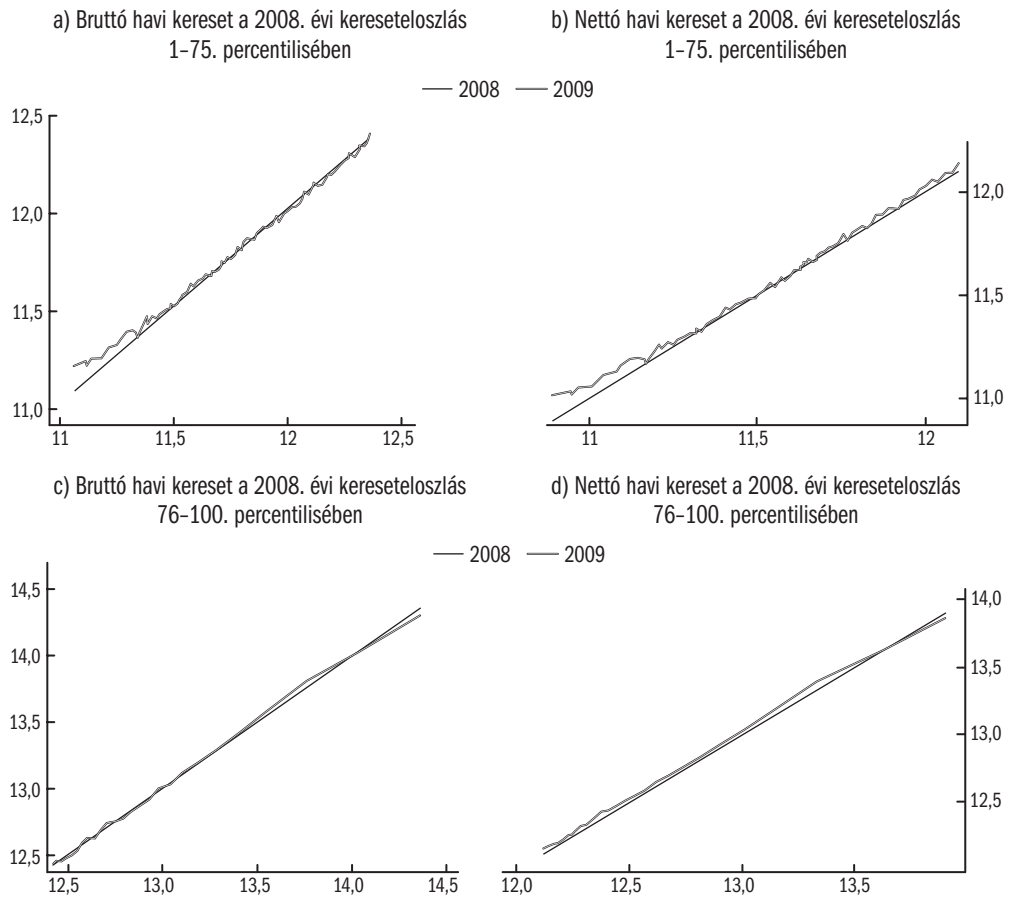
A bérelőslás és a munkaidő változásai egyéni adatok alapján

Az eddig bemutatott számítások értékelésekor nem feledkezhetünk meg arról, hogy a vállalati átlagbér- és átlagos munkaóra-adatokat a vállalatokon belüli egyéni mintákból számítottuk. Az ötvenfősnél kisebb cégek esetében az így kalkulált átlagok pontosak (hiszen a megfigyelés minden egyes dolgozóra kiterjed), és a nagyvállalatok esetében sincs ok aggodalomra (a cégen belüli véletlen minták elég nagyok), a közepes vállalkozásoknál azonban kisszámú egyéni megfigyelésből generáljuk a cégszintű változókat. Az ebből eredő véletlen mérési hiba nulla felé torzítja a munkaóra- és béregyenletek γ és δ paramétereit, és tévesen kelthet olyan látszatot, hogy a vállalati munkaidő- és béralakulás független volt az (1a)–(1c) modellekben figyelembe vett alapvető vállalati jellemzőktől. A következőkben az egyéni panelt hívjuk segítségül annak megmutatásához, hogy a munkaidő- és bérelőslás 2008–2009-ben valóban rendkívül stabil volt – a regressziókból kibontakozó kép valószínűleg hiteles, nem a mérési hiba hatását tükrözi.

Bérek

Az 1.2. ábra négy része a 2008. és 2009. évi átlagkereseteket mutatják a 2008. évi kereset alapján képzett percentilis-csoportokban. Az egyéni panel tagjait a 2008. évi keresetük alapján sorba rendeztük, 100 csoportba osztottuk, majd kiszámoltuk, mennyit kerestek az egyes percentilis-csoportok tagjai a két vizsgált évben. Az ábrán a 2008. évi átlagokat mérjük a vízszintes, és a 2008. és 2009. éviéket a függőleges tengelyre. Minél közelebb esnek a pontok a 45 fokban egyeneshez, annál kisebb mértékben változott az adott csoport bére 2008 és 2009 között. A számításokat a havi bruttó és a nettó reálkeresetre végeztük el, fogyasztói árak 3,6 százalékos növekedésével számolva a két megfigyelési időpont között. Az *a)* és *b)* ábra a bruttó, a *c)* és *d)* a nettó havi keresetre vonatkozik. Hogy a pontok jól láthatók legyenek, különválasztottuk az 1–75. percentilire és a 76–100. percentilire vonatkozó ábrákat, és a szélsőséges értékekre kevésbé érzékeny, logaritmikus skálát alkalmaztunk. A bruttó keresetekre vonatkozó ábrán feltüntettük a minimálbér és a szakmunkásbér-minimum értékeit [függőleges vonalak a 1.2.a) ábrán].

1.2. ábra: Keresetek 2008-ban és 2009-ben az egyéni panelben (logaritmuskála)

11 Ha a 2008. és 2009. évi béreket is hibával figyeljük meg (az aktuális bér véletlen okok miatt eltér a permanens bértől), és a hibák együttes normális eloszlásúak, akkor az átlagnál kisebb bérek esetében bérnövekedést, az átlagnál nagyobbak esetében bércsökkenést figyelünk meg, miközben az átlag alatt keresők továbbra is átlag alattiak maradnak, és fordítva. Az átlaghoz húzásra, a középszer felé haladásra vonatkozó – a fenti megfigyelésből levont – tévkövetkeztetés angolul *regression to the mean* vagy Galton's regression fallacy néven ismert. A kérdésről lásd például Maddala (2004) 94. o., Keuzenkamp (2000).

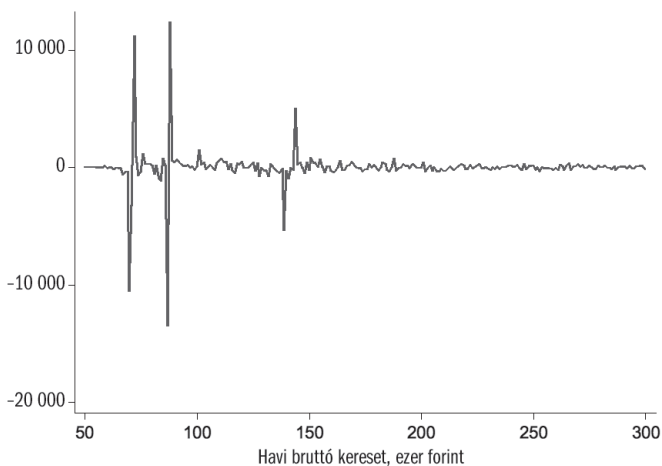
Az ábrák szerint a *minimálbér-szabályozás által nem érintett percentilisekben a reálbérek alig változtak*. A 12–100. percentilisben a bruttó reálkereset 0,4 százalékkal csökkent, a nettó reálkereset 1 százalékkal nőtt. Ezzel szemben az 1–11. percentiliscsoportokban a bruttó reálkereset 6,9, a nettó 6,6 százalékkal nőtt.

E növekedések messze felülmúlták a minimálbér-emelések által indokolt mértéket, hiszen a bázisidőszaki minimálbér reálértéke lényegében nem változott 2008 és 2009 májusa között, a szakmunkásbér-minimum reálértéke pedig csökkent. Összetétel-változásokra nem kell gyanakodnunk, hiszen itt rögzített összetételű csoportok 2008. és 2009. évi kereseteit hasonlítjuk össze. A jelenség egy további lehetséges magyarázata a galtoni átlaghoz húzás (*regression to the mean*), ennek azonban a 2008-ban magas keresetű csoportok bércsökkenésében is éreztetnie kellene a hatását, aminek nem látjuk nyomát.¹¹ Az eloszlás alsó tartományában végbement keresetemelkedés mértékére nem tudunk magyarázatot adni.

A 2008. és 2009. évi egyéni béreloszlás közvetlen összehasonlítása a munkavállalói panelben további adalékkal szolgál arra, hogy a minimálbérek tartományán kívül, a 12–100. percentilisben „minden csendes volt a bérfronton”. Az 1.3. ábra úgy készült, hogy az egyéni kereseteket ezer forintra kerekítve, a w ezer forintot keresők számát $N^{08}(w)$ -vel, illetve $N^{09}(w)$ -vel jelölve, kiszámoltuk a $\Delta N(w) = N^{09}(w) - N^{08}(w)$ változásokat minden kerek w értékre. (Az ábrán a 100-as érték például 100 000 forintos keresetnek felel meg.) Az így kapott görbén világosan kivehető, ahogy a minimálbért, a szakmunkás-bér-minimumot, valamint a minimálbér kétszeresét keresők fizetése az új törvényes minimumoknak megfelelő szintre emelkedik – a gyakoriságok erőteljesen csökkennek a régi, és nőnek az új minimumok helyén.¹² Az eloszlásnak ebben a tartományában még előfordulnak nullától jelentősen különböző, többnyire pozitív $\Delta N(w)$ értékek, feljebb azonban nem. Ez igaz az ábrán nem látható, 300 ezer forint feletti keresetekre is.

**1.3. ábra: Változások a bruttó havi keresetek sűrűségfüggvényében
2008–2009-ben**

Havi bruttó kereset, ezer forint

Megjegyzés: Magánszektor, egyéni munkavállalói panel, 52 409 megfigyelés, 300 ezer forint alatti –20.

Az egyéni kereseti adatok vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy a vállalati átlagbér változásait magyarázó regressziókban nem a kétségkívül meglévő mérési hiba miatt kapunk nulla közeli, nem szignifikáns hatásokat, hanem a bérek tényleges, nagyfokú stabilitása miatt. A válság első évében a versenyszféra vállalatai lényegében nem nyúltak a bérekhez, illetve ha előfordultak is változások a vállalati átlagbérekben, azok nem függtek össze szisztematikusan az ágazati és regionális hovatartozással, a vállalatmérettel, a tulajdonnal, a munkaerő-összetétellel és a szakszervezeti jelenléttel.

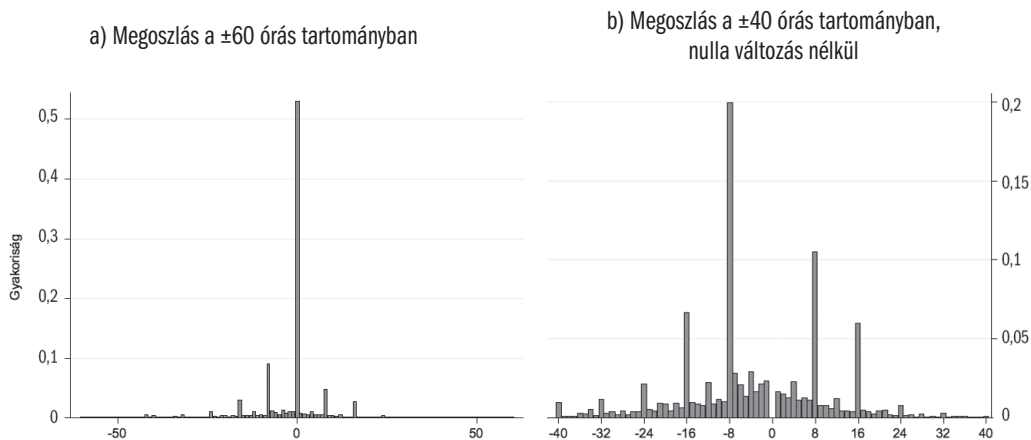
¹² Mint ismeretes, Magyarországon a minimálbér kétszerese minimális járulékalapként szolgál, ezért számos vállalat a minimálbér duplájára jelenti be a dolgozóit.

Munkaidő

A bérekhez hasonlóan, a munkaidőre vonatkozó vállalati szintű becsléseknél is felmerül, hogy mérési hibák miatt adódnak gyenge, gyakran nem szignifikáns eredmények. Ezért ebben az esetben is megvizsgáljuk, hogyan változtak egyéni szinten a havi fizetett munkaórák.

Az egyéni panelben a fizetett munkaórák száma 1,6 százalékkal csökkent 2008 és 2009 májusa között, kisebb mértékben, mint amit a keresztmetszeti átlagok összehasonlítása jelez (2,0 százalék), amit megmagyarázhat, hogy a mintában nem szerepelnek a tárgyévben belépettek és általában a vizsgált 12 hónap folyamán újonnan felvettek.¹³ Egyéni szinten különféle okok, például hiányzás, betegség, munkaszünetek miatt a fizetett órák száma tág határok (-160 és +120 óra) között változott. A változások átlaga -2,7 óra, a szórása 15 óra volt.

1.4. ábra: Az egyéni panel tagjainak megoszlása a havi fizetett munkaórák változása szerint, 2008. május – 2009. május

Az 1.4. ábra az egyéni panelben szereplő 52 409 fő megoszlását mutatja a munkaórák változása szerint. Az ábra a) része a ± 60 órás tartományban bekövetkezett elmozdulásokat mutatja (ide tartozik a minta 98,5 százaléka), feltüntetve azokat a dolgozókat is, akiknek a munkaideje nem változott (az esetek 52,2 százaléka). Hogy jobban lehessen látni a változásokat, az ábra b) része csak a ± 40 órás tartományban végbement változásokat ábrázolja, és figyelmen kívül hagyja a nulla értéket. Látható, hogy mindkét tartományban gyakoriak voltak a 8, 16, 24, 32 és 40 órás (havi 1, 2, ..., 5 napos) változások, de a csökkenéseket jelző oszlopok valamivel magasabbak, a nyolcórás munkaidő-csökkenést elszenvedők száma pedig jelentősen felülmúlja a nyolcórás növekedést elkönnyelőkét. A különbség nagyjából a minta 10 százalékára rúg: a véletlen hatásokat figyelembe véve, a minta ekkora részében beszélhetünk havi egynapos, heti nagyjából kétórás munkaidő-csökkenésről, és a minta egy

13 Itt jegyezzük meg, hogy 2008 és 2009 májusában a munkaszüneti napok száma azonos volt.

további, igen kis részénél – legfeljebb egy-két százalékánál – ennél nagyobb mértékű visszaesésről.

A munkaidő alakulásával kapcsolatban két kiegészítő megjegyzést teszünk: az egyik a fizetett munkaidő, a normál munkaórák és a részmunkaidős státus fogalmainak viszonyáról, a másik az intézményi adatokon és a lakossági kikérdezésen nyugvó szám adatok közötti eltérésről szól.

Noha, mint láttuk, az egyéni panel adatai szerint a fizetett munkaórák száma csak keveseknél és kevéssel esett vissza, ez is elegendő ahhoz, hogy viszonylag nagy változásokat idézzon elő a *fizetett órák alapján részmunkaidősnek tekinthető* létszámban. 2008-ban a panelminta tagjainak 20,6 százaléka kapott fizetést havi 168 órát el nem érő – kevesebb mint napi nyolcórás – munkaidő után, míg 2009 májusában az arány 26,1 százalékra rúgott. Ez nem jelenti, hogy ennyivel szaporodott volna a *szerződés szerint* napi nyolc óránál rövidebb munkaidőben foglalkoztatottak száma: a 40 órásnál rövidebb heti normál munkaidőben foglalkoztatottak száma csak 3,4 százalékkal nőtt (10,8-ról 14,2 százalékra). Még ennél is kisebb növekedést mutatnak a KSH részmunkaidősökre vonatkozó adatai, amelyek szerint az ötfősnél nagyobb vállalkozásoknál éves szinten 1,7 százalékkal (8,7-ről 10,4 százalékra) nőtt a *részmunkaidősként foglalkoztatottak* aránya. A KSH intézményi munkaügyi statisztikája ugyanis teljes munkaidőben foglalkoztatottként veszi számba azokat a munkavállalókat is, akik esetében a munkáltató – gazdasági nehézségek miatt – átmeneti munkaidő-csökkentést hajt végre, de az alaphír időarányos csökkentését is jelentő, részmunkaidős foglalkoztatásra szóló új munkaszerződést nem köt a munkavállalóval.

A munkaidő adatok nemcsak a fogalmi eltérések miatt, hanem az adatszolgáltató személye szerint is eltérnek egymástól. A KSH munkaerő-felmérésében magukat részmunkaidősnek vallók száma 0,9 százalékkal (a négyfősnél nagyobb magáncégeknek dolgozók körében 1,2 százalékkal) nőtt. A referenciahéten 40 óránál kevesebbet dolgozóké 1,3 százalékkal emelkedett, a héten ledolgozott munkaidejük pedig 0,4 órával (1 százalékkal) rövidült.¹⁴ Ezek a számok valamivel alacsonyabbak, mint az intézményi statisztikában, illetve az OFA bértarifa-felvételben szereplők.

Bizonyítani nem tudjuk, de valószínűnek tartjuk, hogy a munkaidő-csökkentések nem terjedtek túl a munkahelymegtartó támogatásokkal támogatott vállalati körön. Az intézményi munkaügyi statisztika szerint¹⁵ a négyfősnél nagyobb vállalkozásokban a részmunkaidősök száma éves szinten 36 800 fővel nőtt, míg a támogatások – melyek megkövetelték a 4 nap munka + 1 nap képzés programban támogatottak részmunkaidőssé minősítését – 52 000 főt érintettek a KSH (2010) kiadvány szerint. Ez egyben megmagyarázhatja a munkaerő-felmérés és az intézményi statisztika jelzései közötti különbséget is, amennyiben az érintett dolgozók az ötödik napon látogatandó képzést munkának tekintették.

14 A szerző számításai a KSH munkaerő-felmérésének 2008–2009. évi hullámai alapján. A negyedévi értékek súlyozatlan átlagaként számított éves átlagok.

15 http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tab12_01_20_02ib.html

Kiegészítő megjegyzések

A fejezet alapjául szolgáló tanulmány (Köllő, 2010) elvégzett néhány, a vállalati szintű lineáris regressziós becsléseken túlmenő tesztet is, amelyekről itt röviden beszámolunk.

A tanulmány az összehasonlítható párok (*matched pairs*) módszerével is megvizsgálta azt az eredményt, amely szerint a kollektív szerződéssel rendelkező vállalatoknál az átlagosnál kisebb mértékben csökkent a létszám. Az eljárás lényege, hogy olyan, kollektív szerződéssel rendelkező és nem rendelkező vállalatokat hasonlítunk össze, amelyek a megfigyelhető jegyeik alapján *azonos eséllyel* kötnek kollektív szerződést. A vizsgálat csak részben igazolta a lineáris regresszióval kapott eredményt: a legközelebbi szomszédokat összehasonlító (*nearest neighbour*) számítások szerint a kollektív szerződéssel rendelkező vállalatok foglalkoztatása 1,7 százalékkal magasabb maradt, de a különbség nem volt szignifikáns, míg a rétegzéses, illetve kernelpárosítási modellek 1,9–2,0 százalékos, statisztikailag szignifikáns előnyt mutattak ki. A tanulmány a rendelkezésre álló változók által megengedett egyszerű módszerrel megvizsgálta azt is, vajon nem fordított okságról van-e szó – arról, hogy a jobb üzleti kilátásokkal rendelkező cégek nagyobb valószínűséggel kötöttek kollektív szerződést 2009-re. Az adatok arra utalnak, hogy nem ez volt a helyzet: minél nagyobb mértékben esett vissza egy ágazat kibocsátása, annál nagyobb eséllyel kötöttek kollektív szerződést az oda tartozó vállalatok, amelyek a tárgyalások időszakában már érzékelhették az ágazat cégeit fenyegető veszélyeket.

A tanulmány kvantilis-regressziók segítségével megvizsgálta azt is, hogy az (1a)–(1c) modellben figyelembe vett X változók azonos módon befolyásolták-e a vállalati létszámváltozások eloszlásának különböző momentumait. A legfontosabb eredmény, hogy *mindkét* minimálbéres-arány erősen hatott az eloszlás 25. percentilisére, de nem hatott a 75. percentilisére. Egy szóráségyessel magasabb minimálbéres-arány – más tényezőket azonosnak véve – 1,2 százalékkal súlyosabb létszámvisztaesést valószínűsített. További említésre méltó eredmény, hogy a szakszervezeti jelenlét (a kollektív szerződés megléte) a nagy létszámcsökkenések megelőzésében játszhatott szerepet: hatása a 25. percentilisére 2,5 százaléknak adódott, míg a 75. percentilisére semmilyen befolyást nem gyakorolt.

Mennyire volt kemény a „kemény alkalmazkodás”?

Az áttekintett adatok szerint a magyar vállalatok a válság első évében alapvetően a foglalkoztatás leépítésével reagáltak a kereslet csökkenésére, a hitelezés szűkülésére és az üzleti bizalom megingására. Ez azonban nem feltétlenül jelent valóban kemény, a már alkalmazottak húsába vágó intézkedéseket – tömeges elbocsátásokat – mert a vállalati létszám a megürült munkahelyek betöltésének elhalasztásával is jelentősen csökkenthető. A bértarifa-felvétel

adatai szerint az elmúlt években a mindenkori májusi létszám 15–17 százalékat a megelőző naptári évben vették fel a vállalatokhoz – ha a létszámfelvételek megoszlása időben egyenletes, akkor nagyjából ugyanekkora lehet a felvételt megelőző 12 hónapban belépettek aránya is. Hasonló nagyságrendre utalnak a KSH munkaerő-felmérésének az adatai is: a 2008. január-márciusban megkérdezett foglalkoztatottaknak például a 15 százaléka 2007 januárja után lépett be a munkahelyére. A nagyságrendek világosan jelzik, hogy a vállalati létszám kétszámjegyű százalékkal is csökkenthető egy éven belül, akár egyetlen régi dolgozó elbocsátása nélkül is.

Azt a kérdést, hogy a válság időszakában bekövetkezett létszámcsökkenésért milyen mértékben felelős az elbocsátások növekedése illetve a létszámfelvételek elhalasztása, a munkaerő-felmérésből épített longitudinális adatbázis segítségével vizsgáljuk meg. A felvétel gördülőpanel-jellegének köszönhetően megállapítható, hogy a t -edik negyedévben munkában állók mekkora része volt munka nélkül a $t + 1$ -edik negyedévi megkérdezéskor, és fordítva.¹⁶ Természetesen egy ilyen típusú felvételben számos rövid munkanélküli, illetve foglalkoztatási periódus – elbocsátási és felvételi esemény – figyelmen kívül marad, de a negyedéves státusváltások időbeli alakulása alkalmas a belépések és kilépések dinamikájának megítélésére.

A foglalkoztatotti (E) és nem foglalkoztatotti (N) státus elhagyásának valószínűsége a *Jenkins* (1995) által javasolt diszkrét időtartammodellel becsülhető:

$$\Pr(E \rightarrow N | [t, t+1])_{it} = \beta X_i + \gamma Z_{it} + g(\tau) + f(t) \quad (3a)$$

$$\Pr(N \rightarrow E | [t, t+1])_{it} = \delta Y_i + \lambda Q_{it} + h(\tau) + h(t) \quad (3b)$$

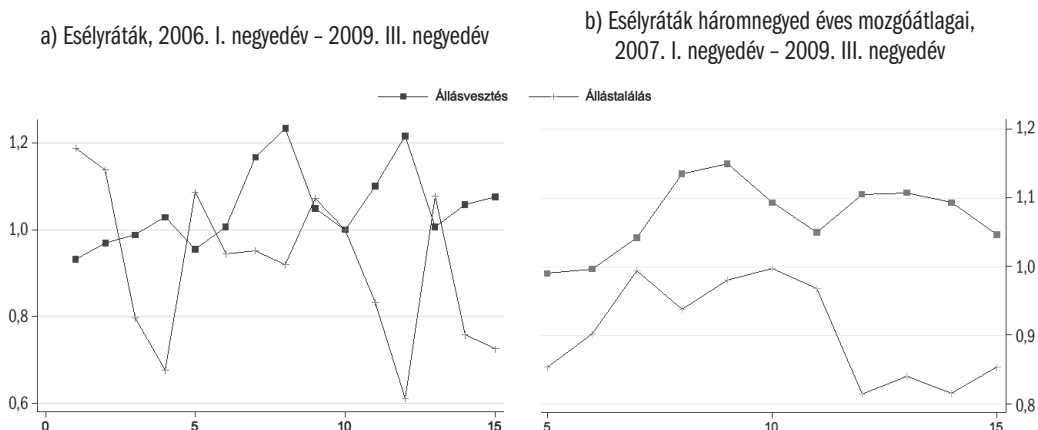
A (3a)–(3b) modellben az X és Y változók a megfigyelt egyénekre vonatkozó, időben stabil jellemzőkre utalnak (nem, iskolázottság stb.), míg a Z és Q változók időben módosulhatnak (életkor, foglalkozás stb.). Az $f(t)$ és $m(t)$ kifejezések a kockázati csoportban eltöltött időre utalnak: a foglalkoztatottak esetében t folytonos változó, ami a cégnél eltöltött éveket méri, a nem foglalkoztatottaknál $m(t)$ az állástalanság hónapjait mérő kétértékű (dummy) változók sorozatát jelöli. Minket e tanulmányban elsősorban a $g(\tau)$ és $h(\tau)$ naptári időhatások érdekelnek. Ezeket az egyes negyedévekhez tartozó kétértékű (0, 1) változókhoz tartozó paraméterek mérik.

Mivel feltételezhető, hogy az X , Y , Z , Q és t változók másként hatottak a válság előtt és alatt, két becslést készítünk, összesen 1,12 millió megfigyelés felhasználásával: az egyik a 2006 I. negyedév – 2008. II. negyedévi időszakot fogja át, a másik a 2008. II. negyedév – 2009. III. negyedévit.¹⁷ 2008. II. negyedéve mindkét almintában szerepel referenciakategóriaként, lehetővé téve, hogy a τ negyedév kétértékű változóra kapott paramétereket összekössük. A becslési eredményeket (1.F7–1.F8. táblázat) itt nem tárgyaljuk, a naptári időhatásokat mutató 1.5. ábrát vesszük szemügyre.

16 A felvételben részt vevők másfél évig maradnak a mintában, hat alkalommal kérdezik őket, majd az adott kohorszt egy véletlenszerűen kiválasztott újjal pótolják. A mindenkori keresztmetszeti minta 5/6-áról állapítható meg, hogy milyen státusban volt a következő negyedévi kérdezéskor.

17 A számítások elvégzéséhez nem állt rendelkezésünkre a KSH munkaerő-felmérésének 2010. I. negyedévi mintája, ezért a 2009. IV. negyedévi státusokból történt kilépések tényét és irányát nem ismerjük.

1.5. ábra: A foglalkoztatás és nem foglalkoztatás közötti átmenet-valószínűsége
– naptári időhatások, 2006–2009

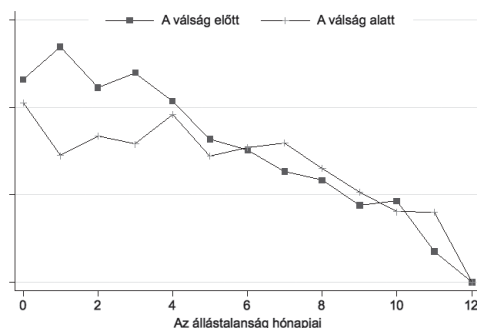
A két grafikon azt mutatja, hogyan alakult időben egyfelől az állások elvesztésének/elhagyásának valószínűsége, másfelől az állásba lépés esélye 2008. II. negyedévéhez viszonyítva, más tényezőket adottnak véve, és figyelembe véve azt is, hogy az egyéni jellemzők esetleg másként hatottak az átmenet-valószínűségekre a válság előtt és alatt. A hatásokat esélyrátákkal mérjük: az egynél kisebb értékek a referencia-negyedévhez képest alacsonyabb, az egynél nagyobbak magasabb átlépési esélyre utalnak.

Az ábra *a)* részén látható, hogy a foglalkoztatásból való kilépés esélye növekvő trendet követett 2006–2009-ben, de nem ugrott magasra a válság időszakában. Az elhelyezkedési esély idősorában kétszer is nagy csökkenést figyelhetünk meg, az elsőt 2006 negyedik negyedévében, a takarékosági intézkedések bevezetését és az őszi beszéd utáni tüntetéseket és zavargásokat követően. Úgy tűnik, a magyar vállalatok az akkori bizonytalan helyzetre ugyanúgy a létszámfelvételek egy részének elhalasztásával reagáltak, mint 2008 IV. negyedévében, amikor az elhelyezkedés esélye hirtelen a 2006 végénél is alacsonyabbra zuhant. Valószínű, hogy 2009. január-márciusban az elhalasztott felvételek egy részére sort kerítettek – az elhelyezkedési esély ekkor átmenetileg magasra ugrott, de az év hátralévő részében újból visszaesett a vizsgált időszak átlagánál sokkal alacsonyabb szintre. A válság hatása könnyebben nyomon követhető ábra *b)* részén, ahol a két idősor adatainak háromnegyed éves mozgóátlagai láthatók a 2006 végi turbulenciát követő időszakban. Ezen az ábrán jobban kivehető, hogy a válság időszakában alapvetően a létszámfelvételek visszafogása, és nem az elbocsátások megugrása sodorta veszélybe a foglalkoztatást.

Fontos kiegészítésként a *1.6. ábrán* megvizsgáljuk, hogyan függött az elhelyezkedési esély az állás nélkül töltött időtől a válság előtt (2006 első negyedév – 2008 második negyedév) és alatt (2008 második negyedév – 2009 harmadik negyedév). A (3b) egyenlet $m(t)$ változóhoz tartozó paraméterek

grafikonjai azt mutatják, hogy a legalább 12 hónapja állás nélkül lévőkhez – a referencia-kategóriához – képest a rövid ideje, 0–3 hónapja állás nélkül lévők újraelhelyezkedési esélye romlott nagymértékben, amit úgy értelmezhetünk, hogy a szokásosnál nem sokkal nagyobb állásvesztési ütem mellett a gyors újraelhelyezkedés nehezült meg, és vezetett a munkanélküliség jelentős növekedéséhez.

1.6. ábra: Az elhelyezkedési esély függése a munka nélkül töltött időtől [alaphazardok a (3b) egyenletből]

Mindez további magyarázatot nyújthat arra, hogy miért nem alkalmaztak puha módszereket a magyar vállalatok a válság első évében. Nyilvánvalóan nagyobb eséllyel indulnak formális vagy informális tárgyalások a bérek visszafogásáról, illetve a munkaidő csökkentéséről akkor, ha a vállalat tömeges létszámleépítést fontolgat, mint akkor, ha a megürült munkahelyek be nem töltésével próbálja visszafogni a létszámát. Ennek a választásnak is vannak a termelékenység csökkenéséből és a belső átcsoportosítások szükségességéből adódó költségei, de esetleg olcsóbb és mindenképpen kevésbé konfliktusos megoldást jelenthet, mint a létszámleépítés illetve a bércsökkentés.

Vállalati alkalmazkodás és foglalkoztatáspolitikai válasz

A magyar kormányzat egyértelműen a *munkahelyvesztés minimalizálására* törekvő politikát folytatott 2008–2009-ben. A közszféra munkahelyeinek védelmét (is) szolgálta az ott végrehajtott kétszámjegyű reálbércsökkentés. A versenyszférában a támogatott foglalkoztatás bővítésével próbálták – minden más foglalkoztatáspolitikai eszköz részleges leépítésének árán is – a lehető legalacsonyabbra szorítani a munkanélkülivé válók számát.

A különböző aktív foglalkoztatáspolitikai támogatásokban részesülők számának alakulását a 1.9. táblázat mutatja. Látható, hogy a munkahelymegtartó támogatásban részesülők száma közel 50 000-rel, a közfoglalkoztatásba bevontak száma 60 000-rel nőtt, míg a többi programban támogatottak száma 26 000-rel csökkent. Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat létszáma öt százalékkal kisebb volt 2009-ben, mint a megelőző évben.

1.9. táblázat: A különböző aktív foglalkoztatáspolitikai támogatásokban érintett létszám (éves kumulált beáramlás) alakulása és az Állami Foglalkoztatási Szolgálat (ÁFSZ) létszáma 2006–2009-ben

	2006	2007	2008	2009	Változás 2009-ben
Munkahelymegtartó támogatás	7 390	3 843	3 040	52 027	48 987
Közfoglalkoztatás	66 403	63 098	63 100	12 3754	60 654
Bértámogatások ^a	58 931	43 501	52 349	41 677	-10 672
Képzés	56 883	47 735	79 080	74 308	-4 772
Vállalkozóvá válás támogatása	5 667	4 861	7 127	5 607	-1 520
Egyéb	7 235	4 336	13 764	3 354	-10 410
ÁFSZ-létszám	4 306	3 931	4 017	3 825	-192
ÁFSZ-kirendeltségi létszám	3 946	3 624	3 688	3 518	-170

^a Ezek a támogatások a tartós munkanélküliek, a gyesről visszatérő anyák és a pályakezdők foglalkoztatása esetén érhetőek el.

Forrás: KSH (2010a, 27. o.). Az ÁFSZ létszámára vonatkozó adatok a költségvetésekből származnak, és a Budapest Közpolitikai Intézet jóvoltából állnak a szerző rendelkezésére.

1.10. táblázat: Munkahelymegőrző programok 2009-ben

Program	Ráfordítás (milliárd forint)	Érintett vállalatok száma	Érintett dolgozók száma	„Megmentett munkahelyek” száma a támogatott vállalatok szerint
Munkahelyek megőrzése (kormány)	10,2	921	30 365	53 461
TÁMOP 2.3.3	6,3	..	12 719	..
OFA Megőrzés programja	7,3
Szociális és Munkaügyi Minisztérium	0,6	23	2 201	..
Munkaügyi központok	..	418	3 473	..

Forrás: KSH (2010) 25–27. o. és Foglalkoztatási és Szociális Hivatal közlése alapján.

Amint a 1.10. táblázatban látható, a kormány, az Nemzeti Fejlesztési Ügynökség és a munkaügyi központok összesen 19 milliárd forintot költöttek munkahelymegtartó támogatásokra, ami 23 ezer emberév foglalkoztatást tud finanszírozni, ha az érintettek a minimálbért keresik. Ez azonban *alsó becslés* a megmentett munkahelyekre, hiszen az állások fenntartásához gyakran a teljes bérnél sokkal kisebb támogatás is elegendő. A támogatásban részesített vállalatok által a pályázataikban jelzett létszám nyilvánvalóan *túlzó felső becslés*, ami sem holtteher-vesztéssel, sem kiszorítási hatásokkal nem számol, és eleve olyan adatszolgáltatóktól származik, akik érdekeltek minél nagyobbak mutatni a támogatással elérhető hasznot. Ha feltesszük, hogy a megmentett állások száma a közvetlenül érintett létszám 1,76-szorosára rúgott

minden programban, ahogy azt a táblázat első sorában szereplő értékek jelzik, akkor 119 ezres felső becsléshez jutunk, hangsúlyozva, hogy ez a naiv kalkuláció egyetlen forint feleslegesen kiutalt támogatással sem számol, továbbá felteveli, hogy a támogatással a 2009 egészére sikerült megmenteni a veszélybe került munkahelyeket, azaz az érintett létszám megegyezik a foglalkoztatotti állományban a támogatás hatására bekövetkező növekedéssel.

Ha a fenti naiv számításhoz hozzávesszük, hogy a közfoglalkoztatásban dolgozók állománya 2009-ben éves szinten 32 ezer fővel növekedett, akkor nagyjából 60 és 150 ezer közé tehetjük a „megmentett”, illetve közmunkával pótoltt munkahelyek számát, azzal a megszorítással, hogy a felső becslés csak egészen szélsőséges esetben tükrözheti a valós értéket. Még az alsó becslés sem elhanyagolható mérték, de ma már nyilvánvaló, hogy a munkahely-megőrzési és -teremtési programok nem tudták megelőzni a munkanélküliség növekedését: a potenciális állásvesztők nagyobb része elveszítette az állását, a piacra kikerültek pedig a korábbinál sokkal nehezebben helyezkedtek el.

A válság kezdete és mélypontja, 2008 szeptembere és 2010 februárja között a foglalkoztatás (a KSH munkaerő-felmérése szerint) 3,924 milliőről 3,719 millióra – 205 ezer fővel – csökkent. A regisztrált munkanélküliség 424 ezer-ről 659 ezerre, 235 ezerrel nőtt (KSH, 2010). Társadalmi hatásait tekintve, különösen fájdalmas, hogy jelentősen nőtt az egyéni támogatásokban (nyugdíj, gyés-gyed-gyest, munkanélküli-ellátások) nem részesülő állástalanok száma, miközben ezen a népességen belül – különösen a friss állásvesztőknél – megnövekedett a dolgozni kívánók, illetve az aktívan állást keresők aránya (1.11. táblázat).

1.11. táblázat: A nem támogatott állástalanság^a különböző mutatói (15–61 éves népesség a nappali tagozaton tanulók kizárásával)

	2008		2009	
	I.	II.	I.	II.
A nem támogatott állástalanok átlagos állománya (ezer fő)	452,8	460,0	495,5	544,7
Kíván fizetett munkát (százalék)				
Állástalan 0–3 hónapja	76,7	76,0	86,1	86,7
Állástalan 0–6 hónapja	77,8	77,3	84,9	86,7
Összes nem támogatott állástalan	61,7	60,2	63,4	64,9
Aktívan munkát keres (százalék)				
Állástalan 0–3 hónapja	53,0	52,8	61,9	61,9
Állástalan 0–6 hónapja	53,9	55,4	62,4	64,5
Összes nem támogatott állástalan	36,8	36,8	39,4	42,1

^a Nincs munkája, és nem kap nyugdíjat, gyest, gyedet, gyetet, nem részesül munkanélküli-ellátásban, szociális segélyben.

Forrás: KSH munkaerő-felmérés.

A magyar foglalkoztatáspolitikát, úgy tűnik, nem számolt azzal, hogy a munkahelymegőrzésre és -teremtésre tett erőfeszítések elégtelennek bizonyulhatnak,

ami a segélyek és munkaügyi szolgáltatások kiterjesztését indokolta volna. A választott megközelítés nemzetközi összehasonlításban egyedinek nevezhető. (Az EU-tagországokkal való összevetést lásd Elek Péter és Scharle Ágota e fejezetet követő írásában.)

Az *ILO* (2009) adatfelvételében szereplő országok egynegyede teremtett közmunkaalkalmakat és/vagy támogatta a munkaidő-csökkentést a válság hatásainak enyhítésére. Ugyanakkor több mint a felük új készpénzes munkanélküli- és szociális támogatásokat vezetett be, egyharmaduk kiterjesztette a munkanélküli-biztosítást és 55 százalékuk növelte a szegény családoknak fizetett támogatásokat.

Számos ország kiterjesztette a munkanélküliség első évében járó munkanélküli-segélyeket és szolgáltatásokat az anyagi veszteségeik mérséklésére, és megelőzendő, hogy az állásvesztők tartós munkanélküliségbe csússzanak. Brazília két hónappal meghosszabbította a munkanélküli-segély időtartamát a legsúlyosabban érintett szektorok munkavállalói számára. Chile kiterjesztette a munkanélküli-segélyt a határozott idejű vagy vállalkozói szerződéssel dolgozó munkásokra. Csehország egy hónappal meghosszabbította a munkanélküli-járadék időtartamát, és növelte az összegét. Franciaország kiterjesztette a munkanélküli-járadékot azokra, akik legalább négy hónapot dolgoztak az utolsó 28 hónapban, a folyósítási időt az utolsó munkaviszony hosszának megfelelő időre (de legfeljebb két évre) növelve. Románia hatról kilenc hónapra hosszabbította a járadékfolyósítási időt. Az Egyesült Államok 33 hétre növelte a folyósítási időt, és heti 25 dollárral emelte a segély összegét. Magyarországon a munkanélküli-járadék összege és folyósítási ideje a korábbi szinten maradt, a jogosultsági és igénybevételi feltételek nem változtak. (A tartós munkanélküliek segélyezési rendszere az *Út a munkába* program keretében módosult, többségük számára a rendelkezésre állási támogatás és a kiterjeszteni tervezett közmunka összességében a korábbinál magasabb jövedelem elérését teszi lehetővé 2009 eleje óta. Erről azonban még a válság előtt született döntés.)

Számos ország, köztük Kanada, Németország, Mexikó, Kambodzsa és Spanyolország bővítette az állami foglalkoztatási szolgálat létszámát és/vagy meghosszabbította a kirendeltségek nyitvatartási idejét. Egy, a német vagy a spanyol szolgálatnál végrehajtotthoz hasonló relatív létszámbővítés 600–900 fős növekedést jelentett volna a magyar Állami Foglalkoztatási Szolgálatban, szemben a közel kétszáz fős csökkentéssel.

A közmunkákra mint a válság elleni küzdelem egyik fő fegyverére az Európai Unión belül csak Írország helyezett a magyarországihoz hasonlóan erős hangsúlyt, az Európai Unió kívüli országok közül Szerbiát, Ukrajnát és Törökországot említi az *ILO* (2009) elemzése.

Magától értetődő, hogy a magyar költségvetés helyzete 2008–2009-ben nem engedte meg a munkanélküli-támogatási rendszer érdemleges bővítését

a munkahelymegtartásra és a közmunkákra fordított sokmilliárdos ráfordítások *mellett*. Az kevésbé nyilvánvaló, hogy a munkahelymegtartásra és állami munkahelyteremtésre koncentráló politika alkalmas volt-e a társadalmi veszteség minimalizálására.

Függelék

1.F1. táblázat: Vállalati panel – mintaszelekciós probit^a

	Együttható	Z
0-4 alkalmazott	-2,7848	-5,68
5-10 alkalmazott	-1,9286	-4,00
11-20 alkalmazott	-1,7690	-3,67
21-50 alkalmazott	-1,8509	-3,84
51-300 alkalmazott	-0,8584	-1,79
301-1000 alkalmazott	-0,6946	-1,43
1001-3000 alkalmazott	-0,3292	-0,64
Férfiak aránya	0,1538	2,88
Átlagéletkor	-0,0004	-0,20
Átlagos iskolázottság (években)	0,0173	1,38
Vállalati átlagkereset	0,0000	0,71
Magán	0,4209	6,26
Külföldi	0,4744	6,17
Van kollektív szerződés 2009-re	0,3500	9,84
Mezőgazdaság	0,0948	1,36
Bányászat	-0,0116	-0,06
Energia	0,9735	6,18
Víz	0,2538	2,68
Építőipar	-0,0567	-0,99
Kereskedelem	-0,0752	-1,68
Közlekedés	-0,0573	-0,81
Vendéglátás	-0,1164	-1,42
Telekommunikáció	-0,1098	-1,11
Pénzügyi közvetítés	0,2384	2,31
Ingtatlanügylek	-0,0550	-0,53
Szakmai szolgáltatás	-0,1708	-2,03
Adminisztratív szolgáltatás	-0,2526	-3,41
Oktatás (magán)	-0,5735	-3,88
Egészségügy (magán)	-1,0271	-8,94
Kultúra (magán)	-0,2876	-2,26
Egyéb szolgáltatás	0,1122	0,86
Kistérségi munkanélküli-ráta (log)	0,00119	0,05
Konstans	0,97675	1,91
Megfigyelések száma	9045	
LR χ^2 (32)	2121,17	0,0000
Pszedo R^2	0,1739	

^a Minta: 9045 vállalat a 2008. évi bértarifa-felvételben. Független változó = 1, ha szerepelt 2009-ben is, 0 egyébként. Minden változó 2008-ra vonatkozik, ha másként nem jelezük.

**1.F2. táblázat: Vállalati panel – a becsléshez használt változók átlagai és szórásai
(N = 5173)**

Változó	Átlag	Szórás
Létszámváltozás (log)	-0,0589	0,3784
Átlagbérváltozás (log)	0,0283	0,2095
Férfiak aránya	0,6019	0,3165
Átlagos munkapiaci tapasztalat	23,3121	6,7882
Átlagos iskolázottság (években)	11,6925	1,5081
1-10 alkalmazott	0,2386	
11-20 alkalmazott	0,1454	
21-50 alkalmazott	0,1634	
Minimálbért keresők aránya (alap vagy szakmai)	0,2118	0,3054
Van kollektív szerződés 2009-re	0,0637	
Külföldi	0,1591	
Állami	0,0641	
Kistérségi munkanélküli-ráta (log)	-3,0279	0,6584
Mezőgazdaság	0,0567	
Bányászat	0,0060	
Energia	0,0223	
Víz	0,0310	
Építőipar	0,0891	
Kereskedelem	0,2214	
Közlekedés	0,0492	
Vendéglátás	0,0344	
Telekommunikáció	0,0259	
Pénzügyi közvetítés	0,0278	
Ingatlanügylek	0,0200	
Szakmai szolgáltatás	0,0370	
Adminisztratív szolgáltatás	0,0431	
Oktatás (magán)	0,0094	
Egészségügy (magán)	0,0370	
Kultúra (magán)	0,0123	
Egyéb szolgáltatás	0,0121	

1.F3. táblázat: A foglalkoztatás, a munkaidő és a bérek változásai – több függőváltozós regresszió (vállalati panel, súlyozatlan minta)

	Függő változók (logaritmus változás):					
	létszám		munkaidő		órakereset	
	β	T	β	T	β	T
Iparági kibocsátásváltozás (log)	0,0826	3,25	0,0252	3,98	-0,0147	-0,84
Férfiak aránya	-0,0355	-2,85	-0,0030	-0,98	-0,0228	-2,66
Átlagos iskolázottság (években)	0,0066	2,52	0,0006	1,05	-0,0076	-4,21
Átlagos munkapiaci tapasztalat	-0,0004	-0,80	-0,0000	-0,57	-0,0009	-2,49
Minimálbért keresők aránya	-0,0181	-1,07	-0,0040	-0,95	0,0387	3,32
Szakmai bérminimumot keresők aránya	-0,0330	-2,14	-0,0094	-2,45	-0,0019	-0,18
Van kollektív szerződés 2009-re	0,0199	2,62	-0,0017	-0,94	0,0092	1,77
Külföldi	0,0434	2,96	0,0063	1,74	-0,0025	-0,26
Állami	-0,0034	-0,36	-0,0046	-1,93	0,0019	0,29
0-10 alkalmazott	0,0714	4,93	0,0066	1,85	-0,0018	-0,18
11-20 alkalmazott	0,0400	2,71	0,0023	0,63	0,0134	1,33
21-50 alkalmazott	0,0272	1,91	0,0077	2,19	0,0006	0,06
51-300 alkalmazott	0,0189	1,68	0,0068	2,43	-0,0043	-0,56
Mezőgazdaság	0,0797	5,82	0,0145	4,25	-0,0095	-1,01
Bányászat	0,0551	1,31	0,0078	0,74	0,0559	1,93
Energia	0,0534	2,32	0,0150	2,61	0,0169	1,07
Víz	0,0866	4,28	0,0104	2,06	0,0033	0,24
Építőipar	0,0089	0,64	0,0088	2,55	-0,0020	-0,21
Kereskedelem	0,0244	2,31	0,0057	2,16	-0,0099	-1,36
Közlekedés	0,0388	2,40	0,0049	1,22	-0,0087	-0,79
Vendéglátás	0,0278	1,40	0,0079	1,60	-0,0093	-0,68
Telekommunikáció	0,0309	1,35	0,0099	1,75	0,0206	1,31
Pénzügyi közvetítés	0,0482	2,41	0,0167	3,35	-0,0007	-0,05
Ingatlanügyek	0,0024	0,09	0,0049	0,77	0,0062	0,35
Szakmai szolgáltatás	0,0184	0,89	0,0105	2,05	0,0318	2,25
Adminisztratív szolgáltatás	-0,0029	-0,16	0,0007	0,17	-0,0060	-0,49
Oktatás (magán)	-0,0918	-2,09	0,0153	1,39	0,0257	0,85
Egészségügy (magán)	0,0642	1,72	0,0151	1,62	-0,0312	-1,22
Kultúra (magán)	0,0221	0,64	-0,0146	-1,71	0,0219	0,93
Egyéb szolgáltatás	0,0792	2,53	-0,0045	-0,58	-0,0044	-0,21
Konstans	-0,1386	-3,32	-0,0218	-2,10	0,1693	5,90
R^2	0,0367		0,0250		0,0157	

A reziduuumok közötti korreláció

Létszám – munkaidő: -0,0151; létszám – órakereset: -0,0188, munkaidő – órakereset: -0,2658

Breusch-Pagan teszt: $\chi^2=368,420$ (0,0000).

Megfigyelések száma: 5173.

Referenciaágazat: feldolgozóipar.

1.F4. táblázat: A foglalkoztatás, a munkaidő és a bérek változásai – több függőváltozós regresszió (vállalati panel, súlyozott minta)

	Függő változók (logaritmus változás):					
	létszám		munkaidő		órakereset	
	β	T	β	T	β	T
Iparági kibocsátásváltozás (log)	0,0551	2,06	0,0265	4,00	-0,0198	-1,17
Férfiak aránya	-0,0289	-2,23	0,0029	0,91	-0,0256	-3,11
Átlagos iskolázottság (években)	0,0047	1,69	0,0008	1,23	-0,0069	-3,90
Átlagos munkapiaci tapasztalat	-0,0002	-0,45	-0,0001	-0,83	-0,0009	-2,58
Minimálbért keresők aránya	0,0039	0,22	-0,0054	-1,22	0,0418	3,65
Szakmai bérminimumot keresők aránya	-0,0400	-2,67	-0,0112	-3,03	0,0003	0,04
Van kollektív szerződés 2009-re	0,0196	2,24	-0,0003	-0,18	0,0081	1,46
Külföldi	0,0361	2,24	0,0057	1,44	0,0001	0,04
Állami	-0,0027	-0,24	-0,0049	-1,77	0,0030	0,42
0–10 alkalmazott	0,0845	5,27	0,0069	1,76	-0,0007	-0,07
11–20 alkalmazott	0,0431	2,59	0,0027	0,67	0,0161	1,53
21–50 alkalmazott	0,0235	1,47	0,0068	1,73	0,0036	0,35
51–300 alkalmazott	0,0188	1,33	0,0071	2,05	-0,003	-0,42
Mezőgazdaság	0,0692	4,40	0,0122	3,15	-0,0058	-0,59
Bányászat	0,0568	1,28	0,0069	0,63	0,0380	1,35
Energia	0,0594	2,08	0,0127	1,79	0,0155	0,86
Víz	0,0836	3,69	0,0072	1,30	0,0025	0,18
Építőipar	0,0129	0,91	0,0060	1,71	-0,0075	-0,84
Kereskedelem	0,0225	2,01	0,0057	2,10	-0,0108	-1,53
Közlekedés	0,0428	2,50	0,0026	0,63	-0,006	-0,64
Vendéglátás	0,0299	1,49	0,0088	1,78	-0,0066	-0,52
Telekommunikáció	0,0513	2,13	0,0075	1,26	0,0213	1,40
Pénzügyi közvetítés	0,0535	2,35	0,0175	3,12	0,0050	0,35
Ingatlanügylek	0,0227	0,89	0,0034	0,54	-0,0032	-0,20
Szakmai szolgáltatás	0,0529	2,57	0,0093	1,84	0,0240	1,85
Adminisztratív szolgáltatás	-0,0016	-0,09	-0,0011	-0,25	-0,0042	-0,36
Oktatás (magán)	-0,0807	-2,26	0,0098	1,12	0,0313	1,38
Egészségügy (magán)	0,0758	3,38	0,0202	3,65	-0,0275	-1,93
Kultúra (magán)	0,0346	1,06	-0,0243	-3,00	0,0202	0,98
Egyéb szolgáltatás	0,1004	3,07	0,0028	0,35	-0,0165	-0,80
Konstans	-0,1336	-2,99	-0,0248	-2,25	0,1606	5,68
R^2	0,0376		-0,0072		0,0173	

A reziduumok közötti korreláció

Létszám – munkaidő: 0,0117. létszám – órakereset: -0,0072. munkaidő – órakereset: -0,3107

Breusch-Pagan-teszt: $\chi^2=500,185$ (0,0000)

Megfigyelések száma: 5173.

Referenciaágazat: feldolgozóipar.

1.F5. táblázat: Az (1c) béregyenlet az eredeti és a reziduális bérekkel becsülve
(vállalati panel, súlyozatlan minta, 5,173 vállalat)

	Függő változó (log változás)			
	órakereset		reziduális órakereset	
	β	T	β	T
Iparági kibocsátásváltozás (log)	-0,0147	-0,84	-0,0075	-0,45
Férfiak aránya	-0,0228	-2,66	-0,0145	-1,75
Átlagos iskolázottság (években)	-0,0076	-4,21	0,0031	1,76
Átlagos munkapiaci tapasztalat	-0,0009	-2,49	0,0000	0,27
Minimálbért keresők aránya	0,0387	3,32	0,0525	4,62
Szakmai bérminimumot keresők aránya	-0,0019	-0,18	0,0079	0,77
Van kollektív szerződés 2009-re	0,0092	1,77	0,0073	1,44
Külföldi	-0,0025	-0,26	-0,0060	-0,62
Állami	0,0019	0,29	-0,0003	-0,05
0-10 alkalmazott	-0,0018	-0,18	-0,0076	-0,79
11-20 alkalmazott	0,0134	1,33	0,0095	0,96
21-50 alkalmazott	0,0006	0,06	-0,0035	-0,37
51-300 alkalmazott	-0,0043	-0,56	-0,0061	-0,82
Mezőgazdaság	-0,0095	-1,01	-0,0056	-0,62
Bányászat	0,0559	1,93	0,0457	1,62
Energia	0,0169	1,07	0,0044	0,29
Víz	0,0033	0,24	0,0063	0,47
Építőipar	-0,0020	-0,21	-0,0005	-0,06
Kereskedelem	-0,0099	-1,36	-0,0120	-1,70
Közlekedés	-0,0087	-0,79	-0,0088	-0,82
Vendéglátás	-0,0093	-0,68	-0,0048	-0,36
Telekommunikáció	0,0206	1,31	0,0026	0,17
Pénzügyi közvetítés	-0,0007	-0,05	-0,0112	-0,84
Ingtatlanügyek	0,0062	0,35	0,0050	0,29
Szakmai szolgáltatás	0,0318	2,25	0,0168	1,23
Adminisztratív szolgáltatás	-0,0060	-0,49	-0,0060	-0,50
Oktatás (magán)	0,0257	0,85	-0,0022	-0,08
Egészségügy (magán)	-0,0312	-1,22	-0,0432	-1,73
Kultúra (magán)	0,0219	0,93	0,0180	0,78
Egyéb szolgáltatás	-0,0044	-0,21	-0,0030	-0,15
Konstans	0,1693	5,90	-0,0328	-1,17

**1.F6. táblázat: Bérregresszió az összetétel-változások hatásának kiszűrésére
(vállalati panel, súlyozatlan minta, 5173 vállalat)**

	Függő változó: az órakereset változása (log)	
	β	T
Az iskolázottság változása (években, log)	0,0422	15,92
Az átlagéletkor változása (log)	0,0034	6,07
A férfiak arányának változása	0,0931	5,82
Konstans	0,0294	
R^2	0,0574	

**1.F7. táblázat: A foglalkoztatásból való kilépés valószínűségének becslése
(munkaerő-felmérés panelje). Diszkrét időtartammodell – logit esélyráták**

	2006. I – 2008. II.		2008. II. – 2009. III.	
Férfi	0,98	-1,33	0,99	-0,64
Potenciális munkapiaci tapasztalat	1,00	0,01	0,99	-2,29
Szaktanulmányok	0,93	-4,45	0,89	-5,40
Középiskola	0,92	-4,61	0,87	-6,06
Főiskola, egyetem	0,89	-4,13	0,85	-5,01
A vállalatnál eltöltött hónapok	0,99	-2,92	0,99	-5,90
0-4 alkalmazott	1,10	4,24	1,06	2,29
5-10 alkalmazott	1,16	6,77	1,05	2,14
11-50 alkalmazott	1,19	7,84	1,03	1,16
Takarító	1,09	2,15	1,05	1,10
Anyagmozgató	1,31	6,24	1,40	6,89
Gépkezelő	1,02	0,47	1,06	1,42
Őr, portás	1,08	1,58	0,94	-0,98
Sofőr	0,96	-0,88	0,99	-0,31
Mezőgazdasági	1,08	2,00	1,03	0,63
Építőipari	1,05	1,34	1,03	0,71
Ipari	0,99	-0,07	1,00	0,14
Kereskedelmi	1,07	2,11	1,03	0,78
Szolgáltató	0,99	-0,19	0,99	-0,05
Irodai	1,03	0,85	0,98	-0,32
Technikus, asszisztens	0,99	-0,05	1,02	0,52
Ügyintéző	1,02	0,67	1,00	0,05
Vezető	0,99	-0,33	0,94	-1,48
Felsőfokú szakember	1,00	0,20	0,98	-0,51
Tanár, orvos	1,16	1,02	1,02	0,13
Megfigyelések száma	248 841		152 250	
LR χ^2	700,15	0,0000	486,75	0,0000
Pszéudo R^2	0,0027		0,0030	

Minta: ILO-OECD-foglalkoztatottak.

A naptári időhatásokat lásd az 1.5. ábrán.

Referenciafoglalkozás: egyéb, nem besorolható.

1.F8. táblázat: A foglalkoztatásba való belépés valószínűségének becslése (munkaerő-felmérés panelje). Diszkrét időtartammodell – logit esélyráták

	2006. I – 2008. II.		2008. I – 2009. III.	
Férfi	1,29	7,32	1,19	3,92
Munkapiaci tapasztalat: 0–2 év	0,92	-0,50	1,32	1,53
Munkapiaci tapasztalat: 3–10 év	0,97	-0,58	1,00	0,08
Munkapiaci tapasztalat: 21–30 év	0,84	-3,61	0,93	-1,28
Munkapiaci tapasztalat: 31–40 év	0,73	-6,49	0,77	-4,28
Munkapiaci tapasztalat: 41–év	0,43	-9,03	0,39	-8,08
Szaktanulmányok	1,26	5,80	1,10	1,99
Középiskola	1,23	4,48	1,24	3,78
Főiskola, egyetem	1,30	3,59	1,25	2,63
Aktívan állást keres	2,64	17,11	2,77	13,77
Szeretne állást, de nem keres	1,90	11,51	1,98	9,36
Gyese, gyeden, gyeten van	4,14	16,70	4,47	14,04
Munkanélküli-járadékot kap	4,82	17,61	4,08	12,17
Rendszeres szociális segílyt kap	3,86	14,83	4,25	12,58
Nem kap semmit	4,85	21,60	4,19	14,82
Regisztrált munkanélküli	1,32	5,55	1,35	4,72
Megfigyelések száma	235 973		136 165	
LR χ^2	13873,36	0,0000	7703,5	0,0000
Pszeudo R^2	0,2858		0,2752	

Referencia: 11–20 éves tapasztalat, általános iskolát vagy azt sem végzett, nem akar fizetett állást, nyugdíjas.

Minta: 15–61 évesek a nappali tagozaton tanulók nélkül.

A naptári időhatásokat lásd az 1.5. ábrán.

A munka nélkül töltött időre vonatkozó együtthatókat lásd a 1.6. ábrán.

1.A) VÁLSÁGINTÉZKEDÉSEK A MUNKAPIACON

ELEK PÉTER & SCHARLE ÁGOTA

A 2008-ban kezdődött gazdasági visszaesés foglalkoztatási hatásainak tompítása érdekében a fejlett országok mindegyikében hoztak átmeneti vagy tartós szakpolitikai intézkedéseket.¹⁸ A kormányzati beavatkozást alapvetően három cél indokolhatja: a szociális háló megerősítése, a tartós munkanélküliség megelőzése az aktív álláskereső fenntartásával, és általában a munkanélküliség növekedésének megfékezése, megelőzése. Az utóbbi törekvés különösen a válság elején indokolt, mert a kibontakozás idején a fékek a termelési szerkezet szükséges átalakulásának akadályává válhatnak, és ezzel késleltethetik a fellendülést.

Az EU-tagországok többségében eleve viszonylag bőkezű a munkanélküliek pénzbeli ellátása, de több országban így is szükségesnek látták átmeneti intézkedésekkel megelőzni a tömeges elszegényedést. Az eszközök közé tartozott a munkanélküli-járadék folyósítási idejének átmeneti növelése és a jogosultsági kritériumok átmeneti enyhítése. Bár Magyarországon európai összevetésben kirívóan rövid a korábbi bértől függően fizetett járadék legfeljebb három hónapos folyósítási ideje, ezt nem hosszabbították meg. Ide sorolható viszont a *kríziskezelő alap* felállítása (ami többek között a lakáshitel-törlesztése miatt nehéz helyzetbe kerülőket segíti), valamint a kilakoltatási moratórium.

A közép-európai országok és a volt szocialista EU-tagországok inkább a munkanélküliség növekedésének megfékezésére törekedtek, és ennek fő eszközeként a munkakereslet növelését vagy megőrzését támogatták. Az angolszász országok jellemzően a tartós munkanélküliség megelőzésére koncentráltak: a munkanélküliek álláskeresőt és képzését ösztönző intézkedéseket hoztak. Kevésbé aktívan, de a skandináv országok is ezt a stratégiát követték.

Kevesebb kiegészítő lépésre volt szükség azokban az országokban, ahol a munkanélküli-ellátórendszerben erős visszacsatoló mechanizmusok működnek, mint például Dániában, ahol a munkapiaci eszköztár nagy részéről helyi szinten döntenek, és a központi költségvetésből kapott forrás nagysága a munkanélküliségi rátával arányosan nő.

Magyarország gazdasági növekedése jóval a globális válság kezdete előtt lelassult, így a válságkezelésnek kettős nehézséggel kellett számolni: 1. a külső recesszióra olyan válaszokat kellett adni, amelyek a versenyképességet hosszabb távon is javítják, azaz illeszkednek az egyébként szükséges szerkezeti reformok sorába; 2. a magas adósságráta és magas kiinduló államháztartási hiány tovább szűkítette a kormány mozgásterét: nem lehetett anticiklikus gazdaságpolitikát folytatni.

A magyarországi válságkezelés a régió többi országához hasonlóan a *munkakereslet ösztönzésére, illetve fenntartására* helyezte a hangsúlyt.¹⁹ A 2009-es kiadásokat tekintve, az összes forrás több mint harmadát, 60 milliárd forintot a *bérléscsökkentésére* fordították: a munkaadói járulék kulcsa a minimálbér kétszereséig 5 százalékponttal csökkent. 2010-ben a kulcs csökkentés kiterjesztésével és a tételes egészségügyi hozzájárulás megszűnésével, a bevételkiesés már mintegy 225 milliárd forint. Az általános járulékcsoökkentés lényegéből fakadóan nem jól célzott, nem csak a megmentésre érdemes munkahelyeket érinti, így jelentős a holtteher-vesztesége és rendkívül költséges is. Emiatt inkább csak átmeneti válságkezelő intézkedésként vagy akkor indokolt, ha egy egyébként is létező szerkezeti torzulást orvosol (*OECD*, 2010b) – mint Magyarország esetében.²⁰ A 2009–2010. évi csökken-

18 Ebben a keretes írásban az EU-tagországokban hozott intézkedéseket az *OECD* (2009b) alapján foglaljuk össze.

19 Az itt következő csoportosítás az *OECD* (2009a) kérdőívét követi. Bár közvetve hozzájárulhatnak a foglalkoztatás-visszaesés enyhítéséhez, az *OECD* osztályozása nyomán nem foglalkozunk a vállalkozások hitelhez nyújtásának megsegítését célzó, összességében több tízmilliárdos nagyságrendű intézkedésekkel, illetve az egyes iparágak célzott segítését szolgáló döntésekkel (például az idegenforgalmi ágazat csökkentett áfa-kulcsának bevezetésével).

20 Az utóbbi négy évben a nemzetközi szervezetek értékelései kivétel nélkül megállapítják, hogy a munkát terhelő adók szintje magas, és ez a gazdasági növekedés egyik legfontosabb korlátja (*Világbank*, 2006a, 2006b, 2007, *IMF*, 2007, *Ecfm*, 2007). Az *OECD* legutolsó országjelentése és az Európai Bizottság Gazdasági és Pénzügyi Főigazgatósága által kiadott legutolsó értékelés is üdvözölte a 2009. évi reformot, de egyúttal további csökkentést javasolt a munkát terhelő adók és járulékok terén (*OECD*, 2010c, 11. o., *Ecfm*, 2010, 28. o.).

tés együtt rövid távon 0,3–2,8 százalékkal, hosszú távon 0,5–1 százalék körüli mértékben növelheti a foglalkoztatást.²¹

A munkakereslet ösztönzését, illetve megtartását célzó intézkedések egy másik csoportja a *csökkentett munkaidejű foglalkoztatás* (például OFA *Megőrzés* programja vagy TÁMOP 2.3.3.). Az *OECD* (2010b) értékelése szerint ezek a támogatási formák több országban jelentősen mérsékeltek az elbocsátásokat. Magyarországon ennek jelentősége nemzetközi öss-

szehasonlításban átlagos volt: 2009-ben a foglalkoztatottak kissé kevesebb, mint 1 százaléka vett részt ilyen programban hazánkban. A program magyarországi hatékonysága viszont inkább átlag alattinak mondható: az *OECD* becslése szerint a határozatlan idejű állásoknak csupán körülbelül 0,1 százalékát sikerült így megmenteni, míg a legjobb eredményt felmutató Belgiumban közel 6 százalékos részvétel mellett az állások 1,3 százalékának megőrzéséhez járult hozzá a program (*OECD*, 2010c).²²

1.A)1. táblázat: Foglalkoztatáspolitikai válságintézkedések az EU-tagországokban 2009-ben

	Több eszköz	Egy eszköz	Egy sem	Központi költségvetési kiadás/ bevételekiesés Magyarországon 2009-ben (milliárd forint)
Jövedelemtámogatás	11 tagország (köztük Magyarország)	Ausztria, Csehország, Olaszország, Szlovákia	Dánia, Írország, Luxemburg, Hollandia	2,7
Munkakereslet	12 tagország (köztük Magyarország)	Ausztria, Dánia, Görögország, Írország, Olaszország, Hollandia, Egyesült Királyság	-	Bérekcsökkentés: 60 Munkahely-támogatás:* 45 Közfoglalkoztatás:** 51
Munkanélküliek elhelyezkedése, képzése	14 tagország	Belgium, Csehország, Szlovákia	Magyarország, Luxemburg	0***
Foglalkoztattak és ipari tanulók képzése	Ausztria, Finnország, Franciaország, Hollandia, UK	8 tagország	Belgium, Csehország, Magyarország, Olaszország, Luxemburg, Portugália	0

Forrás: Az EU-tagországok csoportosítása az *OECD* (2009a) 1. táblázat, 3. oldal felhasználásával, 2009. január-májusi adatok alapján. A magyar adatok az Foglalkoztatási és Szociális Hivatal közlése alapján. A táblázatban csak a válság miatt hozott intézkedések szerepelnek, a szokásos munkanélküli ellátások nem (a közfoglalkoztatás esetében is csak a többletre adott becslést tüntettük fel). A csökkentett munkaidővel kombinált képzési programok minden ország esetében a munkahely-megőrzési támogatások között szerepelnek, így a hazai munkahely-támogatások közé soroltuk az OFA *Megőrzés* programját és a TÁMOP-programokat is. A hazai kiadások között a járulékcsoökkentés költségét az államháztartás által fizetett járulékokkal konszolidálva kell érteni.

* OFA *Megőrzés* programja (7,3 milliárd forint 2009-ben) és OFA *Munkahely* programja (0,7 milliárd forint), központi programok (10,8 milliárd forint), TÁMOP 2.3.3. programok (6,3 milliárd forint), TÁMOP 1.1.2. kiterjesztése (20,2 milliárd forint).

** Önkormányzatok közcélú foglalkoztatására biztosított keret kibővítése.

*** Ide tartozik az OFA 2009 végén indított *Új kilátások* programja, amely az *OECD* felmérésében még nem szerepelt, és 2009 végéig nem történt belőle kifizetés.

²¹ *OECD* (2010b) szerint 1 százalékos bérekcsökkentés rövid távon 0,6 százalékkal, hosszú távon a nominálbérek igazodása miatt viszont csupán 0,2 százalékkal növeli a foglalkoztatás szintjét, amiből a szóban forgó 2010. évi járulékcsoökkentés rövid távú hatására 2,8 százalékkal, hosszú távú hatására pedig 0,9 százalékkal foglalkoztatás-bővülés adódik. *MKKT* (2010) 16. táblázata felhasználásával a 2010. évi járulékcsoökkentés hatása 0,3 százalékos rövid távú és 0,5 százalékos hosszú távú létszámnövekedés, valamint 0,2 százalékos rövid távú és 0,4 százalékos hosszú távú GDP-növekedés. Az MNB negyedéves előrejelző modelljével végzett szimulációk szerint a multiplikatort hatás ennél nagyobb: rövid távon 0,4 százalékos, hosszú távon pedig akár 1,9 százalékos GDP-növekedés is elképzelhető (*Horváth és szerzőtársai*, 2006).

²² A munkahelymegőrző támogatások eredményességéről lásd még a keretes írást a megelőző 1. fejezetet.

A munkakereslet élénkítését célozta a *munkahely-támogatások* (munkahely-megőrzés és -teremtés) között számon tartott OFA *Munkába* program vagy a TÁMOP 1.1.2. kiterjesztése is, amelyekben a vállalat egy máshonnan elbocsátott munkavállaló foglalkoztatása után kap támogatást. Az OECD (2010c) elemzése ezt a támogatási formát a recesszió végén, a fellendülés megindulásakor, tehát 2010-ben és a következő időszakban tartja hatékonynak.

Végezetül, a munkakeresleti intézkedések közé sorolható a közvetlen *állami munkahely-teremtés* is, ami Magyarországon elsősorban az *Út a munkához* program keretében történt. A rendszeres szociális segély átalakításával az önkormányzatok a korabinnál több ösztönzést és nagyobb forrást is kaptak a segélyezették közcélú foglalkoztatásának megszervezésére, így a korábbi évek 20–30 ezer fős létszáma 90–100 ezer főre duzzadt 2009-ben.

A munkanélküliek elhelyezkedését a legtöbb országban a munkaügyi intézményrendszer adminisztratív kapacitásának, illetve az aktív eszközökre szánt források növelésével, különösen a képzésre fordítható keretek növelésével igyekeztek segíteni. Ezek a lépések különösen a szakképzetlen fiatalok, a bevándorlók, az iskolázatlan munkavállalók esetében fontosak, akiknek eleve gyengébbek az elhelyezkedési esélyei, és könnyebben esnek ki végleg a munkapiac-

ról. Magyarország az EU- és az OECD-tagországok között is egyedülként (pontosabban Luxemburg mellett) 2009 elején még egyáltalán nem bővítette ezeket az eszközöket, sőt inkább ezek terhére csoportosított át forrásokat a munkahelymegőrző támogatásokra. Később is csak az OFA *Új kilátások* programja volt ide sorolható, ennek jelentősége azonban még 2010-ben is egy nagyságrenddel elmarad a munkakereslet ösztönzését szolgáló lépésektől.

A munkaügyi szervezet kapacitásai pedig már a válság előtt is szűkösek voltak: a szervezet működtetésére nagyjából fele annyi jutott, mint például a hasonló munkanélküliségű Finnországban és Svédországban. A munkanélkülieket kiszolgáló kirendeltségek létszámkerete 2004 és 2007 között alig változott, 2009-ben egyenesen csökkent – miközben a regisztrált munkanélküliek száma növekedett, és a kirendeltségek feladatköre kibővült. Az EU-tagországok többségében és a kelet-európai tagországok mindegyikében ezzel éppen ellentétesen alakult a helyzet: a csökkenő munkanélküliség mellett nőtt (Csehország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Szlovákia), vagy arányaiban kevésbé csökkent (Bulgária, Románia, Szlovénia) az állami foglalkoztatási szolgálat működtetésére fordított kormányzati kiadás (Cseres-Gergely–Scharle, 2010).

1.B) A VÁLSÁG HATÁSÁRA TETT VÁLLALATI VÁLASZLÉPÉSEK

SEMJÉN ANDRÁS & TÓTH ISTVÁN JÁNOS

A gazdasági válság kedvezőtlen hatásai 2008 második félévben jelentek meg erőteljesen a magyar gazdaságban, és váltak láthatóvá a magyar gazdaságra vonatkozó statisztikai adatokban. A vállalati konjunktúra vizsgálatainak eredményei arra mutatnak, hogy a válság először és a többi cégnél nagyobb erővel érte el az exportpiacokra termelő cégeket, aztán viszonylag gyorsan elérte a döntően belföldi piacra termelő cégeket is. A válságra a vállalatok többféleképpen reagálhattak: a helyzetüket rövid távon javító *reaktív* lépésekkel (likviditási pozíciók javítása, költségek csökkentése, hitelkonverzió stb.), illetve hosszabb távon hatékonyabb, jellemzően *proaktív* lépésekkel (új piacok keresése, szervezeti átalakítás, termelési szerkezet átalakítása stb.). A rövid tá-

von hatást kifejtő vállalati válaszlépések között tartjuk számon a foglalkoztatást és a béreket érintő reakciókat: közöttük a bérek befagyasztását vagy csökkentését, a foglalkoztatás átalakítását, illetve az elbocsátásokat.

A következőkben három vállalati vizsgálat²³ tapasztalatai alapján tekintjük át a vállalatok fontosabb alkalmazkodási lépéseit, és ezek változásait 2009–2010

23 A vizsgálatokat az MKIK GVI végezte 2009. március, 2009. június és 2010. március során egyenként mintegy 300 céget tartalmazó mintán, ahol a felvételek során a már megkérdezett cégek újbóli felkeresésére került sor. Ezt a célt nem minden esetben sikerült megvalósítani, végül a paneladatbázis 184 cég válaszait tartalmazza. A vizsgálatok eredményeinek összefoglalását lásd: Bartha–Tóth, 2009, Bartha és szerzőtársai, 2009, Czibik és szerzőtársai, 2009, 2010. Írásunk ez tanulmányok fontosabb megállapításait foglalja össze.

között. Az első felvételre 2009 márciusban került sor, ami azt is jelenti, hogy sajnos a válság kezdeti szakaszáról, amelyben pedig az elbocsátási és munkanélküliségi adatok már jelentős vállalati alkalmazkodásra utaltak, nincs közvetlen információnk.

Az adatfelvételek során megkérdezett cégek 23 százaléka 10–19 főt, 27 százaléka 20–49 főt, 21 százaléka 50–99 főt, 16 százaléka 100–249 főt és 11 százaléka több mint 249 főt foglalkoztatott. A minta ágazati megoszlását tekintve a vállalkozások 34 százaléka a feldolgozóiparban, 15 százaléka az épí-

tőiparban, 32 százaléka a kereskedelemben és 18 százaléka egyéb szolgáltató szektorokban tevékenykedett.

A vizsgálatban arra kérdeztünk rá, hogy az adott vállalat több lehetséges válságkezelő megoldás melyikét alkalmazta az utóbbi fél évben. Az eredmények arra utalnak, hogy a vállalatok jellemzően egyidejűleg számos különböző válságkezelő lépést is kombinálnak, azaz nem találhatunk egyetlen kitüntetett vállalati stratégiát a válság kezelésére [lásd *1B)1. táblázat*].

1.B)1. táblázat: A gazdasági válságra való vállalati alkalmazkodási lépések alkalmazása, 2009–2010 (százalék, N = 916)

	Az egyes lépéseket alkalmazók aránya (százalék)		
	2009. március	2009. június	2010. március
1. Rövid lejáratú tartozások csökkentése	39,6	41,9	45,1
2. A követelésállomány csökkentése	45,5	58,3	60,7
3. A tervezett beruházások elhalasztása, ütemek lassítása	36,2	41,5	44,8
4. Munkaerő-leépítés (kölcsönvett is)	21,4	42,5	32,5
5. Áttérés részmunkaidőre, rövidebb munkaidőre	10,3	16,9	22,5
6. Bérek és egyéb juttatások szinten tartása, csökkentése	30,0	80,1	80,6
7. Ideiglenesen nélkülözhető szolgáltatások leépítése	31,6	67,8	63,2
8. Új értékesítési piacok keresése	64,4	78,1	79,1
9. Új termékek, szolgáltatások kínálata	30,9	36,9	50,5
10. Új beszállítók / beszállítóktól való függőség csökkentése	45,6	33,1	33,9
11. Kormányzati kedvezményeket, EU-támogatást vesz igénybe	16,8	12,0	25,7
12. Új hosszú távú terv készítése, stratégia módosítása	32,7	35,8	39,5
13. Rövid távú finanszírozásának biztonságát javítja (például banki hitelek meghosszabbításával)	21,2	-	-
14. Árat csökkent, új árazási politikát alkalmaz	20,8	-	-
15. Egyes vagyonelemek értékesítése	8,3	-	-
16. Hitelkonverziót hajt végre (devizáról forintra)	4,2	-	-
17. Egyéb	17,0	-	-

Magyarázat: a 13–17. válaszlehetőség nem szerepelt a 2009. júniusi és 2010. márciusi felvételekben.

A 2009 márciusát megelőző féléves szakaszban az új értékesítési piacok keresése (64 százalék) mellett a likviditási problémák kezelésére alkalmazható eszközöket választották legtöbben, ezen belül a követelésállomány csökkentése, illetve a beszállítóktól való függőség csökkentése (46–46 százalék) mellett a rövid lejáratú tartozások csökkentése (40 százalék) volt kezdetben a leggyakrabban alkalmazott válságkezelő eszköz. Az ismétlődő felvételek tanulsága szerint a bérek befagyasztása, illetve csökkentése, továbbá a termeléshez rövid távon nélkülözhető szolgáltatá-

sok leépítése csak a válság későbbi szakaszában (a 2009 júniusát és 2010 márciusát megelőző féléves szakaszokban) vált dominánssá (80–81, 68 ill. 63 százalék), továbbá ugyancsak ebben az időszakban vált széles körben elterjedté a munkaerő leépítése is (43, illetve 32 százalék a kezdeti 21 százalékkal szemben). A munkaidő-csökkentés és a részmunkaidős foglalkoztatás szerepe egy év alatt megduplázódott, de még az utolsó felmérésben sem volt igazán tipikus (22 százalék). Ezzel együtt tovább erősödött a proaktív lépések alkalmazása, az új értékesítési pia-

cok keresése (78–79 százalék) és az új termékekkel, új szolgáltatásokkal megjelenés szándéka a piacon (37–51 százalék).

A reaktív lépések között először a vállalatok leginkább a kiadáscsökkentés eszközéhez nyúltak: 36 százalékuk elhalasztotta beruházásait, 30 százalékuk befagyasztotta, illetve csökkentette a béreket. Emellett a cégek mintegy 30 százaléka leépítette több, ideiglenesen nélkülözhető szolgáltatás vásárlását is.

Sajnálatos, de érthető módon ezek a konjunktúra-felvételek explicit módon nem kérdeztek rá arra, hogy a leépítésekkel párhuzamosan nem került-e sor egyes fekete- és szürkefoglalkoztatási formák (például részlegesen vagy teljesen zsebbe, illetve számlára történő fizetés) felelevenítésére és kiterjedtebb alkalmazására. Egyes korábbi vizsgálatok alapján azonban alighanem joggal feltételezhetjük, hogy a vállalatok egy részénél (például elsősorban azoknál, amelyeknél a munkaerő leépítése és a munkaidő csökkentése hangsúlyos válaszlépésként volt jelen) a válság hatásainak erősödésével párhuzamosan ezt a költségcsökkentési módszert is alkalmazták.

A piacgazdasági átalakulás utáni időszak vizsgálata során már *Laki* (1994) rámutatott arra, hogy az időnyerésre építő vállalati túlélési stratégia fontos eleme az adóbefizetések és a szállítókkal szembeni fizetési kötelezettségek halogatása, késedelmes teljesítése. *Tóth–Semjén* (1999) rámutatott, hogy az adóterhek legális és illegális csökkentése, az adókikerülés és az adócsalás is a túlélésért folytatott vállalati küzdelem részévé válik, különösen a sérülékenyebb, kisebb és közepes vállalatok körében. Ugyanakkor ez a vizsgálatunk azt is megmutatta, hogy a gazdasági környezet, a vállalati kilátások javulásával párhuzamosan az adózási és általában a fizetési fegyelem javul, a késedelmes adófizetés és a szállítóknak való késve fizetés is visszaszorul.

Tóth–Semjén (1999) gondolatmenetét folytatva, több empirikus vizsgálat összehasonlításával *Semjén–Tóth* (2004) is megerősítette, hogy a gazdasági környezet és az adózási viselkedés erősen összefügg: a gazdasági környezet, a vállalati kilátások javulásával párhuzamosan a cégek mind kevésbé támaszkodnak jogilag vitatható, kockázatos stratégiai eszközökre, azaz a gazdasági stabilizációval *ceteris paribus* az adózási fegyelem is javul. Feltehetjük, hogy ezek a korábbiak-

ban jól dokumentált összefüggések fordított irányú változások esetén is érvényesülnek.

Korábbi vizsgálataink gondolatmenetét a gazdasági helyzet és a vállalati kilátások jelentős és viszonylag tartós romlásával járó válságidőszakra alkalmazva, alighanem jó okunk van azt feltételezni, hogy a válság időszakában *ceteris paribus* a fizetési és az adózási fegyelem szükségképpen romlik (a szállítóknak történő fizetési fegyelem romlását a statisztikák egyértelműen jelzik is), és azoknál a vállalatoknál, amelyek nem elsődlegesen exportpiacokra termelnek, és amelyekben a külföldi tulajdon aránya nem meghatározó, alighanem újból kiterjedtebb lesz az adó- és járulékkímélő foglalkoztatási formák (például részleges vagy teljes számlára fizetés színlelt alvállalkozói szerződéssel) alkalmazása.

A proaktív lépések közül az új értékesítési piacok keresése már 2009. márciusban megfigyelhető volt, és később ennek súlya tovább nőtt (64 százalék után 78–79 százalék) míg az új termék, szolgáltatás piacra vitele érdekében tett lépések előfordulása az utolsó felvételnél nőtt meg igazán (51 százalék). A proaktív lépések körébe sorolható még az új beszállítók keresése, illetve a beszállítóktól való függőség csökkentése és az EU- vagy kormányzati források felhasználása is – ezeket azonban a cégek csak kisebb része alkalmazta a megfigyelt időszak során.

A cégek rendszerint több lépés egyidejű alkalmazására kényszerülnek a válság során. Már a 2009. márciusi felvétel eredményei arra mutatnak, hogy a válság rendkívül erősen érintette a magyar vállalkozásokat. Erre utal az, hogy a mindhárom adatfelvételnél megkérdezett 12 reakciótípusból a vállalkozások 44 százaléka öt vagy ennél több lépést is alkalmazott egyszerre. A válság tartósságára és közvetve az alkalmazott lépések rövid távon mutatózó hatástalanságára utal az is, hogy idővel újabb és újabb válságkezelő lépések megtételére kényszerültek a cégek. Míg 2009 márciusában a felsoroltak közül átlagosan négy reakciótípust, addig 2010-ben már átlagosan 5,5 reakciótípust alkalmaztak a válság kivédésére.

Az eredmények arra mutatnak, hogy az exportáló cégek számára sokkal megrázóbb volt a válság első szakasza, mint a kizárólag belföldi piacra termelők számára. Egyrészt az üzleti helyzetüket mérő

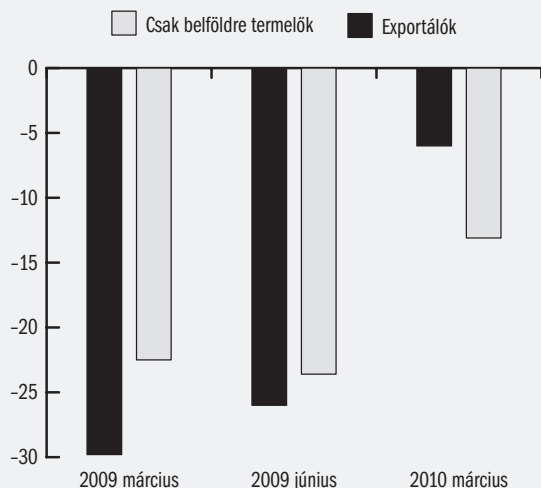
konjunktúraindex értéke sokkal alacsonyabb volt 2009 márciusában, mint a csak belföldre termelő cégeké [lásd 1.B)1. ábra]. Másrészt az exportálók több válaszlépés egyidejű alkalmazására kényszerültek, mint a csak belföldi piacra termelők. Ez az összefüggés mindhárom felvétel során érvényesül, de különösen erősen jelenik meg 2009. júniusban [lásd 1.B)2. ábra].

A munkaerő-leépítést alkalmazó vállalatok aránya hullámzóan alakult a három felvétel során az egyes ágazatokban [lásd 1.B)3. ábra]. 2009 márciusában és júniusában a kereskedelem területén működő vállalatok körében volt a legmagasabb az elbocsátásra kényszerülők aránya (28 és 48 százalék), 2010 márciusára viszont éppen ez az ágazat lett az, ahol a legalacsonyabb volt ez az arány (30 százalék). Az építőipar mély és elhúzódó válságát jelzi, hogy míg 2009 márciusában viszonylag alacsony volt a munkaerőt leépítő cégek aránya (10 százalék) az ágazatban, később – éppen az építőipar szezonálisitása miatt általában erősebb tavaszi-nyári időszakban – 40 százalékra növekedett az elbocsátást alkalmazó cégek száma,

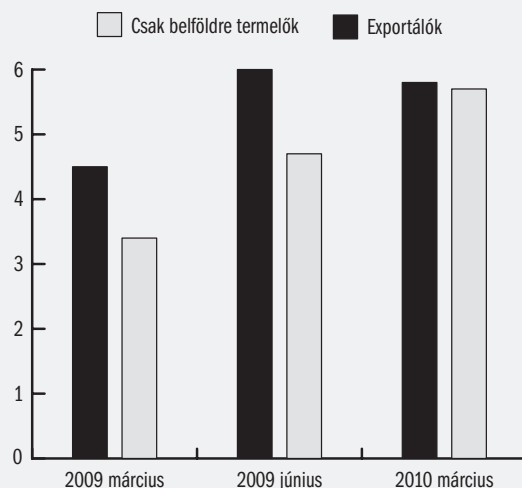
ami valószínűleg a későbbiekben ezen a magas szinten stabilizálódott.

Az eddig felsorolt válságkezelő lépések hatásosságáról még nem állnak rendelkezésre adatok. A vállalatvezetők válaszai (a 2010. márciusi vizsgálatban volt erre vonatkozó kérdés) arra utalnak, hogy az új értékesítési piacoknak döntő szerepe lehet a válság hatásos kezelésében. A cégvezetők 23 százaléka jelezte, hogy az új értékesítési piacok keresése hasznosnak bizonyult a válság hatásainak kivédésében. Ezen kívül a vállalatok 15 százaléka említette meg a hatékony eszközök között a bérek és egyéb juttatások visszafogását, 14 százalékuk pedig a követelés-állomány csökkentését. A szolgáltatások leépítése, a beruházások elhalasztása, az új termékek vagy szolgáltatások kínálata a cégek 7–9 százalékának segített a negatív hatások kivédésében. A munkaerő leépítése – bár mint láthattuk korábban, viszonylag sokan alkalmazták – mindössze a vállalatok 4 százalékánál bizonyulhatott hasznos eszköznek, a részmunkaidőre való áttérést pedig a cégvezetők csupán 2 százaléka említette meg [lásd a 1.B)4. ábrát].

1.B)1. ábra: Az üzleti bizalmi index (BCI) alakulása az exportáló és kizárólag belföldre termelő cégek körében, 2009. március – 2010. március (százalék, N = 916)

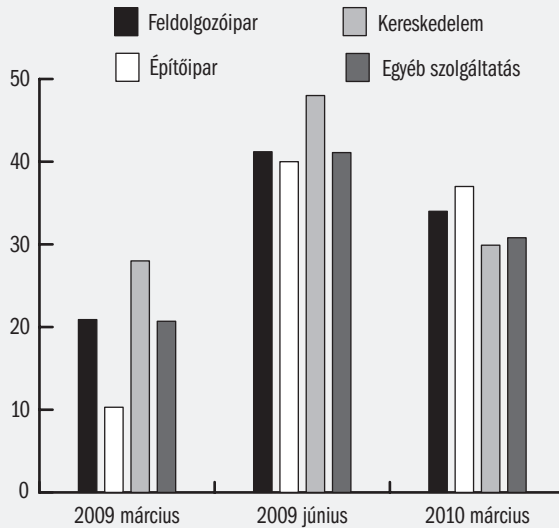
1.B)2. ábra: A válságra adott reakciók átlagos száma az exportáló és kizárólag belföldre termelő cégek körében, 2009. március – 2010. március (százalék, N = 916)

Megjegyzés: Az üzleti bizalmi index definíciója:
 $BCI = (\text{üzleti helyzet jelenleg} + \text{üzleti helyzet várhatóan} + \text{tervezett beruházási aktivitás} + \text{a létszám tervezett alakulása} + \text{a bérek tervezett alakulása}) / 5$.

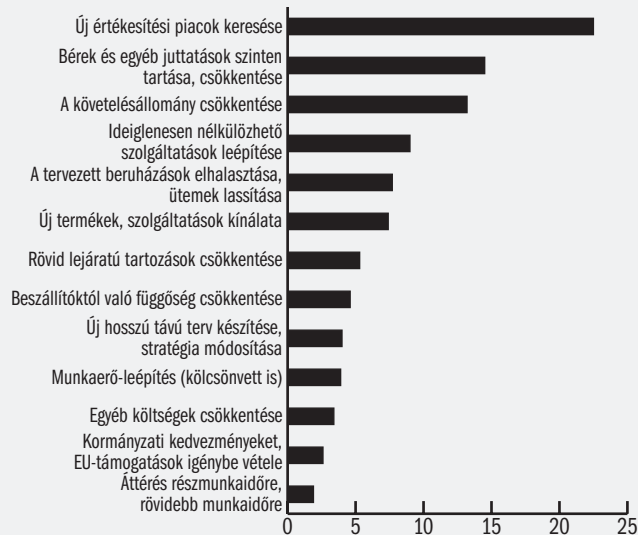
A BCI -100 és +100 közötti értéket vehet fel, ahol -100-at kapunk, ha minden cég negatív („rossz” vagy „romló”) választ adott, és +100-at, ha minden cég pozitív („javuló”, „növekvő” vagy „jó”) választ adott.

1.B)3. ábra: Munkaerő-leépítést alkalmazó cégek aránya ágazatok szerint, 2009. március – 2010. március (százalék, N = 916)

Forrás: Czibik–Makó–Tóth (2010).

1.B)4. ábra: Az alkalmazott válságkezelő eszközök közül melyek segítettek a leginkább a válság kedvezőtlen hatásainak kivédésében, 2009. március – 2010. március (az összes említés százalékában, N = 300)

Forrás: Czibik–Makó–Tóth (2010).

2. A VÁLSÁG HATÁSA A VÁLLALATOK GAZDÁLKODÁSÁRA

NEUMANN LÁSZLÓ & BODA DOROTTYA

Bevezető

Közgazdászként általában azzal a feltételezéssel élünk, hogy a munkagazdaságtan modelljeiből valószínűsített magatartás a vállalatok egy jelentős részére jellemző. A tanulmány célja, hogy két empirikus vállalati kutatás alapján bemutassa, milyen feltételek között, milyen munkaügyi döntések révén alakul ki egy-egy, már a munkapiacra is mérhető esemény. Mikroszinten ugyanis a válságra adott válaszok sajátos és egyedi vállalat történetbe illeszkednek: korábbi körülmények, hosszú távú tervek, elkezdett fejlesztések és gyors piaci mozgások befolyásolják, hogy milyen területeken jelentkeznek leginkább a válság tünetei.

Tanulmányunkból két szélsőséges példa: az egyik vállalat a globalizáció nyerteseként alapanyag-termelését fokozatosan telepíti ki a Távols-Keleten alapított vegyes vállalatához, míg a másik a globalizáció keltette árverseny veszteseként 2005 óta vegetál, régen meg is szűnt volna, ha a tulajdonos állam különböző jogcímenek nem dob mentőövet számára. Kettőjükben az a közös, hogy 2009-ben, a válság idején azok közé a kivételes vállalatok közé tartoztak, ahol volt bérfejlesztés. Igaz, a tartósan nyereségesen gazdálkodó vállalat jelentős mértékű, míg a veszteségesen gazdálkodó a minimálbér szerinti kötelező emelést hajtott végre.

Még a legkisebb, százegynéhány főt foglalkoztató cég is kevesebb munkae-
rőt használ, mint korábban, de csak a „csúcsidőszakokban”, kiegészítő munkakörökben alkalmazott, kölcsönzött segéd munkások szerződését mondta fel. Vizsgált eseteinkben a képzetlen munkae-
rőt alkalmazó, a mennyiségi flexibilitás eszközeivel gyakran élő vállalatok bocsátottak el állományba tartozó munkavállalókat. Az állományban bekövetkezett változások értelme is csak közelről látszik: egyfelől a munkapiaci túlkínálat minőségi cserékre adott lehetőséget, másfelől, a szigorú létszámgazdálkodás körülményei között a vállalatok a bizonytalanabb státusú (határozott időre alkalmazott, nyugdíj mellett foglalkoztatott vagy nyugdíjazható) munkavállalókat küldték el. Sőt a fellendülés kezdetével felvett újakat is csak határozott idejű szerződéssel alkalmazták, hiszen a növekedési kilátások még bizonytalanok. A hosszú szolgálati időt ledolgozó, több feladat elvégzésére is képes szakmunkások státusa biztosnak mondható: a munkaszervezet oly módon változott, hogy a legtöbb esetben kezdték jobban kihasználni az ilyen munkavállalók képességeit és munkaidejét. A vállalati empiria alapján képet alkothatunk arról, hogy milyen munkavállalói rétegek viselték leginkább a válság terheit.

A válság újfajta kihívást jelentett a vállalati szakszervezeteknek, üzemi tanácsoknak. A kilencvenes évek közepe óta szinte csakis a bérnövekedésre, béren kívüli juttatási csomagokra koncentrálnak alkudozással nyilvánvalóan fel kellett hagyniuk. Ismét előtérbe került a „munkahelyek védelme”. Ámde az, hogy erre milyen mértékben kényszerültek rá, milyen eredményeket sikerült elérniük, milyen cserealkukat kötöttek a menedzsmenttel az szinte vállalatról vállalatra változó volt, a vállalati adottságok és a helyi szakszervezeti alkuerő függvényében. Ez a fejezet megpróbál párhuzamot vonni a válságban tapasztalt hazai érdekképviseleti magatartásfajták és a fejlett piacgazdaságokban ismert szakszervezeti stratégiák között.

A kutatásokról

Tanulmányunk két, 2009-ben készült empirikus kutatás eredményeit összegzi.

1. Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) által támogatott kutatásunkban vállalatoként 5–6 interjú alapján készült esettanulmányok segítségével a vállalati bérrendszereket, alapvetően a bérmegállapítás mechanizmusait vizsgáltuk, ezt egészítettük ki a válságra és hatásaira vonatkozó kérdésekkel.²⁴ A feldolgozóipar kilenc szakágzatának 10 vállalatánál készült esettanulmány. Cégeink között volt autóalkatrész-gyártó, orvosi segédeszközöket gyártó, sütőipari, húsipari, növényolaj-ipari, gyógyszeripari, elektronikai gyártó, építőanyag-ipari és porcelángyártó vállalkozás. Közülük öt multinacionális vállalat, egyiküket hazai tőzsdén jegyzik, tulajdonosai között jelentős a magyar állam részesedése is. A vállalatok között egy volt többségi állami tulajdonban, kettőben pedig többségi tulajdonosok a munkavállalók.

A mintánkban szereplő multinacionális vállalatok a legkorszerűbb technológiát alkalmazó, tőkeerős társaságok. A külföldi multinacionális cégek itteni gyárainak – egy kivételével – egyedüli vevője az anyacég. A kivételként említett cég végterméket állít elő, monopóliumhelyzetben értékesíti termékeit. Egy kivétellel a hazai érdekeltségűek gazdálkodása és anyagi helyzete is stabil, többségük gépparkja a folyamatos fejlesztés eredményeként szintén korszerűnek mondható. Az export két hazai érdekeltségű vállalat árbevételében meghatározó, a többiek döntően hazai vevőknek szállítanak. A költségvetési (önkormányzati) megrendelések aránya az építőanyag-ipari vállalat esetében volt jelentős.

Cégeink közül hárman tartoztak a nagyvállalati kategóriába. Egyikük, a bér munkát végző elektronikai gyár gazdálkodása lényegesen különbözik a többiekétől: a munkaerő alkalmazását tekintve állandóan változó megrendelésekhez igazodik. A vizsgált cégek közül három tartozott a közepes, 300–600 fő között foglalkoztató szervezetek kategóriájába. Az általunk vizsgált, körülbelül 100 fős kisvállalatok jellemzően hazai tulajdonban lévő, belföldre értékesítő vállalkozások voltak.

A minta kiválasztásánál törekedtünk arra, hogy kerüljük az illegális foglalkoztatás és bérezés eszközeit is alkalmazó vállalkozásokat. Az esettanulmá-

24 OFA 8341 számú Vállalati bér- és foglalkoztatáspolitikai, különös tekintettel az érdekképviseletek szerepére című kutatás. Az esettanulmányok készítésében a szerzőkön kívül részt vett *Hörich Balázs, Horváth Viktória, Imre Noémi, Jenei Zsófia, Kósa Lajos, Mester Dániel, Meszlényi Annamária, Mód Péter, Obríton Mercedes, Tobler Anna és Tóth Enikő.*

nyok a cégek első számú vezetőjével, a humán erőforrás-gazdálkodásért felelős vezetővel, a közvetlen termelésirányítóval, az érdekvédelmi szervezet vezetőjével és munkavállalókkal/munkavállalóval készült interjúkon alapultak.

A kutatás a várakozásainknál is kisebb fogadókészségre talált. Ráadásul az esettanulmányok a válság legkritikusabb időszakában, 2009 márciusa és decembere között készültek, s a vezetők az átmeneti intézkedések időszakában nem szívesen nyilatkoztak a vállalat helyzetéről. Esélyeinket növelte ugyanakkor, hogy a munkahelymegtartó támogatás a válságkezelés kiemelt gazdaságpolitikai eszközéül szolgált. Volt olyan vállalat, amelyik a kutatók megjelenésétől remélte a támogatás kiutalásának felgyorsulását. Minthogy a megkeresett vállalatok nagy többsége visszautasított, mintánkat főként személyes kapcsolatok alakították. Ennek köszönhetően végül is ahhoz képes, hogy mekkora a versenyszektorbeli arányuk, túl sok munkavállalói tulajdonban lévő vállalatnál jártunk, és az átlagosnál jóval kedvezőbb a szakszervezeti jelenlét is, mindössze egy vállalatban nem működött szakszervezet, s ahol szakszervezet volt, ott kollektív szerződést is kötöttek.

2. Egy 2009-ben készült autóiipari felmérés ágazati és vállalati tapasztalatait is felhasználtuk az OFA-tanulmányhoz készített esettanulmányokon mellett. A dublini Európai Alapítvány az Élet- és Munkakörülmények Javításáért (Eurofound) megbízásából készült tanulmány során nyolc országban egységes interjúterv alapján ágazati szakértőkkel, kormányzati szervek képviselőivel és érdekképviselőkkel készültek interjúk.²⁵ Az OFA-tanulmánnyal szemben itt a vállalati ismeretek forrása egyoldalú volt: sajtóinformációk mellett csak a szakszervezetekkel készült interjú. A hatodik, szakszervezet nélküli nagyvállalat (Magyar Suzuki) menedzsmentje elutasította megkeresésünket. Az autóiipari esetek ismertetését egyrészt az indokolja, hogy egyetlen – a közvélemény által is jól ismert – ágazaton belül mutassunk rá a puha és kemény alkalmazkodás szélsőséges példáira. Másrészt ez az az ágazat, ahol Magyarországon is előfordultak a puha alkalmazkodás olyan formái, amelyben lényeges szerepet játszottak a szakszervezetekkel kötött „foglalkoztatási paktumok”. Természetesen eseteink ebben az ágazatban is illusztratív jellegűek, mennyiségi következtetések levonására nem alkalmasak.

Az esettanulmányokat engedélyező vállalatoknak anonimitást ígértünk, így írásunkban a vállalatoknak csak a szakágazatát nevezzük meg. Kivétel ez alól az autóiipari tanulmány néhány nagyvállalata, amelyekről amúgy is bőszéges sajtóinformáció jelent meg, amelyet fel is használtunk a tanulmány készítésekor.

A válság jelentkezésének időpontja, elterjedtsége

Vállalataink többsége 2008 őszén szembesült a válság következményeivel, de a termelés visszaesésének időpontja, mértéke és a válság tünetei eltértek egymástól, főként egy-egy cég tevékenységétől, az ágazati hovatartozástól függően.²⁶

25 Industrial relations in the automotive sector: how can social dialogue assist a sector in crisis című nemzetközi kutatás. Kutatásvezető: Roberto Pedersini, Università degli Studi di Milano. (A nemzetközi kutatás első eredményeit egy 2009. novemberi konferencián mutattuk be, az összefoglaló tanulmány még nem jelent meg.)

26 Tapasztalataink egybeesnek a KSH adataival: elsőként, 2008 őszén a feldolgozóiparban jelentkeztek a válság foglalkoztatási következményei. 2009 második felében a létszámvesztés üteme mérséklődött, a feldolgozóiparban foglalkoztatottak számának csökkenése gyakorlatilag megállt, és a foglalkoztatási hatások korábban kevésbé érintett ágazatokban jelentkeztek inkább (KSH, 2010). A *Köllő-Nacsa* (2009) tanulmány a bértarifa-felvétel adatainak elemzése alapján arról számolt be, hogy a feldolgozóipar minden más ágazatnál jelentősebb munkahelyvesztéssel szembesített el, míg a bérek legerősebben a kereskedelemben és a vendéglátóiparban estek vissza.

Az ágazaton belüli különbségek leginkább abból adódtak, hogy exportból vagy belföldi értékesítésből származott-e a vállalat árbevételének zöme. Az is számított, hogy az előállított termék végső felhasználóhoz vagy további feldolgozásra az anyagcéghez kerül. Mindezek a tényezők azt is meghatározták, hogy milyen csatornákon és milyen mélyen érintette a válság az adott vállalatot.

A legnagyobb nehézségekkel az 1990-es évek óta hanyatló ágazat, a porcelánipar vállalatainak kellett megbirkóznuk. Az elhúzódó válság gyökere itt a globalizációra vezethető vissza. A minőségi terméket szakképzett munkaerővel előállító vállalatok aligha állhatják a versenyt az olcsó és alacsony képzettségű munkaerőt alkalmazó, viszont korszerű és drága automatizált gépekkel felszerelt külföldi tömeggyártókkal. Az iparág vállalatainak bajait tetézte 2006 után a hazai fogyasztói vásárlóerő csökkenése, majd a 2008. évi pénzügyi-gazdasági válság. Ezek hatását a belföldi piacra termelőcég esetében nem, vagy csak nehézkesen lehet elválasztani a válságágazat gazdálkodásának általános nehézségeitől. A sok szempontból sikeres válságkezelés ellenére a vállalat fennmaradásának feltétele a meg-megújuló állami támogatás. A globális válság közvetlen hatása ebben az ágazatban inkább az exportra termelő, nagyobb cég működésén mérhető: a luxuscikk kereslete elsőként és nagymértékben zuhant a tengeren túli piacokon.

A kommunikációs technológiai végtermékek szerződés gyártójának mérlegadatai ugyan 2007-ben veszteséget mutattak, ennek oka azonban – a megkérdezett vezető szerint – még nem az általános válság volt, hanem a mobiltelefonok konjunktúrájának lecsengése és a legnagyobb megrendelő piaci súlyának visszaesése. Az autóiparban, mivel erősen exportorientált az ágazat, a nyugat-európai áruértékesítési nehézségek szinte azonnal megjelentek a magyar vállalatok rendelési-termelési adataiban is. A nehézségeket növeli, hogy az ágazat 75 ezer foglalkoztatottjából (2008) legfeljebb 15 000 dolgozik a végtermékgyártásban, a többség alkatrészgyártással foglalkozik. Ráadásul a cégek közül keveseknek diverzifikált a termelése, többnyire egy-egy nagy gyártó beszállító, annak megrendeléseitől függnék.

A válságbarométerként is számon tartott építőipar – ahol a visszaesés már 2006-tól kezdődött az állami beruházások és a támogatott lakáshitelezés visszafogása miatt – mintánkban ugyan nem szerepelt, de egy hasonló helyzetű építőanyag-ipari vállalatot vizsgáltunk. Ez a cég elsőként, már 2007-ben érzékelte a megrendelések csökkenését. Diverzifikált termékszerkezetének és széles vevői körének köszönheti, hogy talpon tudott maradni. A közvetlen fogyasztók és vállalatok keresletének csökkenését ellensúlyozták az autópálya építkezésekhez kapcsolódó állami megrendelések. Esetünkben is jól látszott, hogy az építőiparban, illetve az ahhoz kapcsolódó építőanyag-iparban a válság sokféle hatása együtt, egymást erősítve jelentkezett.

A közvetlen fogyasztásra termelők helyzete az értékesítés relációjától és a termékpiacon pozíciójától függött. A nélkülözhetetlen fogyasztási terméket

előállító, árbevételének nagyobb részét külföldön realizáló gyógyszeripari vállalat megrendelése alig csökkentek, gondjai a válság időszakában az értékesítési célország valutaválságából adódtak. Ugyancsak kevésbé érzékelték a válság hatását az az élelmiszer-ipari nagyvállalat, amelyik termékpiacon monopolhelyzetben van.

Ugyanakkor a kisebb, az árversenynek nagymértékben kitett, belföldi keresletet kielégítő élelmiszer-ipari vállalatok nehezebb helyzetbe kerültek, a nyomott bérszínvonal miatt kialakult minőségi termékeik iránti alacsony keresletet a reálbércsökkenés tovább zsugorította.

Arra is találtunk példát, hogy vállalataink „hasznot húztak” a válságból. Az egyik ilyen lehetőség a termékpiacon konkurens megrendeléseinek megszerzése. Az építőanyag-ipari vállalat beszámolója szerint többletmegrendelése származtak egyik versenytársa tönkremenéséből. A porcelánipar régóta veszteséges vállalatának esélyt ad, hogy az olcsóbb helyettesítő terméket gyártó külföldi nagyvállalat bér munkát kínál számára, mivel a terméke iránti keresletnövekedést saját kapacitásaival nem tudja elég hatékonyan kielégíteni. Egy másik esetben a munkapiaci kínálat növekedése teremt alkalmat a vállalatnak a munkaerő-állomány minőségi cseréjére. A vezető elmondása szerint az elbocsátások miatt nemcsak betanított munkások között válogathat, hanem még a magasabb képzettséget igénylő beosztásokat is könnyedén be tudja tölteni.

Válságcsatornák, válságtünetek

A vállalatokat eltérő tevékenységük, piacaik következtében különböző csatornákon és különböző mértékben érte utol a válság. Mielőtt sorra vennénk a lehetséges hatásokat, ki kell térnünk azokra az esetekre, ahol a válság következményei közvetlenül, a multinacionális anyacég nehézségein, illetve intézkedésein keresztül jelentkeztek.

A mintáinkban szereplő leányvállalatok tevékenységének megszüntetését egyik multinacionális vállalat vezetése sem mérlegelte. Ennek oka, hogy a vizsgált gyártóegységek mindegyikének termelékenysége meghaladja a vállalatok más európai részlegeinek termelékenységét. Ilyen megfontolás érvényesülésével találkoztunk az autóalkatrész-gyártó részleggel, valamint az élelmiszer-ipari multinacionális cég telepével kapcsolatban. A vállalatközpontok leggyakrabban tapasztalt intézkedése a döntések centralizációja volt, így a válság következtében a cégek – amúgy is csak a költség- és humán erőforrás-gazdálkodásra korlátozódó – autonómiája tovább szűkült. Példaként említhetjük az élelmiszer-ipari vállalatot, ahol a válság kezdete óta az új munkavállalók felvételét is központi engedélyhez kötik. Ugyancsak megváltozott a vállalat belüli helye a szerződéses gyártást végző elektronikai vállalat magyarországi részlegének, miután a budapesti székhelyű európai központjuk tevékenységét megszüntették. Az intézkedés célja költségsökkentést volt, aminek keretében a területi alapon szervezett irányítást termékcsoport szerinti váltotta fel.

A vállalatokat érő közvetlen hatások közül a legáltalánosabb és legfontosabb a megrendelések visszaesése volt.²⁷ Mintabéli vállalataink többsége 2009-ben egy évvel korábbi árbevételének nagyjából felét realizálta, pedig már 2008 második felében is szinte mindenhol csökkentek a megrendelések. A hazai fogyasztási piacon már a világgazdasági válságot megelőzően, 2006 óta csökken a lakossági vásárlóerő. A megrendelések alapján legyártott termékek mennyisége – naturáliákban mérve – a leggyakrabban (esetenként a cég szintjén átlagosan) 30 százalékkal csökkent. A különbségeket mutatja, hogy míg az építőanyag-ipari vállalat termékei közül a csarnokok építéséhez használatos betonelemek kereslete 2009-ben 70 százalékkal is csökkent, az egyik autóiipari gyár – a vállalat egy új távol-keleti részlegének a beüzemeléséhez – az előállított motoralkatrészek mennyiségét átmenetileg még növelte is. Ezzel együtt is, az autóiiparban különösen látványos volt a kibocsátott darabszámok visszaesése: a Suzuki termelése a válság előtti 280 ezerről 184 ezerre csökkent 2009-re, az Audi pedig a korábbi 60 000 helyett 48 000 sportautót bocsátott ki, miközben az általa gyártott motorok száma 1,9 milliőről 1,35-re csökkent.

Az árbevétel csökkenésében szerepet játszik az árak csökkenése is. Emiatt a kisebb, az árversenynek nagymértékben kitett, belföldi keresletet kielégítő vállalatok nehezebb helyzetbe kerültek exportáló társaiknál. A nyomott áraknak az iparág vállalatait felszámolásba kergető hatásáról panaszkodott a húsiipari vállalat és az építőanyag-ipari vállalat vezetője. Az értékesítés termékösszetétele is változott: a magasabb árfekvésű, nagyobb profittartalmú termékeikből kevesebbet tudnak eladni.

A válság egy következő tünete a termelés értékesítési hullámokból adódó ciklikusságának megszűnése. Főként a luxustermékeket gyártók számoltak be arról, hogy a korábbi ajándékozási időszakokhoz kapcsolódó termelésfel-futások 2008-ban elmaradtak. A termékei nagy részét exportáló porcelángyár termelési ciklusai korábban a szabadságolásokhoz kötődtek. A gyártás ütemezését segítette, hogy már az első negyedév rendelésállománya lekötötte a teljes kapacitást. Mostanában a megrendelések visszaesése miatt a termelést legfeljebb egy-másfél hónapra előre tervezhetik meg.

Vállalataink közül a két legkisebb (100–200 főt foglalkoztató), hazai tulajdonban lévő cégnek voltak finanszírozási nehézségei. Egyiküknél az építőipari körbetartozás, másikuknál a mezőgazdasági beszállítók árainak emelkedése nehezíti a termelés finanszírozását. Beszámolójuk szerint a bankok folyamatosan szigorították a forgóeszköz-hitelezés feltételeit. A válság a sütőipari vállalat pénzügyi helyzetét is rontotta: miközben 2008-ig a sikeres gazdálkodás eredményeként eladósodottságát csökkentette, 2009-ben likviditási mutatói romlottak. A már korábban eladósodott porcelánipari vállalattal a bank 2008-ban szerződést bontott. A válság idején ebben az esetben az eladósodás újabb fejezete nyílt meg: korábban a cég csak a beszállítókat fizette késedelmesen, illetve egyáltalán nem, most már a közműszámlákkal és az adókkal

27 A DSG Global Research – több mint 100 ezer embert foglalkoztató 180 hazai szervezet vezetői, illetve HR munkatársa körében végzett – kérdőíves kutatása szerint a cégek 70 százaléka a forgalom visszaesését tapasztalta, és 50 százaléka már arra kényszerült, hogy végrehajtsa valamilyen válságintézkedést (DSG Global Research, 2009).

A Pécsi Tudományegyetemen, Poór József vezetésével 2008. november végén végrehajtott kérdőíves körkérdésre 86 cég küldött értékelhető választ. A válság szinte mindegyik megkérdezett céget elérte: háromnegyedik forgalmának növekedése a legutóbbi időszakban jelentősen mérséklődött, és negyven százalékuk 2009-re árbevételük csökkenését jelezte előre (Poór, 2009).

is tartozik. Sőt 2009 februárjában a munkavállalók bérét is csak két részletben tudta kifizetni.

A multinacionális vállalatok többsége tőkeerős, így ha vannak is hiteleik, azt könnyedén törlesztik. Kivételnek számít az a multinacionális elektronikai szerződéses gyártó cég, amelyiknek a magas anyagköltségek és a viszonylag hosszú fizetési határidők miatt viszonylag nagy a forgóeszközigénye. (Esetében a likviditási gondok azonban elsősorban az anyavállalat szintjén jelentkeztek.) A korábban a termelőket is finanszírozó, aztán az alapanyagot felhasználásig raktározó élelmiszer-ipari vállalat éppen a válság előtt tért át új finanszírozási rendszerre. Mióta a termeléséhez aktuálisan szükséges alapanyagot a napi tőzsdei árfolyamon vásárolja, sokkal kevesebb forgóeszközre van szüksége.

A válság tovagyűrűzésének mechanizmusait is megfigyelhettük néhány cég esetében. Míg a húsipari vállalat korábbi megrendeléseinek egy része azért maradt el, mert a továbbfeldolgozó cégek közül nem egyet felszámoltak, az építőanyag-ipari vállalat termelését az akadályozza, hogy korábbi beszállítói csak késedelmesen teljesítenek. Az autópári vállalatok alkalmazkodásában jellegzetes eszköz volt a tevékenységek visszavétele (*insourcing*), a korábbi beszállítók, szolgáltatók leépítése (lásd később). Ezek a vállalatok tudatosan, saját munkaerejük megtartása érdekében tulajdonképpen alvállalkozóikra hárították tovább a válság terheit.

A közvetett munkaügyi következményekkel járó válságkezelő intézkedések

Több felmérés is készült a vállalatok válságkezelő intézkedéseiről (*DSG Global Research*, 2009, *Poór*, 2009, *MKIK GVI–Kopint–Tárki*, 2009). Mi a kutatásaink során elsősorban a munkaügyi vonatkozású intézkedéseket vizsgáltuk. A kifejezetten létszám- vagy bérgazdálkodásra vonatkozó intézkedéseken kívül látókerünkbe került több olyan – elsősorban költségcsökkentő – változtatás is, aminek jelentős hatása van a foglalkoztatásra vagy a vállalati kereseti viszonyokra.

Több vállalatnál is talákoztunk olyan megoldásokkal, amelyek csökkentették a munkaerőköltség kereseteken kívüli elemeit. Az autóalkatrész-gyártó vállalat még szimbolikus értékű intézkedéseket is hozott: például a védőruhák tisztítási költségeinek megtakarítása érdekében újrászabályozta azok használatát. A munkába szállítás költségeinek csökkentése több vállalatnál napirendre került, közülük a leginkább közismertté vált eset a Suzukié, amely a 30 kilométernél távolabb lakó munkavállalók munkahelyre és hazaszállítását végző vállalati buszjáratokat megszüntette. A gazdasági sajtó híradásai szerint a 13 magyarországi és húsz szlovákiai buszjárat leállítása és a vállalattól önként távozó munkavállalók számára felajánlott – háromhavi bérnek megfelelő – jutalom 800, főként szlovákiai munkavállaló távozását segítette (*Renitenseket küldik el...*, 2008, *Kiutálják...*, 2009). (Ez az intézkedés persze inkább a le-

építések nem éppen tisztességes módszereit példázza, s nem gondoljuk, hogy egyszerű költségcsökkentő akcióról volt szó.) A rezsiköltségek csökkentésén túl a munkavégzés körülményeit is átalakította az elektronikai szerződéses vállalat, amikor a három csarnok helyett kettőben vonta össze a termelést, a harmadikat pedig raktárrá alakította.

A húsipari vállalat a válság idején szervezte ki a kazánház üzemeltetését, de sokkal gyakoribb volt, hogy a vállalatok a korábban kiszervezett tevékenységet újból szervezetükbe integrálták. Ugyanaz a húsipari vállalat több mint 20 munkavállalóval létesített munkaviszonyt, amikor a korábban kiszervezett takarítói tevékenységet és portaszolgálatot bevonta. Még ennél is jelentősebb létszámot érintett az Audi Hungária szervezeti változása, amikor a 400 fős logisztikai tevékenység került vissza a vállalathoz. A szervezeti változások foglalkoztatási hatásának egyenlegét azonban nehéz megvonni, hiszen még a korábban a vállalatnál folyt tevékenységek újbóli integrálása is végződhet elbocsátással. A porcelánipari vállalat például a korábban négy teljes állású munkavállaló által elvégzett munkát a kiszervezést és visszaszervezést követően két részmunkaidős alkalmazottal végezteti.

Munkaszervezeti változások

A termelés visszafogása a munkaszervezet, mindenekelőtt a munkaidő szervezésének átalakítását kívánta. A munkarend megrendelésekhez igazításának módja a vizsgált vállalatok esetében alapvetően technológiafüggő volt. 2008 őszén, a válság kezdeti időszakában több vállalat a termelés leállításával igazodott a megrendelések visszaeséséhez. Az ismert autógyártók (Suzuki, Audi) is többször leállították a termelést, illetve meghosszabbították a szokásos év végi leállást. A folyamatos munkarendben dolgozó kontaktlencsegyár az év végén ütemezett be néhány nap kényszerszabadságot, a két ünnep közötti leállást megoldották a szabadnapok átcsoportosításával.

Vállalataink többségénél a téli és nyári leállás már évek óta bevett gyakorlat, így a mostani kapacitáscsökkentést részlegesen időleges leállítással, esetleg komplett műszakok kihagyásával oldották meg. A folyamatos munkarendet követelő technológiával működő vállalataink közül a kommunikációtechnológiai szerelést végző cég 2008 elejétől a három műszak helyett két 12 órás műszakra tért át, és a heti szabadnapok számával alkalmazkodik az ingadozó termékmennyiséghez. Az építőanyag-ipari cég előregyártó technológiája nagyobb teret enged a termelés szervezésének. „Normál” piaci körülmények között is rövidebb a téli munkaidő, a nyári munkarend pedig folyamatos. A válság hatására ennél a munkaszervezetnél a folyamatos munkarendet követelő nyári időszak rövidült. A legjobb helyzetben az a kis sütőipari vállalat van, amelyiknek az elmúlt időszak – a mélyhűtött tészta felhasználását is lehetővé tevő – technológiai fejlesztései nyomán csak akkor és annyi költsége keletkezik, amennyit termel. Ám a válság hatására itt is „feszített munkaerő-gazdál-

kodást” folytatnak, ami azt jelenti, hogy az optimálisan szükségesnél kisebb állandó létszámmal működnek és a termelés igényeihez való igazodást a műszakvezénylésben, a túlmunkák és a szabadságok tervezésével érik el.

A vizsgált vállalatok többségénél a munkaidő megszervezésében a munkaidőkeretet (amelynek átlagában kell teljesíteni a törvényes munkaidőt) már a válságot megelőzően bevezették, s ez már korábban a fizetett túlórák arányának drasztikus csökkenéséhez vezetett. A munkaidőkeret alkalmazása formális lehetőséget teremt a munkaidőalap rugalmas felhasználására.²⁸ A lehetőségek kihasználásának mértéke, illetve ennek változása ugyanakkor a hivatalos statisztikában nehezen követhető nyomon.²⁹ A válság idején – mint ahogyan az triviális – a túlórák száma nagymértékben csökkent, és megszorodtak azok az esetek, amikor a túlórapótlék kifizetését a munkáltató szabadidővel váltja ki. Az esettanulmányok készítése során pedig nemcsak az informálisnak tekinthető csúsztatásra találtunk példát, hanem esetenként még illegális foglalkoztatásra is utaltak jelek. Az alkalmazkodás másik módja a „funkcionális rugalmasság”, vagyis a munkaszervezet adott műszakrenden belüli rugalmasítása. Ennek eszközei a munkakörök összevonása, több munkakört átfogó – formális vagy munka közbeni (*on-the-job*) – képzés, a munkakörök közötti átcsoportosítás és a részlegek közötti áthelyezés. Minél kisebb egy vállalat, annál gyakrabban találtunk ezekkel a megoldásokkal. Másrészt, a nagyobb vállalatok redukciójának eredményeként alakuló szervezetekben gyakori megoldás a magasabban kvalifikált, többféle feladat ellátásra is alkalmas, értékesebb munkaerő megtartására. A racionális munkaszervezésen túl ez a megoldás következik a hosszú szolgálati idővel rendelkező „öreg szakik” vállalati kötődéséből csakúgy, mint a munkavállaló foglalkoztatása iránt elkötelezett vállalat-vezetői magatartásból.

A porcelángyártó vállalatok egyikénél az áthelyezés helyett jellemzően az átirányítást alkalmazzák, ami azt jelenti, hogy bizonyos munkavállalókat csak időszakos jelleggel helyeznek másik munkakörbe. A kollektív szerződésben rögzített szabályok szerint ez évente maximum 110 napig lehetséges, s ezalatt a munkavállaló a régi átlagkeresetét megkapja. Ha a dolgozó az új munkakörben marad ezt követően is, a munkaszervezést módosítani kell, s akkor az új munkakörnek megfelelő bért fogja kapni.

A munkaszervezet rugalmasításában rejlő összes lehetőséget kimerítve az építőanyag-ipari vállalat a többszakmász munkások arányának növelését tűzte ki célul. A „fregoli” emberek munkakörökön átívelő alkalmazása e vállalatban már-már feszegeti a hagyományos munkaviszony kereteit. A munkavállaló által elvégzett feladatok gyakran semmilyen kapcsolatban sincsenek a munkaszervezésben foglalt munkaköri besorolással. Erre alapot és indokot (vagy ürügyet) a munkavállaló tulajdonosi státusa szolgáltat.

A funkcionális flexibilitás eszközeinél azonban jóval gyakoribb volt a menynyiségi rugalmasság alkalmazása. A leggyakoribb alkalmazkodási forma a

28 A munkaidőkeret jogi konstrukcióját tekintve lényegében azonos Köllő János által a Közelkép 1. fejezetében hiányolt munkaidőszámlához (*working time account*), hiszen a kereteit az EU munkaidő megszervezésére vonatkozó irányelve szabja meg. Korábbi esettanulmányos kutatások szerint a magyar munkaidőkeret alkalmazása leginkább abban különbözik nyugat-európai megfelelőjétől, hogy az szinte minden esetben egyoldalúan a munkáltató számára biztosítja a munkaidő olcsó rugalmasítását, míg a munkavállaló rugalmassági igényeit (például családi, magánéleti szükségleteit) szinte egyáltalán nem veszi figyelembe (Neumann–Nacs 2004). Ez a megoldás annyiban is eltér a nyugat-európai és főként amerikai változataitól, hogy a ledolgozott munkaórák gyűjtése csak egy viszonylag gyűjtött időtartamra vonatkozik, s nem teszi lehetővé például az aktív életpálya végén a korai nyugdíjazást, és nem lehetséges átvenni egy következő munkáltatóhoz sem.

29 A KSH munkaerő-felvétele és a Foglalkoztatási Hivatal egyéni bérfelvétele is kérdezi a rendes munkaidő hosszát és a túlórák számát, de a ledolgozott órák száma, illetve ennek változása a munkaszervezés formájának (teljes vagy részmunkaidős) ismerete nélkül nem állapítható meg.

munkahét rövidítése volt: a két kutatás mintájában szereplő 15 vállalat közül hétben találoztunk a kapacitáscsökkentés e formájával.³⁰ A konkrét megoldások különböztek, kiterjedhettek különböző hosszúságú időszakokra korlátozódhattak, csak a szellemiekre, vagy csak a kiszerezést végző vidéki telephelyre, vagy mindenkire, kivéve a karbantartókat.

A legrugalmasabb konstrukcióval az autóalkatrész-gyártó vállalatnál találoztunk, ahol a heti minimálisan ledolgozandó óraszámot rögzítette a szakszervezet és a vezetés közötti megállapodás. A vezetés – előre bejelentési kötelezettség mellett – itt nemcsak a kis részlegekre, esetleg munkakörökre kiterjedő munkaszünetet rendelheti el, hanem a leállások időtartamának meghatározásában is nagy a szabadsága. Említésre méltó a válság utáni időre új modellek bevezetésével készülő autóalkatrész-gyártó vállalat esete is, amelyiknek a vezetése a munkahét ötödik napjára képzést szervezett. A munkaidőnek ezt a részét arra használják, hogy a kijelölt munkavállalókat (a foglalkoztatottak felét) a majdan szükséges ismeretekkel és készségekkel (informatikai és nyelvtudással) vértessék fel. Szemben azzal az általános tapasztalattal, hogy a cégek nemigen kötik össze a támogatott munkaidő-csökkentést a képzéssel, a mintánkban két autóiipari cégnél is volt oktatás a hét ötödik napján. A munkahetet rövidítő hét vállalat közül mindössze kettő részesült OFA munkahely-megőrző támogatásában.³¹ (Igaz, a nagyobbik kétszer is.) A támogatás szabályozásának részleteire és a keresetekre gyakorolt hatására a későbbiekben még visszatérünk.

Részletesen szó lesz még a vállalati vezetés és az érdekvédelmi szervezetek közötti egyezségekről, amelyekből kitűnik, hogy az általunk vizsgált vállalatoknál a létszám megtartása elsődleges cél volt. Ez a megfontolás még inkább érvényesült a munkavállalói tulajdonban lévő vállalatoknál. Az építőanyag-ipari vállalatnál például a tulajdonos-munkavállalók körében a nyugdíj melletti továbbfoglalkoztatás – árbevétel realizálásához kötött – díjazását vezették be.

A létszámgazdálkodás

Az előzőkben leírtak után nem meglepő, hogy mintánkban csak a betanított munkát alkalmazó vállalatok bocsátottak el embereket, a szakképzett munkavállalókat foglalkoztatók inkább a munkaidőalapot csökkentették.³²

Kutatásunkból és a nyilvánosságra hozott statisztikai adatokból is megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb létszám-leépítési akciók az autóiipart érték.³³ A „kemény” alkalmazkodásra példa az elektronikai szerződéses gyártó is. Ez a vállalat a „normál” működés időszakában is alkalmazta a mennyiségi rugalmasság eszközeit, a humán erőforrás-gazdálkodásért felelős vezető szerint nehéz a megyében olyan embert találni, aki nem volt még a vállalat dolgozója. A válság idején, 2009-ben két ütemben volt csoportos létszámleépítés. Januárban 450 saját és 900 kölcsönzött, szeptemberben pedig 400 saját és 350 bérelt munkavállalónak mondtak fel.

30 Jórészt a gazdasági okokból bekövetkező – részben központi támogatott – rövidített munkaidős foglalkoztatás miatt a rész munkaidős foglalkoztatottak létszáma a KSH munkakerő-felvételeinek adatai szerint 17,3 százalékkal (31 ezer fővel) nőtt 2009-ben.

31 Eredményeink nem igazolják Köllő János következtetését, hogy munkaidőt csak a támogatásban részesülő vállalatok csökkentettek (lásd a *Közelkép* Köllő János által írt 1. fejezetét).

32 Tapasztalataink igazolják a bértarifa-felvétel elemzéséből levont következtetéseket: a főként szakképzetteket foglalkoztatók létszáma nem csökkent, de mérsékelten csökkentették béreiket, s inkább a munkaidő csökkentésével alkalmazkodtak (*Köllő–Nacsá, 2009*).

33 Az Index csoportos létszám-leépítéseket számba vevő Elbocsátásszámlálója és a KSH által rendszeresen publikált, legalább ötfős vállalkozásokra vonatkozó ágazati létszámadatok alapján feltételezhetjük, hogy az autógyártók létszáma körülbelül 25 000 fővel csökkent a válság idején. A KSH szerint is a közúti jármű gyártása és egyéb jármű gyártása ágazatok munkahelyvesztése 2009. január és augusztus közötti időszakban a legnagyobb volt a publikált ágazatok között.

**2.1. táblázat: A nagyobb autóiipari létszámleépítések
2008 októberétől 2009 augusztusáig**

Magyarországi vállalat	Település	Anyavállalat	Összes foglalkoztatott	Ebből: elbocsátott munkavállalók
Suzuki	Esztergom	Suzuki	5900	1200
Ibiden Hungary	Dunavarsány	Ibiden Co. Ltd	1200	430
Videoton Car Electronics	Székesfehérvár	Videoton Holding	1300	400
Syncreon*	Győr	Syncreon	1400	400
Bosch Hungary	Hatvan	Bosch Group	3118	318
BPW	Szombathely	BPW Bergische Achsen Kommanditgesellschaft	986	270
Delphi Hungary	Szombathely	Delphi Corporation	1150	250
Bakony Préstechnika	Veszprém	Bakony Művek Autóalkatrész Gyártó Rt.	250	250
Rába Járműipari Holding	Győr		n. a.	250
Borg Warner Turbo System	Oroszlány	Borg Warner Inc	745	172
ZF Hungary-ZF Lenksystem	Eger	ZF Friedrichshafen	1700	160
Saia Burgess Ózd	Ózd	Saia Burgess Electronics	700	150
Knaus Tabbert	Nagyoroszi	Knaus Tabbert Gmbh	270	150

* Syncreon, az Audi már említett logisztikai szolgáltatója.

Forrás: Az *Index.hu* Elbocsátásszámlálója (<http://index.hu/gazdasag/magyar/elbocs/>), illetve *European Restructuring Monitor* (<http://www.eurofound.europa.eu/emcc/erm/index.htm>).

A magas fluktuáció az egyik egyszerű autóalkatrészeket gyártó cégre is jellemző, s itt – az általános tendenciától eltérően – még a válság sem csillapította a munkaerő-állomány mozgását. A cég 2009 januárjában és februárjában 29–29 főt bocsátott el, pontosan annyit, amennyi még nem éri el a csoportos létszámleépítés 30 fős küszöbértékét. Végül 2009 márciusában bejelentettek egy 293 főre tervezett létszámleépítést, de ennek a felét az időközben bekövetkezett termelésbővülés miatt visszavonták. A termelés felfutása miatt egyébként áprilistól új dolgozókat is vettek fel. Az újonnan felvettekkel a vállalat csak határozott idejű szerződést kötött, ami előrevetíti a válság utáni kockázatkerülőbb foglalkoztatási gyakorlatot: a jövőben könnyebb lesz a létszámot a termeléshez igazítani, ha a határozatlan idejű szerződéseket sikerül lecserélni a biztos megrendelések tartamához igazodó határozott idejűek szerződésre.

A mintánkban a munkaerő-kapacitás csökkentésének legelső és legelterjedtebb módja az ideiglenesen foglalkoztatott és/vagy kölcsönzött munkaerő elbocsátása volt.³⁴ A racionalizálás munkaszervezeti hátterében az húzódik meg, hogy a vállalatok azokban az – alacsony kvalifikációt, rövid betanulást igénylő, termelő vagy kiszolgáló tevékenységeket végző – részlegekben foglalkoztatnak kölcsönzött munkaerőt, ahol a munka mennyisége leginkább változó. A gyógyszergyártó cég készletei felhalmozódása miatt 2009 első két hónapjában visszafogta a kiszárazást, s a létszámot is csökkentették a kölcsönzött munkavállalók elbocsátásával. A kis sütőipari vállalatnál a válság következtében létszámleépítés ugyan nem volt, de azt a 4–5 főt, akiket munkaerő-kölcsönzötől béreltek, el kellett küldeni. Az autóalkatrész-gyártással foglalkozó cég is radikálisan csökkentette a munkaerő-kölcsönzés keretében foglalkoztatott létszámot: 2008 augusztusa és októbere között 130 embertől váltak meg. Legnagyobb mértékben azonban az elektronikai gyártó üzemben éltek ezzel a lehetőséggel.

A munkavállalók kölcsönzésén kívül az ideiglenes foglalkoztatás más formáinak leépítésével is találkozunk: korábban a húsiipari vállalat egy alvállalkozóval szerződött a csontozás elvégzésére, az építőanyag-ipari vállalat és a sütőipari vállalat pedig rendszeresen alkalmazott diákokat betanított munkák elvégzésére. A válság kezdete óta a munkáltatók ezekre az ideiglenes alkalmazottakra sem tartanak igényt.

A vállalatvezetők a kapacitáscsökkentés belső tartalékként kezelték a nyugdíj mellett szerződéssel dolgozókat és a határozott idejű szerződéssel rendelkezőket.³⁵ Különösen az előregedő munkaerő-állománnyal rendelkezők korengedményes nyugdíjaztatással vagy a nyugdíj mellett továbbdolgozók szerződéseinek felmondásával is képesek voltak csökkenteni (de legalábbis szinten tartani) a létszámot. A jelenség fontosságát mutatja például, hogy a nagy gyógyszergyártónál néhány éve még 250 nyugdíjas dolgozott, mára a számuk 120-ra csökkent. A határozott idejű szerződések meg nem hosszabítása (illetve határozatlan idejű szerződéssé alakításuk elmulasztása) főként az autóiipari vállalat körében volt gyakori.

Nemcsak az elbocsátás költségeinek minimalizálására irányuló vállalati szándék áll az ideiglenes foglalkoztatás szüneteltetése mögött. A legfontosabb törekvés mindenhol a szakképzett és nagy szakmai tapasztalattal rendelkező munkavállalók megtartása. Egyébként is vállalataink közül több – a korábbi évek racionalizálásainak eredményeként – már megközelítette a hatékony, a technológia által indokolt, minimálisan igényelt foglalkoztatás korlátját. Ráadásul, mintánk összetételéből, tulajdonosi struktúrájából következően több olyan cégnél is jártunk, ahol a munkavállalók foglalkoztatása a vállalat működésének kiemelten fontos célkitűzései közé tartozott.

Az általunk megkérdezett cégek közül csak néhány hirdetett létszámstopot, ennek ellenére többségük szigorú keretszámokkal gazdálkodik. E vál-

34 A KSH internetes kiadványa szerint a munkapiaci válság első időszakában, 2008 IV. negyedévében az ilyen formában foglalkoztatottak száma körülbelül negyedével csökkent (KSH, 2010). A Foglalkoztatási és Szociális Hivatal statisztikája szerint a munkaerő-kölcsönzés mértéke (a kölcsönzéses napok száma) 2009-ben 31,8 százalékkal csökkent az előző évhez képest (FSZH, 2010).

35 Köllő–Nacsá (2009) elemzése szerint is a marginális csoportok különösen nagy foglalkoztatási és bérvesztéséget szenvedtek el.

lalatok közül többen is a fluktuáció mértékének csökkenését tapasztalták.³⁶ Arra több példát is találtunk, hogy a munkapiaci kínálat növekedése a vállalatokat a munkaerő minőségi cseréjére ösztönzi. Az építőanyag-ipari vállalat vezetője arról számolt be, hogy a felszámolás alatt álló konkurensok dolgozói náluk jelentkeznek munkára. A kontaktlencsegyár korábban nagy nehézségekkel tudta betölteni a szakképzettséget igénylő munkaposztokat, és a betanított munkások munkafegyelme is kívánni valót hagyott maga után. A válság nemcsak arra teremtett lehetőséget, hogy a betanított munkások közül utcára tegyék a legalkalmatlanabbakat, hanem arra is módot ad, hogy megfelelő szakképzett munkaerőt vegyenek fel.

A bérgazdálkodás

Cégeink a válság okozta kihívásra csak kivételképpen reagáltak a bérrendszer átalakítását célzó intézkedéssel. A keresetek csökkenése sokkal inkább a munkaszervezetben és a munkarendben bekövetkezett változások következménye volt. Az alapbérek, azaz a besorolások sehol sem változtak. A munkaidő csökkentése miatt a kifizetett bérek azonban változó mértékben csökkentek: a ledolgozott órák száma is különbözött, és különbözött a kompenzáció mértéke is. Az általunk vizsgált vállalati körben a munkaidő-csökkentés többnyire állami támogatás nélkül következett be, a részleges kompenzációról – a szakszervezettel kötött egyezséggel vagy legalábbis annak hallgatóságos bejegyzésével – a cég gondoskodott. A kieső bérhoz csak három cég kapott támogatást.

A bérek időarányos csökkenéséhez még a műszakpótlékok elmaradása miatti kiesés és a mozgóbérek ki nem fizetése miatti keresetcsökkenés is társult.³⁷ Mintánkban két vállalatnál – az egyik nagy autóalkatrész-gyártónál és a húsiipari cégnél – talákoztunk a mozgóbér-kifizetések elmaradásával. Ráadásul a béren kívüli juttatások mértéke is csökkenhetett, cégeink közül is ketten, a két munkavállalói tulajdonban lévő csökkentette, illetve egyikük fel is számolta a kafetéria-juttatásokat. (Ez még a juttatások megadóztatása előtti reakció, nyilván 2010-ben az adóváltozásoknak köszönhetően ez a fajta költségcsökkentés új értelmet nyert.)

Látható, hogy a keresetcsökkenés mértéke így nemcsak vállalatonként, hanem állomány-csoportonként (fizikai-szellemi), és munkakörönként is változhatott. Azoknál a vállalatoknál, ahol munkaidő-csökkentés volt 10–20 százalékos keresetcsökkenésről számoltak be.

A legtöbb vállalatban 2009-ben a reálkeresetek munkaidő csökkenés nélkül is csökkentek, mert még az inflációt követő béremelés is elmaradt. A nagy autóalkatrész-gyártó vezetése bérbefagyasztásról állapodott meg a szakszervezettel, cserébe a munkavállalók fizetett szabadnapokat kaptak. A három, stabilan gazdálkodó vállalat 3–4 százalékkal emelte 2009-ben a béreket. Rajtuk kívül – korábban vállalt kötelezettségeiknek megfelelően – az autóalkat-

36 Tapasztalataink megerősítik Köllő állítását: a foglalkoztatás csökkenése elsődlegesen a felvételek elhalasztásának következménye, nem pedig az elbocsátásoké, és azok akik utcára kerülnek a korábbiaknál tovább maradnak munka nélkül (lásd a *Közéletkép* Köllő János által írt 1. fejezetét).

37 A *KSH* (2010) kiadványa szerint 2009-ben a nem rendszeres kereseti elemeknek a bruttó kereseten belüli aránya 0,6 százalékkal alatta maradt az előző évének. Ugyanakkor tudjuk, hogy a versenyszektor vállalatainál az alapbérek aránya a keresetekben 2008-ban 82 százalék volt. Az elkészített tanulmányokból az is kiderült, hogy a mozgóbérek aránya az elmúlt öt évben – a nemzetközi tendenciákkal ellentétben – nem nőtt, hanem valamelyest még csökkent is (*Neumann-Boda*, 2010). Ezt figyelembe véve, a mozgóbérek elmaradása egy-egy vállalatban akár jelentős is lehet, de a nemzetgazdaság egészében ez aligha érzékelhető.

rész-gyártó és a húsipari vállalat is emelt, de ezzel egyidőben döntés, illetve megállapodás született a 2010-es béremelés elmaradásáról. A vállalatok teljesítménye szerinti skála másik végén szintén emelkedtek a bérek: a minimálbérek emelésének kötelezettsége miatt a porcelángyár szakmunkásainak bére 0,6, a segédmunkások bére 3,5 százalékkal emelkedett. Ráadásul, a sorozatos létszámleépítések után nagyrészt szakmunkások maradtak a cégnél, s ők töltik be a betanított munkakörök jelentős részét. Mivel a cégnél – egyetlen perspektivikus termék gyártását kivéve – évek óta minden fizikai munkás a munkája szakképzettség-igényétől függő minimálbért vagy a szakmunkások bérminimumát kapja, ez a munkaszervezési intézkedés egyben bérmegetakárítással is járt, pontosabban csökkentette a törvényes minimumok emeléséből adódó bérköltségtöbbletet. Az átszervezés által érintettek ugyanis egy átmeneti időszak után – szakmunkás végzettségük ellenére – a munkaköri besorolásuknak megfelelően az alacsonyabb minimálbért kapták.

Az állami támogatások szerepe

Az állami válságkezelő intézkedéseket szokásszerűen két részre osztják: gazdaságélénkítő (termék- és szolgáltatáspiaci) és foglalkoztatási (munkapiaci) csomagokra. Az előbbieket általában ágazatspecifikus intézkedések. Jó példa erre a gépjárműipar, hiszen számos nyugati országban élénkítették a keresletet az úgynevezett roncsprémium-programok.

A magyar gépjármű-kereskedők szervezetének intenzív lobbija ellenére a kormány elutasította az Egyesült Államokban és Nyugat-Európa több országában bevezetett keresletélénkítő eszköz, a roncsprémium bevezetését. A döntés indoka a magyar gyártmányú gépkocsik alacsony piaci részesedése volt, mert még a legnagyobb végtermékgyártó, a Magyar Suzuki sem mondhatott magáénak 17 százaléknál nagyobb részt az eladott autók darabszámából. Követezésképpen – a minisztériumi álláspont szerint – a roncsprémium nem a magyar járműipart, hanem a gépjármű-kereskedőket segítette volna, akik egyébként a korábbi évek olcsó hitellehetőségeinek perspektíváját látva, valójában túlzott kapacitásokat fejlesztettek ki. A roncsprémium elvetéséről szóló döntésével egy időben, 2009 nyarán a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium közzétette az *autóipari akciótervét*. Ez azonban kevésbé volt munkahelymegtartó jellegű, inkább az iparági stratégiának megfelelően a magasabb hozzáadott értékű gyártás súlyát kívánta növelni. Ezért kifejezetten K + F-jellegű támogatásokat helyezett kilátásba, illetve részben a kecskeméti Mercedes-Benz-beruházás támogatását célozta. Új forrásokat nem biztosított, csak a Nemzeti Fejlesztési Tervben már szereplő alprogramok és prioritások lebontását, illetve a Munkaerő-piaci Alap forrásainak átcsoportosítását jelentette.

Az akcióterv legfontosabb „struktúrajavító” intézkedései a következők voltak.

1. Munkahelymegtartást célzó intézkedések, ezen belül a Magasan képzett munkaerő alkalmazásának támogatása című pályázat, ami a pályaelhagyó K + F-szakemberek újra bevonására adott volna lehetőséget. Az NKTH a pályázat 2009. évi meghirdetésére összesen 1,6 milliárd forintot biztosított a Kutatási és Technológiai Innovációs Alap terhére, egy kutatói munkahelyre 10 millió forintot szánva.
2. A szakképzés fejlesztését célzó program: 10 millió forint a MPA Képzési Alapréz terhére: Célorientált szakképzés és felsőfokú képzés fejlesztése a magas műszaki színvonalat képviselő nagyfoglalkoztatók bevonásával elnevezésű program.
3. Beruházás ösztönző programok: többek között Beszállítói képességek fejlesztésén keresztüli beruházás ösztönzés elnevezésű program.
4. K + F-tevékenységet előmozdító programok.³⁸

Mivel a magyar járműipar igen erősen integrált az európai járműgyártásba, a külföldi keresletlénkítő programok többé-kevésbé éreztették hatásukat a magyarországi gyártóknál is. Az autóalkatrész-gyártó vállalat anyavállalatának nyújtott külföldi kormányzati segítség, a roncsprogram, főként a kisebb kategóriájú motorokat gyártó, hasonló profilú külföldi gyáraknak kedvezett. Mégis, interjúnkból kiderült, hogy a nyári hónapokban – részben a külföldi roncsprogramokkal is összefüggésben – a magyarországi gyár is teljes kapacitáson tudott működni. Mint említettük, egy másik, egyszerű alkatrészeket (kábelkorbács) gyártó cégnél 2009 közepén már a kereslet fellendülését észlelték, amelynek oka szintén a végtermék iránti mesterséges keresletbővítés továbbgyűrűzése volt.

A válságkezelő munkaerőpiaci programok³⁹ nem voltak ágazatspecifikusak, bár a kormányzati kommunikáció szerint hangsúlyosabban szándékoztak támogatni a kis- és közepes vállalkozásokat. Mégis, a nagyobb cégek egy része is kapott a különféle munkahelymegőrző támogatásokból. Így például a mintánkban szereplő egyik porcelángyár is. Az autóiparból a Rába 1326 főre, a Knorr-Bremse 587 főre, a General Motors Powertrain-Hungary 530 főre kapott támogatást (www.afsz.hu). Látható, hogy a munkahelyek megtartását célzó pályázatok mintánkban nemcsak a belföldi érdekeltségű gyárakat érintették.

Megjegyezzük, hogy a mostani, válsághoz kapcsolódó támogatásokon túl az állami gazdaság-, és foglalkoztatáspolitikai eszközök korábbi, gyakori alkalmazását regisztráltuk. Találkoztunk extrémnek számító – a létszámcsökkentés anyagi fedezetét biztosító – tulajdonosi kölcsönök nyújtásával az állami vállalatnál, valamint a munkaügyi kirendeltségek által nyújtott, a munkanélküliek átképzését-alkalmazását szolgáló bértámogatásokkal. Még olyan esettel is találkoztunk, ahol egy kisebb külföldi tulajdonú vállalat indulótó-

38 <http://nfgm.gov.hu/data/cms2013364/jarmuipari.pdf>.

39 Részletes ismertetésüket lásd Frey Mária jelen kötetben közölt tanulmányában.

kéjének egy részét a jelentős mértékű munkahelyteremtő támogatás adta. Az elhúzódó iparági recesszióval küzdő 100 százalékos állami tulajdonban lévő vállalatot kifejezetten foglalkoztatáspolitikai megfontolásból – a cég 50 kilométeres környezetében gyakorlatilag nincs más jelentékeny munkáltató – a tulajdonos vagyongazdálkodó pénzügyi reorganizációja (a tartozások leírása, a cég eszközeiből jogutód cég alapítása) mentette meg.

Ugyanakkor – interjúink szerint – néhány cég a feltételek miatt nem tudott pályázni: vagy mert a „rendezett munkaügyi kapcsolatok” feltételének nem felelt meg (magyarán korábban megbírságot az Országos Munkavédelmi és Munkaügyi Főfelügyelőség), vagy mert más célra (például beruházáshoz) már igénybe vett állami támogatást, vagy a támogatás feltételét (a létszám megőrzése a támogatás kétszeresét kitevő időszakra) túl szigorúnak ítélte. Az támogatást igénybe vevő cégek számos bírálatot is megfogalmaztak az alkalmazott konstrukciók kapcsán. Egy humánerőforrás-gazdálkodásért felelős vezető szerint a munkaidő-csökkentésére vonatkozó kormányrendelet egy kicsit megkésett. A késlekedés egyik oka az lehetett szerinte, hogy a munkaidő-csökkentés központi támogatásának konkrét feltételei elég sokat vártak magukra. Végül igencsak rugalmatlan konstrukciók születtek meg. Az egyik cégnek például éppen az lett volna a fontos, hogy az alkalmazott munkaidő rugalmasan változhasson a rendelések függvényében, ezzel szemben az OFA-támogatási szerződésben előre rögzíteni kellett volna a munkaidő-csökkentés pontos mértékét a teljes támogatási időszakra. A regionális munkaügyi központ munkahelymegtartó támogatását elnyerő cég túl rugalmatlannak találta azt a feltételt, amely hat hónapig tartó, személyekhez kötődő létszámmegtartást írt elő. Hátrányosnak találták, hogy a támogatás folyósításának idején még a munkavállaló kezdeményezésére közös megegyezéssel sem lehet munkaviszonyt megszüntetni. (Még azokat sem, akik kedvezőbb külföldi munka reményében akartak megválni a cégtől, sőt a nyugdíjaskörűakat sem lehetett elküldeni.)

Végül a munkáltatók sajátos állami támogatásának tekinthető a munkatörvények – részben átmeneti – megváltoztatása. A módosítások egy része az állami támogatásokat és közbeszerzési pályázatokat úgynevezett rendezett munkaügyi kapcsolatokhoz kötő szabályok kritériumainak enyhítését célozzák, másik részük pedig a munkaidő-szabályozás rugalmasításáról intézkedik.

A Munka törvénykönyve 2009. évi módosítása szerint a 40 órás rendes munkahét 44 órára növelhető a 2009. június 1. és 2011. december 31. közötti időszakban, annak figyelembevételével, hogy korábban rövidebb munkaidőt alkalmaztak. A hosszabb munkaidő béréről a törvény egyébként nem rendelkezett. Az ily módon kiterjesztett munkaidőkeret alkalmazásához a munkáltató és a munkavállaló írásos megállapodása szükséges, és tartama alatt rendes felmondással vagy csoportos létszámleépítés keretében a munkaviszony nem szüntethető meg. Ugyanakkor a kollektív szerződés nélkül elrendelhető

munkaidőkeret hosszát háromról négy hónapra emelték. Az éves elrendelhető túlóramennyiséget már korábban felemelték 200-ról 300 órára, de ehhez nehézséges szabályok szerint, a munkaerőigény egyidejű bejelentése mellett kellett egyénileg megállapodni a munkavállalóval. Most ezeket a feltételeket is enyhítette a szabályozás. Látható, hogy az átmeneti munkaidő rugalmasítási szabályok alap gondolata az volt, hogy a válság alatt „megtakarított” munkaidőt egy 2011-re prognosztizált fellendülési szakaszban többletköltségek nélkül visszanyerhessék a vállalatok (1992. évi XXII. törvény hatályos szövegének 117. és 127/A cikke, illetve *Fodor–Neumann*, 2009).

Két autópári cég is alkalmazta az új szabályokat. Az egyiknél a szakszervezettel kötött egyezmény a munkaidőkeretet terjesztette ki 2011-ig, azaz a vállalat teljes bért fizet a leállások alatt is, amelyet majd később kell ledolgozni, amikor remélhetően nagyobb kapacitásra lesz szükség. (Ennek a vállalatnak egyébként kezdeményező szerepe volt a Munka törvénykönyve erre vonatkozó módosításában.)

A munkavállalói érdekképviseltek szerepe a válság kezelésében

A szakszervezeti alkupozíció értékeléséhez érdemes figyelembe venni, hogy a legjellemzőbb vállalati alkalmazkodás, a munkaidő-csökkentés a Munka törvénykönyve szerint egyéni munkaszerződés-módosítást igényel, függetlenül az esetleges kollektív tárgyalások kimenetelétől. Ennek értelmében – eltérően számos nyugat-európai országtól – a menedzsmentnek nem feltétlenül van szüksége az érdekképviseltekkel folytatott tárgyalásra a rövidebb munkaidő bevezetéséhez.

Az esettanulmányos kutatás mintájában főként a külföldi érdekeltségű multinacionális vállalatok gyakorlatában találkoztunk a menedzsment és a szakszervezet, illetve az üzemi tanács közötti rendszeres konzultációval. A konzultációk eredményessége iránt ugyanakkor kétségeink támadhatnak, amikor az elektronikai gyártó cégnél azt tapasztaljuk, hogy a – megrendelésekhez igazodó létszámgazdálkodást folytató – vállalat menedzsmentje számára a válság idején is a legkézenfekvőbb megoldásnak kínálkozott a létszámleépítés. Pedig az üzemi tanács – saját értékelése szerint – rengeteg jobbító szándékú javaslatot fogalmazott meg. Véleményük szerint 2005 óta, a „normális gazdálkodás” idején is 25–30 százalékkal kevesebb, de képzetesebb emberrel hatékonyabban lehetett volna működni. A válság kihívására pedig – szerintük – válasz lehetett volna a munkaidő-csökkentés és/vagy a bércsökkentés is.

Az üzemi tanács és a cég magyarországi szakszervezetének gyenge alkupozíciója azonban nem csak a munkaerő viszonylag alacsony képzettségének és a kölcsönzött tartós alkalmazásán alapuló létszámrugalmasságra berendezkedett munkaügyi gyakorlatnak köszönhető. Mint azt jó néhány multinacionális vállalatnál megfigyelték, itt is a vállalatközpont versenyzteteti a hasonló technológiai adottságú, nagyjából azonos költségintű gyárait.⁴⁰ A verseny

40 Az angolszász irodalomban „coercive competition” néven ismert jelenséget általában a hierarchikus vállalatirányítás alternatívájaként írják le, amely a helyi menedzsment számára kellő ösztönzést biztosít, illetve képes féken tartani a szakszervezeti követeléseket (*Ferner–Edwards*, 1995, *Mueller–Purcell*, 1992).

tétje a válságot megelőzően a fejlesztések és a nagyobb volumenű megrendelések allokációja volt, s ez a vállalat ennek jegyében több gyártóbázist is felszámolt az elmúlt években. A válság nyilvánvalóan emelte a verseny tétjét: a gyártóhely fennmaradásának kulcsává vált az olcsó, rugalmas és minőségi termelés. Ezáltal a vállalatközpont sikeresen korlátozta az érdekképviseltek mozgásterét, maguk is úgy gondolják, hogy egy harciasabb politika veszélybe sodorná a munkahelyeket. A telephelyek ilyen versenyztetésének ellenszere elméletben a nemzetközi szolidaritás, a különböző országokban működő érdekképviseltek összefogása lehetne, nem véletlen, hogy az európai szakszervezeti szövetség (az ETUC és az ágazati szervezetek) politikájában az utóbbi évtizedben különösen hangsúlyos a szakszervezeti akciók országok feletti koordinációja, az Európai Üzemi Tanácsok létrehozása, működésük támogatása. Bár 2007-ben ennél a multinacionális vállalatnál is létrejött egy európai képviseleti fórum, működése – itt nem részletezhető okok folytán – pusztán az érdekképviseltek többnyire utólagos tájékoztatására korlátozódott, nem játszott érdemi szerepet a cég szervezeti átalakításainál.

A vállalati válságkezelésben nem egyformán vettek részt a helyi érdekképviseltek. Bár sehol nem talákoztunk olyan konfliktussal, amely jogi útra terelődött volna, vagy azt sztrájkok, demonstrációk kísérték volna, a szakszervezetek többségéről mégis azt kell állítanunk, hogy a vállalati menedzsmenttől eltérő célokat, megoldásokat fogalmazott meg. Ugyanakkor csak elvétve láttunk olyan válságtól sújtott céget, ahol az érdekképviseltek aktívan részt vettek volna a kilábalási stratégia kialakításában, s az ilyen cégnél is a szakszervezet befolyását jórészt a nemzetközi érdekképviseltek intézményekkel fenntartott kapcsolatának köszönhette. Általánosnak inkább az a szakszervezeti attitűd volt tekinthető, amelynek elsődleges célja a foglalkoztatás (vagy legalábbis a törzsgárda foglalkoztatásának) megőrzése volt, s ennek érdekében hajlandó volt engedményeket tenni bérben, munkaidőben, rugalmasságban.⁴¹ Ez az attitűd azonban nem azonos az amerikai és nyugat-európai koncessziós bértárgyalások (*concession bargaining*)⁴² szakszervezeti működésmódjával, mert többnyire nincsenek olyan erős alkuhelyzetben, hogy a menedzsment szándékait érdemben képesek lennének megakadályozni. Inkább arról lehet beszélni, hogy – mint szükséges rosszat – elfogadták a menedzsment válságkezelő lépéseit a munkahelyek megőrzésének érdekében. Még kevésbé hasonlít ez a szakszervezeti működésmód a nyugat-európai, elsősorban németországi „foglalkoztatási és versenyképességi megállapodásokhoz”, amelyben gyakran nemcsak a „bérviisszatartás – munkahelymegőrzés” csereaktusa jelenik meg, hanem a „paktumok” kiterjednek a válságból való kibontakozás módjaira is (például a pénzügyi konszolidációra, tervezett beruházásokra, telephely-áthelyezésekre, munkaszervezeti újításokra, s legfőképpen a képzési programokra (Wever, 1995, Sisson, 2005).

A koncessziós bértárgyalások (*concession bargaining*) klasszikus esetének tűnik az egyik porcelángyárban született megállapodás, amely szerint a

41 Kutatásunk kisszámú esettanulmányon alapul így mennyiségi következtetések levonására nem alkalmas, arra vonatkozóan sincsenek becsléseink, hogy a foglalkoztatás megőrzésére vonatkozó szakszervezeti megállapodások mennyire elterjedtek. Mégis, figyelemre méltó Köllő jelen kötetben közölt tanulmányának megállapítása, amely szerint: „Azok a vállalatok, amelyek 2009-re érvényes kollektív szerződéssel rendelkeztek – más tényezőket azonosnak tekintve – 2 százalékkal kisebb mértékben csökkentették a létszámot...” (57. oldal).

42 A *concession bargaining* az Egyesült Államokban a hetvenes-nyolcvanas évek válságai óta meghonosodott kifejezés, amelyet arra a kollektívalku-magaráratásra használnak, amikor a szakszervezetek engedményeket tesznek, hajlandók bérvesztést elszemélni a munkahelyek megőrzése érdekében. Ennek egyik korai, ismert példája az United Auto Workers (UAW) és a csődjeljárás alatt álló Chrysler 1979-es megállapodása, amelyben a munkavállalók 200 millió dolláros áldozatot vállaltak a cég megmentése érdekében (McKersie–Capelli, 1982).

munkavállalók vállalták, hogy minden hónap két napja anyagi ellentételezés nélküli munkanap legyen. Pedig az elmúlt időszak intézkedései miatt a cégnél 2005–2008-ig is alig emelkedtek a bérek. Ugyanakkor – az erőviszonyok ismeretében – tipikusabbnak tűnik az építőanyag-ipari vállalat esete, ahol a vezetés a válságot ürügyül használta a kollektív szerződés felmondásához.

Az autóiparban az ágazat meghatározó szakszervezetének, a Vasas Szakszervezetnek a válság kezdetén deklarált érdekképviseleti célja volt a munkahelyek megőrzése, s ezért a béralkuban hajlandó volt engedményeket tenni. Noha ez a politika a tagság kisebb-nagyobb ellenállásába ütközött, végül is elfogadták a helyi szakszervezetek, s ennek szellemében folytatták le a helyi tárgyalásokat. A válság idején ez kézenfekvő politikai döntés volt, mégis hangsúlyoznunk kell, hogy alapvető szakítást jelentett a magyar szakszervezetek utóbbi másfél évtizedben követett politikájával, amelyben abszolút prioritásként mindig is a bérkövetelés fogalmazódott meg. A válság egyébként nem járt számottevő konfliktusokkal az iparágban, ami persze csak kisebb részben köszönhető a szakszervezetek politikájának, nagyobb részt annak, hogy a munkavállalók és szakszervezeteik igen gyenge alkupozícióban vannak. (Egyébként korábban sem volt számottevő sztrájk az iparágban.) Az ágazatban működik Ágazati Párbeszéd Bizottság, de annak semmilyen hatása nem volt a válság kezelésében, ágazati kollektív szerződés sem létezik.

Az autóiparban számos cégnél születtek megállapodások a válságkezelő intézkedések bevezetéséről. Az Audi Hungaria minden intézkedést a munkavállalói érdekképviseletekkel egyeztetve vezetett be. 2008 végén kezdődtek a szakszervezet és a menedzsment tárgyalásai a bérekről és a foglalkoztatásról, amelyek a megállapodásokhoz vezettek. Az első lépés a karácsonyi leállás meghosszabbítása volt, amelyet a szakszervezettel kötött két egyezmény tett lehetővé. Mindkettő a bérkifizetés helyett fizetett kényszerszabadságot nyújtott a dolgozóknak: az első szerint a 2009-es bérbefagyasztásért cserébe 10 nap szabadságot kaptak, amelynek időpontját a cég határozhatta meg, igaz megkötésekkel, így például 30 nappal korábban be kellett jelentenie; a második szerint az év végi bónuszt korlátozták egyhavi kifizetésben, s cserébe 12 munkanap szabadság járt, amelynek időzítése teljes egészében a menedzsment döntésétől függött, előzetes bejelentési köztelezettség nélkül. Így tulajdonképpen – az érdekképviselet megfogalmazása szerint – a munkavállalók finanszírozták a leállásokat. Egy másik szakszervezettel kötött egyezmény a munkaidőkeretet terjesztette ki 2011-ig, azaz a vállalat teljes bért fizet a leállások alatt is, amelyet majd később kell ledolgozni, amikor remélhetően nagyobb kapacításra lesz szükség. (Ez utóbbi megállapodást a Munka törvénykönyve említett módosítása tette lehetővé.)

Az egyik nagy autóalkatrész-gyártó és a szakszervezete közötti megállapodás a kieső munkaidőre járó bér 50 százalékos ellentételezéséről szólt: végeredményben 80 százalékos munkaidőre 90 százalékos bér járt. Hasonlóképpen a

kieső munkanap részbeni ellentételezéséről állapodott meg egy másik autói-
pari vállalat szakszervezete is. A műszakszám csökkenése így mindkét eset-
ben ennél is jelentősebb keresetcsökkenéshez vezetett a fizikai munkásoknál,
mert elveszítették korábbi, a kollektív szerződésben rögzített magas műszak-
pótlékaikat is. Az utóbbi vállalatnál bérmegállapodás is született 2009-ben:
január 1.-től 3 százalékos béremelést kaptak a munkavállalók. Ezt azonban
egyfajta szakszervezeti bérmérséklet megjelenéseként lehet értékelni, mert az
előző években mindig infláció feletti béremelés volt a cégnél. Érdeemes meg-
jegyezni, hogy az említett autóiipari vállalati egyezmények szinte kivétel nél-
kül német tulajdonú multinacionális cégeknél születtek, s a megállapodások
láthatóan követik a németországi foglalkoztatási és versenyképességi paktu-
mok mintáját. Ezeknél a cégeknél az érdekképviseltek kivételesen erős kap-
csolatot alakítottak ki az anyavállalat szakszervezetével, üzemi tanácsával, és
a menedzsment is nyilvánvalóan a németországi válságkezelési gyakorlat ismeretében ült a tárgyalóasztalhoz.

A válság e cégek esetében pozitív hatással volt a munkaügyi kapcsolatokra.
Példaként említhető annak az autóiipari vállalatnak az esete, ahol az érdekkép-
viseltekkel folytatott konzultáció jelentősen fejlődött a válság alatt: rendszer-
esen, minden hétfőn találkozik három vezető és három munkavállalói kép-
viselő, hogy értékelje a helyzetet és a szükséges lépéseket.

A válságban a vezetéssel szorosan együttműködő szakszervezetek mellett az
autóiiparban találtunk példát konfliktusos viszonyra is. A kábelköteggártó
vállalat szakszervezete általában is meglehetősen kritikus a foglalkoztatási gya-
korlatot illetően (gyakoriak a jogsértések, a munkaügyi felügyelet bírságolása,
alacsonyak a bérek, hosszú a munkaidő stb.). A válság idején a kollektív szerző-
dés módosítása nyolc hónapja napirenden volt, de a szakszervezet ellenállásán
eddig megbukott a menedzsment terve a rugalmasabb munkarend bevezeté-
sére, amely eltörölte volna a fizetett ebéddőt és a béren kívüli juttatásokat is.
Bár a vezetés megpróbálta megkerülni a szakszervezeti tárgyalópartnereket,
és közvetlenül a bizalmiakhoz fordult, de ők is elutasították a vezetés terveit.
Ezzel párhuzamosan a vállalat belső átcsoportosítást is kezdeményezett ala-
acsonyabb képzettséget igénylő, veszélyeztetettebb munkakörökbe, de ennek
gátat vetett, hogy a kollektív szerződés szerint ilyenkor is az eredeti bért kel-
lene fizetni. Itt történt meg az is, hogy a cég elbocsátott 29–29 főt, pontosan
annyit, ami még nem éri el a csoportos létszámleépítés 30 fős küszöbértékét.
Időközben a menedzsment egyoldalúan megszüntette a bónuszok kifizetését,
ami 20 százalékos bércsökkenést jelentett a fizikai munkások esetében. A ve-
zetés nem volt hajlandó megállapodni az éves béremelésről, ami gyakorlatilag
a bérek befagyasztását jelentette.

Főként tehát a szakmunkára épülő, magas hozzáadott értéket előállító vál-
latoknál volt jellemző egyfajta koncessziós tárgyalás. Itt a szakszervezetek
számos „jó kompromisszumról” számoltak be, továbbá rendszeresebbé vált

a konzultáció jó néhány cégnél. Sőt, volt, ahol a válság alatt a szakszervezet szervezettsége növekedett. Ez persze annak is köszönhető, hogy inkább a kevésbé képzett, bizonytalanabb foglalkoztatási státusú, nem szakszervezeti tagokat küldték el, s a szakszervezeti tagságot (jellemzően az idősebb fizikai munkásokat) kevésbé érintette a leépítés. Az alternatív válságkezelő intézkedések – munkaerő-kölcsönzés megszüntetése, tevékenységek visszavétele (*insourcing*), a határozott idejű szerződések – meg pontosan a szakképzetlenebb, kevésbé régen foglalkoztatottakat érintették. Ezek látszólag nem igényelnek aktív szakszervezeti közreműködést, szerződéskötést, de ezekről is volt konzultáció (törvény szerinti vagy afeletti) a szakszervezetekkel és/vagy az üzemi tanácsokkal – vagyis azok egyetértésével, a „törzsgárda” védelmében került sor rájuk, így nem túlzás azt állítani, hogy ahol hatékonyan működtek a vállalati szakszervezetek ott is az „insider” érdekvédelmi politika érvényesült.

3. A CSOPORTOS LÉTSZÁMLEÉPÍTÉSEK FŐBB JELLEMZŐI A VÁLSÁG IDEJÉN

BUSCH IRÉN & LÁZÁR GYÖRGY

Bevezető

A pénzüpi-gazdasági válság következményeként a hazai munkáltatók rendkívüli mértékű elbocsátásokra kényszerültek. A munkavállalók jelentős részét csoportos létszámleépítés keretében építették le. A foglalkoztatók törvényi kötelezettségük alapján kötelesek a csoportos létszámcsökkentési szándékukat és a létszámleépítésekről hozott döntéseiket az illetékes munkaügyi központnak bejelenteni.

2009 elején a gazdasági válság felerősödésével az Állami Foglalkoztatási Szolgálat (ÁFSZ) kiépített egy olyan on-line bejelentő rendszert, amelynek használatával a munkaadók gyorsabban és a jogszabályok előírásainak megfelelően tudnak eleget tenni bejelentési kötelezettségeiknek. Az ÁFSZ pedig hatékonyabban, a pontos információk birtokában képes segítséget nyújtani az elbocsátott dolgozóknak a mielőbbi elhelyezkedésükhöz, illetve álláskeresőként mielőbbi nyilvántartásba vételükhöz/ellátásukhoz.

Természetesen ez az adatbázis statisztikai és elemzési célokra is jól használható, így a korábbi statisztikáknál lényegesen részletesebben tudjuk bemutatni, hogy kiket, milyen jellemzőkkel és honnan bocsátottak el az elmúlt év során.

A tanulmányunk fontos része a leépített munkavállalók sorsának nyomon követése: a létszám-leépítési adatbázist összekapcsoltuk a nyilvántartott álláskeresők adatbázisával, így pontos képet kaptunk arról is, hogy a leépítettek közül kik váltak álláskeresővé, és ők milyen ellátást, szolgáltatást vagy támogatást kaptak.

Az álláskeresők adatbázisán túl a biztosított bejelentések APEH-adatbázisának segítségével megvizsgáltuk, hogy a gazdasági válság okozta leépítési hullám érintetteinek milyen mértékben sikerült visszajutniuk a munkapiac aktív oldalára.

A tanulmányban az elmúlt 10 év adatain bemutatjuk, hogy gyakorolt-e hatást a bejelentett csoportos leépítések nagyságrendje a foglalkoztatási mutatókra, s ha igen mekkorát.

A csoportos létszám-leépítési eljárások rövid ismertetése

A foglalkoztatók törvényi kötelezettségük alapján kötelesek a csoportos létszámcsökkentési szándékukat és a létszámleépítésekről hozott dön-

téseik adatait a telephely szerint illetékes munkaügyi központnak bejelenteni.⁴³

A legtöbb munkavállaló a Munkatörvénykönyv alá tartozó munkaviszonyban dolgozik, a gazdasági válság csoportos leépítései döntően őket sújtották. Csoportos létszámcsökkentésnek minősül, ha a munkáltató a döntést megelőző féléves átlagos statisztikai létszáma szerint

- a) 20-nál több és 100-nál kevesebb munkavállaló foglalkoztatása esetén legalább 10 munkavállaló,
- b) 100 vagy annál több, de 300-nál kevesebb munkavállaló foglalkoztatása esetén legalább a munkavállalók tíz százaléka,
- c) 300 vagy annál több munkavállaló foglalkoztatása esetén legalább 30 munkavállaló

munkaviszonyát kívánja 30 napos időszakon belül a működésével összefüggő ok miatt megszüntetni.

Ha a munkáltató csoportos létszámcsökkentés végrehajtását tervezi, a döntést megelőzően legalább 15 nappal köteles az üzemi tanáccsal, üzemi tanács hiányában a munkáltatónál képviselettel rendelkező szakszervezetek és a munkavállalók képviselőiből létrehozott bizottsággal (a továbbiakban együtt: a munkavállalók képviselői) konzultációt kezdeményezni, és azt a döntésének meghozataláig vagy a megállapodás megkötéséig folytatni. Ha a konzultációt követően a munkáltató a csoportos létszámcsökkentés végrehajtásáról dönt, a döntésben meg kell határozni:

- a) az intézkedéssel érintett munkavállalók létszámát foglalkoztatási csoportok szerinti megosztásban,
- b) a csoportos létszámcsökkentés végrehajtásának kezdő és befejező időpontját, illetve végrehajtásának időbeli ütemezését.

A munkáltató a csoportos létszámcsökkentésre vonatkozó *szándékáról*, valamint a jogszabályban előírt adatokról és a létszámcsökkentés körülményéről írásban értesíti az állami foglalkoztatási szervet. Ezzel egy időben – tájékoztatással egybekötve – az értesítés másolatát át kell adni a munkavállalók képviselőinek.

A munkáltató a csoportos létszámcsökkentésre vonatkozó *döntéséről* az állami foglalkoztatási szervet a rendes felmondást, illetve a jognyilatkozat közlését legalább 30 nappal megelőzően írásban tájékoztatja. Ennek során közli a létszámcsökkentéssel érintett munkavállalók természetes személyazonosító adatait, valamint – az álláskeresői ellátások biztosítása és az azokhoz kapcsolódó járulékok megfizetése érdekében – társadalombiztosítási azonosító jelét, utolsó munkakörét, szakképzettségét, átlagkeresetét.

A *köztisztviselők, közalkalmazottak* és a Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú *katonáinak* csoportos leépítéséről *külön-külön jogszabályok rendelkeznek*, itt a létszám-kategóriák némileg eltérnek a Munkatörvénykönyvben meghatározott csoportokétól.

43 A Munkatörvénykönyvről szóló 1992. évi XXII. törvény 94/A-G paragrafus; a köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi XXIII. törvény 17/B paragrafus; a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény 38. paragrafus; a Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáinak jogállásáról szóló 2001. évi XCV. törvény 59. paragrafus és a kormánytisztviselők jogállásáról szóló 2010. évi LVIII. törvény szerint.

A csoportos leépítés révén elbocsátottakat felmondási idő és végkielégítés illeti meg, ezek mértékét az 1. lábjegyzetben felsorolt jogszabályok pontosan meghatározzák. Mint jól látható, a munkavállalók jelentős részét jogszabályok védik csoportos elbocsátásuk esetén.

Csoportos létszámcsökkentésnek minősül, ha e szerveknél – 30 napon belül – felmentésre tervezett köztisztviselők, közalkalmazottak száma

- legalább 5 fő, ha 20 főnél kevesebb,
- legalább 10 fő, ha 20-nál több és 100-nál kevesebb,
- legalább a köztisztviselők 10 százaléka, ha 100 vagy annál több, de 300-nál kevesebb,
- legalább 30 fő, ha 300 vagy annál több köztisztviselőt foglalkoztat a munkáltató.⁴⁴

Nem tartoznak azonban a csoportos leépítés körébe azok a munkavállalók, akik:

- 20 főnél kevesebbet foglalkoztató munkáltatók alkalmazásában állnak (a mikro- és kisvállalkozások lényegesen egyszerűbben válhatnak meg dolgozóiktól);⁴⁵
- az egyéni vállalkozók;⁴⁶
- az őstermelők;
- azok a (legkiszolgáltatottabb, zömében a képzetlen) munkavállalók, akiket nem véd semmiféle jogszabály, ők a munkapiac peremén sodródhatnak alkalmi, féllegális vagy feketemunkások.

A jogszabályok által meghatározott bejelentésköteles csoportos leépítések jóval kevesebbeket érintenek, mint az összes munkaviszony-megszűnés. Válság idején az elbocsátásokon túl az is csökkenti a foglalkoztatást, hogy a munkaadók gyakran nem pótolják az önként kilépő, nyugdíjba vonuló, munkaképzetelenné váló dolgozóikat.

A bejelentési kötelezettség elsődleges célja nem a statisztikai összegzés. A csoportos leépítések végrehajtásának szigorú rendje a leépített dolgozókat kívánja védeni, segítségükre szolgáló lehetőségeket biztosítani. Emellett a bejelentési kötelezettség értékes információkat ad gazdaság állapotára vonatkozóan, segíti a leépítések statisztikai vizsgálatát is – a leépítő cégek ágazati és területi megoszlását, valamint a leépítésre kerülő dolgozók különböző ismérvek szerinti összetételét.

A bejelentett létszámleépítések valamint a regisztrált munkanélküliség alakulása az elmúlt tíz évben

Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat (és jogelőd szervezetei) az 1990-es évek elejétől havonta gyűjti a csoportos létszám-leépítési bejelentések adatait. Kutatásunk keretében az utolsó 10,5 évet vesszük górcső alá, 2000 elejétől 2010 közepéig. Az összehasonlíthatóság és az áttekinthetőség érdekében negyed-évekre összesített leépítési és regisztrációs adatokkal dolgoztunk.

44 A kormánytisztviselők jogállásáról rendelkező törvény 2010. július 6-án lépett hatályba, a vizsgálatba bevont csoportosan leépítettek adatbázisát 2009. december 31-ével zártuk le, így a jogszabály hatálya alá tartozó leépítés a vizsgálati mintánkban még nem szerepelhet.

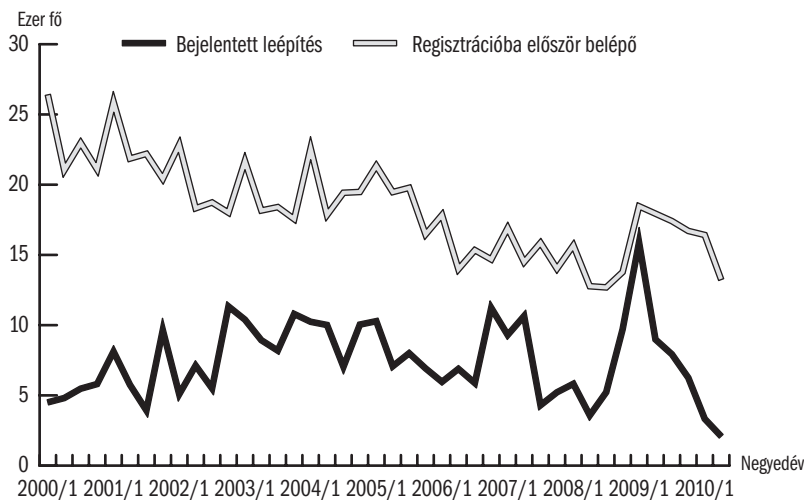
45 Arról csak részlegesen vagy egyáltalán nem volt/nincs tudomása a munkaügyi szervezetnek, hogy ha egy nagy cég „bedőlt”, és leépítette munkavállalói jelentős részét, annak milyen hatása volt a beszállítóknál dolgozók létszámára. Pedig e kör nagyságrendje feltehetően nem elhanyagolható a foglalkoztatotti létszám jelentős apadásában a válság idején.

46 A válsággal az egyéni vállalkozók helyzete is rosszabbra fordult, s bár ebben a körben válság nélkül is folyamatos a megszűnés és újak születése, a válság ideje alatt a megszűnések, elhalások száma jóval meghaladja az újonnan induló egyéni vállalkozások számát.

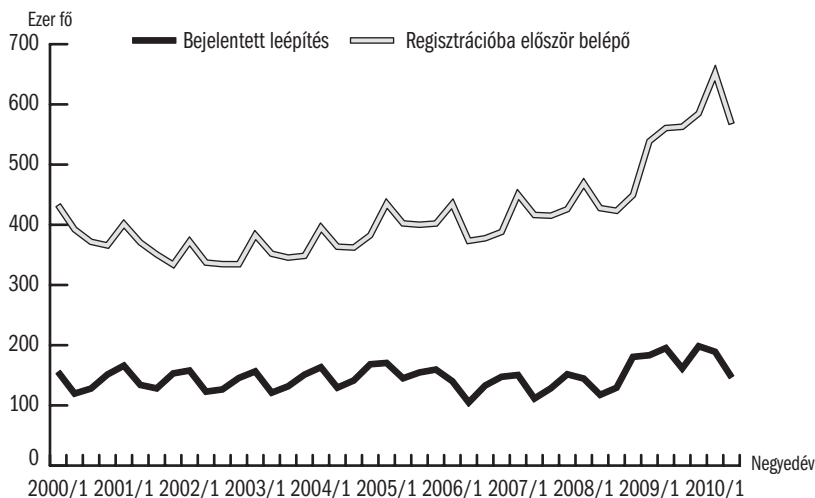
A létszám-leépítési bejelentésekben szereplő létszámadatakra 42 negyedéves időszak idősorait állítottuk össze: 1) a regisztrált munkanélküliek (álláskeresők) nyilvántartásába történő beáramlása a nem pályakezdőkre – a) az először belépők, b) az összes belépők negyedévenkénti adataira –, 2) a regisztrált munkanélküliek (álláskeresők) negyedévenkénti átlagai a pályakezdőkkel együtt (lásd a 3.1. ábra két részét, valamint e fejezet végén a Függelék 3.F1. táblázatát).

3.1. ábra: Csoportos létszámleépítés és regisztrált munkanélküliek, negyedévi adatok (2000–2010)

a) Csoportos létszámleépítésben érintettek és a regisztrációba először belépő nem pályakezdők száma

b) Regisztrációba belépő összes nem pályakezdő és az átlagos regisztrált létszám

A létszámleépítések idősorát önmagában vizsgálva, azt találjuk, hogy az egy-egy negyedév során beérkezett bejelentések összege a válság előtt jelentősen szóródott (4500-tól 11 300-ig), és akkor sem volt ritka a 10–11 ezer körüli negyedéves adat, sőt éves összesítésben előfordultak 37–38 ezer körüli értékek is.

Annak következtében, hogy csupán egyetlen kiugró negyedéves adat szerepel az idősorban (2009 első negyedévében közel 16 ezer fő leépítését jelentették be) a válsággal érintett egyetlen teljes évben, 2009-ben összesen is „csak” 39 ezer fő leépítését jelentették be, ami alig haladja meg a 2003-ban és 2004-ben is tapasztalt 38 ezer körüli értéket. Figyelemre méltó ugyanakkor a létszámleépítések negyedéves idősorának vége: 2010 első két negyedévében összesen 5415 fő leépítését jelentették be a munkaadók, ami jóval alacsonyabb az előző 10 év azonos időszakában bejelentett létszámadatoknál. Ez azt valószínűsíti, hogy a foglalkoztatottság csökkenése és a munkanélküliség növekedése feltehetően leállt.

A leépítések negyedévenkénti adatainak idősorát célszerű a regiszterbe való beáramlás adatainak idősoraival összevetni (lásd *3.1. ábra a*) része).

Annak ellenére, hogy a leépítettek közül nem mindenki regisztráltatja magát, az először jelentkezett nem pályakezdők száma minden negyedévben jóval nagyobb, mint az adott negyedévi összes leépítés, a 2000-es évek elején nem egyszer több mint ötszöröse. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy a munkaviszony megszűnések igen nagy részét nem kell bejelenteni. A leépítések száma egyedül 2009. I. negyedévében közelítette meg a regisztrációba belépőket.

Ha csupán az először jelentkező nem pályakezdők idősorát vizsgáljuk, akkor a következőkkel szembesülünk. 1. A 2000-es évek elején még igen gyakori volt, hogy az egy negyedév alatt (először) jelentkező nem pályakezdők száma jóval meghaladta a 20 ezer főt, ami 2006 óta egyszer sem fordult elő, még a válság legrosszabb időszakában sem. 2. A 2009. évi számok határozott emelkedést mutatnak az előző két év beáramlási adataihoz képest, majd 2010. II. negyedévre lecsökkent a korábbi alacsonyabb értékre.

Az először belépő nem pályakezdők hosszú idősorában tapasztalható csökkenő tendencia – amit csak egy évre szakít meg a válság – egyértelműen azzal függ össze, hogy az elmúlt húsz év során egyre nőtt azoknak a száma, akik már legalább egyszer voltak regisztráltak. Így a belépő nem pályakezdők között egyre nő az ismételten bekerülők aránya, hiszen azok is ide tartoznak, akik régebben már szerepeltek a regiszterben.

Ennek a kérdésnek a vizsgálatához részletesebben is megnéztük a 2008 és 2009 folyamán a regisztrációba belépők megoszlását. Az ismételten belépőket felbontottuk aszerint, hogy mikor voltak utoljára regisztrált álláskeresők.

Azt találtuk, hogy az először belépők számát 2008-ban és 2009-ben is mintegy két és félszeresen meghaladta azoknak a visszalépőknek a száma, akik már legalább négy éve nem voltak nyilvántartott álláskeresők. Ez azért érdekes, mert azoknak a döntő többsége, akik már több mint négy éve nem regisztrál-

tatták magukat, nyilvánvalóan dolgozott, és csak most – tehát a válság idején, jórészt annak következtében – veszítette el a munkáját, éppen úgy, mint azok, akik most először kerültek be a nyilvántartásba (3.1. táblázat).

3.1. táblázat: Az álláskereső nyilvántartásába belépő nem pályakezdők száma a belépés ismétlődése szerint (ezer fő)

Év	Először belépők	Kevesebb mint négy év után újra bekerülők	Több mint négy év után újra bekerülők
2008	54,9	372,3	144,8
2009	70,5	482,1	185,6

Vagyis 2008-ban közel 200 ezer fő, 2009-ben pedig mintegy 256 ezer fő került be úgy a regisztrációba, hogy először vagy legalább négy év munkában töltött idő után veszítették el a állásukat.

Az összes regisztrációba kerülő nem pályakezdő idősora természetesen jóval nagyobb számokat tartalmaz, mint az először bekerülők idősorában található adatok [lásd 3.1. ábra b) része]. Itt már negyedévente legalább 100 ezer ember található. Az évek első és utolsó negyedében – szezonális okokból – rendszerint jóval többen kerülnek ismételt regisztrációba, mint a II. és a III. negyedében. Ennél az idősornál is megfigyelhető a válság alatti megugrás, esetenként egy negyedév alatt közel 200 ezer fő került először vagy hosszabb-rövidebb idő után újra a regisztrációba, de 2010 II. negyedévére már ez a szám is jelentősen mérséklődött.

Az összes regisztrált munkanélküli számának negyedévenkénti átlaga 2002 végéig csökkenő tendenciát, 2003 elejétől 2008 végéig – egy kisebb 2006. évi csökkenéstől eltekintve – fokozatos növekedést mutat. 2009 elejétől hatalmas a regisztráltak számának növekedése. Ugyanakkor 2010. II. negyedévben már itt is érzékelhetők a javulás jelei, az ilyenkor szokásos 30 ezres szezonális csökkenést jóval erőteljesebb csökkenés követte be.

A regisztráltak számának ilyen hatalmas mértékű növekedését csak kisebb részben indokolják a létszám-leépítési és a beáramlási adatok. Az átlagos létszám nagymértékű növekedésében legalább akkora szerepe van a kiáramlás csökkenésének, mint a beáramlás növekedésének. A kiáramlás jelentős visszaesése ugyancsak a válsággal függ össze: a gazdaság egészében jóval kisebb lett a munkaerő iránti kereslet (vö. Köllő János által írt 1. fejezet).

A csoportos létszámleépítések részletesebb vizsgálata (2008. október – 2010. június)

A csoportos létszámleépítések számos tényező mentén vizsgálhatók, mind a bejelentő cégek jellemzői (terület, ágazat, leépítések nagysága, oka stb.), mind a leépítésre kerülő munkavállalók főbb ismérvei (kor, nem, iskolai végzettség, foglalkozás, tevékenységi főcsoportok, munkaviszony megszűnésének módja, állampolgárság stb.) szerint.

A válság kezdetén, 2008 őszén, az Állami Foglalkoztatási Szolgálat gyors ütemben hozzákezdett egy új számítógépes rendszer kifejlesztéséhez, amely lehetővé teszi a bejelentések valamennyi törvény által előírt adatának rögzítését és egy olyan adatbázisban való elhelyezését, amelyből az összes ismerv és azok tetszőleges kombinációi szerint lekérdezhetők az adatok.

Vizsgáljuk meg először a bejelentések területi jellemzőit! A 3.2. táblázat bemutatja, hogy a vizsgált hét negyedév során régióként és megyéenként hány cég jelentett be csoportos létszámleépítést, és ezek összesen hány embert érintettek az egyes térségekben.

3.2. táblázat: Csoportos létszámleépítést bejelentő cégek száma és a bejelentések létszám tartalma (2008. október 1. és 2010. június 30. között)

Régió/megye	Cégek száma	Cégek megoszlása (százalék)		Összes létszám (fő)	Létszám megoszlás (százalék)		Egy bejelentés átlagos létszáma (fő)	
		régiók	megyék		régiók	megyék	régiók	megyék
Közép-Magyarország	246	27,7		14 400	27,3		59	
Budapest	189		21,3	10 670		20,2		57
Pest	57		6,4	3 730		7,1		65
Közép-Dunántúl	169	19,0		11 748	22,3		70	
Fejér	54		6,1	3 770		7,2		70
Komárom-Esztergom	48		5,4	5 966		11,3		124
Veszprém	67		7,5	2 012		3,8		30
Nyugat-Dunántúl	104	11,7		7 174	13,6		69	
Győr-Moson-Sopron	30		3,4	1 893		3,6		63
Vas	30		3,4	2 372		4,5		79
Zala	44		4,9	2 909		5,5		66
Dél-Dunántúl	65	7,3		3 949	7,5		61	
Baranya	35		3,9	1 796		3,4		51
Somogy	20		2,2	1 221		2,3		61
Tolna	10		1,1	932		1,8		93
Észak-Magyarország	93	10,5		5 112	9,7		55	
Borsod-Abaúj-Zemplén	43		4,8	2 681		5,1		62
Heves	33		3,7	1 512		2,9		46
Nógrád	17		1,9	919		1,7		54
Észak-Alföld	125	14,1		5 507	10,4		44	
Hajdú-Bihar	57		6,4	2 365		4,5		42
Jász-Nagykun-Szolnok	38		4,3	2 029		3,8		53
Szabolcs-Szatmár-Bereg	30		3,4	1 113		2,1		37
Dél-Alföld	87	9,8		4 830	9,2		56	
Bács-Kiskun	39		4,4	2 784		5,3		71
Békés	29		3,3	1 635		3,1		56
Csongrád	19		2,1	411		0,8		22
Összesen	889	100,0	100,0	52 720	100,0	100,0	59	59

A 3.2. táblázatból látszik, hogy a régiók közül Közép-Magyarországon történt messze a legtöbb bejelentés, és egyben ezek tartalmazták a teljes érintett létszám legnagyobb hányadát. A második legnagyobb súlyt képviselő régió

a Közép-Dunántúl volt. Megállapítható, hogy a fejlettebb, iparosodottabb régiókban több – és általában nagyobb létszámadatokat tartalmazó – bejelentés érkezett. A területi adatok időbeli alakulást vizsgálva, elmondható, hogy a nagy létszáMLEÉPÍTÉSEK ezekben a régiókban kezdődtek: eleinte a fejletlenebb régiókban minimális volt a leépítési bejelentések száma, ide később terjedt át a leépítési hullám, elsősorban az Észak-Alföldre és Észak-Magyarországra. (A munkanélküliség térbeli alakulását részletesen a Lócsei Hajnalka által írt 4. fejezet.)

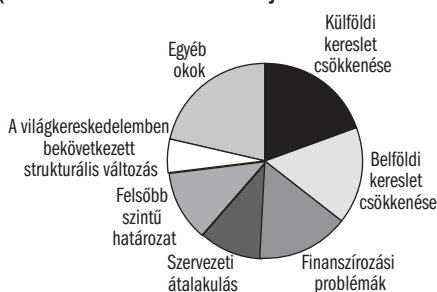
Sajnos a csoportos létszáMLEÉPÍTÉST bejelentő cégek alig több mint felét sikerült az ágazati hovatartozást illetően egyértelműen beazonosítani. Ennek oka, hogy a vizsgált időszakban a KSH új TEÁOR alkalmazására tért át, és a bejelentést tevő cégek egy része még a régi TEÁOR-t adta meg, a többiek pedig már az újat.

A kérdés fontossága miatt ennek ellenére ágazati hovatartozásuk alapján feldolgoztuk a beazonosítható 486 cég és a bejelentéseikhez tartozó 22 435 fő adatait. A 486 cég több mint egyharmada (35,8 százalék) a feldolgozóiparhoz tartozik, az ő bejelentéseik létszáMLEÉPÍTÉSEK tartalma az ismert ágazatú állományoknak éppen a fele. Ez a létszáMLEÉPÍTÉSEK első ránézésre is magasnak tűnik, de még inkább kiugró, ha figyelembe vesszük, hogy a KSH 2008. III. negyedévi (tehát a válság előtti) adatai szerint a nemzetgazdaságban foglalkoztatottaknak csak 22 százaléka dolgozott a feldolgozóiparban. Az is igen sokatmondó, hogy 2008. II. negyedév és 2010. II. negyedév között a feldolgozóiparban foglalkoztatottak száma 66,5 ezer fővel (7,8 százalék) csökkent, míg ugyanazon időszakban a nemzetgazdaságban foglalkoztatottak összlétszáMLEÉPÍTÉSEK 89,6 ezer fővel (2,3 százalék) mérséklődött. Vagyis a nemzetgazdaság teljes foglalkoztatott létszáMLEÉPÍTÉSEK csökkenésének háromnegyede a feldolgozóiparhoz tartozott. A válság alatti – bejelentett és nem bejelentett – létszáMLEÉPÍTÉSEK csökkenések tehát a feldolgozóipart érintették legsúlyosabban, aminek hatására a feldolgozóiparnak a válság előtti 22 százalékos létszáMLEÉPÍTÉSEK súlya a válság során 20,8 százalékra csökkent.

A feldolgozóiparon belül az ágazatra beazonosítható leépítési bejelentések érintett létszáMLEÉPÍTÉSEK tekintve a legnagyobb súllyal a fémalapanyag, fémfeldolgozás ágazat (8,9 százalék), a textilipar (6,7 százalék), a járműgyártás (6,5 százalék), a villamos gép- és műszergyártás (6,1 százalék) és az élelmiszer, ital, dohánygyártás ágazat (5,6 százalék) szerepeltek. A feldolgozóiparon kívül pedig a legnagyobb létszáMLEÉPÍTÉSEK súllyal a szállítás, raktározás, posta, távközlés ág szerepelt (12,3 százalék), de jelentős volt az ingatlanügyek, gazdasági szolgáltatás ág (8,1 százalék), az építőipar (5,9 százalék), a kereskedelem, javítás ág (6,9 százalék) és a pénzügyi közvetítés (5,8 százalék) létszáMLEÉPÍTÉSEK súlya is.

A bejelentésekben a cégek megjelölhették a csoportos létszáMLEÉPÍTÉSEK fő okát. A legfontosabb ok a külföldi, illetve belföldi kereslet csökkenése volt (3.2. ábra).

3.2. ábra: A csoportos létszámleépítések okaira vonatkozó kérdésre kapott válaszok megoszlása (2008. október 1. és 2010. június. 30. között)

A csoportos létszám-leépítési bejelentésekben szereplő személyek döntő többségénél (48 684 főnél) megállapítható volt az egyes munkavállalók munkaviszonyának megszűnési módja. Legtöbbjüknek (84,5 százalék) felmondással, minden hetedik dolgozónak (14,8 százalék) közös megegyezéssel szűnt meg a munkaviszonya, és mindössze a dolgozók 0,75 százalékánál fordult elő, hogy a határozott idejű szerződésük lejártával nem hosszabbították meg a munkaszerződést.

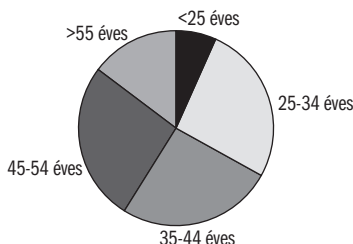
A leépítési bejelentésekben szereplők demográfiai jellemzőit elemezve, először is azt láthatjuk, hogy a leépítettek 50,5 százaléka volt férfi, és 49,5 százaléka nő. Ezeket az adatokat azonban csak akkor értékelhetjük helyesen, ha figyelembe vesszük, hogy az összes foglalkoztatott 51,8 százaléka férfi és csak 48,2 százaléka a nő (KSH munkaerő-felmérésének 2008. III. negyedévi adatai alapján). Vagyis a látszat ellenére a nőket valamivel súlyosabban érintette a leépítés.

A leépített személyek korcsoportok szerinti megoszlása is igen fontos információ [3.3. a) ábra]. Feltételezhető, hogy az 55 év felettek, ha hosszabb idő alatt sem tudnak újra munkát találni, akkor rövidesen igénybe vehetik majd a nyugdíjukat. Legnehezebbnek a 45 és 54 közöttiek helyzetét látjuk. Életkoruk miatt nekik is nagyon nehéz újra elhelyezkedni, pedig még 10–20 évük van hátra a megemelt nyugdíj-korhatárig. A leépítettek több mint negyede ebbe a korcsoportba tartozik.

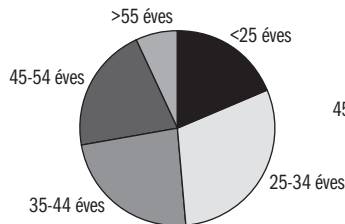
A 3.3. ábra b) és c) része munkanélküliek, illetve foglalkoztatottak korcsoportos megoszlását mutatja be, a KSH munkaerő-felmérésének 2009. évi adatai alapján. A leépítésre kerülők korcsoportok szerinti megoszlása nagyon hasonló a foglalkoztatottak megoszlásához. Ez arra enged következtetni, hogy a munkaadók a leépítési döntéseik során nem alkalmaznak életkor szerinti diszkriminációt. A leépítettek kor szerinti megoszlását a KSH munkaerő-felmérése szerinti munkanélküliekével összevetve, azt találjuk, hogy a leépítésre kerülők között sokkal több az idősebb dolgozó, és jóval kevesebb a fiatal, mint a munkanélküliek között.

3.3. ábra: A csoportosan leépítettek, a munkanélküliek, illetve a foglalkoztatottak korcsoportos megoszlása

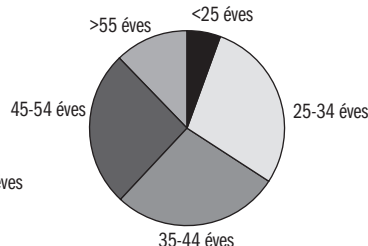
a) Csoportosan leépítettek (2008. október 1. és 2010. június. 30. között)

b) Munkaerő-felmérés szerint munkanélküliek, 2009 (15-74 évesek)

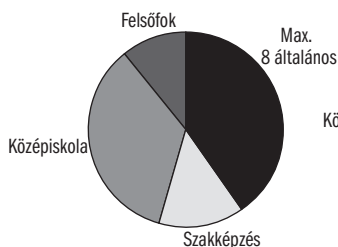
c) Munkaerő-felmérés szerint foglalkoztatottak, 2009 (15-74 évesek)

A jövőbeli újra elhelyezkedés esélyei szempontjából az életkor mellett az iskolai végzettség is rendkívül fontos tényező. Nagyon kedvezőtlen, hogy a leépítettek 40 százaléka legfeljebb nyolc általánost végzett [lásd 3.4. ábra a) részét], ebből 14 százalék az általános iskolát sem fejezte be.

3.4. ábra: A csoportosan leépítettek, a munkanélküliek, illetve a foglalkoztatottak iskolai végzettség szerinti megoszlása

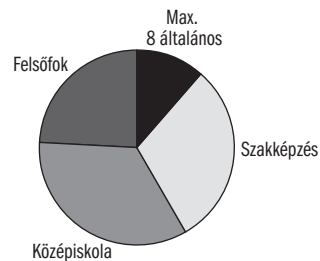
a) Csoportosan leépítettek (2008. október 1. és 2010. június. 30. között)

b) Munkaerő-felmérés szerint munkanélküliek, 2009 (15-74 évesek)

c) Munkaerő-felmérés szerint foglalkoztatottak, 2009 (15-74 évesek)

Az iskolai végzettség szerinti megoszlásokat tekintve [lásd a 3.4. ábra a), b) és c) részét] kitűnik, hogy a leépítettek között sokkal kisebb arányban fordulnak elő a felsőfokú végzettségűek és a középfokú szakképzéssel rendelkezők, mint a foglalkoztatottak között, ugyanakkor sokkal többen vannak közöttük olyanok, akik legfeljebb nyolc általánost végeztek. A középfokú végzettségűek viszont nagyon hasonló arányban szerepelnek a leépítettek és a foglalkoztatottak között. Ez arra utal, hogy a munkaadók a leépítési döntéseik során törekednek a felsőfokú végzettségűek és a szakmunkás-szakiskolai végzettséggel rendelkezők megtartására, az alacsony iskolázottságúak rovására. A munkanélküliek iskolai végzettség szerinti megoszlásában jóval többen vannak a szakmunkás és szakiskolai végzettségűek, kevesebben a középfokú végzettségűek és az alacsony iskolázottságúak, mint a leépítettek között.

A leépített munkavállalók 74,4 százaléka volt fizikai és 25,6 százaléka szellemi foglalkozású. Ebben a közép-magyarországi régió erősen eltér az orszá-

gos átlagtól, itt a szellemiek részaránya 47 százalék. Ez azzal függ össze, hogy a fővárosban a szellemi foglalkozásúak száma jóval meghaladja a fizikaiakét a foglalkoztatottak között (57 százalék > 43 százalék).

A csoportos létszám-leépítési bejelentésekben fontos elem a leépítésre kerülő munkavállalók utolsó munkakörének, foglalkozásának négyjegyű FEOR-kóddal történő megadása. Ennek teljes részletezettségű közlése itt nem lehetséges, de a kötet *Statisztikai adatok* című részének 10.11. táblázatában megadjuk mindazokat a foglalkozásokat, amelyekből összesen legalább 50 fő leépítését jelentették be a munkaadók. A 3.3. *táblázat* az utolsó munkakörök, foglalkozások négyjegyű FEOR-kódjai szerint összegzi a legalább 50 fős, illetve a magasabb képzettséget igénylő 11 foglalkozás esetében a legalább 100 fős bejelentéseket.

3.3. táblázat: A létszám-leépítési bejelentésekben legnagyobb létszámmal szereplő foglalkozások, négyjegyű FEOR-kóddal

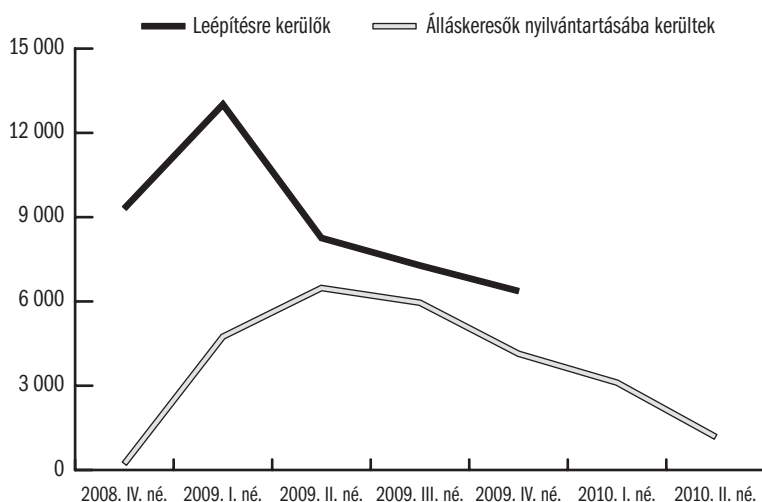
FEOR	Megnevezés	Létszám (fő)
A legalább 500 fővel szereplő foglalkozások csökkenő sorrendben		
8193	Gyártósori összeszerelő	6785
9190	Egyéb segéd munkások (például alkalmi munkás)	1335
7321	Szabó, varrónő, modellkészítő	1242
8199	Egyéb feldolgozóipari gépek kezelői, gyártósori összeszerelő	1190
7490	Egyéb vas- fémipari foglalkozások	1121
7530	Raktárkezelő	1114
7421	Lakatos	955
7439	Egyéb gépek, berendezések szerelői, javítói	955
8129	Egyéb könnyűipari gépkezelők és gyártósor mellett dolgozók	890
8192	Fém megmunkáló gépkezelő	833
5231	Postai kézbesítő	790
9131	Kézi anyagmozgató, csomagoló	769
3612	Postaforgalmi, hírközlési ügyintéző	723
8122	Ruházati gép-kezelő és gyártósor mellett dolgozó	684
8356	Tehergépkocsi-vezető	589
3192	Minőségi, műszaki, biztonsági ellenőr	579
3632	Pénzügyi fizetési és betétforgalmat lebonyolító ügyintéző	553
8343	Targoncavezető	516
A legalább 100 fővel szereplő, felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások		
2129	Egyéb mérnök	430
2910	Egyéb magasán képzett ügyintézők	280
2529	Egyéb gazdasági foglalkozásúak	241
2190	Egyéb műszaki foglalkozásúak	151
2521	Piacutató, reklám és marketinges	126
2133	Szoftverfejlesztő informatikus	120
2117	Gépészmérnök	118
2139	Egyéb, magasabb képzettségű számítástechnikai foglalkozásúak	115
2511	Közgazdász	104
2522	Üzletkötő	104
2523	Humánpolitikai szervező	101

Végül kitérünk arra, hogy a leépítettek közül hány nem magyar állampolgárt és honnan építettek le. A hét negyedév során bejelentett 52 720 fő közül 1687 nem volt magyar állampolgár, ami az összlétszám 3,2 százaléka. Az összes elbocsátott külföldi döntő többsége, 1501 fő (89 százalék) szlovák állampolgár. A területi megoszlást tekintve a külföldiek 84 százaléka Közép-Dunántúlon, pontosabban Komárom-Esztergom megyében dolgozott (vö. a Neumann László–Boda Dorottya által írt 2. fejezet autóiipari leépítésekről szóló rész). Az ágazati megoszlást tekintve a külföldi állampolgárok döntő többségét (91,8 százalék) a feldolgozóiparból – ezen belül főleg a villamosgép-, műszergyártásból (54,2 százalék), a járműgyártásból (19,9 százalék) és a gumi, műanyag termékek gyártásából (10,9 százalék) – építették le.

A csoportos leépítéssel érintettek közül regisztrált álláskeresővé váltak részletes vizsgálata

A munkaadók a munkaügyi központok kirendeltségein 2008. IV. és 2009. IV. negyedéve között 48 751 főre vonatkozó csoportos létszám-leépítési döntést jelentettek be. A bejelentettek közül 44 231 főnek az adatai olyan részletezettségű voltak, aminek révén ők beazonosíthatók más adatbázisbeli adataikkal is. Közülük 2010. június végéig 25 828 fő vetette nyilvántartásba álláskeresőként magát, ez az érintettek csaknem hattizedét (58,4 százalékát) jelentette. Azért vizsgáltuk csupán a 2008. október és 2009. december közötti bejelentett létszámot, mert jelentős hányaduknak 2010 első felében már letelt a felmondási ideje, így ha nem találtak újabb munkalehetőséget, akkor már bejelentkeztek a munkaügyi kirendeltségeken (ha szándékukban állt).

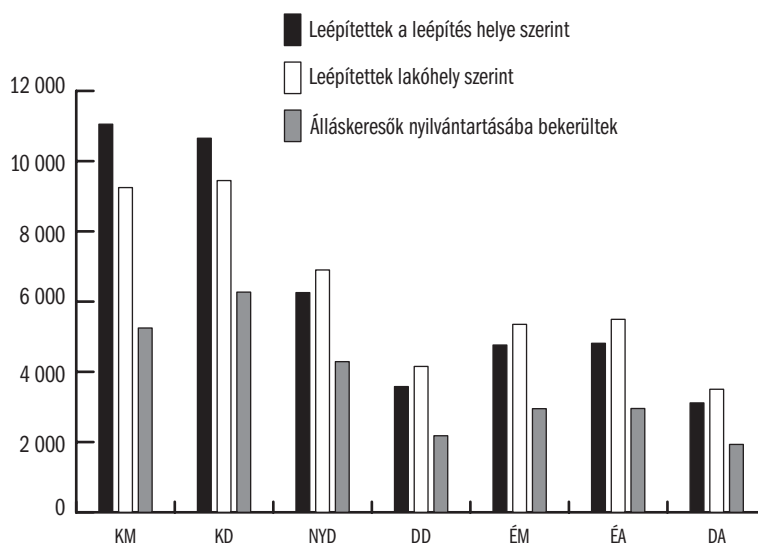
3.5. ábra: A 2008. október és 2009. december között csoportos létszámleépítéssel érintettek közül az álláskeresőként nyilvántartásba vettek száma a bekerülés negyedéve alapján

Mint az 3.5. ábrán is jól látható, jelentős időbeli eltolódás mutatkozik a bejelentés és a nyilvántartásba vétel ideje között. Míg a csoportos leépítési bejelentések száma 2009. I. negyedében tetőzött, addig az álláskeresőként történő nyilvántartásba vétel 2009. II. és III. negyedében érte el a csúcspontját.

Az átlagosnál lényegesen kisebb arányban egyedül a közép-magyarországi régióban (47,5 százalék) regisztráltatták magukat az állásukat elvesztők a bejelentett létszámhoz viszonyítva (lásd 3.6. ábra). (A régiók szerinti regisztrálás igazából nehezen meghatározható, mivel az álláskereső a lakóhelyén, a tartózkodási helyén és volt munkahelyének körzetében is nyilvántartásba vehető.)

3.6. ábra: A 2008. október és 2009. december között leépítettek száma régióinként a leépítés helye és a lakóhely szerint, és közülük az álláskeresőként nyilvántartásba vettek száma a nyilvántartásba vétel helye szerint

Rövidítések: KM: Közép-Magyarország; KD: Közép-Dunántúl; NYD: Nyugat-Dunántúl; DD: Dél-Dunántúl;ÉM: Észak-Magyarország; ÉA: Észak-Alföld; DA: Dél-Alföld.

Megvizsgáltuk, hogy az álláskeresőként nyilvántartásba vett személyek milyen támogatásokat, szolgáltatásokat kaptak (3.4. táblázat).

A regisztrált személyek 95,6 százaléka volt jogosult álláskeresői ellátásra, mindössze egy régióban, a Dél-Alföldön volt 90 százalék alatti az ellátásra jogosultak aránya. Feltehetően itt a válság miatti leépítések mellett megjelentek a szezonális leépítések is, ez utóbbinál jellemző, hogy az emberek nem gyűjtnek annyi jogszerző időt, hogy jogosulttá váljanak álláskeresői ellátásra.

Az álláskeresőknél valamivel több, mint a fele kapott érdemi szolgáltatást a kirendeltségeken, ami hozzásegítheti őket a sikeres elhelyezkedéshez.⁴⁷ Dél-Dunántúlon különösen magas arányban segítettek az ügyfeleket; itt kétharmaduk kapott ilyen jellegű segítséget.

47 Érdemi szolgáltatásnak minősül: a munka-, a pálya-, az álláskeresői, a rehabilitációs, a pszichológiai tanácsadás, a mentori szolgáltatás, valamint a képzési és munkajogi információnyújtás.

3.4. táblázat: A 2008. október és 2009. december között leépített és az álláskereső nyilvántartásába 2008. október és 2010. június között bekerült személyek közül ellátásban, érdemi szolgáltatásban és aktív eszköz támogatásban részesülők aránya

	KM	KD	NYD	DD	ÉM	ÉA	DA	Összes
A nyilvántartásba bekerült személyek száma (fő)	5248	6270	4290	2180	2951	2956	1933	25828
Közülük érdemi szolgáltatásban részesülők (%)	44,9	52,2	50,9	66,6	52,1	42,9	59,1	51,2
Sikeres közvetítésben részesülők aránya (%)	6,1	16,5	23,8	14,0	24,6	24,2	21,4	17,6
Aktíveszköz-támogatásban részesülők aránya (%)	6,4	10,7	13,9	16,7	21,6	15,4	14,2	12,9
Képzési támogatásban részesülők aránya (%)	3,5	4,8	6,7	8,7	6,4	6,9	5,3	5,6
Álláskeresői ellátásra jogosulttá válók aránya (%)	96,5	96,9	95,9	94,8	94,7	96,1	89,8	95,6

Rövidítések: KM: Közép-Magyarország; KD: Közép-Dunántúl; NYD: Nyugat-Dunántúl; DD: Dél-Dunántúl; ÉM: Észak-Magyarország; ÉA: Észak-Alföld; DA: Dél-Alföld.

Aktív foglalkoztatáspolitikai támogatásban az érintettek 13 százaléka részesült. Itt már jelentősebb különbség mutatkozott az egyes régiók között: míg Észak-Magyarországon az álláskereső több mint egyötöde kapott aktív támogatást, addig Közép-Magyarországon csupán 6 százaléka. Támogatott képzésben az érintettek 6 százaléka vett részt; itt kiemelkedett Dél-Dunántúl, ahol az álláskereső 9 százaléka kezdte meg képzését 2010 I. félévének végéig.

Azt is megvizsgáltuk, hogy az álláskereső-regiszterből milyen arányban kerültek ki a leépítettek, és mi volt a kikerülés oka (3.5. táblázat).

3.5. táblázat: A 2008. október és 2009. december között leépített és 2010. júniusig a nyilvántartott álláskereső állományába bekerült személyek elhelyezkedése (százalék)

	KM	KD	NYD	DD	ÉM	ÉA	DA	Összes
A nyilvántartásból kikerülők aránya	51,2	62,3	67,41	62,1	49,7	61,6	48,4	58,3
A nyilvántartott álláskeresőek közül elhelyezkedők aránya	47,2	60,2	64,1	55,9	54,3	61,7	49,6	56,5
A nyilvántartott álláskeresőek közül nem támogatott állásba elhelyezkedők aránya	44,3	54,2	56,9	47,9	39,1	53,3	40,7	49,3
A nyilvántartott álláskeresőek közül támogatott állásba elhelyezkedők aránya	2,9	6,0	7,2	8,0	15,2	8,5	8,9	7,3
Az elhelyezkedők közül nem támogatott álláshelyre kerülők aránya	93,9	90,1	88,7	85,7	72,0	86,3	82,1	87,1
Az elhelyezkedők közül támogatott álláshelyre kerülők aránya	6,1	9,9	11,3	14,3	28,0	13,8	17,9	12,9
Az elhelyezkedők közül közjelleű munkára kerülők aránya	3,6	6,6	4,8	6,2	8,1	10,1	10,7	6,6
Az elhelyezkedők közül támogatott módon vállalkozóvá váltak aránya	0,7	0,4	0,6	0,8	0,4	0,4	0,3	0,5

Rövidítések: KM: Közép-Magyarország; KD: Közép-Dunántúl; NYD: Nyugat-Dunántúl; DD: Dél-Dunántúl; ÉM: Észak-Magyarország; ÉA: Észak-Alföld; DA: Dél-Alföld.

A 25,8 ezer főből 15,1 ezren ki is kerültek a nyilvántartásból 2010. június végéig, 57 százaléka azért, mert munkalehetőséget talált. Az elhelyezkedők

aránya a Nyugat-Dunántúlon és az Észak-Alföldön volt a legmagasabb, és valamivel meghaladta a 60 százalékot a Közép-Dunántúlon is. Nem érte el az álláskeresővé vált személyek felét sem az elhelyezkedettek aránya Közép-Magyarországon és Dél-Alföldön.

Mint látható a kedvező(bb) elhelyezkedési arányok a fejlett régiókat jellemezték, leszámítva Közép-Magyarországot, ugyanakkor a „jók” között volt Észak Alföld is. Az eredmények mögött különböző jelenségek húzódnak meg. Az ország legkedvezőbb helyzetű régiójában, Közép-Magyarországon a leginkább jellemző, hogy csak azok jelentkeztek be az álláskeresők nyilvántartásába, akik végképp nem találtak maguknak munkalehetőséget, azaz a bejelentkezési hajlandóság/kényszer itt kisebb volt. Ugyanakkor, akik bejelentkeztek, azok kevésbé bizonyultak „piacképesnek”. Nyugat-Dunántúl és Közép-Dunántúl munkapiacát igen jelentősen sújtotta a válság, azonban a kilábalás pozitív jelei is itt mutatkoztak először (különösen Nyugat-Dunántúlon).

Az elhelyezkedési arányokat további bontásban is érdemes megnézni; az egyes régiókban milyen típusú állásokban tudtak elhelyezkedni az emberek (3.5. táblázat alsó sorai). A csaknem 15 ezer elhelyezkedő 13 százaléka valamilyen aktív foglalkoztatási eszköz segítségével talált munkát. Ebből is látszik, hogy a csoportos létszámleépítéssel érintett álláskeresők munkapiaci pozíciói kedvezőbbek, mint a nyilvántartott álláskeresőké összességében: a nyilvántartott álláskeresők 60 százaléka nem támogatott és 40 százaléka támogatott állásokban helyezkedett el 2009-ben, azaz itt jóval többen voltak olyanok, akik csak támogatás segítségével találtak megfelelő munkalehetőséget. Még a válság előtti „békeidőkben” is általában 2/3:1/3 volt a nem támogatott és támogatott elhelyezkedések aránya.

A leépítésből álláskeresővé vált elhelyezkedettek célcsoportjában 90 százalékot meghaladó volt a nem támogatott állásba elhelyezkedők aránya Közép-Magyarországon és Közép-Dunántúlon, és megközelítette a 90 százalékot Nyugat-Dunántúlon is. Legalacsonyabb volt Észak-Magyarországon és Dél-Alföldön, de még ezek az értékek is kedvezőbbek az álláskeresők többi csoportjaiban jellemző támogatott/nem támogatott állás aránypároknaál.

Az elhelyezkedők mindössze 6,6 százaléka dolgozott valamilyen közjelleű munkán (közcelű, közhasznú vagy közmunkán), az ilyen jellegű munkákon elhelyezkedettek aránya a Dél-Alföldön és a két legrosszabb helyzetű régióban, Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön volt a legmagasabb.

Az álláskeresők adminisztratív adatbázisából arra vonatkozóan is rendelkezünk információval, hogy mennyien váltak támogatás segítségével vállalkozóvá. Az elhelyezkedett 14 604 főből mindössze 72 fő döntött úgy, hogy megpróbálja vállalkozóként folytatni pályáját. Ez az arány hajszálnyival kedvezőbb volt Közép-Magyarországon és Dél-Dunántúlon, de egyik helyen sem érte el az elhelyezkedők 1 százalékát.

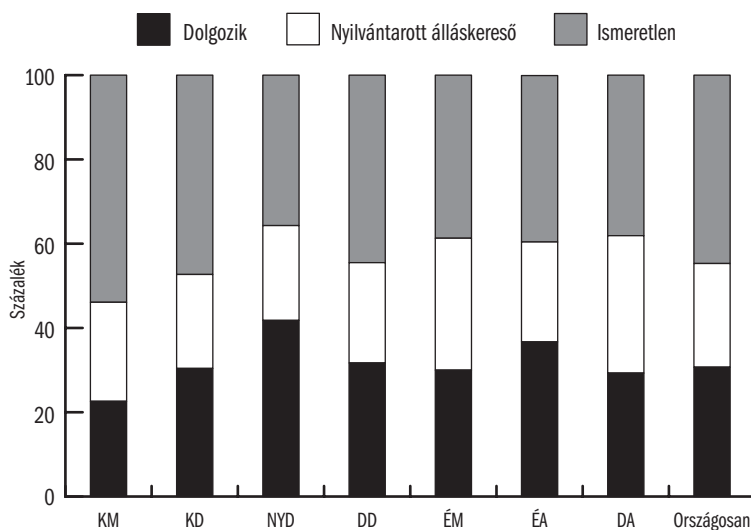
A csoportos leépítésekkel érintettek munkapiaci státusa 2010 júniusában

A rendelkezésre álló adminisztratív adatbázisok segítségével megpróbáltuk feltérképezni a 2008. IV. és 2009. IV. negyedéve között csoportos létszámleépítéssel érintettek munkapiaci státusát. Az APEH-hez érkező biztosított bejelentések és a nyilvántartott álláskeresők adatbázisa révén azt megtudtuk, hogy kik dolgoznak legálisan, illetve kik munkanélküliek hivatalosan is. A fennmaradó réteget ismeretlen státusúnak minősítettük, mivel az ÁFSZ-nek ehhez a két adatbázishoz van hozzáférése, így további, mélyebb vizsgálatokra nem volt lehetőségünk.

Ebben az alfejezetben azt mutatjuk be, hogy e két adatbázis szerint a leépített személyek 2010 júniusában milyen munkapiaci pozíciókkal rendelkeztek. Mindezt regionális bontásban, nemenként, kor és iskolai végzettség szerint vizsgáltuk meg.

2010 júniusában a vizsgált 44 ezer fő 30,7 százaléka dolgozott, 24,6 százaléka nyilvántartott álláskereső volt és 44,7 százaléknak ismeretlen volt a helyzete (3.7. ábra). Az ismeretlen csoportba tartozhatnak a nem bejelentett állásban dolgozók, azok a munkanélküliek, akik nem regisztráltatták magukat, és a különböző inaktív csoportok: tanulók, valamiféle gyermekgondozási ellátásban részesülők, nyugdíjasok.

3.7. ábra: A csoportos létszámleépítéssel 2008. október és 2009. december között érintettek munkapiaci státusa 2010. június 20-án, régióként

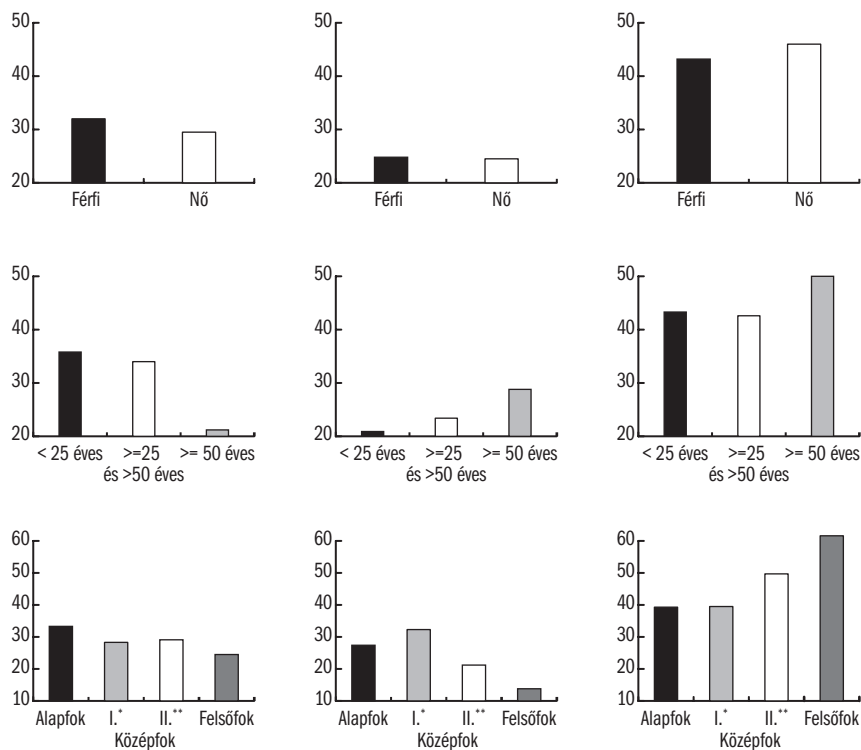

Rövidítések: KM: Közép-Magyarország; KD: Közép-Dunántúl; NYD: Nyugat-Dunántúl; DD: Dél-Dunántúl;ÉM: Észak-Magyarország; ÉA: Észak-Alföld; DA: Dél-Alföld.

Az ismert munkával rendelkezők aránya Nyugat-Dunántúlon és Észak-Alföldön volt a legmagasabb, ugyanabban a két régióban, ahol az álláskeresővé vált leépítettek a legnagyobb arányban tudtak újra elhelyezkedni. Ugyanakkor Közép-Magyarországon a leépítettek 23 százaléka dolgozott legálisan, a többi régióban ez az érték 30 százaléka körül mozgott. A nyilvántartott álláskeresők aránya a legmagasabb a Dél-Alföldön és Észak-Magyarországon, a többi régióé a főátlag körül van. Az ismeretlen státus leginkább Közép-Magyarországot jellemzi, a legkevésbé pedig Nyugat-Dunántúlt.

A férfiak valamelyest nagyobb eséllyel rendelkeznek munkával, mint a nők, a nyilvántartott munkanélkülivé válás valószínűsége lényegében egyforma a két nemnél, az ismeretlen státus hajszályaival magasabb a nőknél, feltehetően közülük többen váltak inaktívvá (3.8. ábra).

3.8. ábra: A csoportos létszámleépítéssel 2008. október és 2009. december között érintettek munkapiaci státusa 2010. június 20-án, demográfiai jellemzők szerinti megoszlás (százalék)

Az álláskeresővé válás valószínűsége az életkor előrehaladtával emelkedik. A munkához jutás esélye a vizsgált körben a legkedvezőbb a 25 év alattiaknál, ameytől csak hajszályaival marad el a legjobb munkavállalási korú 25–50 éveseké, és e két csoporttól lényegesen elmarad az 50 felettié esélye. Az ismeret-

len státus leginkább az 50 év felettieket jellemzi, valószínűsíthetően közülük váltak a legtöbben inaktívvá.

Ha a leépítettek iskolázottságát nézzük, akkor megállapítható, hogy a legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők látszólag jobb eséllyel jutnak legális munkalehetőséghez, mint a szakmunkások vagy az érettségit adó középiskolai végzettségűek. A felmérés kellemetlen meglepetése: a diplomások elhelyezkedési esélye a leépítettek között a legrosszabb volt, igaz körükben igen sok az ismeretlen státussal rendelkező.

Az álláskeresővé válás valószínűsége a csoportosan elbocsátott személyeknél a legmagasabb a szakmunkás, szakiskolát végzeteknél, őket követik a legfeljebb nyolc általánost, majd az érettségit adó középiskolát végzettek. Az álláskeresővé válás valószínűsége a legkisebb (a legális munkához jutás esélyéhez hasonlóan) a diplomásoknál. Az ismeretlen státus másfélszer akkora mértékben jellemzi a diplomásokat, mint a legfeljebb alapfokú és a szakmunkás végzettségű társaikat, de 10 százalékponttal magasabb az érettségit adó középiskolai végzettségűeknél is. Az ismeretlen státus valószínűsége az iskolai végzettség növekedésével meredeken emelkedik.

Összefoglalás, főbb megállapítások

1. A csoportos létszámleépítést bejelentők esetében a ténylegesen megvalósuló leépítés általában kisebb a bejelentettnél, mivel a bejelentés számukra csak felső határt jelent.
2. A csoportos létszámleépítéseket (a közsféra kivételével) csak a 20 fő felett foglalkoztató munkáltatóknak kell bejelenteniük abban az esetben, ha elérik a törvény szerinti határt. Ugyanakkor a multinacionális és hazai tulajdonú nagyobb cégek beszállítói és alvállalkozói, amelyek zömében kis cégek, szintén leépítették dolgozóik jelentős részét, illetve részmunkaidős vagy más atipikus foglalkoztatási formára váltottak át.
3. Az elbocsátott dolgozók egy nem elhanyagolható része nem válik munkanélkülivé – vagy mert el tud helyezkedni (esetleg vállalkozásba kezd), vagy inaktív lesz (például nyugdíjba megy).
4. Ennek ellenére a regisztrált álláskeresők számának éves növekedése jóval meghaladja az éves összes bejelentett létszámleépítést. Ennek egyik oka az, hogy a versenyszférában a 20 fő alatti leépítéseket nem kell bejelenteni, de a növekedésnek fontos oka az is, hogy a válság hatására erőteljesen lecsökkent a munkaerő-kereslet. Tehát az elbocsátások a problémának csak egyik oldalát jelentik, másik oldala azzal magyarázható, hogy a kereslet összesűkülése miatt nagyon lefékeződött az álláskeresők kiáramlása a nyilvántartásból.
5. A kereslet csökkenés miatt a vállalkozások nem pótolják a kilépő, nyugdíjba vonuló stb. dolgozókat (a közsféra jelentős részében pedig létszámstopot rendeltek el).

6. Ugyanakkor a vállalkozások nem bocsátanak el minden, ideiglenesen feleslegesnek ítélt munkaerőt. A válság mélypontja után ez a tartalék biztosítja a növekedés beindulását. Ezzel magyarázható, hogy a válságból való kilábalás jó ideig nem jár a foglalkoztatás bővülésével és a munkanélküliség csökkenésével.

7. A bejelentett leépítések által érintettek igen nagy hányada (mintegy fele) a feldolgozóiparból került ki. Ez az arány jóval meghaladja a feldolgozóipari foglalkoztatás egyébként igen nagy, mintegy 22 százalékos részarányát. A nemzetgazdasági szintű foglalkoztatotti létszám csökkenésének közel háromnegyede a feldolgozóiparban következett be, így 2010. II. negyedévre a feldolgozóipar részaránya 20,8 százalékra csökkent.

8. A csoportos létszám-leépítési bejelentések nagyságrendje önmagában nem magyarázza meg sem a regisztráltak számának, sem a KSH munkaerő-felmérése által számba vett munkanélküliek számának óriási mértékű növekedését, sem a foglalkoztatottak számának igen jelentős csökkenését.

9. A leépített 44,2 ezer fő csaknem hattizede vetette álláskeresőként nyilvántartásba magát a munkaügyi központok kirendeltségein 2010. június 30-ig.

10. A regisztrált személyek 96 százaléka jogosult volt álláskeresési ellátásra. Az álláskeresők valamivel több, mint fele kapott érdemi szolgáltatást a kirendeltségeken, ami hozzásegítheti őket a sikeres elhelyezkedéshez. Aktív foglalkoztatáspolitikai támogatásban az érintettek 13 százaléka részesült, támogatott képzésben 6 százalék vett részt. Az érdemi szolgáltatásban részesültek 57 százaléka került ki 2010. június 30-ig a nyilvántartásból azért, mert munkalehetőséget talált.

11. A leépítettek munkapiaci státusa 2010 júniusában a következő volt: 31 százalékuk dolgozott, 25 százalékuk nyilvántartott álláskereső volt és 44 százaléknak ismeretlen volt a helyzete. Ide tartozhatnak a nem bejelentett állásban dolgozók, azok a munkanélküliek, akik nem regisztráltatták magukat, és a különböző inaktív csoportok: akik tanulnak, valamiféle gyermekgondozási ellátást kapnak, vagy nyugdíjasok lettek.

Függelék

3.F1. táblázat: A bejelentett létszáMLEÉPÍTÉSEK NYILVÁNTARTÁSAI

	Bejelentett leépítés, fő	Regisztrációba belépő nem pályakezdők		Átlagos regisztrált létszám, ezer fő
		először belépő, fő	összes belépő, ezer fő	
2000. I.	4 505	26 397	155,4	432,5
2000. II.	4 811	21 027	119,6	392,3
2000. III.	5 477	22 977	128,0	371,7
2000. IV.	5 807	21 087	151,3	365,7
2001. I.	8 122	25 902	166,0	401,4
2001. II.	5 753	21 858	134,0	370,6
2001. III.	3 933	22 197	128,2	350,8
2001. IV.	9 645	20 412	153,1	333,9
2002. I.	5 084	22 854	157,9	372,5
2002. II.	7 123	18 321	122,8	337,2
2002. III.	5 498	18 735	126,5	334,6
2002. IV.	11 331	18 006	145,5	334,5
2003. I.	10 394	21 687	156,5	383,0
2003. II.	8 929	18 162	121,1	351,9
2003. III.	8 187	18 405	131,7	345,5
2003. IV.	10 795	17 550	151,1	348,4
2004. I.	10 240	22 599	163,4	395,5
2004. II.	10 012	17 838	129,4	363,6
2004. III.	7 037	19 425	141,4	362,2
2004. IV.	10 041	19 482	168,3	382,5
2005. I.	10 283	21 345	170,5	435,3
2005. II.	7 072	19 473	145,0	402,3
2005. III.	8 001	19 779	154,7	400,1
2005. IV.	6 921	16 458	159,5	402,1
2006. I.	5 961	17 844	140,2	434,8
2006. II.	6 887	13 983	104,9	373,3
2006. III.	5 877	15 342	133,0	377,6
2006. IV.	11 228	14 679	147,5	388,1
2007. I.	9 300	16 917	150,5	450,3
2007. II.	10 650	14 487	111,4	416,3
2007. III.	4 297	15 864	128,4	415,1
2007. IV.	5 219	14 013	151,7	425,9
2008. I.	5 823	15 684	144,6	469,0
2008. II.	3 575	12 771	117,5	427,7
2008. III.	5 224	12 687	129,3	423,3
2008. IV.	9 708	13 779	180,6	449,3
2009. I.	15 882	18 462	183,3	538,7
2009. II.	8 982	17 937	195,2	560,7
2009. III.	7 927	17 409	161,5	562,8
2009. IV.	6 252	16 707	198,3	584,9
2010. I.	3 327	16 419	189,1	652,1
2010. II.	2 088	13 242	146,9	567,9

Forrás: FSzH.

4. A GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG HATÁSA A MUNKANÉLKÜLISÉG TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEIRE

LŐCSEI HAJNALKA

Bevezető

2008 őszén a globális pénzügyi válság a magyar gazdaságot is magával sodorta. Ennek egyik legszembetűnőbb, a társadalom szempontjából legrettegettebb jele az álláskereső számának és arányának hirtelen megemelkedése volt. A munkanélküliségi mutató romlása azonban nem minden térséget érintett egyformán: a különböző társadalmi-gazdasági karakterű, eltérő térbeli helyzetű térségekben eltérő mértékű volt a hatás, és időben sem ugyanakkor jelentkezett. A tanulmány célja e területi és az esetleges időbeli különbségek feltárása.

A területi szempontú vizsgálatok jelentőségét és célját ma már nem szükséges hosszasan részletezni. A fejlődés és a lemaradás ugyanis térben nem véletlenszerűen, hanem igen gyakran koncentráltan jelenik meg, sőt a térbeliség nem pusztán egy vetületét jelenti a társadalmi-gazdasági jelenségeknek, hanem az egyenlőtlenségek létrejöttében és fennmaradásában is szerepet játszik, vagyis önálló magyarázóerővel bír.⁴⁸

A magyar gazdaság rendszerváltozást követően kialakult és megszilárdult, elsősorban a vállalati termelékenység és hatékonyság, illetve a külföldi tőke jelenléte mentén érzékelhető dualitása térben is megnyilvánul (*Barta*, 2000, *Kukely*, 2008). Kissé leegyszerűsítve az ország egy kedvező helyzetű, a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni, adottságait kihasználni képes versenyképesebb, valamint egy elmaradottabb, a külföldi működőtőkét aligvonzó, folyamatosan leszakadó részre tagozódik. Ugyanis a munkahelyeket teremtő külföldi működőtőke térben nem véletlenszerűen választ telephelyet, hanem a fekvési és agglomerációs előnyökkel rendelkező, jól képzett és a modern termelési technikákban jártasságot szerzett munkaerőt kínáló térségeket részesíti előnyben (*Fazekas*, 2000). Ebből fakadóan továbbra sem várható, hogy az elmaradottabb, kedvezőtlen munkapiaci adottságú térségekbe áramoljon.

A munkanélküliség mértékében és struktúrájában is visszatükrözi mind a gazdaság, mind a társadalom területi megosztottságát. (A kedvezőbb helyzetű központi és északnyugati országrésszel szemben Kelet- és Dél-Magyarországon nem csupán a munkanélküliségi ráta szintje magasabb, hanem a munkanélküliek összetétele – iskolázottsága, korszerkezete – is kedvezőtlenebb, illetve a tartós és passzív munkanélküliek aránya is magasabb.) A kialakult – és bő évtizede szinte változatlan – munkanélküliségi térszerkezet válság hatására végbemenő változásainak vizsgálata nemcsak a munkanélküliség kezelésére létrehozott eszköz- és intézményrendszer számára hordozhat hasznos infor-

48 A fejlettség, a munkapiaci helyzet területi különbségeinek összefüggéseit több hazai kutató is részletesen elemezte (például *Ábrahám–Kertesi*, 1996, *Nemes Nagy–Németh*, 2005), és a különbségek hátterében a strukturális tényezők mellett a földrajzi helyzet szerepét is fontosnak találta. A Közelkép 1. fejezetében Köllő János 2008–2009 között a foglalkoztatás, bérek és munkaidő visszaesésének magyarázatára szintén használt regionális változókat, azonban ezek most nem bizonyultak szignifikánsnak.

mációkat, hanem általános érvényű tanulságokkal is szolgál. A tanulmány vezérfonalát tehát az a kérdés jelenti, hogy a gazdasági világválság okozta extrém mértékű recesszió hogyan hatott a hazai fejlettségi térszerkezetre, fennmaradhat-e a kezdeti látszólagos kiegyenlítődés hosszú távon is, vagy végső soron az amúgy is jelentős és szociális feszültségeket is gerjesztő különbségek további éleződésére lehet számítani.

A jelenben és a közeli múltban, viszonylag nagy sebességgel zajló folyamatok kimutatására a nyilvántartott álláskereső regisztere bizonyult alkalmasnak.⁴⁹ Az általunk felhasznált adatbázist az ÁFSZ (Állami Foglalkoztatási Szolgálat) havi rendszerességgel és mindössze egy-két hónap csúszással bocsátja rendelkezésre települési bontásban, amelyből a területi folyamatok megragadására leginkább alkalmas kistérségi szintű aggregáció készült. A tanulmányban tehát az álláskereső számának és a munkanélküliségi rátához tartalmában közel álló jelzőszám, az álláskereső 15–64 éves népességhez viszonyított arányának változását kísérjük figyelemmel. (A következőkben a munkanélküliséggel ezeket a mutatókat azonosítjuk.) A szezonális hatások kiszűrésére a változásokat az egy évvel korábbi értékhez viszonyítva követjük nyomon – a létszámokat az egy évvel korábbi érték arányában kifejezve, a ráta változását pedig különbségként értelmezve és százalékpontban megadva.

A munkanélküliség új hulláma – általános trendek, szakaszok

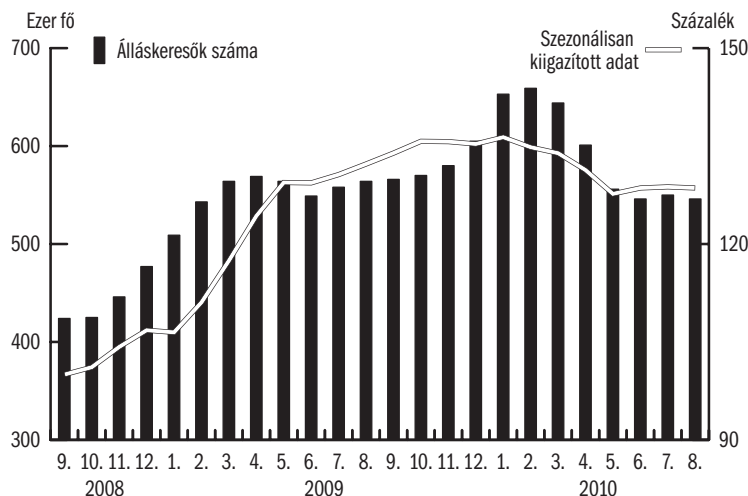
Az ÁFSZ regiszterében a válság kezdetén, 2008 szeptemberében mintegy 424 ezer fő szerepelt álláskeresőként, az álláskereső aránya a 15–64 éves népességből pedig 6 százalék volt. Ezek az adatok egy rövidebb – szezonális okokkal magyarázható – átmeneti időszakot leszámítva, folyamatosan romlottak 2010 februárjáig, amikor közel 659 ezren voltak állás nélkül; ez 9,4 százalékos arányszámot jelentett. A rendszerváltozás óta eltelt hosszabb időszakot vizsgálva ez tekinthető a munkanélküliség időbeli alakulását leíró görbe második nagy hullámának, hiszen ilyen gyorsan utoljára az 1990-es évtized elején romlott a helyzet. Akkor azonban gyakorlatilag a nulláról (1990 januárjában 23 ezer főt tartottak nyilván) 1993 februárjáig több mint 700 ezerre nőtt a regisztrált munkanélküliek száma.

Ki kell emelni, hogy a „nyers” adatok értékelését a munkanélküliség éven belüli szezonális változása jelentősen nehezíti. Ennek legfőbb oka, hogy egyes ágazatok, főképp a mezőgazdaság, az építőipar és az idegenforgalom munkaerő-felvevő képessége szezonálisan ingadozik, így teljesen átlagos jelenség a munkanélküliek számának február-március környéki tetőzése, tavaszi és nyári csökkenése, amit az őszi-téli időszakban újra emelkedés követ. (A szezonális kisebb részét a pályakezdők munkapiacra lépése magyarázza júliusban, illetve január-februárban.) Így tehát azt, hogy 2008–2009 fordulóján az álláskereső számának emelkedésében, majd 2010 tavaszán a javulásban mekkora szerepet játszott a szezonális, és hogyan hatott a válság, nem tudhatjuk pontosan.

49 Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat a hazai hatályos jogszabályoknak megfelelően regisztrálja a munkanélkülieket. Ezt a nyilvántartást a munkanélküliség kezelésére szolgáló eszközzrendszer működtetésére és értékelésére alakították ki, így a munkanélküliek (az utóbbi években nyilvántartott álláskereső) definíciója függ az ország mindenkori foglalkoztatáspolitikájától, az ellátórendszer szigorúságától, és nagyobb számokat eredményez, mint a lakossági munkaerő-felmérés. (Lásd a kötet Bálint–Cseres-Gergely–Scharle szerzőhármás által írt bevezető tanulmány 16. ábráját.) Ez sok szempontból korlátot is jelent az adatok időbeli és területi összehasonlításában a jogszabályi változások gyakorisága miatt. A növekedés hátterében nem csupán a munkaerő iránti kereslet változása állhat. A válság előtti években az ÁFSZ adatai némi emelkedést, a KSH munkaerő-felméréséből származó munkanélküliségi adatok stagnálást mutatnak. Ez nyilvánvalóan szabályozási intézkedések – például nyugdíjkorhatár emelése, rokkantnyugdíjazás szigorítása, társadalombiztosítási reform – hatásait tükrözi. [Részletesebben: *ÁFSZ* (2008) 15–16. o.]

Az álláskeresők pusztaszámának változásából csak kellő körültekintéssel következtethetünk a trendfordulókra; törekedni kell tehát a szezonális hatások kiküszöbölésére. A nyers és a szezonálisan kiigazított adatok közötti különbséget, illetve a munkanélküliség növekedését szemlélteti az 4.1. ábra.

4.1. ábra: A nyilvántartott álláskeresők számának változása, 2008–2010

Megjegyzés: Szezonálisan kiigazított adat, 2008 szeptember = 100%.

A szezonális kiigazítást a MultiRáció Kft. készítette az ÁFSZ megbízásából, X-11/12 ARIMA eljárással.

Forrás: ÁFSZ, <http://kisterseg.afsz.hu/index.php?ts=00&am=1&kiigbnt=Rajta&chxs=1&mode=kiig>.

A változások sebessége, jellege alapján az elmúlt (2008 őszétől 2010 nyaráig tartó) időszak négy szakaszra bontható.

1) 2008 októberétől 2009 januárjáig már érzékelhető mértékben emelkednek a szezonálisan kiigazított adatok is, a nyers adatok emelkedése tehát a korábbi években megszokott mértéket már fölülmúlja.

2) 2009 januárjától a növekedés üteme drasztikusan megemelkedik, egyre több álláskereső kerül az ÁFSZ nyilvántartásába. Ez az időszak egészen 2009 májusáig tart. Májusban ugyan már az álláskeresők enyhe – 5000 fős, illetve 0,1 százalékpontos – csökkenését regisztrálták áprilishoz képest, a szezonális hatás kiszűrése után azonban egyértelmű, hogy a gyors emelkedés trendje ekkor még nem tört meg. 2009 májusában az álláskeresők száma már 33 százalékkal (közel 140 ezer fővel) múlta felül az egy évvel korábbi értéket.

3) 2009 júniusától egészen 2010 februárjáig növekszik a regisztrált állomány létszáma, de véget ér a drasztikus változások időszaka. A nyers adatok a nyár folyamán alig változnak, ugyanakkor a szezonális hatás 2009 nyarán jóval kisebb hullámvölgyet okozott az idősorban: csupán két hónapban (május után júniusban is) csökkent néhány ezer fővel az álláskeresők száma. A nyári stagnálást, ősz végi enyhe növekedést pedig újra nagyobb mértékű beáramlás

váltotta fel. Ebben az időszakban azonban a nyilvántartásban lévők számának emelkedését inkább a szezonális hatások befolyásolták, noha a gazdasági visszaesés szerepe sem elhanyagolható.

4) 2010 februárjától a negatív tendencia megfordulni látszik: először a szezonálisan megtisztított, majd nyers létszám is csökkenni kezd. Március és június között aztán jelentősen, mintegy 100 ezer fővel csökkent a regisztrált álláskeresők száma. A szezonális pozitív hatásait – a megelőző évvel ellentétben – 2010-ben nem oltotta ki a többi ágazatot érintő elbocsátási hullám. Azonban a javulás teljes egészét nem magyarázza a szezonális: „válságmentes” években csupán 50 ezer fős kiáramlás tekinthető megszokottnak.

Az utolsó szakasz kedvező folyamatai további magyarázatot érdemelnek; a szezonális hatásoktól eltekintve is jelentős javulást óvatosan kell kezelnünk. Ugyanis a KSH munkaerő-felmérése szerint is csökken a munkanélküliek száma és aránya, de e javulás korántsem olyan nagy mértékű, mint az az ÁFSZ adatsoraiból kitűnik: 2010 I. és II. negyedéve között 25 ezer fős, illetve 0,7 százalékpontos. Az álláskeresők ÁFSZ által rögzített számának csökkenésében vélhetően jelentős javulást eredményezett a közcélú foglalkoztatás, az *Út a munkához* program nem csökkenő intenzitása is.⁵⁰ (E programról és hatásáról lásd a Bálint–Cseres-Gergely–Scharle által készített bevezető tanulmányt.)

Ez a 2009-ben indított program egy jól megragadható – nem mellesleg térben is viszonylag koncentráltan jelen lévő – társadalmi csoport, a rendszeres szociális segélyben részesülő, tartós munkanélküliek foglalkoztathatóságának javítását célozza. Feltételezhető, hogy a program eredményeképpen a nyilvántartott álláskeresők köréből részben éppen azok kerülnek ki, akik a KSH ILO-szabályokat követő és az ÁFSZ regisztere közötti különbség jelentős részét magyarázzák: a munkaerő-felmérésben inaktívként számon tartott passzív munkanélküliek. Összefoglalva tehát a regisztrált álláskeresők szezonálisan kiigazított számában bekövetkezett jelentős javulás nem feltétlenül a válságból való kilábalás jele, sokkal inkább egy régóta létező szociális és foglalkoztatási probléma megoldására irányuló kísérlet eredményeit tükrözheti. E gondolatsor bizonyítása, illetve a program eredményeinek értékelése nem tartozik kifejezetten a globális válság munkapiaci hatásait értékelő tanulmány tárgykörébe, de nem hagyható figyelmen kívül a területi folyamatok értékelésekor, mivel a hatás kiszűrhetetlen.

A munkanélküliség területi terjedése

A globális válság magyar gazdaságba történő begyűrűzését⁵¹ követően nem csak időben, hanem térben is eltérő mértékben emelkedett a – regisztrált álláskeresők számával és arányával közelített – munkanélküliség. A következőkben a válság munkapiacra gyakorolt hatásának területi különbségeit mutatjuk be, igazodva az előzőkben vázolt, eltérő növekedési ütemmel jellemezhető szakaszoláshoz, összevetve a munkanélküliség válságot megelőző és a válság mélypontján tapasztalható területi képét, egyenlőtlenségeit.

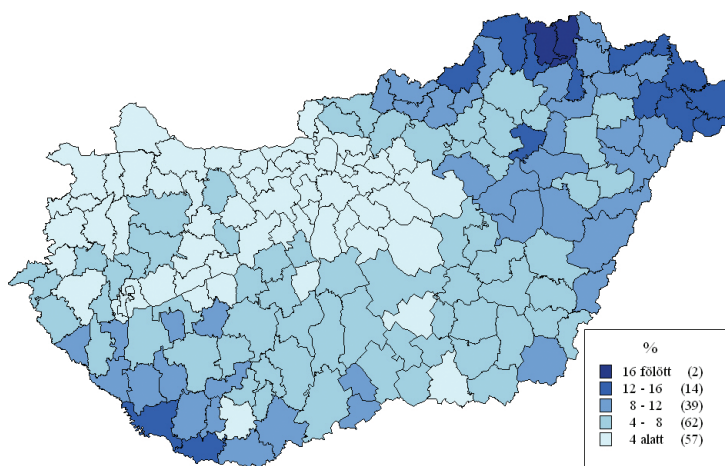
50 A közcélú foglalkoztatás a munkák jellegéből adódóan szintén erős szezonális ingadozással jellemezhető; a téli hónapokban csekélyebb.

51 A termelés és kibocsátás visszaesését némi csúszással követte az álláskeresők számának megemelkedése. Az ipari termeléssel szemben, amely már 2008 májusában csökkenni kezdett, a munkanélküliségben csak 2008 októberében lehetett érzékelni a válság hatását, amikor a szezonális hatásoktól eltekintve is növekedni kezdett a nyilvántartott álláskeresők száma és aránya. Ugyanígy a javulásra utaló jelek is késve jelentkeztek.

Kiinduló állapot – a munkanélküliség válságot megelőző területi képe

A munkanélküliség területi képe az 1990-es évek második fele óta viszonylag stabil. A kirajzolódó területi struktúra (4.2. ábra) híven tükrözi a fejlettségi térszerkezetet. A főváros és agglomerációja az M1 autópálya, a nyugati határszegély és a Balaton, illetve az M7 autópálya által bezárt háromszögben a legalacsonyabb – 5 százalék alatti – az álláskereső aránya. A munkanélküliség a legnagyobb problémát az úgynevezett BB-tengelytől (Balassagyarmat–Békéscsabával összekötő képzeletbeli vonaltól) keletre fekvő, valamint a dél-dunántúli, nagyobb városi központ nélküli kistérségekben jelenti. Különösen kritikus helyzetűek voltak (és maradtak) az északkeleti határ mentén sorakozó kistérségek, valamint egy kisebb kiterjedésű összefüggő zónát alkotva Somogy és Baranya megye országhatár menti térségei, illetve a közép-tiszavidéki belső periféria települései. Ezekben a térségekben nem egyszerűen az álláskereső magas arányszáma, hanem kedvezőtlen struktúrája (alacsony képzettségűek, tartós munkanélküliek magas aránya) okoz problémát. A szociális és nem ritkán etnikai feszültségekkel terhelt körzetekben az alacsony vállalkozási aktivitás és a nagyobb vállalkozások híján a munkaerő-kereslet is nagyon alacsony, ráadásul a munkalehetőséget nagyobb számban kínáló városoktól is távolabb fekszenek.

4.2. ábra: A nyilvántartott álláskereső aránya a 15–64 éves népességből, 2008. szeptember (százalék)

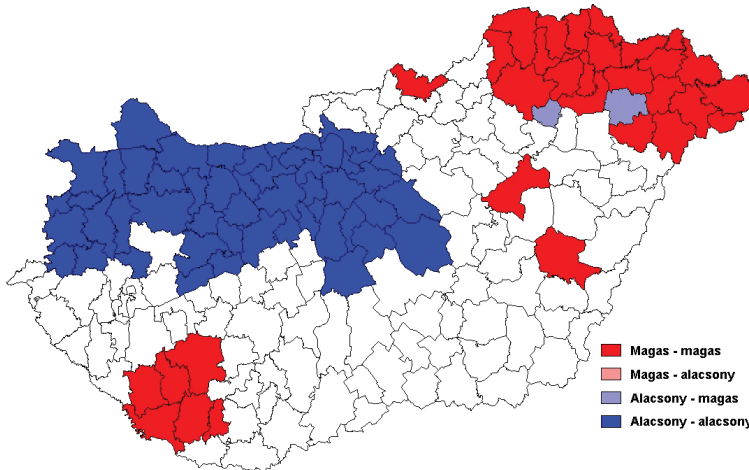

Forrás: AFSZ, http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_afsz_stat_telepules_adatok_2008.

E részletes területi képet tovább általánosítva megállapítható, hogy a régiók, illetve megyék között az ezredfordulóra konvergenciaklubok alakultak ki: egyre nagyobbá vált és rögzült a Nyugat- és Közép-Dunántúl, valamint a Közép-Magyarország régióit alkotó nyolc megye és az ország többi része közötti

eltérés. A fekvési és agglomerációs előnyökből is levezethető gazdasági dualitást, a kedvező és kedvezőtlen helyzetű térségek markáns térbeli elkülönülését jelzi az állás keresők arányának erős pozitív területi autokorreláltsága (Moran I értéke 2008 szeptemberében +0,73), valamint a lokális Moran I értékek által kirajzolt területi klaszterek⁵² (4.3. ábra).

4.3. ábra: A nyilvántartott állás keresők aránya alapján meghatározott területi klaszterek, * 2008. szeptember

* Bátyaszomszédság esetén 5 százalékos szignifikanciaszint mellett. Az állás keresők aránya a magas-magas kategóriában mind a kistérségben, mind a szomszédságában átlagosan magas; alacsony-magas kategóriánál a kistérségben alacsony, a szomszédos térségek átlagában magas; alacsony-alacsony kategóriában mind a kistérség, mind pedig a szomszédságában alacsony; a magas-alacsony kategóriában pedig kistérségben magas, a környezetében pedig átlagosan alacsony. Bátyaszomszédság: a szomszédsági kapcsolatot akkor tekintettük létezőnek, ha a terület egységek egy nem nulla hosszúságú határszakaszon érintkeznek, vagyis bátyaszomszédságban állnak, mivel két terület egység egyetlen pontban való érintkezése a társadalmi-gazdasági kapcsolat szempontjából kevésbé tekinthető relevánsnak.

Forrás: Saját szerkesztés Geoda szoftver alkalmazásával.

A változások területi jellemzői

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy az általános trendek hogyan befolyásolják az előző alfejezetben bemutatott stabil munkapiaci térszerkezetet. Mivel a munkanélküliség területi különbségeinek alakulása szorosan kapcsolódik a gazdasági teljesítmény visszaeséséhez, illetve a vállalati szféra létszámleépítéseihez,⁵³ nem csoda, hogy az ÁFSZ statisztikai és a sajtóban megjelent információk szerint is *az első periódusban*, tehát 2008 szeptembere és 2009 januárja között *abban a térségben növekedett meg a leginkább az állás keresők száma és aránya, amely korábban az ipari termelés fellegrvárának számított*. Vagyis a Dunántúl északi, északnyugati részében (4.4. ábra, január). A változást szemléltető térképsorozatok közül az állás keresők szá-

52 A Moran I értéke a térbeli együttmozgást, egymásra hatást méri: nullához közeli érték a vizsgált jelenség véletlenszerű térbeli eloszlására utal, magas pozitív érték mellett a hasonló terület egységek térben koncentrálódnak, illetve zonális elrendeződés figyelhető meg, míg magas negatív érték esetében is szabályos, de mozaikszerű térbeli konfiguráció rajzolódik ki, azaz magas érték mellett épp alacsony érték valószínűsíthető. A lokális Moran I kiemeli azokat a térségeket, ahol valóban szignifikáns mértékű a szomszédsági egymásra hatás. Részletesebben lásd Dusek (2004), Anselin (1995).

53 Válság idején a közszféra többnyire biztonságot nyújt. Köllő János is rámutat az 1. fejezetben, hogy a közszféra a reálbérek csökkentésével reagált a 2008-ban kezdődött válságra, eltérően a piaci szférától, ahol inkább az alkalmazásban állók száma csökkent. A csoportos vállalati leépítéseket illetően lásd a Busch Irén és Lázár György által írt 3. fejezetet.

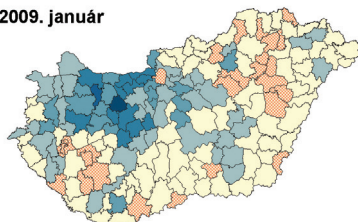
mának indexe [4.4. ábra a) része] attól is függ, hogy milyen volt a kiindulási alap. Ahol a válságot megelőzően az álláskeresők száma viszonylag alacsony volt, ott gyorsan magasra kúszik az index értéke, mivel egy kisebb érték sokkal könnyebben duplázódik meg.

4.4. ábra: A nyilvántartott álláskeresők számának a) és arányának b) változása az előző év azonos időszakához képest

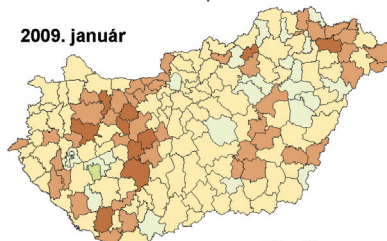
a) előző év azonos időszaka = 100 százalék

b) előző év azonos időszakához képest, százalékpontban

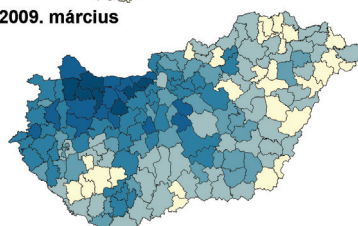
2009. január

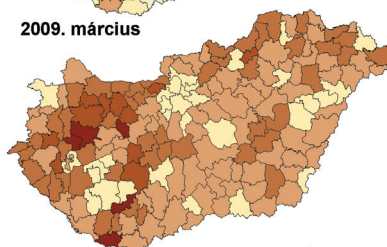
2009. január

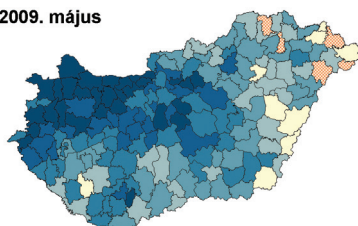
2009. március

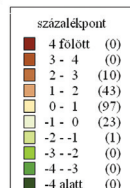
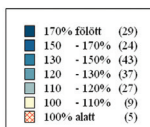
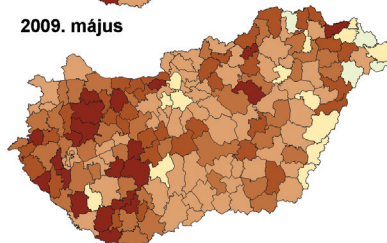
2009. március

2009. május

2009. május

Forrás: ÁFSZ, http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_afsz_stat_telepules_adatok_2009.

Ez a közelítés jól megragadja a látványos és sokszerű változásokat. Az álláskeresők *arányának* egy év alatti változása [4.4. ábra b) része] sokkal tényszerűbb területi képet nyújt. A változások elsősorban novembertől kezdtek koncentrálni a térben, a leglátványosabb módon tehát az északnyugati országrészben. Mindez könnyen elvonhatja a figyelmet arról, hogy a legnagyobb vesztesékek között az ország más, elmaradottabb részeiben fekvők is szerepelnek.

A Komárom-Esztergom, Fejér, Győr-Moson-Sopron és Vas megye feldolgozóipari központjaiban (például Komárom, Esztergom, Tatabánya, Mór, Székesfehérvár, Győr, Szombathely) a nagyobb vállalatok termelés-visszafogása és jelentős elbocsátásai következtében a környéken 2009. januárig 1,5–2-szer annyi álláskeresőt regisztráltak a munkaügyi központokban, mint egy évvel korábban. A csúcstartó januárban a móri kistérség, ahol 170 százalékos volt a növekedés mértéke. Ezzel szemben, mintha csak egy fordított fejlettségi térképet látnánk, alig romlott a helyzet az ország elmaradottabb térségeiben, sőt 28 kistérségben még csökkent is az álláskereső aránya. A válság erőteljes hatása az északnyugat-dunántúli térségek közül is azokban érzékelhető a leginkább, amelyekben a munkavállalók nagyobb része a közeli nagyobb város feldolgozóipari telephelyeire ingázott, azaz a főváros-M1 autópálya-nyugati országhatár-Balaton-M7 autópálya által kirajzolt háromszög belsejében.

A 2009. februártól májusig tartó *második periódus a válság terjedési szakasza*. Az álláskereső száma hónapról hónapra egyre nőtt, májusra már nagyon kevés olyan térség maradt Magyarországon, ahol a munkaügyi kirendeltségeken ne lehetett volna érzékelni a válság hatását a magukat álláskeresőként regisztrálók számának jelentősebb növekedésén keresztül (4.4. ábra, március, május). A válság hatása már nem korlátozódott az exportorientált feldolgozóipari létesítmények környezetére, hanem általánossá vált, egyre több ágazatot és térséget érintett, ugyanakkor még mindig az északnyugati országrész belső periferiáján volt a leginkább érzékelhető.

Látványosan márciustól kezdtek elsötétedni a térképek, azaz egy év alatt egyre több kistérségben növekedett jelentősen az arányszám, több mint 3 százalékponttal. Ebben a terjedési szakaszban fontos szerepe volt a szomszédságnak, hiszen egy-egy nagyobb vállalat létszámleépítésének hatásai tovaúgyúrtak az egész gazdaságra, és az egymással szorosabb kapcsolatban álló kistérségi vonzaskörzetek mindegyikében növekedett az álláskereső aránya. (Ezt bizonyítja az álláskereső arányának *változására* számított Moran I értéke, ami 2009 júniusában érte el a 2009. évi maximumát +0,37-es értékkel, majd csökkenni kezdett, és csupán a *negyedik periódusban* erősödött újra a szomszédság szerepe.)

Az elmaradottabb körzetek egy részében – a keleti határ mentén, a Dunántúl déli részén, Bács-Kiskun megye Duna- és határ menti térségeiben, illetve a Közép-Tiszavidéken nem okozott túl nagy munkapiaci sokkot a gazdasági válság. A külső és belső periferiák mellett kevésbé érintett még a stratégiai fontosságú iparral rendelkező Paks és Tiszaújváros⁵⁴ körzete, ugyanakkor Dunaujváros, Százhalombatta, Kazincbarcika és Diósgyőr térségében a nagyobb gyáregységekben elbocsátásra került sor, illetve esetenként ezt csak az állami támogatás ígéretével sikerült elodáznia.⁵⁵

Csekély a változás a fővárosban, illetve annak közvetlen környékén, bár az „érintetlen” zóna egyre szűkült. Úgy tűnik, a budapesti gazdaságot és mun-

54 A TVK mellett Tiszaújvárosban működik egy másik jelentős foglalkoztató, az elektronikai profilú Jabil Circuit is, amely 2009 februárjában már jelentős, 900 fős leépítési szándékot jelentett be.

55 A kazincbarcikai székhelyű Borsodchem 500 dolgozójának állása került veszélybe, majd a dunaujvárosi székhelyű Dunaferr is tárgyalásokat folytatott a kormányzattal a munkahelyek megőrzése érdekében.

kapiacot kevésbé rázta meg a válság. Az álláskeresők abszolút száma ugyan 2008 májusához képest egy év alatt a másfélszerezésre növekedett, de ez a relatív mutatónál csekély növekedést hozott (2 százalékról 3-ra, azaz 1 százalékpontos az emelkedés). Hasonlóképpen a Balaton környékén sem emelkedett jelentősen a munkanélküliségi mutató; egyes felmérések szerint ez a térség a válság átmeneti nyertese is lehetett, mivel a külföldi utazás helyett 2009-ben a hazai célállomásokat választották a belföldi turisták.⁵⁶

A *harmadik szakaszban*, amikor is a munkanélküliek számának és arányának változását elsősorban a szezonális hatások határozzák meg, *a munkanélküliség emelkedésének területi képe stabil marad*. Azaz mindkét indikátort tekintve csak csekély változások történtek, amelyek egyértelműen a válság további terjedésére, általánossá válására utalnak. Szinte minden kistérség munkapiacán érzékelhetőek lettek a negatív irányú folyamatok, az előzetes várakozásoknak megfelelően ősztől kezdve növekedett a nyilvántartott álláskeresők száma, illetve népességen belüli aránya.

A változások közül ki kell emelni, hogy a válság hatása egyre inkább megmutatkozott Közép-Magyarországon is. Lassan, de folyamatosan növekedett a különbség az álláskeresők munkavállalási korú népességhez viszonyított arányának aktuális és egy évvel korábbi értékei között mind a fővárosban, mind a környező kistérségekben. Ennek legfőbb oka, hogy a főváros gazdaságában a szolgáltatószelet van túlsúlyban, amely az exportorientált ipari ágazatokhoz képest később szenvedett el nagyobb veszteségeket, valamint a helyi vállalatok vélhetően képesek voltak áthárítani a válság kedvezőtlen munkapiaci hatásait a perifériákra. (Erre jó példa a bankszelet, ahol először a kisebb forgalmú vidéki bankfiókokat zárták be.) Szintén késleltette a regisztrált munkanélküliség fővárosi és főváros környéki emelkedését az a tény is, hogy az állástalanok a kedvezőbb helyzetű térségekben általában előbb önállóan próbálkoznak új munkahely keresésével, és csak akkor fordulnak a munkaügyi központokhoz, ha ez néhány héten belül nem sikerül. Itt a pályakezdő munkanélküliek számának júliusban bekövetkező országos, szezonális jellegű emelkedése is általában csak később, szeptember környékén válik érzékelhetővé.

Ősztől kezdődően a nyilvántartott álláskeresők számának növekedését néhány gazdasági ágazat szezonálisan változó munkaerő-igénye okozta, mivel a turizmusban, az építőiparban vagy a mezőgazdaságban a munkaerő-kereslet a téli hónapokban lecsökken. Megszokott jelenség tehát, hogy késő ősszel elsősorban a Balaton környéki, idegenforgalmi jellegű, másodsorban pedig az Alföld mezőgazdasági jellegű kistérségeiben növekedett a legnagyobb mértékben az álláskeresők száma.

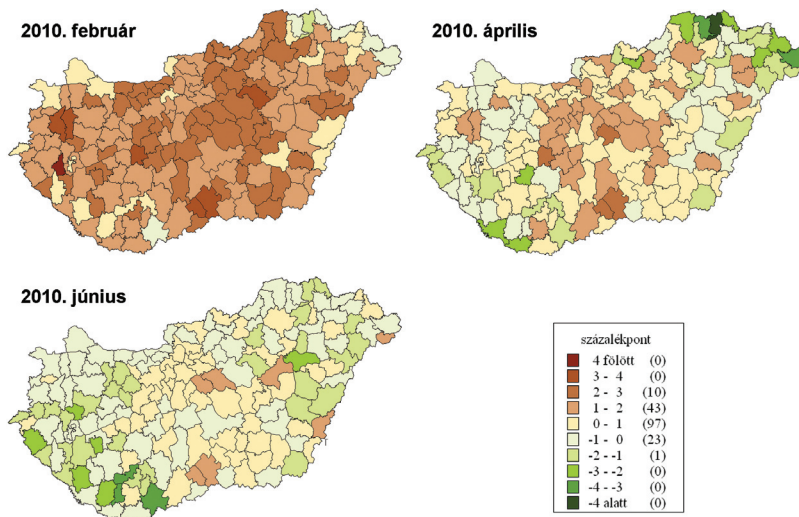
Csupán az ország legelmaradottabb külső és belső perifériáin nincs ebben az időszakban változás: nem romlottak tovább az egyébként igen magas értékek. Sőt, néhány kistérségben (talán a közcélú foglalkoztatási programoknak köszönhetően) javult a helyzet.

56 A C-Travel.hu utazási portál az ajánlatkérések alapján jutott erre a megállapításra (<http://www.c-travel.hu/hirek/gorog-balatonctravel2009>), amit Rosta Sándor, a Balatoni Regionális Idegenforgalmi Bizottság elnöke is alátámasztott a kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma alapján (http://www.vallalkozoinegyed.hu/20091002/megusza_a_valsgot_a_balaton).

A 2010. évi adatok megítélését módszertani probléma torzítja. Az álláskeresők aránya 2009. decemberről 2010. januárra jelentősen (8,6 százalékról 9,3 százalékra) emelkedett, azonban ebben nem csupán a munkát keresők számának növekedése játszott szerepet, hanem a 15–64 éves népesség csökkenése is.⁵⁷ Ennek hatása nem minden térségben azonos: a vándorlási többlettel, illetve a népesség növekvő számával jellemezhető agglomerációs térségekben ez javítja a munkanélküliségi mutató értékét, a népességet vesztő térségekben (így például a Dél-Dunántúlon és az Észak-Magyarországon) felerősíti a romló tendenciát.

Mégis, mit tudhatunk meg a 2010-re vonatkozó adatokból a területi folyamatokról? A 2010 tavaszán bekövetkezett létszámcsökkenés területi elemzésével (4.5. ábra) is alátámasztható, hogy a pozitív fordulat nem pusztán szezonális indokokkal magyarázható.

4.5. ábra: A nyilvántartott álláskeresők arányának változása az előző év azonos időszakához képest (százalékpont)

Forrás: ÁFSZ, http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_afsz_stat_telepules_adatok_2010.

2010 I. negyedévében valóban részben a mezőgazdasági karakterrel jellemezhető alföldi, illetve a turisztikai profilú balatoni kistérségekben javult a leginkább a munkapiaci helyzet. (Az építőipari munkahelyek számának emelkedése térben kevésbé lokalizálható.) Április és május környékén érdekes módon az ország leghátrányosabb helyzetű, munkanélküliséggel leginkább sújtott térségeiben (Cserehát, Szatmár, Ormánság) csökkent az álláskeresők aránya. Ez azért is figyelemre méltó, mivel ezekben a térségekben korábban a válság hatására nem emelkedett a regisztrált álláskeresők száma. Nem valószínű, hogy e szociális problémákkal is terhelt, tartós munkanélküliséggel jellemezhető kistérségekben új piaci munkahelyek létesültek volna. Inkább a közmunkaprogramok nem

⁵⁷ Az év során minden hónapban az előző év januárjában meghatározott népességszámot használjuk vetítési alapként.

szűnő intenzitásának eredményeit tükrözheti a látványos változás. A szezonális jellegű hatások és a közcélú foglalkoztatás eredményei mellett egy harmadik tényező is szerepet játszhat az országos átlag javulásában. Főképpen májusban és júniusban, az exportorientált feldolgozóipari vállalkozásokat koncentráló, valamint ezek munkapiaci vonzáskörzetébe tartozó kistérségekben is pozitív irányú elmozdulás észlelhető. Vagyis a nyugati és észak-dunántúli országrészben is csökken a munkanélküliség. Azonban a közmunkaprogram, a szezonális és a piaci folyamatok hatásai sajnos nem különíthetők el.

Kissé furcsának tűnik ugyanakkor, hogy a fővárosi agglomerációban még nem észlelhető javulás, ugyanis ebben a térségben az egy évvel korábbiakhoz képest 2010 tavaszán még mindig növekedett az álláskeresők létszáma és aránya is. Ez különösen annak tekintetében érdekes, hogy az ország legfejlettebb gazdaságot tömörítő részéről van szó, ahol a munkapiac még a válság legmélyén is viszonylag stabil maradt, és az álláskeresők munkavállalási korú népességben belüli aránya nem érte el az országos átlag felét sem, nem emelkedett 4 százalék fölé. Úgy tűnik tehát, hogy a fővárosi agglomeráció munkapiaca a konjunkturális hullámzásokra a javulás időszakában is késve reagál, valamint hogy az *Út a munkához* program célcsoportjai ebben a térségben viszonylag csekély súllyal szerepelnek a népességben.

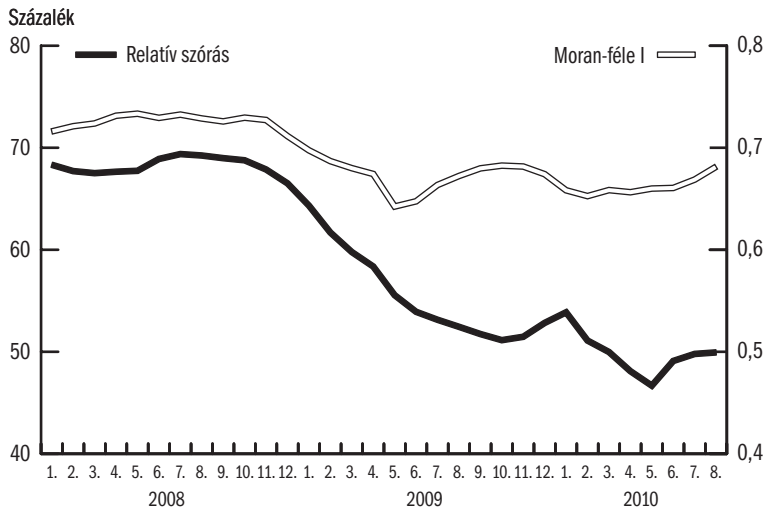
Átmeneti (?) területi kiegyenlítődé és a térszerkezet módosulása

A válság 2010 nyarán még nem ért véget, a foglalkoztatás és munkanélküliség szintje még meg sem közelíti a válság előtti szintet, de érdemes összegezni az eddig ismertett változások hatását a munkapiac területi különbségeire és szerkezetére.

A változások egy sajátos területi kiegyenlítődéhez vezettek, hiszen a korábban kedvező helyzetben lévő térségek jelentős részében növekedett az álláskeresők aránya. Az álláskereső arányára számított, korábban magas szinten stabilizálódott egyenlőtlenségi mutató, a relatív szórás értékei 2008 szeptemberétől szinte folyamatosan csökkentek (*4.6. ábra*); a válság tehát éppen a területfejlesztési politika kiemelt célja, az egyenlőtlenségek mérséklése irányába hatott. Csak éppen az a baj, hogy ennek háttérben nagyrészt nem a kedvezőtlen helyzetű térségek felzárkózása állt. 2010 tavaszán a területi kiegyenlítődé tovább folytatódott, és a korábbiakkal ellentétben ez az elmaradottabb kistérségekben tapasztalható javulásnak, nem pedig a kedvezőbb helyzetű mikroterületek álláskeresői létszám-emelkedésének köszönhető.

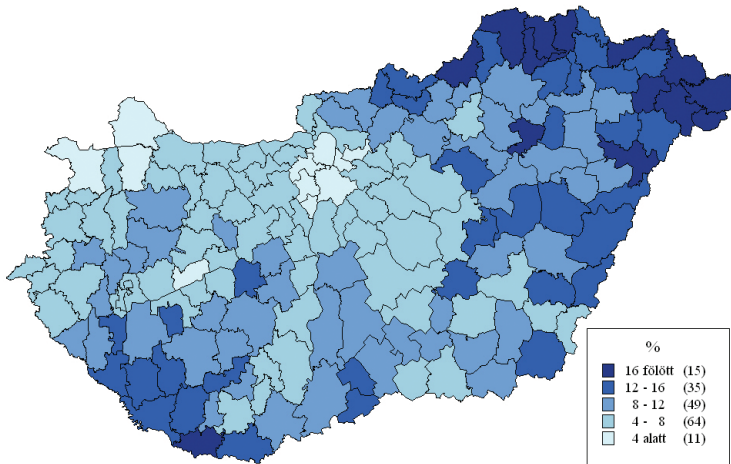
A *4.6. ábra* szerint a térszerkezet stabilitását mérő Moran-féle I értékek szintén csökkentek a válság kirobbanását követően, ami a kedvező és kedvezőtlen helyzetű térségek markáns térbeli elkülönülésének oldódására utal. Ennek mértéke azonban nem mondható jelentősnek: a kezdeti +0,73-ról 2009 májusáig +0,64-re csökkent, azonban ezt követően újra a stabilizálódás irányába változott. A szomszédság szerepe erős maradt.

4.6. ábra: Az álláskeresők arányának kistérségi szintű területi egyenlőtlenségei és területi autokorreláltsága, 2008. január – 2010. augusztus

Forrás: Saját szerkesztés.

4.7. ábra: A nyilvántartott álláskeresők aránya a 15–64 éves népességből, 2010. augusztus (százalék)

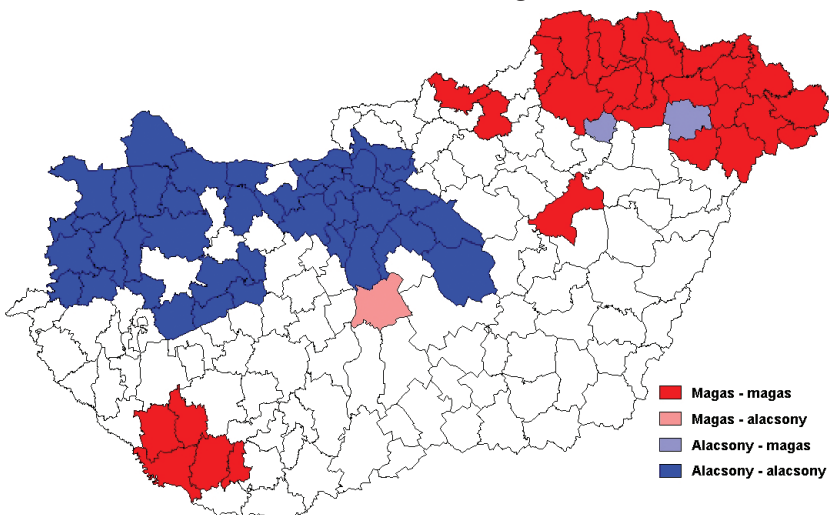
Forrás: ÁFSZ, http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_afsz_stat_telepules_adatok_2010.

Az álláskeresők arányának 2010. augusztusi területi képét (4.7. ábra) összehasonlítva a kiinduló állapottal (4.2. ábra), megállapítható, hogy a munkanélküliség térszerkezete lényegében nem változott meg. Továbbra is érvényes, hogy a dél-dunántúli és a Balassagyarmat-Békéscsaba-tengelytől keletre fekvő kistérségekben az átlagnál jóval magasabb az állástalanok aránya, és ezek közül csak a nagyvárosi központok körzetei képeznek kivételt. A viszonylag jó helyzetben

lévő térségek száma erősen lecsökkent, csak a fővárosi és néhány vele szomszédos, valamint a legkedvezőbb helyzetű nyugati határszél menti kistérségekben és Balatonfüred körzetében maradt 4 százalék alatt az arányszám. Annak ellenére, hogy az Északnyugat-Dunántúl gazdaságilag fejlettebb térségeiben az álláskeresők száma jelentősen emelkedett, még mindig jóval alacsonyabb az álláskeresők aránya, mint az ország eleve hátrányosabb helyzetű részében.

A térszerkezet stabilitására utal a lokális Moran I értékek térképe is (4.8. ábra). A klaszterek térbeli elrendeződése nem sokat változott 2008 szeptemberé óta (4.3. ábra).

4.8. ábra: A nyilvántartott álláskeresők aránya alapján meghatározott területi klaszterek, 2010. augusztus

Forrás: Saját szerkesztés Geoda szoftver alkalmazásával. Részletesebben lásd a 4.3. ábra megjegyzéseit.

A munkanélküliségben is megragadható területi polarizáltság tehát a válság hatására végső soron alig oldódott; elsősorban az északnyugati országrészen belül történt változás, ráadásul a vizsgált időszak végére (2010 augusztusáig) egyfajta visszarendeződés figyelhető meg.

Különbségek a településstruktúra mentén

A földrajzi fekvés mellett a településhálózat sajátosságai is jelentősen befolyásolják a társadalmi-gazdasági jelenségek egyenlőtlenségeinek alakulását, noha a településstruktúra szerepe a földrajzi helyzettel szemben kisebb (*Nemes Nagy–Jakobi–Németh, 2001*). Jelen vizsgálat keretében nyolc településkategóriát különítettünk el elsősorban a településméret, másodsorban a központi funkció alapján. Az egyes kategóriák alapvető jellemzőiről a 4.1. táblázat nyújt áttekintést.

4.1. táblázat: A munkanélküliség régiók és településkategóriák szerint mérhető különbségei a válság kitörése előtt, 2008 szeptember

Településkategória	Népességsúly (százalék)	Álláskeresők aránya a 15-64 éves népességből (százalék)							
		Magyar- ország	Közép- Magyar- ország	Közép- Dunántúl	Nyugat- Dunántúl	Dél- Dunántúl	Észak- Magyar- ország	Észak- Alföld	Dél- Alföld
Budapest	16,6	2,0	2,0						
Megyei jogú városok*	20,3	4,9	2,1	3,8	3,5	5,1	7,9	5,4	5,0
10-40 ezer fős települések	22,4	5,6	2,4	4,4	3,1	7,5	9,1	8,7	6,5
5-10 ezer fős települések	9,5	7,2	2,7	4,9	4,4	6,1	9,9	10,7	8,2
2-5 ezer fős települések	14,8	7,7	3,4	4,5	3,3	7,7	10,6	12,7	7,5
1-2 ezer fős települések	9,0	9,0	2,9	4,7	3,8	9,8	12,7	14,0	8,4
500-1000 fős települések	4,7	10,3	4,0	5,4	4,7	11,7	14,2	17,4	10,7
500 fő alatti települések	2,7	11,6	3,2	6,9	5,9	15,2	16,2	18,4	9,8
Összesen	100,0	6,0	2,3	4,5	3,8	8,3	10,5	9,8	6,8

* Megyei jogú városnak számít a 18 megyeszékhely mellett az 50 ezer főnél népesebb

Sopron, Nagykanizsa, Érd, Dunaújváros és Hódmezővásárhely is.

Forrás: Saját számítás az AFSZ adatai alapján.

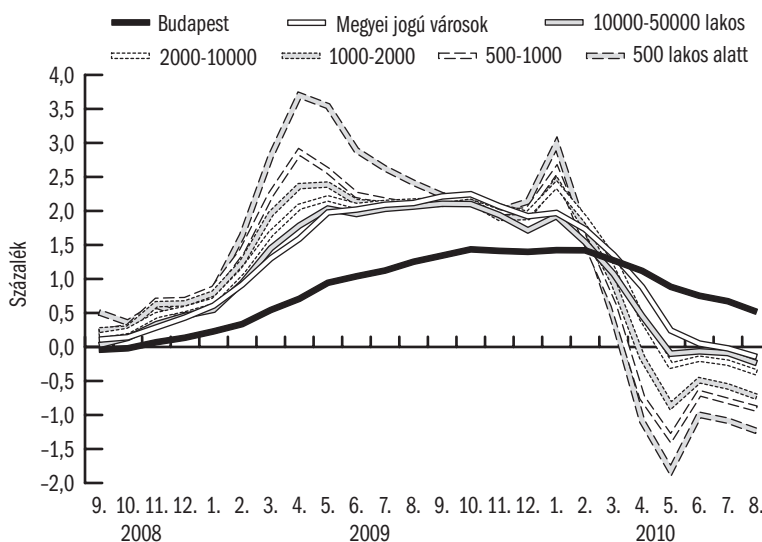
Megállapíthatjuk, hogy az álláskeresők aránya annál magasabb, minél alacsonyabb lakosságsszámmal jellemezhető településkategóriát vizsgálunk. Ugyanakkor a régiók közül a fejlettebbekben (Közép-Magyarország, Közép- és Nyugat-Dunántúl) ez a szabályszerűség sokkal kevésbé érvényesül; míg az ország elmaradottabb térségeiben a településlépcső alacsonyabb fokán álló, kevesebb szolgáltató funkcióval rendelkező települések hátránya egyértelmű. Azonos településkategórián belül ráadásul a régiók között sokkal markánsabb különbségek léteznek, mint egy-egy régió belül a népességnagyság szerint.

A ráta időbeli és településkategóriánkénti változását szemléltető 4.9. ábra alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy jelentősebb különbség a településkategóriák között csak abban az időszakban volt, amikor az álláskeresők száma hirtelen megugrott, illetve jelentősebben visszaesett. A válság terjedésének időszakában – *A változások területi jellemzői* című pontban leírtak szerint a *második periódusban* – tehát a nagyobb városi centrumok jellemzően „áthárították” a válság negatív hatásait a kisebb településekre, ahol 3–4 százalékponttal nőtt az álláskeresők aránya egy év alatt, de ez az egyébként is magas (jellemzően 10–12 százalékos) értékhez képest alacsonyabb arányú növekedésnek számít. Később, a lassú növekedés időszakában azonban a településkategóriák közötti különbségek elmosódtak, és a válság hatásai ebben a vetületben is általánossá váltak; 2009 2. félévében már minden kategóriában 2 százalékpont körüli volt az egyéves változás mértéke. (2010 januárjában a kiugró értékek vélhetőleg adminisztratív-módszertani okokra vezethetők vissza.)

A *második periódusra* jellemzőhöz hasonló folyamat figyelhető meg 2010 tavaszán is, csak ekkor éppen fordított irányú a kapcsolat: a kedvezőtlenebb helyzetű kisebb falvak helyzete javult a legnagyobb mértékben. Mindez persze

összefügg a hazai településrendszer regionális sajátosságaival: a kis- és aprófalvak nagyobbik része és az elmaradott, kedvezőtlen munkapiaci adottságú települések ugyanazokban a földrajzi terekben koncentrálnak (Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúlon, illetve a szabolcsi periferián), így a közmunkaprogramok jótékony hatása is mindkét kategórián belül megmutatkozik. (Ne feledjük ugyanakkor, hogy a településméret és a fejlettség-elmaradottság közötti kapcsolat nem egyértelmű, ellenpéldaként szolgálhat a vasi vagy a Balaton-felvidéki kisfalvak kedvező helyzete.)

4.9. ábra: Az álláskereső arányának változása 2008. szeptember és 2010. augusztusa között (az előző év azonos időszakától számított eltérés, százalékpontban)

Forrás: Saját számítás az AFSZ adatai alapján.

Az egyes településkategóriák nagyjából azonos „pályán” haladnak, vagyis a munkanélküliség emelkedése és csökkenése ugyanakkor történik, csak a változás mértékében tapasztalhatók egyes időszakokban eltérések. Egyetlen, ám annál figyelemre méltóbb kivétel akad: a főváros speciális, a többi térről eltérő karaktere a településlépcső menti mérések alapján is megragadható.

Összegzés

A válság munkapiaci hatása térben különböző erősséggel jelent meg. Kezdetben az exportorientált (ipari) vállalkozások körzetében emelkedett jelentősen az álláskereső száma, azaz a legfejlettebb vidéki térségek, ezen belül is az ingázás forrásterületeinek visszaesése volt a leglátványosabb. Később azonban, az általános hatások következtében (forintválság, hitelszűke, belső kereslet visszaesése) a munkanélküliség emelkedése is általános jelenséggé vált,

és már az elmaradottabb, eredetileg is kedvezőtlenebb munkapiaci helyzettel jellemezhető térségekben is gondot okozott. A földrajzi helyzet és a település-struktúra már kevésbé differenciálta a változásokat.

Összességében a válság mélypontjáig némileg enyhült a munkapiac térben is megragadható dualitása. A fejlettebbnek nevezhető térségeknek csak egy részében figyelhető meg a munkanélküliség átlag feletti emelkedése, vagyis a lefelé nivellálódás, miközben a főváros – illetve a fővárosi agglomeráció – és az ország többi része közötti különbségek egyáltalán nem oldódtak. Ráadásul az egyenlőtlenségek vélhetően csak átmenetileg csökkentek.

A munkájukat a válság következtében elvesztett álláskereső csoportja markánsan eltér az újonnan érkezőkétől: képzettebbek, nagyobb eséllyel vezethetők vissza a munka világába (*Fazekas–Ozsvald, 2010*). A kérdés tehát az, hogy mely térségekben és milyen sebességgel képes regenerálódni a munkakeresletet gerjesztő gazdasági tevékenység. 2010 tavaszán a fellendülés jelei észlelhetők az ipari szektorban, nőttek a megrendelések, az export és a termelés szintje, illetve a sajtó is újabb és újabb beruházásokról, új munkahelyek létesítéséről adott hírt. A külföldi működőtőke telephely-választási szokásai azonban nem változtak meg, még mindig a korábban kialakult gazdasági centrumtérség jelenti a beruházások elsődleges célterületét. Tulajdonképpen azok a leginkább veszélyeztetett térségek, ahol a válság hatása maradandó lehet. A rendszerváltozás óta tengődő, 2008–2009 folyamán csődbe jutott nagyobb vállalatok kieső szerepének pótolására kevés itt az esély. Tehát nem csupán a korábbi polarizált térstruktúra visszaállása, hanem a megosztottság erősödése is elképzelhető forgatókönyv.

A stabil térszerkezeten korábban semmiféle állami eszköz nem volt képes érdemben változtatni, ezért pozitív változásnak tekinthető, hogy az utóbbi hónapokban a legelmaradottabb, legmagasabb munkanélküliségi rátával sújtott körzetekben is sikerült csökkenteni az álláskeresők számát. Ez különösen annak tekintetében figyelemre méltó, hogy a leglátványosabb lépések nem ezeket a perifériális térségeket érintették. Jól tudjuk azonban azt is, hogy a javulás e térségekben nem a gazdasági élénkülés eredménye. Félő, hogy a pozitív jelenség csak időszakosan, illetve addig áll fenn, amíg a program anyagi forrásai ki nem merülnek. A térben is megjelenő különbségek és feszültségek oldása nem megoldható rövid távon, és nem csupán foglalkoztatáspolitikai eszközöket igényel, hanem a területfejlesztési politika szükségességére és létjogosultságára utal. A munkahelyek megőrzése is nagyon fontos válság idején, de a – már a válság előtt is sürgető – nehezebb feladatot a munkahelyek „teremtése” és a gazdaság élénkítése jelenti.

4.A) HOGYAN ÉRINTETTE A GAZDASÁGI VÁLSÁG A LEGHÁTRÁNYOSABB HELYZETŰ KISTÉRSÉGEKET?

FALUVÉGI ALBERT

Az egyenlőtlen területi (társadalmi-gazdasági) fejlődés folyamatában a területi célokat szolgáló területfejlesztési intézkedések a piaci alapú, az egyenlőtlenégeket fokozó folyamatokat csak mérsékelni tudják, megállítani nem. Olyan mértékű területi különbségek alakultak ki, amelyek elfogadhatatlan esélyegyenlőtlenséget teremtenek, s egyben a gazdasági fejlődést is korlátozzák.⁵⁸

A leghátrányosabb helyzetű kistérségek felzárkóztatási programja úgy fogalmaz, hogy egyes kistérségek közötti fejlettségbeli különbségek generációról generációra öröklődő társadalmi igazságtalanságokat szülnek. Számos kistérségben ma növekvő probléma a szegénység, a munkanélküliség, a működő vállalkozások és a minőségi közszolgáltatások hiánya, az esélytelenség. E folyamatok különösen érintik a roma lakosságot. Ennek orvoslására 2007 végén a kormány a fejlettségbeli hiányosságokat jelző statisztikai adatok alapján kijelölte a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérséget.⁵⁹

Melyek azok a 33-ak?

A leghátrányosabb helyzetű 33 kistérséghez elsősorban az északkeleti, délnyugati országrészben koncentrálódó, tartósan elmaradott térségek, külső és belső perifériák tartoznak. Válságuk a különösen gyenge elérhetőség mellett a környezetüket ellátni képes érdemi térségi központok hiányából, a népesség kedvezőtlen kor-, illetve képzettségi összetételéből, a rossz gazdasági szerkezetből, valamint az erőforrások szűkösségéből (tőkehiány, képzett munkaerő elvándorlása) adódik.⁶⁰

E térségeknek alapvetően rurális jellemzőik vannak, hiszen az országos átlagnál jóval alacsonyabb a népsűrűségük, illetve magasabb az agrárgazdaságban foglalkoztatottak aránya. A tartósan elmaradott

térségek társadalmi-gazdasági-fizikai erodálódásnak indultak, ami vidéki nyomornegyedek kialakulásával fenyeget, amelyek a munkapiacról és a városokból kiszorult társadalmi csoportok gyűjtőhelyeivé válnak, népességük térbeli elkülönülése a munkaerőpiacra való visszatérést nagyban gátolja.

Ezen térségek településein főként inaktív, eltartott népesség él, sokszor nem az öregedés, illetve elnéptelenedés jelent veszélyt, sokkal inkább a szegregáció, illetve a magas termékenység, ami az alacsony iskolázottságú fiatalok magas arányával a szegénység újratermelődéséhez vezethet.

Hogyan határozták meg az ország 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségét?

A 33 leghátrányosabb helyzetű kistérség [4.A)1. ábra] az ország 174 kistérségének az a csoportja, amelyik a fejlettséget/elmaradottságot átfogóan jelző, öt – gazdasági, infrastrukturális, társadalmi, szociális, foglalkoztatási – mutatóból képzett komplex indikátor szerinti rangsor legvégén helyezkedik el, és együttesen az ország lakossága egytizedének ad otthont.⁶¹ Felzárkóztatásuk érdekében komplex programot kell megvalósítani.

A 2009. január 1-jei népességszám alapján a leghátrányosabb helyzetű 33 kistérség együttes népességszáma 931 ezer fő volt, 31 ezerrel kevesebb, mint 2007 elején. 719 településük közül 55 volt város, a települések átlagos mérete 1294 fő.

Melyek a leghátrányosabb kistérségek főbb jellemzői?

A komplex programmal is segíthető 33 kistérségből 8 van Dél-Dunántúlon, 12 Észak-Magyarországon, 8 Észak-Alföldön, 5 Dél-Alföldön. Népességszámuk Észak-Magyarországon a legmagasabb, ezt követi Észak-Alföld, Dél-Dunántúl, valamint Dél-Alföld. A leghátrányosabb helyzetű kistérségekből 13-nak a 2009. január 1-jei lakónépessége nem érte el a 20 ezer főt, közülük 5 Észak-Magyarországon, 4 a Dél-Dunántúlon, 1 az Észak-Alföldön és 3 a Dél-Alföldön van. Ezek zömmel azok a kistérségek, ahol nincs, vagy nem alakult még ki az a középfokú központ, amely a térség közszolgáltatásokkal való megfelelő

58 Országos Területfejlesztési Konceptió, 2005. Az Országgyűlés 97/2005.(XII. 25.) OGY-határozata.

59 A 67/2007. (VI. 28.) számú országgyűlési határozat alapján, a 311/2007. (XI. 17.) kormányrendelet.

60 A leghátrányosabb 33 kistérségből 24-ben volt számottevő roma lakosság jelenléte a 2001. évi népszámlálási adatok alapján.

61 A kedvezményezett kistérségek besorolásáról lásd KSH (2008).

ellátását biztosíthatná. Az 50 ezer főnél népesebb kistérségek központjai között van Ózd, ahol a korábbi, ipari bázisú térségfejlesztési szerepkör látványosan meggyengült, de a mezőgazdasági háttér romlásával Berettyóújfalu és Mátészalka kistérsége sem képes a korábbi teljesítményekre.

A 33 leghátrányosabb helyzetű kistérség alsó harmada a fejlettségi komplex mutató 1,51–1,87-es értékei közé esik, a középső harmad mutatóinak értéke 1,89–2,07 között van, míg a felső harmad pontszámai 2,09–2,17 közöttiek. A leghátrányosabbak között a legmagasabb a súlyozott mutatója Dél-Dunántúl kistérségeinek, alig marad el ettől az Észak-Alföld átlaga. Nagyobb lemaradással következik Észak-Magyarország, míg a legrosszabb helyzetben a Dél-Alföld érintett kistérségei vannak.

A gazdasági válság hatása a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben

A leghátrányosabb helyzetű kistérségek – rossz gazdasági helyzetükből és a képzetlen munkaerő magas hányadából adódóan – szinte azonnal reagáltak a válságra. Körükben a foglalkoztatottak száma már 2008. IV. negyedévében 1,9 százalékkal csökkent, s ez a mérséklődés 2009-ben negyedévről negyedévre folytatódott [4.A)2. táblázat]. A legnagyobb csökkenést felmutató I. negyedévben a mérséklődés a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségben 4,8 százalék volt a foglalkoztatottak számában, ugyan-

akkor a 61 hátrányos helyzetű kistérségben 4,5 százalék, a fejlettebb 80 kistérségben „csak” 2,4 százalék volt a csökkenés.

A leghátrányosabb helyzetű kistérségekben a foglalkoztatottsági ráta 2008. IV. negyedévében 44,7 százalék volt a 15–64 éves népesség körében, s 2009. I. negyedévében ez alatt az érték alatt maradt. A legnagyobb, 1,4 százalékpontos csökkenés 2009. I. negyedévében volt. Ebben az időszakban a foglalkoztatottsági rátát illetően a kistérségi szinten mért különbség meghaladta a kétszerest. A legkedvezőbb értékeket a váci és a szobi kistérség mutatta, míg a legkedvezőtlenebb a baktalórántházai és a hajdúhadházi kistérségben volt. A foglalkoztatottsági ráta 2008. IV. negyedévében a 61 hátrányos helyzetű kistérségben 51,4 százalék, a fejlettebb 80 kistérségben 59,7 százalék volt, a 2009. I. negyedévi csökkenés 1,6 százalék és 1,4 százalék.

2009 nyarától a gazdasági megszorító intézkedések részeként a közszférában létszámstop lépett életbe, de tényleges leépítésre itt nem került sor, összesen 0,6 százalékkal csökkent a létszám, sőt az itt számba vett közfoglalkoztatottakkal együtt még enyhén nőtt is. Jóllehet a versenyszférában feleslegessé vált, illetve a közfoglalkoztatásba bevont csoportok jellemzői markáns eltérést mutatnak, az állami szerepvállalás a válság negatív munkapiaci következményeit összességében mégis tompította.

4.A)1. táblázat: A leghátrányosabb helyzetű 33 kistérség régiók és a fejlettségi komplex mutató növekvő sorrendű intervallumai szerint

Régió	1,51-1,87	1,89-2,07	2,09-2,17	A komplex mutató népességgel súlyozott átlaga
Dél-Dunántúl	Sellyei	Sásdi, Csurgói,	Szigetvári, Kadarkúti, Barcsi, Tamási, Lengyeltóti	2,07
Észak-Magyarország	Abaúj-Hegyközi, Bodrogközi, Mezőcsáti, Encsi,	Szikszói, Ózdi, Edelényi, Hevesi, Szerencsi, Bátonyterenyei	Tokaji, Sárospataki	1,92
Észak-Alföld	Csengeri, Fehérgyarmati	Berettyóújfalui, Nyírbátori, Vásárosnaményi	Baktalórántházai, Mátészalkai, Tiszafüredi	2,03
Dél-Alföld	Mezőkovácsházai, Sarkadi, Jánoshalmi, Bácsalmási,		Kisteleki	1,83

Forrás: KSH (2008).

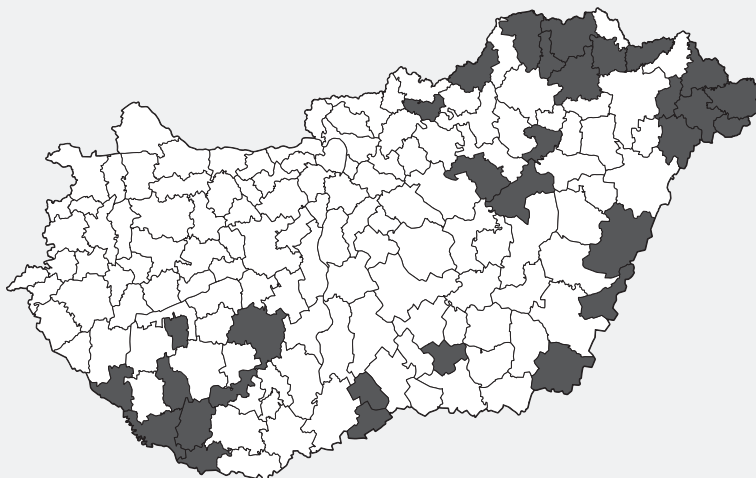
A munkanélküliségi ráta több mint 10–15 éve a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben a legmagasabb. Ezt a helyzetet erősítette fel a gazdasági válság [4.A)3. táblázat]. A leghátrányosabb helyzetű kistérségekben a kedvezőtlen folyamatok a kistérségek többi csoportjához képest hamarabb megjelentek, s 2009 folyamán is tartósan jelen voltak. 2008 III. negyedévében a munkanélküliségi ráta a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérség átlagában 17,9 százalék, a 61 hátrányos helyzetű kistérségben 11,6 százalék, a fejlettebb kistérségek körében 5,6 százalék volt.

Bár az országos átlagtól való eltérés 2009. IV. negyedévére a leghátrányosabb helyzetű térségekben

jelentősen csökkent, munkanélküliségi rátájuk viszont ebben a negyedévben a legmagasabb a válság időszakában. A kistérségi szinten mért különbség több mint tízszeres volt; a legmagasabb értéket 26,4 százalékkal az encsi kistérség képviselte, a legalacsonyabbat 2,5 százalékkal a sopron-fertődi.

A munkanélküliségi ráta növekedése a vizsgált kistérségi csoportokban 2008. IV. negyedévében jelentkezett, kiemelkedően nagy mértékű volt a 33 leghátrányosabb kistérségek körében: 3,8 százalékpont. A másik két kistérségi csoportban 2009. I. negyedévében ugrott meg a munkanélküliségi ráta, a növekedés a fejlettebb kistérségek átlagában 1,5; a 61 hátrányos helyzetű kistérségnél 2,2 százalékpont volt.

4.A)1. ábra: A 33 leghátrányosabb helyzetű kistérség

Forrás: KSH (2008).

4.A)2. táblázat: Foglalkoztatási ráta a kistérségek csoportjai szerint, negyedévenként

Megnevezés	2008				2009			
	I. n.é.	II. n.é.	III. n.é.	IV. n.é.	I. n.é.	II. n.é.	III. n.é.	IV. n.é.
Fejlettebb kistérségek	59,2	59,4	60,2	59,7	58,3	58,6	58,2	58,3
Hátrányos kistérségek	50,9	51,5	52,4	51,4	49,8	50,5	50,8	50,7
Leghátrányosabb kistérségek	44,3	44,8	45,6	44,7	43,3	44,2	46,9	44,2
Az országos átlag százalékában								
Fejlettebb kistérségek	105,5	105,1	105,1	105,3	105,8	105,4	104,9	105,0
Hátrányos kistérségek	90,7	91,2	91,4	90,7	90,4	90,8	91,5	91,4
Leghátrányosabb kistérségek	79,0	79,3	79,6	78,8	78,6	79,5	84,5	79,6

Forrás: Saját számítás a KMSR – Kistérségi Munkaügyi Statisztikai Rendszer alapján, a 15–64 éves korcsoportra becsült kistérségi adatok. Módszertan: MultiRáció Kft. (2008).

4.A)3. táblázat: Munkanélküliségi ráta a kistérségek csoportjai szerint, negyedévenként

Megnevezés	2008				2009			
	1. n.é.	2. n.é.	3. n.é.	4. n.é.	1. n.é.	2. n.é.	3. n.é.	4. n.é.
Fejlettebb kistérségek	5,9	5,5	5,6	5,8	7,3	7,4	8,3	8,5
Hátrányos kistérségek	11,9	11,6	11,6	12,1	14,3	13,9	14,5	14,3
Leghátrányosabb kistérségek	18,2	17,8	17,9	21,7	21,2	19,8	20,0	20,2
Az országos átlag százalékában								
Fejlettebb kistérségek	73,5	72,2	72,5	72,5	75,0	77,0	79,6	80,8
Hátrányos kistérségek	148,6	150,9	150,4	150,7	147,3	144,6	139,4	136,1
Leghátrányosabb kistérségek	227,6	232,8	230,7	270,2	218,6	206,0	193,2	192,4

Forrás: Saját számítás a *KMSR – Kistérsületi Munkaügyi Statisztikai Rendszer* alapján, a 15–64 éves korcsoportra becsült kistérségi adatok. Módszertan: *MultiRáció Kft.* (2008).

4.B) ELÉRÉSI IDŐ ÉS A FALU-VÁROS-BÉRKÜLÖNBSÉG*

BARTUS TAMÁS

A gazdasági világválság inkább a gazdaságilag fejlett területeket – Budapestet és környékét, valamint a Dunántúl északi, északnyugati részén elhelyezkedő kistérségeket – sújtotta, de csak kis mértékben rontotta a Magyarország északi, északkeleti és déli részein található, hátrányos helyzetű kistérségek munkanélküliségét – derül ki Lőcsei Hajnalka írásából. Mivel magyarázható, hogy az elmaradott térségek nem reagálnak a gazdasági környezetben végbemelő változásokra? A szóban forgó helyi munkapiacok rugalmatlanságának egyik oka valószínűleg az, hogy ezekből a falvakból csak magas ingázási költségekkel lehet a városokban munkát vállalni (*Köllő* 1997, *Kertesi* 2000). Az ingázási költségekre vonatkozó hipotézis felülvizsgálatára tett kísérletek (*Köllő* 1997, 2002, *Kertesi* 2000, *Bartus* 2003, 2007) adószak maradtak annak mérésével, hogy milyen kereseti előnyöket várhatnak a falusi lakosok az ingázástól. A falusi munkanélküliség fennmaradása ugyanis nem magyarázható az ingázási költségekkel, ha ezeket meghaladná a városi és a helyi bérek különbsége. Jelen írás célja az ingázástól várható kereseti előnyök mérése és az ingázási költségekkel kapcsolatos hipotézis ellenőrzése. Kérdéseink a következők. Mekkora kereseti előnyökre számíthatnak az adott nagyváros munkapiacától adott távolságra élő képzetlen emberek? Kompenzálja-e az adott utazással elérhető keresetnövekedés az ingázás költségeit?

Módszertan

A kutatás során Pécs, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza és Miskolc – valamint a kontrollváros szerepét betöltő Győr – vonzaskörzetében vizsgáljuk a kereseti lehetőségek térbeli eloszlását. A felsorolt városok (a továbbiakban: központok) és körzeteik kiválasztását részben a problémafelvetés indokolja: közismert, hogy a magas munkanélküliséggel sújtott települések az ország északi, északkeleti és déli régióiban koncentrálódnak. Az egymástól távol fekvő nagy vidéki városok kiválasztásának másik oka, hogy a kutatás helyszíne minél jobban hasonlítson a klasszikus monocentrikus városmodellhez, amely szerint az egyének munka- és lakóhelyválasztását egyetlen központ befolyásolja.

A kiválasztott városok vonzaskörzeteit a kutatás során a tömegközlekedési utazás idejével definiáljuk. Konkrétan: azok a települések tartoznak adott központ vonzaskörzetéhez, amelyek a központból kiindulva a leggyorsabb tömegközlekedési kapcsolat választásával egy órán belül elérhetők.⁶² Az elérési

* A kutatást a *Tartós munkanélküliség Magyarországon. A térbeli és a társadalmi elszigetelődés szerepe* című OTKA F 68693. sz. programja támogatta.

⁶² Egy, a munkanélküliségből 2001 tavaszán kilépők között végzett felmérés adatait elemezve azt találtuk, hogy az ingázók döntő többsége, 80 százaléka legfeljebb egy órát tölt a bejárásra és a hazautazásra, az egyórás egyirányú utazásnak megfelelő legalább kétórás ingázás pedig nagyon ritka (*Bartus*, 2008). Az egyórás küszöbérték tehát valószínűleg biztosítja azoknak a te-

időket a 2006 januárjában érvényes MÁV és Volán menetrendi adatokból számítottuk ki.⁶³

A becsléshez használt kereseti adatok a versenyszférában, teljes munkaidőben foglalkoztatott, iskolázatlan – legfeljebb szakmunkás végzettséggel rendelkező – alkalmazottakra vonatkoznak. Az iskolázatlanok helyzetének vizsgálata a kiinduló probléma fényében természetes döntés: a tartós munkanélküliség leginkább a legfeljebb szakmunkás végzettséggel rendelkező emberek problémája. Az elemzést azért szűkítjük le a versenyszférára, mivel a közsztűre – a szabályozott bérek és az utazási költség-térítésre vonatkozó jogszabályok vélelmezhető betartása miatt – kevésbé alkalmas az ingázás megtérülésének vizsgálatára. A részmunkaidős vagy a heti 40 órától eltérő munkaidőben alkalmazottakat pedig azért zártuk ki az elemzésből, mivel célunk nem a munkaidő-növekedéssel járó keresetnövekedések becslése.

A kereseti adatok forrása a bértarifa-felvétel 2005. évi hulláma. A bértarifa-felvétel frissebb hullámainak használata ellen szölt, hogy a 2006 januárja (az elérhetőségi adatok összegyűjtésének időpontja) utánra vonatkozó elérhetőségi adataink torzítottak lennének.⁶⁴ Az elérhető bérkomponensek közül a besorolás szerinti alapórabért használtuk; ahol ez az adat hiányzott, az órabért a havi alapbérből számoltuk.⁶⁵ Mivel célunk az ingázás várható megtérülésének becslése volt, az egyéni órabér adatokat településenként átlagoltuk, és ezeket az átlagokat

használtuk a településen elérhető várható kereset – azaz órabér – mérésére.

Az ingázás költségeire vonatkozó hipotézis és az ingázás megtérülési rátájának mérése első látásra egyszerű. Vegyük szemügyre annak az egyénnek a jólétét, aki a központtól t távolságra található településen lakik, és választhat a helyi és a központban található átlagos munkahely között! Jelölje $W(t)$ a lakóhelyére, $W(0)$ pedig a központra jellemző átlagos órabért! A t időt fel-emésztő utazás megtérülési rátáját tehát a

$$W(t) = a + bt \quad (1)$$

regressziós egyenletből becsült $-b$ mennyiség méri. (Az előjelváltás azért szükséges, mert a b együttható a központból a környező településekbe irányuló egységnyi utazás órabérre gyakorolt hatását fejezi ki.) Ha az utazás összes költsége az utazási idő lineáris függvénye, akkor az ingázási költségekre vonatkozó hipotézist b és az egységnyi utazási idő c költségeinek összehasonlításával ellenőrizhetjük.

Az összehasonlítás módszere a következő (Manning, 2003). Tétélezzük fel, hogy az egyén jóléte a bérjövedelem és a háztartási munkával előállított jövedelem összegétől függ. Legyen C egy óra megtételének pénzbeli költsége, H pedig az a jövedelem, amely egyórányi, otthon végzett munkával előállítható vagy megtakarítható. Ha helyben dolgozik, akkor várhatóan $W(t)$ órabért fog kapni, napi jövedelme tehát $8W(t)$. Ha viszont a központba ingázik, napi várható keresete $8W(0)$. A központba irányuló, t órát igénylő (egyirányú) utazással az egyén $Ct + 2Ht$ jövedelem-kieséssel jár. Ugyanakkor a központtól való távoli lakóhelyválasztással óránként Lt lakhatással kapcsolatos költséget spórol meg. A központbeli és a falusi bérkülönbség tehát akkor ösztönöz ingázásra, ha

$$8W(0) - 8W(t) \geq Ct + 2Ht - Lt. \quad (2)$$

A szóban forgó egyenlőtlenség jobb oldalának mérését nehezíti, hogy csak az utazás pénzbeli költségét lehetne viszonylag megbízhatóan becsülni (az akkor érvényes MÁV- és Volán-bérletárak, valamint az utazási idő és a díjszabás alapjául szolgáló távolság összefüggésére vonatkozó feltevések használatával). A háztartási munka termelékenységéről és a lakhatás költségeinek térbeli eloszlásáról azonban nincsenek adataink. Két feltevés segítségével mégis lehetséges az összehasonlítás. Egyrészt tétélezzük fel az egyszer-

lepusléseknek a mintába kerülését, ahonnan nagyon költséges a központba utazás.

63 A menetrendi adatokat egy korábbi kutatásunkhoz a Nemzeti Fejlesztési Hivatal bocsátotta rendelkezésünkre. Habár az elemzés során a 2005. májusi kereseti adatokkal dolgozunk, a 2006. januári menetrendi adatok nagy valószínűséggel megbízhatóan mérik a 2005. májusi állapotokat.

64 A 2005. évi adatok használata mellett főleg az szölt, hogy erre az évre vonatkoznak a mikrocenzus ingázók számával kapcsolatos adatai. A szóban forgó aggregált adatok ismeretében jobban megítélhetők a kereseti előnyökre és az ingázási lehetőségekre vonatkozó becsléseink – feltéve, ha a 2005. évi állapotokra vonatkozó kereseti adatokkal dolgozunk. Érdemes azt is megjegyezni, hogy 2006 januárja – és az elérhetőségi adatok összegyűjtése – után épültek autópályák Nyíregyháza, Debrecen és Szeged környékén, ami elvileg hatással lehet a buszos közlekedés menetrend szerinti idejére.

65 A használt képlet: órabér = havi alapbér/176, ahol 176 a májusi munkaórák száma (2005 májusában 22 napot kellett dolgozni, és mintánk kizárólag napi 8 órát dolgozókat tartalmaz).

rúség kedvéért, hogy az utazási költség és a lakhatási nyereség egyenlege nulla. Másik feltevésünk szerint az egyén elhelyezkedési szándékával – illetve mintánkban a munkavállalással – kinyilvánítja, hogy alkalmazottként nem keres kevesebbet, mint az otthon végzett munkával (különben önként a munkanélküliséget választaná). Tételezzük fel, hogy az otthon végzett munka értéke azonos a helyben végzett fizetett munka értékével, azaz $H = W(t)$. Bár ez a feltevés kétségkívül erős, lehetővé teszi, hogy a (2) egyenlőtlenséget a

$$8W(0) \geq 8W(t) + 2W(t)t \quad (3)$$

formában írjuk fel. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy $W(t)$ -t az $a + bt$ regressziós egyenlettel becsüljük, az utazási időt óra helyett percben mérjük, és az egyirányú utazás idejét 30 percben rögzítjük, akkor fenn kell állnia az

$$-270b - a \geq 0 \quad (4)$$

egyenlőtlenségnek. Az egyenlőtlenség teljesülése esetén az egyórás ingázással elérhető keresetnövekedés meghaladja az egyórás ingázás költségeit. A területi kereseti különbségeket tehát először az (1) képletben szereplő regressziós egyenlettel modellezzük, majd

a becslési eredményeket a (4) egyenlőtlenség segítségével értelmezzük.

Eredmények

A településszintű bérátlagok és a központtól való – percben mért – távolság összefüggésére vonatkozó becsléseinket, valamint a regressziós együtthatókból számolt $-270b - a$ lineáris kombinációkat a következő táblázatban foglaltuk össze. A becsléseket kétszer végeztük fel: először a körzetközpont és a körzethez tartozó falvak mintáján [4.B)1. táblázat a) része], majd a mintából kizártuk azokat a falvakat, ahol az átlagos órabér eléri vagy meghaladja a körzetközpontban mért átlagos órabért [4.B)1. táblázat b) része]. A regressziós együtthatókat a súlyozott legkisebb négyzetek módszerével becsültük, ahol a súly az egyes településeken megfigyelt béradatok száma. A súlyozásra azért volt szükség, mivel a településszintű béradatokat egyéni adatok aggregálásával számoltuk ki. A 4.B)1. táblázat első sorában az egyes központokban mért átlagos órabéreket tüntettük fel, mivel a regressziós becslések konstansai – a súlyozás miatt – ezektől az értékektől némileg eltérnek.

4.B)1. táblázat: Órabérek településátlaga a központtól való távolság függvényében (súlyozott OLS becslések)

	Győr	Pécs	Szeged	Debrecen	Nyíregyháza	Miskolc
Órabér a központban	489	415	421	436	433	423
a) Körzetközpont és a körzet falvai						
Utazási idő (b)	-1,8694*** (0,001)	0,0928 (0,417)	-0,741 (0,104)	-1,0484** (0,004)	-0,8992* (0,034)	0,389 (0,26)
Konstans (a)	483,6474 (0,000)	421,3153** (0,000)	414,0869** (0,000)	433,7648 (0,000)	429,1041* (0,000)	423,6991** (0,000)
$-270b - a$	21,093 0,886	-446,373 0,00	-214,023 0,17	-150,686 0,122	-186,325 0,145	-528,74 0,002
N	41	38	25	17	30	46
b) Körzetközpont és a körzet falvai ahol az átlagos órabér kisebb a körzetközponténál						
Utazási idő (b)	-3,3202* (0,000)	-0,9279* (0,000)	-2,2053* (0,000)	-1,5523* (0,000)	-1,3043** (0,003)	-1,4926* (0,000)
Konstans (a)	482,9393* (0,000)	413,5731* (0,000)	414,7616* (0,000)	434,5032* (0,000)	425,8602 (0,000)	421,1516* (0,000)
$-270b - a$	413,519 (0,000)	-163,045 (0,002)	180,67 (0,193)	-15,378 (0,822)	-73,712 0,523	-18,159 (0,742)
N	32	23	17	15	24	29

Megjegyzés: A településeken belüli megfigyelések számával súlyozott becslések. A csillaggal megjelölt becslések 5 százalékos szinten szignifikánsak. A zárójelben feltüntetett számok p értékek.

Nem meglepő, hogy az ingázással elérhető bérnövekedésre a legnagyobb becsléseket a 4.B)1. táblázat b) részében kapjuk. Mivel a központba ingázás elsősorban azoknak fontos lehetőség, akik a központnál alacsonyabb átlagos órabért garantáló falvakban laknak, érdemes az itt közölt eredményeket alaposan szemügyre venni. Az utazási idő együtthatója mindegyik helyi munkapiacra negatív és statisztikailag szignifikáns. Tehát biztosak lehetünk abban, hogy egy faluban annál kisebb az átlagos órabér, minél messzebb van a központtól.

A központtól távolodás hatása a győri munkapiacra a legerősebb: itt egypercnyi távolság 3,3 forinttal csökkenti a falusi órabér várható értékét. Vizsgáljuk meg, milyen keresetnövekedésre számíthat az az egyén, akinek fél órát kell buszon és/vagy vonattal utaznia ahhoz, hogy beérjen a központba (azaz Győrbe)! Fél óra utazás becsült megtérülése nagyjából 100 forint órabér. A becslés jelentősége akkor tűnik elő, ha az órabér alapján kiszámoljuk a havi alapbér növekedését: ez 176 munkaórával számolva 17 600 forint, ami bizonyára bőven meghaladta az utazással járó pénzbeli kiadásokat.⁶⁶

Vizsgáljuk meg ezután a válságkörzetek falvainak helyzetét! Az ingázástól a Pécs környéki falvak lakói várhatnak a legkevesebbet: itt egy perc pótlólagos egyirányú utazás durván egy forinttal növeli a központ és a falu közötti bérkülönbség várható értékét. Tehát csak 30 forint órabér-növekedésre számíthat az, aki a központtól félórás utazásiidő-távolságra lakik. Ez a növekedés egy hónapra vetítve 5280 forint, ami talán fedezte az ingázás pénzbeli költségeit, de így is több mint tízezer forinttal kisebb a Győr körzetében található megtérülésnél. Debrecen, Nyíregyháza és Miskolc környékén ennél valamivel jobb a helyzet: egy perc utazás becsült megtérülése 1,3–1,55 forint között mozog, ami fél órás távolságnál 39–46 forintos órabér-növekedést, illetve 6800–8200 havi alapbér-növekedést jelent.

A falu-központ bérkülönbségek tehát olyan nagyok, hogy félórás egyirányú utazás központtól függően 5280–17 600 forint várható bérelőnnyel társul. Következő kérdésünk: kompenzálja-e a bérelőny az utazási idő pénzben mérhető értékét? A választ a regressziós együtthatók után feltüntetett $-270b - a$

lineáris kombinációkból olvashatjuk ki. A vizsgált körzetek közül csak a győriben tapasztaljuk, hogy a lineáris kombináció pozitív és statisztikailag szignifikáns, tehát a központ és a körzethez tartozó települések kereseti lehetőségei között elég nagy különbség áll fenn ahhoz, hogy meghaladja az ingázás (feltételezett) időkölségeit. Szintén pozitív, de nem szignifikáns a lineáris kombináció Szegeden és körzetében; itt tehát nem zárható ki annak lehetősége, hogy a Szegeden történő munkavállalással valójában rosszabbul járnak az alkalmazottak. Az eredmények alapján Pécs környéke van a legrosszabb helyzetben. A Pécs körzetén végzett regressziós becslések lineáris kombinációja szignifikánsan negatív, tehát a pécsi munkavállalással járó keresetnövekedés nem kompenzálja az ingázási költségeket. A keleti-északkeleti központok esetében a lineáris kombináció negatív, ami azt jelenti, hogy a központokba bejárással járó keresetnövekedés kisebb az ingázás költségeinél. Ugyanakkor a lineáris kombináció nem szignifikáns, tehát az is lehetséges, hogy a mintánkban tapasztaltakkal ellentétben valójában megtérülnek az ingázás költségei.

Összegzés

A vizsgált munkapiacokon azt találtuk, hogy az átlagos munkabér a központoktól való távolság negatív függvénye. A központok és a „környező” falvak közötti bérkülönbségek elég nagyok ahhoz, hogy ellensúlyozzák az utazás pénzbeli költségeit – feltéve, ha az ingázók részesednek a jogszabályban meghatározott költségtérítésben. Ugyanakkor a hátrányos helyzetű régiókban az ingázással járó idővesztés becsült költségei elérik vagy meghaladják a szóban forgó bérkülönbségeket. Eredményeink tehát alátámasztják azt a hipotézist, hogy az ingázási költségek gátolják a munkaerő-mobilitást – feltéve, ha költségeken az idővesztésből fakadó jövedelemcsökkenést értjük, és a szóban forgó jövedelemcsökkenésre vonatkozó feltevéseink helyesek.

⁶⁶ A választott fél órás utazási idő tömegközlekedési eszközökkel becsléseink szerint 20 kilométer megtételét jelenti (Bartus, 2007). A Gazdasági és Közlekedési Minisztérium 48/2007 rendelete 12 000 forintban szabta meg a munkahelyre bejárásra vásárolható 20 kilométeres havibérlet árát, amiből a munkavállalónak buszbérlet esetén 2400 forintot kellett fizetnie.

5. A VÁLSÁG LEHETSÉGES HATÁSAI A BE NEM JELENTETT FOGLALKOZTATÁSRA

SEMJÉN ANDRÁS & TÓTH ISTVÁN JÁNOS

Bevezető

Elemzésünkben azokat a lehetséges hatásokat vizsgáljuk, amelyeket a gazdasági válság gyakorolt a be nem jelentett foglalkoztatás mértékére és különböző formáira. E munka nehézségét az jelenti, hogy nem állnak rendelkezésre olyan empirikus felvételek, adatok, amelyekre támaszkodva közvetlenül is vizsgálni lehetne, hogy 2008 óta milyen változások zajlottak a be nem jelentett vagy informális foglalkoztatásban a munkapiacra, annak különböző területi, ágazati metszeteiben, illetve a munkaerő különböző fajtáinál. Sem kormányzati, sem magánforrásokból, sem európai uniós alapokra támaszkodva nem indult ugyanis eddig e témakörre vonatkozó empirikus kutatás Magyarországon. Ebből adódóan kénytelenek vagyunk két, a válság kirobbanását közvetlenül megelőző időszakban (2007 őszén, illetve 2008 tavaszán, lásd a *Függelék*et a fejezet végén) készült lakossági empirikus felvételünk adataira és az azokon alapuló elemzési eredményekre (*Fazekas és szerzőtársai*, 2010, *Semjén és szerzőtársai*, 2009a, 2009b, *Czibik–Medgyesi*, 2008, valamint *Tóth*, 2008) támaszkodni a be nem jelentett munkavégzés elterjedtségére és társadalmi-gazdasági összetevőire vonatkozóan. Az ezekben a munkákban feltárt összefüggések alapján fogalmazunk meg feltételezéseket, és vonunk le spekulatív következtetéseket a válság hatásait illetően. Bízunk abban, hogy a válság előtti adatfelvételek idevágó eredményeinek összefoglalása és másod-elemzése segítségével a korábbi adatok alapján olyan kézenfekvőnek tűnő feltételezéseket tudunk megfogalmazni a válság *lehetséges* hatásaira vonatkozóan a be nem jelentett munka piacán, amelyeket a jövőben majd empirikus vizsgálatok is megerősítenek.

A valóságban a törvényes közterheket (adókat, járulékokat) nem teljesen viselő, valamilyen mértékig a fekete- vagy a szürkegazdaságba sorolható foglalkoztatási, munkavállalási formák rendkívül változatosak, és a széles körben használt terminológiák – mint például a be nem jelentett foglalkoztatás, fekete-munka stb. – gyakran nem teljesen alkalmasak ennek a rendkívül komplex valóságnak a leírására. Szűkebb értelemben be nem jelentett munkán a bejelentés nélküli, jövedelemadót és járulékokat nem fizető, de egyébként legális jövedelemszerző tevékenységet értjük.

Idesorolható az a helyzet is, amikor valakit nem a tényleges bérével, hanem alacsonyabb összeggel, például minimálbérrel jelent be a munkaadó, felette pedig zsebbe fizet, és a munkaadó és munkavállaló ilyenkor valahogy „meg-

osztozik” a megtakarított közterheken. A munkaügyi ellenőrzésen történő lebukás veszélye ilyenkor nyilvánvalóan kisebb, mint a klasszikus, teljesen be nem jelentett munka esetén.

Egy további, a lebukás veszélyét még tovább csökkentő, „adó- és járulékkímélő” foglalkoztatási forma az úgynevezett álcázott foglalkoztatás, amikor is a munkaadó a tényleges munkavállalóval úgynevezett színlelt vállalkozási szerződést köt, és számlára fizet neki. Ez történhet úgy is, hogy a dolgozó egyébként egy alacsony jövedelemre be is van jelentve a munkaadónál, illetve e nélkül is. Mivel ilyenkor a jövedelemszerző tevékenység egy része vagy egésze *munkaviszonyként* nincs bejelentve, tágabb értelemben ezt is tekinthetjük a be nem jelentett foglalkoztatás részének – ugyanakkor ezt a megfogalmazást kicsit félrevezetőnek is tarthatjuk, hiszen a dolgozó valamilyen bérre ilyenkor általában be van jelentve saját vállalkozásában, vagy esetleg épp a munkaadónál. Éppen ezért írásunkban a nagyobb terminológiai pontosság érdekében erre általában az álcázott foglalkoztatás kifejezést használjuk. Egy-két helyen azonban – így a címben, alcímekben, bevezetőben is – a rövidség kedvéért tágabb értelemben is használjuk a be nem jelentett foglalkoztatás, illetve be nem jelentett munka kifejezést.

Először a be nem jelentett foglalkoztatás válság előtti mértékével és társadalmi összetevőivel foglalkozunk, majd azokról a lehetséges változásokról lesz szó, amelyek a be nem jelentett munka piacán bekövetkezhetnek a gazdasági válság hatására.

A válság hatásai a foglalkoztatásra, rejtett foglalkoztatásra és a munkanélküliségre

Már az aggregált foglalkoztatási és munkanélküliségi adatok is nyilvánvalóvá teszik, hogy a gazdasági válság 2008 óta mélyreható változásokat indukált a magyar munkapiacra (*5.1. táblázat*).

5.1. táblázat: A foglalkoztatottság és a munkanélküliség változása, 2007–2010

Időszak	Foglalkoztatottak száma (ezer fő)	Munkanélküliek száma (ezer fő)	Munkanélküliségi ráta (százalék)
2007. augusztus - október	3940,2	310,8	7,3
2008. augusztus - október	3916,2	327,9	7,7
2009. augusztus - október	3788,9	439,5	10,4
2010. május - június	3789,4	467,2	11,0

Forrás: KSH, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog21007.pdf>

A bejelentett foglalkoztatottak száma mintegy 150 ezer fővel esett vissza 2007 és 2010 között, miközben a munkanélküliek száma ennél nagyobb mértékben, 160 ezer fővel nőtt, és a munkanélküliségi ráta 7,3 százalékról 11,0 százalékra emelkedett. (A foglalkoztatás és munkanélküliség alakulásáról lásd részletesebben a Bálint–Cseres-Gergely–Scharle szerzőhármas által készített bevezető tanulmányt.)

E szomorú aggregált adatok mögött azonban a tényleges területi és ágazati megközelítésben jóval szélsőségesebb változások is meghúzódnak, és éppen ezek adják e válság különleges lefutását. Korábbi vizsgálataink arra mutatnak, hogy a be nem jelentett foglalkoztatás egyes fajtáinak elterjedése, az ilyen formákban való foglalkoztatás is jelentős területi és ágazati eltéréseket mutat: okkal gondolhatjuk, hogy ezeket a regionális és ágazati hatásokat a válság tovább erősíti. A területi hatások különlegességeire elsőként *Lőcsei* (2009) hívta fel a figyelmet; jelen kötetben közölt elemzése a *Közlelkép* 4. fejezetében további értékes adalékokkal szolgál a válság területi hatásairól. Lőcsei Hajnalka megmutatta, hogy a válság első szakasza elsősorban a külpiacon termelő cégek körében jelentkezett, és a centrum és a fejlett térségek munkapiacát érintette, leginkább itt csökkentve a foglalkoztatottságot és növelve az álláskereső számát. Később azonban a válság a fejletlenebb térségekre is áttért, tovább rontva ezekben a válság előtti, amúgy sem rózsás munkapiaci helyzeten. Lőcsei további fontos megfigyelése az, hogy míg az előbbi, fejlettebb térségek viszonylag hamar magukhoz térnek, addig a leszakadó térségekben csak a munkapiacra történő kormányzati beavatkozás (közcéli foglalkoztatás) tudja valamelyest mérsékelni a válság hatásait, miközben a válság miatti leépülés a versenyszektorban ezekben a térségekben viszonylag tartósnak mutatkozik.

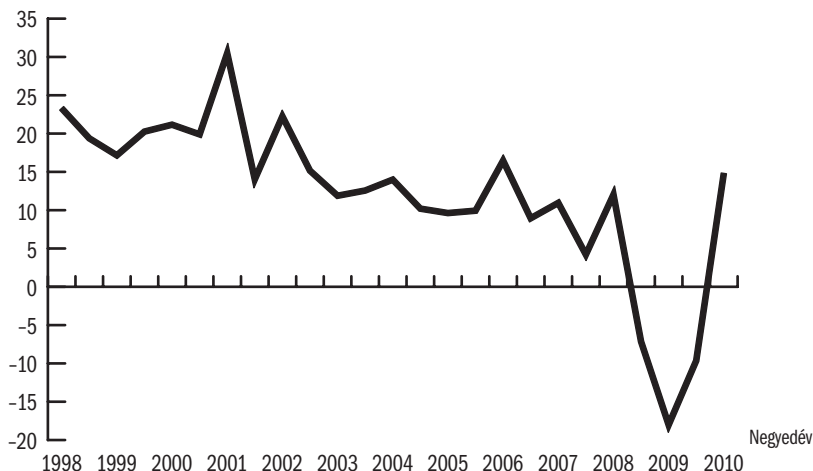
Ezek a területi összefüggések fontos adalékkul szolgálhatnak a törvényes közterhek alól kibúvó munkavégzés elemzéséhez: az utóbbinak ugyanis két alapvető formája, a „zsebbe való fizetés” és az, amikor a voltaképpeni alkalmazott a bérének egy részét saját vállalkozása „számlájára” kapja, eltérő társadalmi csoportok körében és eltérő ágazati és területi arányok mellett érvényesül.

A válság másik fontos munkapiaci hatása a bejelentett munka után járó bérek visszafogása, illetve csökkenése. Az előbbi inkább a versenyszférára volt jellemző, az utóbbi pedig a közszférában jelentkezett: 2009-ben a fogyasztói árak 4,2 százalékkal emelkedtek; az alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete a versenyszférában ezt alig meghaladóan 4,4 százalékkal nőtt az év során, miközben a közszférában a bérek 4,5 százalékkal csökkentek.⁶⁷

Az elbocsátásokon és a bérek visszafogásán kívül a válság harmadik – témánk szempontjából különösen fontos – hatása az üzleti bizalom a transzformációs visszaesés óta nem tapasztalt mértékű, drámai romlása volt (*5.1. ábra*). Ez azért is fontos, mert alapvetően befolyásolja mind a cégek rövid távú reakcióit, mind pedig hosszabb távú létszámfelvételi szándékait. A piacok elvesztésére, illetve a rendelésállomány nagymértékű visszaesésére a vállalatok rövid távon a termelési költségek visszafogásával reagálnak: a kényszerű létszámleépítés mellett a költségcsökkentés eszköze ilyenkor a bérek szinten tartása, illetve csak kismértékű növelése, vagy éppen csökkentése is. Szűkebb témánk szempontjából érdekes költségcsökkentési célzatú vállalati reakció lehet az adófizetés és adócsalás melletti fizetési csomagok belső arányainak változtatása az utóbbiak javára is.

⁶⁷ Adatok forrása: *KSH, Stadat-rendszer*, http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,592051&_dad=portal&_schema=PORTAL.

5.1. ábra: Magyar vállalkozások üzleti bizalmának alakulása 1998–2010 (százalék)

Forrás: A GVI konjunktúramutatójának az alakulása, 1998–2010. GVI, <http://www.gvi.hu/index.php/hu/forecast/show.html?id=13>

A be nem jelentett foglalkoztatás mértéke és formái a válság előtt

Mint azt *Semjén–Tóth* (szerk.) (2009) tanulmányai több oldalról is megvilágítják, a bejelentett és be nem jelentett munkavégzés változatos fajtái (a teljesen legális munkavégzéstől a teljes egészében rejtett, adócsalás mellett megvalósuló formákig) egyszerre vannak jelen a gazdaságban. Az adócsalás különböző formáit és forgatókönyveit ágens alapú modellek segítségével vizsgáló tanulmány (*Szabó és szerzőtársai*, 2009) nyomán 23-féle kifizetési csomagot különíthetünk el (5.2. táblázat).

Ebből a széles spektrumból csupán a közterhek alól kibúvó foglalkoztatás két alapesetét, a „zsebbe való fizetést” és a „számlás kifizetéseket” vizsgáljuk meg közelebbről (5.2. ábra). Amikor a munkavállaló „zsebbe kapja fizetését” a munkáltatótól, a foglalkoztatás és a kifizetés egyaránt teljesen láthatatlan marad a hatóságok számára. A másik vizsgált esetben viszont arról van szó, hogy a munkavállaló a normál munkájukért járó díjazás egy részét nem munkabéreként, hanem egy vállalkozáson keresztül „számlára veszik fel”. Ezek az esetek mind a munkáltatók, mind a munkavállalók számára kedvező gyakorlatot jelenthetnek rövid távon: az adók és járulékok be nem fizetése csökkenti a munkaerő költségét a munkáltatói oldalon, és – amennyiben a felek megosztóznak a be nem fizetett közterheken – növelheti a foglalkoztatás esélyét és a rendelkezésre álló jövedelmet a munkavállalói oldalon.

Amennyiben a 18 és 60 év közötti felnőttek körében vizsgáljuk a rejtett gazdaságban való munkavégzés elterjedtségét, akkor a magyar lakosság e csoportjában a zsebbe fizetettek aránya 15 százalék körüli, míg a fizetésük legalább egy részét számlára kapók aránya 13–14 százalék körül lehetett a válság előtti években.

5.2. táblázat: A lehetséges kifizetési kombinációk 23 lehetséges típusa

Sorszám	Bejelentett bérfizetés	Béren kívüli juttatások	Számlás kifizetés	Zsebbe fizetés	Természetben való fizetés	Típus
1.	•					Legális
2.	•	•				Legális
3.	•		•			Vegyes
4.	•			•		Vegyes
5.	•				•	Vegyes
6.	•	•	•			Vegyes
7.	•	•		•		Vegyes
8.	•	•			•	Vegyes
9.	•		•	•		Vegyes
10.	•		•		•	Vegyes
11.	•			•	•	Vegyes
12.	•	•	•	•		Vegyes
13.	•	•	•		•	Vegyes
14.	•	•		•	•	Vegyes
15.	•		•	•	•	Vegyes
16.	•	•	•	•	•	Vegyes
17.			•			Rejtett
18.			•	•		Rejtett
19.			•		•	Rejtett
20.			•	•	•	Rejtett
21.				•		Rejtett
22.				•	•	Rejtett
23.					•	Rejtett

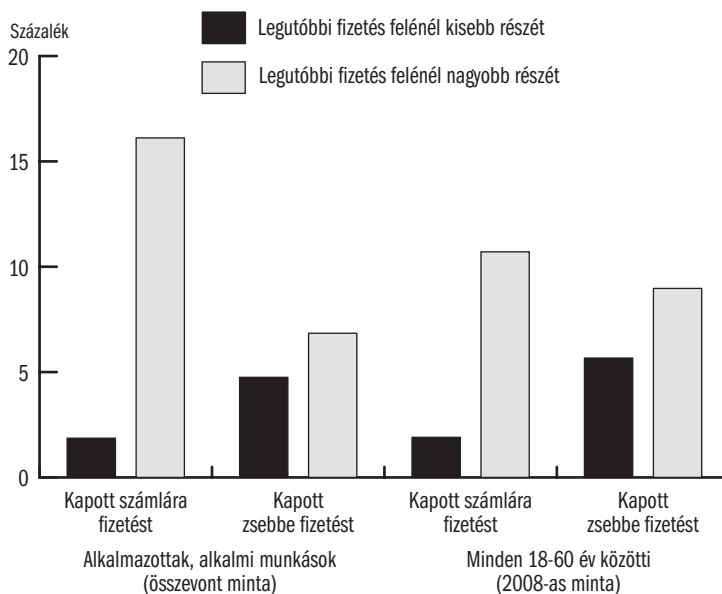
Megjegyzés: A táblázat celláiban lévő pontok jelzik az adott kifizetési forma megvalósulását.

Forrás: Szabó és szerzőtársai, 2009.

A zsebbe fizetettek körében hasonló arányban fordult elő, hogy a fizetés csak egy kisebb részét kapták zsebbe, illetve az is, hogy a fizetés nagyobb részét feketén vették fel. Az összes válaszadó között 5 százalék volt azok aránya, akik a legutóbbi ilyen alkalommal fizetésük felénél kisebb részét kapták zsebbe, a válaszadók 7 százaléka viszont fizetésének több mint felét kapta zsebbe a legutóbbi alkalommal, amikor ilyen munkát végzett. Akik végeztek számlás munkát, a legutóbbi ilyen alkalommal jellemzően fizetésük nagyobb részét kapták számlára (az összes 18 és 60 év közötti felnőtt 16 százaléka, és 2 százaléka fizetése kisebb részét).

A 2008. tavaszi adatfelvétel szerint a teljes 18 és 60 év közötti magyar népesség körében 26 százalék volt azok aránya, akik vagy zsebbe, vagy számlára vettek fel fizetést a kérdezést megelőző két év során. Ezt az arányt a 15–64 közötti népességre vetítve (4,2 millió fő), több mint 1 millió főre becsülhető azok száma, akik valamilyen formában kapnak Magyarországon nem regisztrált (pontosabban nem munkajövedelemként regisztrált, a törvényes adó- és járulékkerhek alól részben vagy egészen kibúvó) jövedelmet.

5.2. ábra: A számlára és zsebbe fizetés előfordulása az alkalmazásban állók és alkalmi munkavállalók, valamint az aktív korúak között Magyarországon, 2007–2008 (százalék)

Forrás: Tóth (2008).

Tekintetbe véve az adatfelvétel során nyilvánvalóan adódó véleménytorzítást, azt, hogy többen eltitkolhatták a rejtett foglalkoztatásban való részvételüket, ez a szám valószínűleg nagyobb, és a rejtett foglalkoztatásban ténylegesen érintettek száma jelentősen is meghaladhatja az 1 millió főt.

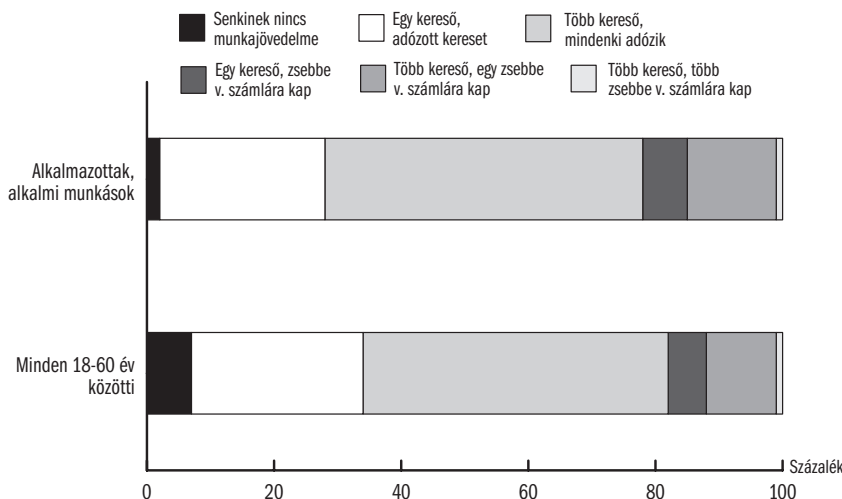
Az is megállapítható, hogy a be nem jelentett (vagy vállalkozói szerződésnek álcázott) foglalkoztatásban érintett válaszadók jellemzően vagy csak a számlás, vagy csak a zsebbe fizetett munkát használták a közterhek alóli kibúvársra, mindkét fajta „adókimélő”, járulékelkerülő munkavégzéssel mindössze két százalékkuk élt a vizsgált időszakban.

A válaszadók háztartásának többi tagjáról is megkérdeztük, hogy volt-e munkavégzésből származó jövedelmük a vizsgált időszakban, és ha igen, akkor milyen formában vették azt fel: adózottan, zsebbe, illetve számlára, alkalmi munkavállalói könyvvel vagy vállalkozói jövedelemként. Ezek alapján vizsgálható a háztartásnak a rejtett gazdaságban való érintettsége is.

Amennyiben munkapiaci státustól függetlenül az összes megkérdezett 18 és 60 év közötti személy háztartását vizsgáljuk, a háztartások hét százalékában egy háztartástagnak sincs munkajövedelme (5.3. ábra). A háztartások 26 százalékában egy kereső van, és ő adózott jövedelemként kapja keresetét. A háztartások hat százalékánál szintén egy kereső van, de ez a kereső keresete (jellemzően) nagyobbik részét kapja zsebbe vagy számlára. A háztartások majdnem felében több kereső van, és mindegyik kereső adózott jövedelem-

ként kapja meg fizetését. Tizenkét százalék azon háztartások aránya, melyben több kereső van, és van közöttük olyan, aki keresete nagyobb részét számlára vagy zsebbe kapja. Olyan háztartás azonban mintánkban alig volt (1 százalék), ahol többen is rendelkeznek valamilyen munkából származó jövedelemmel, és közülük többen is számlára vagy zsebbe kapták volna ezt.

5.3. ábra: A be nem jelentett munkavégzés a háztartásban, 2008 (százalék)

Forrás: Tóth (2008).

Tehát nem jellemző a be nem jelentett (vagy vállalkozói szerződésnek álcázott) munkavégzés háztartásokon belüli halmazódása. Az alkalmazásban állók és alkalmi munkások háztartásai körében az aktív korúakéhoz hasonló arányokat figyelünk meg, az egyetlen különbség, hogy ebben a csoportban a munkajövedelemmel nem rendelkező háztartások aránya értelemszerűen alacsonyabb.

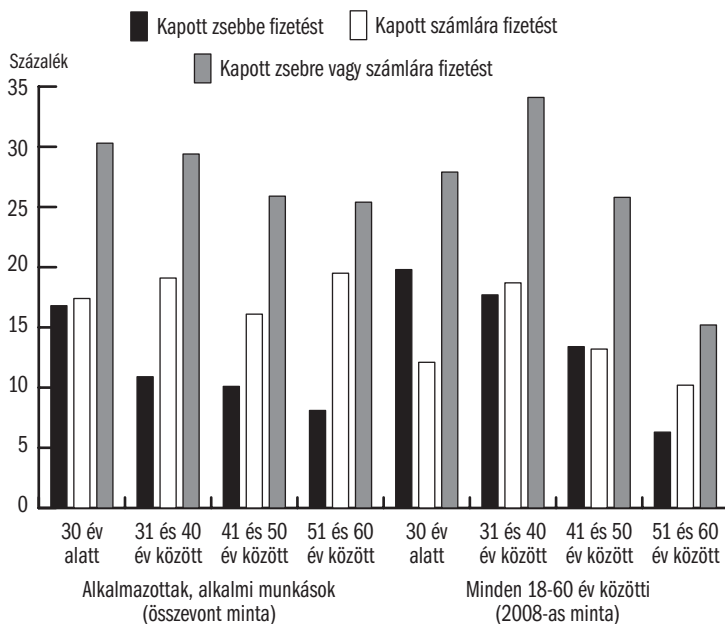
A következőkben azt nézzük meg, hogy a be nem jelentett (vagy vállalkozói szerződésnek álcázott) munkavégzés valószínűsége hogyan tér el a magyar lakosság egyes társadalmi-gazdasági csoportjaiban. Először demográfiai változók, majd munkapiaci jellemzők, végül pedig a háztartás anyagi helyzete szerint vizsgáljuk a közterhek alól részben vagy teljesen kibúvó foglalkoztatás elterjedtségét.

Empirikus elemzések fontos megállapítása, hogy Magyarországon a be nem jelentett munka sokkal elterjedtebb a férfiak, mint a nők között (*Elek és szerzőtársai*, 2009). A kérdőíves adatfelvételek megerősítik ezt a megfigyelést: a zsebbe fizetés előfordulása gyakoribb a férfiak esetében, például a 2008. évi felvételben körükben 19 százalékuk kapott zsebbe fizetést, míg a nők között ez az arány 11 százalék. A számlára fizetettek aránya is magasabb néhány százalékponttal a férfiak körében.

Az életkor szerint is meglehetősen erős különbségeket találunk a nem regisztrált munkavégzésben (5.4. ábra). A fiatal munkavállalók inkább érintet-

tek, körükben különösen a zsebbe fizetés fordul elő az átlagosnál gyakrabban. Az alkalmazottak, alkalmi munkások körében a 30 év alattiak 17 százalékkal fordult elő, hogy kapott zsebbe fizetést, míg ez a többi korosztályban tíz százalék környéki arányt mutat. A fizetésüket számlára felvevők aránya nem mutat jelentős életkori különbségeket, de összességében is látszik, hogy a fiatalabbak inkább érintettek, hiszen körükben a zsebbe vagy számlára történő fizetés előfordulása az átlagosnál gyakoribb.

5.4. ábra: Nem regisztrált munkavégzés a korcsoportok szerint (százalék)

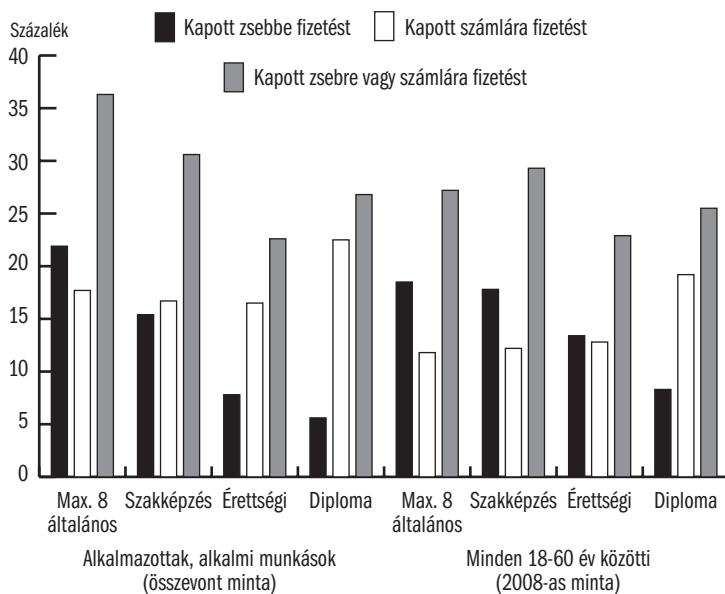
Forrás: Tóth (2008).

A közterheket elkerülő munkavégzés két típusa (be nem jelentett, illetve vállalkozói tevékenységnek álcázott munka) eltérő mintát mutat az iskolai végzettséggel összefüggésben: a zsebbe fizetés gyakorisága az iskolai végzettség emelkedésével csökken. Az alkalmazásban állók és az alkalmi munkások között a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők 22 százaléka kapott zsebbe fizetést, a diplomás munkavállalóknak viszont csak 6 százaléka. A számlás fizetés esetében viszont éppen fordított a helyzet: a diplomások nagyobb arányban kapnak így fizetést, mint a kevésbé képzettek. Összességében a törvényes közterheket nem, vagy nem teljesen viselő munkavégzés előfordulása az alkalmazásban állók körében az iskolai végzettség növekedésével csökken: a legfeljebb nyolc általánost végzetek 36 százaléka kapott fizetést zsebbe vagy számlára, míg a diplomásoknak csupán 27 százaléka volt ez jellemző.

Ezek az adatok azonban semmit sem mondanak arról, hogy a be nem jelentett munkából származó bérek hogyan változtatnák a bejelentett munkánál

megfigyelt bérkülönbségeket a diplomások és az alacsonyabb iskolai végzettségűek között (5.5. ábra). Friss kutatások (Köllő, 2010b) azonban rámutatnak, hogy míg a diplomások jövedelmük 23–41 százalékát titkolják el, addig az alacsonyabb végzettségű háztartásfővel rendelkező háztartások a jövedelmük 8–13 százalékát. Ezek szerint a jövedelemeltitkolás nagyobb mértékű a diplomások körében, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűeknél, és így a tényleges jövedelmi különbség nagyobb lehet a diplomások és az alacsonyabb végzettségűek között, mint az a hivatalos statisztikákból kiszámítható.

5.5. ábra: Be nem jelentett munkavégzés az iskolai végzettség szerint (százalék)

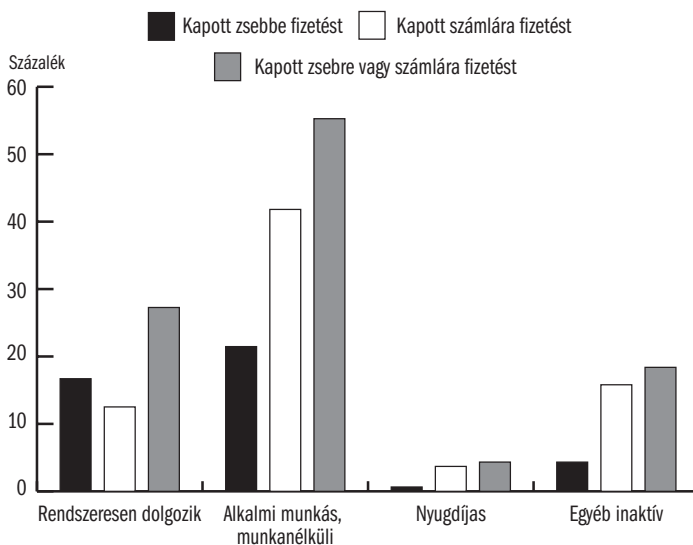
Forrás: Tóth (2008).

A be nem jelentett munkavégzés Budapesten és a községekben kismértékben gyakoribb az átlagosnál. Az alkalmazásban állók és alkalmi munkások körében a fővárosiak 28, a községieknek pedig 32 százaléka végzett számlás munkát vagy kapott zsebbe fizetést. Hasonló arányokat tapasztalunk akkor is, ha a teljes felnőtt népességben vizsgáljuk a fekete- és szürkemunka előfordulását.

Amennyiben területi metszetben nézzük a rejtett és álcázott (be nem jelentett, illetve vállalkozói tevékenységnek feltüntetett) foglalkoztatást, szintén jelentős különbségeket tapasztalunk. A kelet-magyarországi megyékben lényegesen gyakoribb az ilyen módon végzett munka, Nyugat-Magyarországon viszont az átlagosnál ritkábban fordul elő. Az alkalmazottak és alkalmi munkások körében a kelet-magyarországi lakosok 40 százaléka kapott zsebbe vagy számlára fizetést, Nyugat-Magyarországon viszont ez az arány csak 16 százalék. Közép-Magyarországon az átlagosnak megfelelő arányokat lehet tapasztalni.

A munkapiaci státus szerint a 18 és 60 közötti népességben a gazdaságilag aktív, azonban rendszeres munkával nem rendelkezők (alkalmi munkások, munkanélküliek) körében a leggyakoribb a be nem jelentett munka. A szóban forgó csoport 42 százaléka kapott zsebbe fizetést, és 21 százaléka végzett számlás munkát a kérdézet megelőző két évben, összességében pedig 55 százalékuk végzett közterhek alól ilyen vagy olyan módon kibúvó munkát. A rendszeresen dolgozók körében a zsebbe fizetettek aránya nagyjából átlagos, a számlás munkát végzők aránya a teljes mintára jellemző 14 százaléknál némileg magasabb, 17 százalékos (5.6. ábra).

5.6. ábra: Számlára vagy zsebbe fizetettek aránya munkapiaci státus szerint a 18–60 éves korosztályban (százalék)

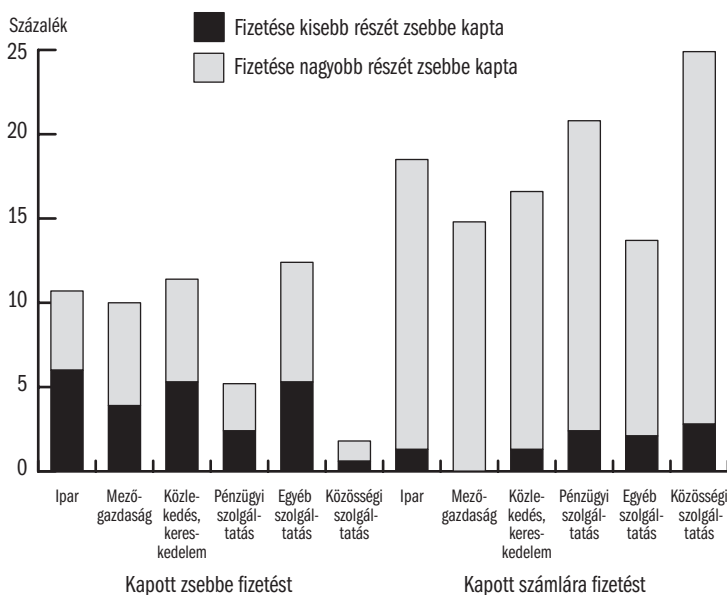
Forrás: *Semjén és szerzőtársai* (2009b).

A tartós alkalmazásban állók és az alkalmi munkások körében megvizsgáljuk, hogy foglalkozásuk jellege, illetve az iparág, amelyben dolgoznak, hogyan befolyásolja a nem regisztrált, illetve vállalkozói tevékenységnek álcázott munka gyakoriságát. A foglalkozások esetében fizikai és szellemi dolgozókat és vezetőket különböztetünk meg. A szellemi foglalkozásúak körében csak 2 százalék azok aránya, akik kaptak zsebbe fizetést, ami lényegesen alacsonyabb, mint a fizikai foglalkozásúak esetében megfigyelt 8 százalékos arány. A számlára fizetettek aránya viszont a szellemiek körében volt magasabb, összességében 22 százalékuk kapott számlára fizetést, míg a fizikai foglalkozásúak esetében ez csak 18 százaléknál fordult elő.

Ugyanakkor meglepő, hogy a vezető foglalkozásúak körében a zsebbe fizetettek aránya nagyon magas (15 százalék). Az alacsony esetszám miatt azonban ebből nem lehet megalapozott következtetést levonni.

A gazdasági ágak esetében az alacsony esetszámok miatt össze kellett vonni egyes ágazatokat: az ipar és a mezőgazdaság mellett a szolgáltatásokat négy kategóriába csoportosítottuk. A közlekedés, hírközlés, távközlés és kereskedelem ágazatait vontuk egy kategóriába; külön-külön kategóriába soroltuk a pénzügyi szolgáltatásokat és az egyéb szolgáltatásokat, valamint a negyedik kategóriába (közösségi szolgáltatás) a közigazgatás, oktatás, kultúra, egészségügy ágazatokat vontuk össze. A zsebbe fizetettek aránya a pénzügyi szolgáltatások és különösen a közösségi szolgáltatások esetében alacsonyabb, mint a többi iparágban (5 százalék, illetve 2 százalék). Ugyanakkor a közösségi szolgáltatások ágazatában a legmagasabb a számlára fizetettek aránya. A közösségi szolgáltatások szektorában az átlagos 19 százalékkal szemben a dolgozók 25 százaléka vett fel számlára fizetést (5.7. ábra).

5.7. ábra: Számlára vagy zsebbe fizetettek aránya gazdasági ágak szerint az alkalmazásban állók és alkalmi munkások körében, 2007–2008 (százalék)

Forrás: Tóth (2008).

Az eddigi kutatások arra is kitértek, hogy az alkalmazásban állók és alkalmi munkások körében a be nem jelentett munkavégzés gyakorisága hogyan alakul a főmunkahelyi kereset szintje szerint, és az előbbi mennyiben kapcsolódik ahhoz, hogy a kérdezettnek van-e másodállása, vállalkozása.

A havi 70 ezer forintnál alacsonyabb főmunkahelyi keresettel rendelkezők körében az átlagosnál valamivel magasabb a zsebbe fizetettek aránya. Az alacsony keresetűek a minta egészénél magasabb arányban (13 százalék) kaptak feketén fizetést. A magasabb keresetűek esetében viszont számlás fizetés fordul elő gyakrabban (23 százalék). Azok esetében, akiknek nincs mellék-

jövedelmük, a számlás munkavégzés vagy zsebbe fizetés előfordulása nem tér el az egész mintára jellemző értéktől. A különböző mellékkereseti forrásokat említők száma nagyon alacsony, de a másodállással rendelkezők körében különösen a zsebbe fizetés előfordulása gyakori, tehát valószínűnek látszik, hogy a mellékmunkák esetében jelentős a be nem jelentett vagy álcázott foglalkoztatás szerepe.

A 2008. évi kutatás lehetővé teszi, hogy a kérdezés idején éppen nem dolgozó, munkanélküli vagy inaktív népesség esetében is vizsgáljuk, hogy mennyire elterjedt az alkalmi munkavégzés. Alkalmi munka vállalása az inaktívoknak csak 11 százalékára volt jellemző, de ez rendszerint együtt is járt a zsebbe vagy számlára való dolgozással. Az alacsony esetszámok miatt részletesebb vizsgálatra nincs mód, de az ennyiből is látható, hogy az inaktívok munkavégzése általában kapcsolódik a fekete- vagy szürkegazdasághoz.

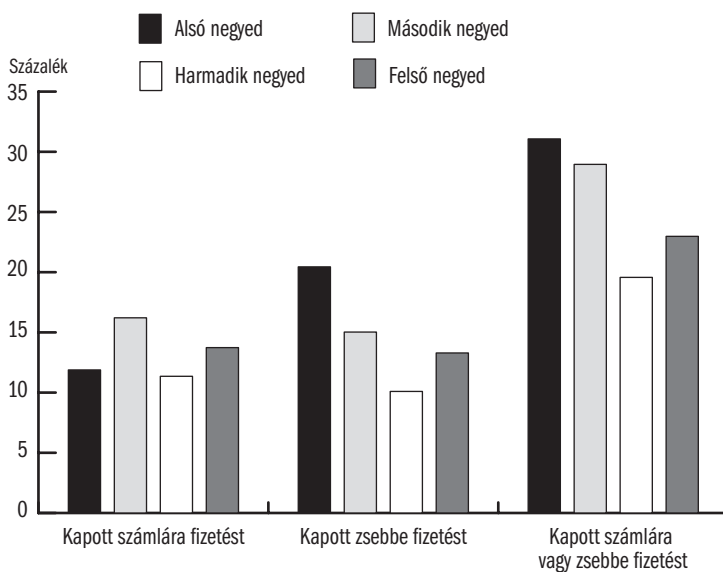
A munkanélküliség ugyanakkor nemcsak mint jelenbeli állapot hat a rejtett gazdaságban való munkavégzésre. A munkagazdasági kutatások megállapítják, hogy annál nehezebb egy munkanélkülinek elhelyezkednie, minél hosszabb időt töltött munka nélkül. Ez alapján tehát a munkanélküliségben eltöltött hónapok száma az egyén elhelyezkedési esélyeit, munkapiaci lehetőségeit is jelezheti előre. Ennek megfelelően azok körében, akik hosszabb ideje vannak munka nélkül, nagyobb lehet a be nem jelentett (vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott) munka aránya, mivel nehezebben találnak munkát a hivatalos munkapiacon.

Ezt a feltételezést alátámasztják a kikérdezéses vizsgálatok eredményei: azok körében, akik egy évnél hosszabb ideig voltak munkanélküliek az átlagosnál tíz százalékponttal magasabb, 25 százalék volt a zsebbe fizetettek aránya. Azok körében viszont, akik nem voltak munkanélküliek, mindössze 9 százalék volt ez az arány. A számlára fizetettek aránya azonban nem azok között a legmagasabb, akik a leghosszabb ideig voltak munkanélküliek, hanem azok körében, akik fél évnél rövidebb ideig. Mivel ebben a csoportban a zsebbe fizetettek aránya is viszonylag magas, így összességében a rejtett gazdaságban való érintettsége is ennek a csoportnak a legjelentősebb.

A be nem jelentett vagy álcázott munka vállalásának gyakorisága nemcsak területi, ágazati, iskolázottsági és munkapiaci jellemzők szerint tér el egymástól, hanem a háztartás anyagi helyzete szerint is (5.8. ábra). Egyrészt szembevetendő, hogy a be nem jelentett és vállalkozói tevékenységnek álcázott foglalkoztatás inkább a szegényebb, rosszabb jövedelmi helyzetű háztartásokra jellemző: míg a háztartások jövedelmi szempontból vett alsó negyedének 31 százaléka esetében legalább egy aktív tagjuk be nem jelentett munkát vállal, addig a legfelső negyednél csak 23 százalék. Ugyanakkor a háztartási jövedelem és a közterhek alól kibúvó munka közti összefüggés nem lineáris: nem a legfelső, hanem a harmadik negyedben a legalacsonyabb (20 százalék) az adó- és járulékkerhek alól részben vagy egészben kibúvó munkavégzés aránya. Más-

részt a be nem jelentett munka két vizsgált formájának elterjedtsége is eltérően alakul a háztartási jövedelem szerint. Míg a zsebbe való fizetés inkább a szegény háztartásokra jellemző (az alsó jövedelmi negyed háztartásainak 20 százalékánál megfigyelhető), addig a számlás kifizetések arányánál már nem látunk egyértelmű összefüggést.

5.8. ábra: Számlára vagy zsebbe fizettek aránya az egy főre jutó családi jövedelem negyedei szerint, 2008 (százalék)

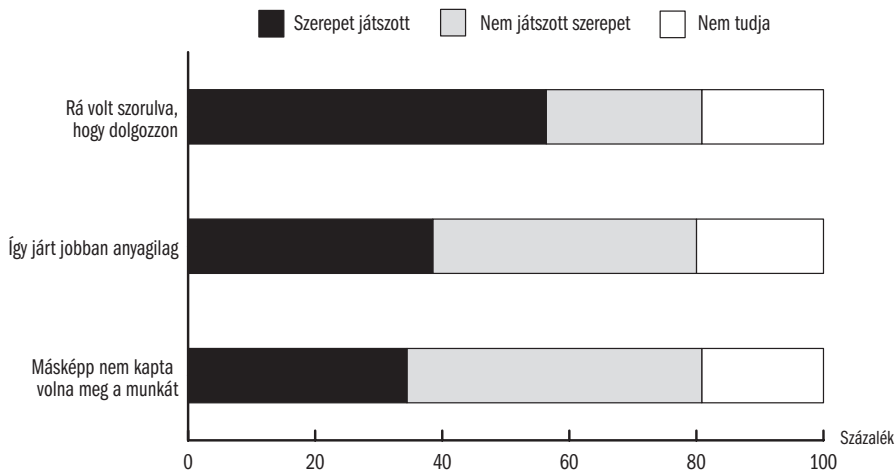
Forrás: *Semjén és szerzőtársai* (2009b).

A be nem jelentett és vállalkozói tevékenységnek álcázott munkát vállalók profilját *Semjén és szerzőtársai* (2009b) alapján a következők szerint foglalkozhatjuk össze. A munkapiac periferiáján levők körében a legmagasabb azok aránya, akik zsebbe kapnak fizetést. Az alacsonyabb iskolázottságúak, a fiatalabbak, az alkalmi munkások vagy munkanélküliek körében, illetve a jelenleg dolgozók közül a hosszabb időt korábban munka nélkül töltöttek esetében fordul elő az átlagosnál gyakrabban, hogy zsebbe is kapnak fizetést. A szegényebb háztartásokra inkább jellemző, hogy legalább egy tagjuk be nem jelentett munkát vállal. A számlás kifizetések aránya ugyanakkor egyértelműen az értelmiség körében magasabb az átlagosnál. A diplomások, a közigazgatásban, egészségügyben, oktatásban, kultúrában dolgozók körében az átlagosnál gyakrabban fordul elő, hogy számlára (is) vettek fel fizetést az elmúlt két év folyamán.

A közterhek alól részben vagy egészben kibúvó munkavégzés megvalósulása mellett még egy szempontot érdemes figyelembe vennünk, amely témánk szempontjából fontos lehet. Mivel indokolják a munkavállalók a be nem je-

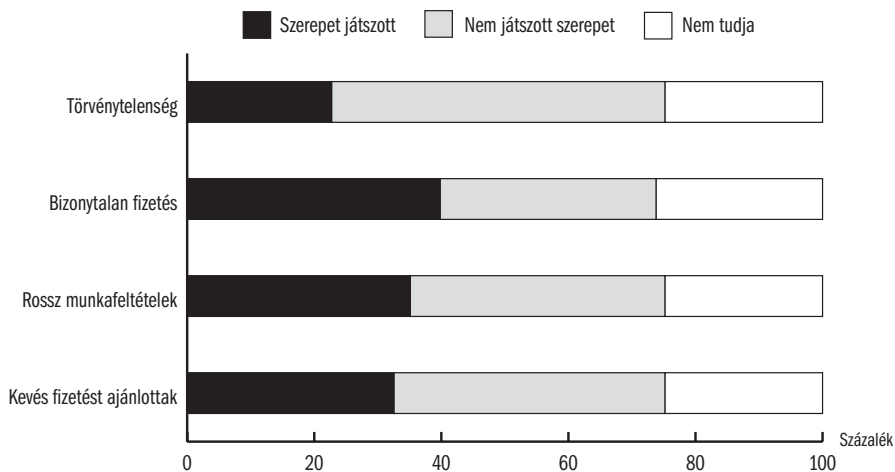
lentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott munkaajánlatok elfogadását, illetve elutasítását? A válaszok rávilágítanak a munkavállalóknak a be nem jelentett, illetve álcázott munkával kapcsolatos motivációira, és segítségünkre lehetnek a válság lehetséges hatásainak bemutatásakor.

5.9. ábra: A zsebbe fizetés mellett történő munkaajánlatok elfogadásának indokai – 2008, százalék

Forrás: *Semjén és szerzőtársai* (2009b).

5.10. ábra: A zsebbe fizetés mellett történő munkaajánlatok elutasításának indokai – 2008, százalék

Forrás: *Semjén és szerzőtársai* (2009b).

68 *Semjén és szerzőtársai* (2009b, 238–239. o.) emellett a számlás munkavégzésre vonatkozó ajánlatok elfogadásának vagy elutasításának indokait is részletesen elemzi.

A korábban ismertetett kérdőíves eredményekből láthattuk, hogy a válaszadók 15 százaléka végzett olyan munkát, amelyért részben vagy egészben zsebbe kapott fizetést.⁶⁸ Ezen túl azonban azok a válaszadók is találkozhatnak ilyen munkaajánlatokkal, akik végül nem kaptak zsebbe munkabért. A

2008. évi adatfelvétel eredményei alapján (*Semjén és szerzőtársai*, 2009b) azoknak, akik végül nem kaptak zsebbe fizetést, 4 százaléka kapott ilyen munkajánlatot, amelyet aztán nem fogadott el. Az eredmények szerint összességében a válaszadók 18 százaléka találkozott zsebbe fizetésre vonatkozó munkajánlattal. Más oldalról tekintve: akik kaptak zsebbe fizetés munkajánlatot, azok 29 százaléka minden ilyen munkajánlatot elutasított, 56 százalék azonban fogadott el ilyen ajánlatot (a fennmaradó 14 százalék nem tudott válaszolni a kérdésre).

Megvizsgáltuk, hogy milyen motivációk álltak az ilyen ajánlatok elfogadásának, illetve elutasításának hátterében azok esetében, akik már kaptak (és legalább egyszer elfogadtak, vagy elutasítottak) ilyen ajánlatot. Vizsgálatunkban az utolsó ilyen ajánlattal kapcsolatos döntésük indokaira kérdeztünk rá. Mind az elutasítás, mind az elfogadás esetében több (zárt kérdésben felsorolt) okot lehetett megjelölni.

A zsebbe fizetés munkajánlatot elfogadók legnagyobb arányban a megélhetési kényszert említették az ajánlat elfogadásának indokaként (*5.9. ábra*): 56 százalékuk azt válaszolta, hogy azért fogadta el az ajánlatot, mert rá volt szorulva, hogy dolgozzon; 39 százalékuk válaszolta azt, hogy azért fogadta ezt el, mert így járt jobban anyagilag, és 34 százalékuk válaszolta azt, hogy szerepet játszott döntésében az, hogy másképpen nem kapta volna meg a munkát.

A zsebbe fizetés munkajánlatot elutasítók a visszautasítás indokai közül leggyakrabban a bizonytalan fizetést említették: ez a tényező az ilyen ajánlatot elutasítók 40 százalékánál játszott szerepet a negatív döntésben. Mintegy egyharmad volt azok aránya, akiknél az alacsony fizetés és a rossz munkafeltételek játszottak szerepet, és 23 százalékánál az, hogy a feketemunka nem legális, törvényekbe ütközik, és büntetéssel járhat (*5.10. ábra*).

Lehetséges elmozdulások a válság hatására

A be nem jelentett, illetve vállalkozói tevékenységnek álcázott munkavállalás több fontos jellemzőjét összekapcsolva a gazdasági válságnak a legális gazdaságra és a bejelentett munkára vonatkozó megfigyelt hatásaival, egyértelműnek tűnik, hogy a gazdasági válság az utóbbi két évben nagy valószínűséggel növelte a be nem jelentett, illetve álcázott munka mennyiségét és elterjedtségét. Mint azonban látni fogjuk, a helyzet nem ilyen egyértelmű.

Mielőtt részletesen is szólnánk ezekről a lehetséges hatásokról, nézzük meg *a priori*, hogy egy vállalat életében milyen változásokat indukálhatott a válság a bejelentett, illetve a be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott foglalkoztatás arányaiban. A *5.3. táblázatban* foglaltuk össze a változások típusait, 13 típust megkülönböztetve. Ezek mindegyikének kiindulópontja a válság előtti foglalkoztatás és az ehhez kapcsolódó, a munkaadó által kiválasztott és a munkavállaló által elfogadott kifizetési csomagok jellege (e szerint tagozódik a táblázat három blokkja). Kimenete, eredménye pedig a

válság hatásaira bekövetkező típusváltás, illetve módosulás (2. oszlop). A táblázatban külön (a 3. oszlopban) tüntettük fel, hogy az adott változás hogyan jelenik meg – ha megjelenik egyáltalán – a bejelentett munkára vonatkozó hivatalos bér- és munkaügyi statisztikákban.

5.3. táblázat: A válság lehetséges hatása a bejelentett és a be nem jelentett kifizetési formák közötti választásra

Típus	Válság hatására bekövetkező változás	A változás megjelenése a munkaügyi és bérstatisztikában
<i>A válság előtt: bejelentett munka</i>		
1.	Bejelentett munkában bércsökkentés és a számlás kifizetések megjelenése	A bruttó bér csökkenése
2.	Bejelentett munkában bércsökkentés és a zsebbe való fizetés megjelenése	A bruttó bér csökkenése
3.	Bejelentett munkában bércsökkentés és zsebbe fizetés és számlás fizetés megjelenése	A bruttó bér csökkenése
4.	Elbocsátás, számlás fizetés	A foglalkoztatottság csökkenése, bruttó bérhatás nem egyértelmű
5.	Elbocsátás, zsebbe való fizetés	A foglalkoztatottság csökkenése, bruttó bérhatás nem egyértelmű
6.	Elbocsátás, számlás és zsebbe való fizetés	A foglalkoztatottság csökkenése, bruttó bérhatás nem egyértelmű
7.	Elbocsátás	A foglalkoztatottság csökkenése, bruttó bérhatás nem egyértelmű
<i>A válság előtt: bejelentett munka, törvényes közterhek alól kibívó (számlás vagy zsebbe történő) kifizetések mellett</i>		
8.	Bércsökkentés és a kifizetéseken belül a számlás kifizetések arányának növelése	Bruttó bér csökkenése
9.	Bércsökkentés és a kifizetéseken belül a zsebbe való fizetés arányának növelése	Bruttó bér csökkenése
10.	Bércsökkentés és a kifizetéseken belül számlás kifizetések arányának és a zsebbe való fizetés arányának növelése	Bruttó bér csökkenése
<i>A válság előtt: be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott munka</i>		
11.	Zsebbe való fizetés csökkenése, illetve megszűnése	Nem jelenik meg
12.	Számlás kifizetések csökkenése, illetve megszűnése	Nem jelenik meg
13.	Zsebbe való fizetés és számlás kifizetések csökkenése, illetve megszűnése	Nem jelenik meg

A felsorolt típusok az utolsó három (11–13. típus) kivételével egyértelműen a be nem jelentett vagy álcázott foglalkoztatás arányainak növekedését jelentik vagy úgy, hogy a fizetési csomag változása közvetlenül növeli a be nem jelentett vagy álcázott foglalkoztatás súlyát, vagy úgy, hogy közvetve, a bejelentett

munka leépülésével jár, miközben nem változtatja a be nem jelentett vagy álcázott foglalkoztatás mennyiségét (például 7. típus).

A válság hatására bekövetkező, a bérekkel és a foglalkoztatással kapcsolatos vállalati döntések három csoportját különböztethetjük meg aszerint, hogy mennyire mélyrehatóan érintik a vállalat belső szabályait és szervezetét.

1. „Gyenge intenzitású” alkalmazkodás. Nem érinti sem a dolgozók létszámát, sem az alkalmazott kifizetési csomagok belső arányait: *a bérek visszafogása, illetve csökkentése.*

2. „Intenzívebb” alkalmazkodás, amely a foglalkoztatottságra és/vagy a kifizetési csomagok arányaira is hatással van: *a részmunkaidőre való áttérés és/vagy a be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott munkát megtestesítő kifizetési csomagok alkalmazásának bevezetése.*

3. Alapvető jelentőségű a vállalat szervezete és a vállalati belső szabályok szempontjából, az *elbocsátás, majd az elbocsátás utáni újra foglalkoztatás, immár teljes mértékben be nem jelentett vagy álcázott foglalkoztatásként.*

A válság hatására a magyar cégek a fenti lépéseket, illetve e lépések kombinációit tehetik meg – és így lehetnek hatással a versenyszektor egészében a be nem jelentett munka elterjedtségére és volumenére.

Ha egy cég a válság előtt csak bejelentett módon foglalkoztatott – azaz a törvényes adók és járulékok megfizetése mellett zajlott a foglalkoztatás –, akkor a válság hatására, a költségcsökkentő lépések részeként a vállalat dönthet úgy, hogy szinten tartja vagy csökkenti a béreket, miközben a munkát terhelő adóterhelés csökkentésére számlás és/vagy zsebbe való fizetést megtestesítő fizetési csomagokat alkalmaz a dolgozók bizonyos csoportjainál. Ezek az alkalmazkodás típusok (1–3. típus) nem járnak elbocsátással, de csökkenti a KSH által megfigyelt bruttó béreket, és így torzítják a hivatalos bérstatisztikákat.

Új típusoknak számítanak, ha mindezek kiegészülnek az adott dolgozó elbocsátásával és valamilyen formában való újrafoglalkoztatásával (4–6. típus). Ekkor a hivatalos statisztikákban foglalkoztatás-csökkenést látunk, miközben nem is változott a tényleges foglalkoztatás: ugyanaz az ember, ugyanott és esetleg ugyanannyi (nettó) bérért dolgozik, mint előtte, csak most feketén. A kimutatott átlagbérekre való hatás azonban nem egyértelmű, mivel nem tudjuk, hogy átlag alatti vagy feletti bérnél történt-e ez a váltás.

Közvetve növeli a be nem jelentett, illetve álcázott foglalkoztatás arányát a 7. alkalmazkodási típus: ha a bejelentett dolgozót elbocsátják, és az így elbocsátott munkavállaló később nem talál munkát sem a formális, sem az informális munkapiacra, a be nem jelentett, illetve álcázott foglalkoztatás aránya *ceteris paribus* akkor is nő.

Ha egy cég a válság előtt is alkalmazott be nem jelentett vagy vállalkozási tevékenységnek álcázott munkát megtestesítő kifizetési típusokat (8–10. al-

kalmazkodás-típus), akkor ezek arányát a válság hatására a nélkül növelheti a kifizetéseken belül, hogy változtatna a foglalkoztatottak számán. Ekkor a hivatalos statisztikákban a bérek csökkenését vagy mérsékelt emelkedését láthatjuk, miközben valójában a kimutatottnál nagyobb arányú bérnövekedés történhetett.

Utoljára hagytuk azokat a típusokat, amelyek nem növelik, hanem csökkentik a be nem jelentett munka arányát a gazdaságban. A gazdasági válság ugyanis nemcsak a bejelentett munka piacára hat. Miért is gondolnánk azt, hogy érintetlenül hagyja a be nem jelentett munka piacát? Természetesen a válság ezeket a piacokat sem hagyja hatás nélkül: a rendelésállomány jelentős beszűkülése csökkenti azoknak a cégeknek az üzleti lehetőségeit, amelyek már a válság előtt is alapvetően be nem jelentett munkára épültek, és jellemzően zsebbe vagy számlára fizették dolgozóik többségét. Ezeknél a költségcsökkenés a be nem jelentett módon kifizetett összegek csökkenését, illetve a be nem jelentett foglalkoztatottak elbocsátását jelenti – azaz e piacokon a gazdasági válság a be nem jelentett munka mennyiségének és súlyának csökkenéséhez vezet.

Csak példaként említjük az építőipart, amely Magyarországon a többi gazdasági ágban sokkal inkább alkalmaz be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott munkát (*Semjén és szerzőtársai*, 2009a). Az építőipar termelési volumene 2009 végére a 2005. évi szint 77 százalékára zsugorodott, és a romló tendencia drasztikusan folytatódott 2010 első hat hónapjában is, amikor a termelés volumene további 14 százalékkal csökkent az előző évhez képest. A hivatalos statisztikákban megjelenő foglalkoztatottak száma is csökkent 2007–2009 között 330 ezer főről 293 ezer főre, azaz mintegy 40 ezer fővel⁶⁹ – de tudjuk, hogy e csökkenés takarthatna tényleges létszámnövekedést is. A termelési volumen alakulására vonatkozó adatok azonban arra utalnak, hogy az építőiparban a válság hatására sokkal gyorsabban épülhetett le a be nem jelentett vagy alvállalkozói tevékenységnek álcázott foglalkoztatás, mint a hivatalosan kimutatott. Azaz ha csak az építőiparon múlt volna, akkor a válság hatására csökkent volna a nem regisztrált foglalkoztatás a magyar gazdaságban.

Feltehetően azonban a gazdaság egészében ezzel ellentétes folyamat zajlott: feltételeznünk kell, hogy a gazdasági válság hatására a be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott munka gyakoribbá vált, és a munkáért kapott jövedelmeken belül a zsebbe vagy számlára történő kifizetések arányának nőtt.

E feltételezés mögött alapvetően a tanulmány első részében felsorolt hatásokra kell gondolni. E hatások középpontjában a munkanélküliség áll. A munkavállalók oldaláról vizsgálva, többféle oksági láncon keresztül tudunk eljutni a munkanélküliség tényétől, illetve növekvő kockázatától a be nem jelentett munka elfogadásának növekvő valószínűségéhez és növekvő arányához.

69 Az építőipari termelésre, foglalkoztatásra vonatkozó adatokat lásd KSH Stadat-rendszer, http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,592051&_dad=portal&_schema=PORTAL.

A lakossági kérdőíves vizsgálatok tanulsága szerint ugyanis a zsebbe való fizetés melletti munkavállalást úgy tekinthetjük, mint a teljesen legális munkavállalás és a munkanélküliség közötti munkapiaci pozíciót. Az iskolázottság növekedésével csökken a zsebbe való fizetés melletti munkavállalás gyakorisága, miközben azt is tudjuk, hogy a munkanélküliség kockázata éppen az iskolázottság csökkenésével együtt növekszik. A zsebbe való fizetés és az iskolai végzettség közötti negatív irányú kapcsolat magyarázatában minden bizonyos szerepet játszik, hogy a zsebbe fizetést is tartalmazó fizetési csomagokat gyakran a „bizonytalan fizetés” és „rossz munkafeltételek” miatt utasítják el. E szempontok figyelembe vétele jellemzőbb a magas iskolai végzettségűek között, mint az alacsonyabb iskolázottságúak esetében. Ebben az összefüggésben a magasabb iskolai végzettség tehát egyszerre „térít el” a zsebbe való kifizetést tartalmazó fizetési csomagok elfogadásától, és segít a munkanélküliség kockázatainak csökkentésében.

A munkanélküliség azonban közvetlenül is kapcsolatban áll a be nem jelentett munka és ezen belül a zsebbe vagy számlára való fizetés elterjedtségével. Korábban láthattuk, hogy a munkanélküliek, alkalmi munkások nagyobb arányban fogadják el a zsebbe vagy a számlára való fizetést, mint az alkalmazottak. A munkanélküliség növekedése ezért triviálisan növeli a zsebbe vagy számlára való fizetési csomagok elfogadásának valószínűségét, és így növeli a be nem jelentett foglalkoztatást. Szélesebb értelemben a munkanélküliség kockázata, amelyre a korábbi „munkanélküli tapasztalat” léte utal, hajlamosá teszi a munkavállalót, hogy be nem jelentett munkát vállaljon. Ugyanebbe az irányba mutat, ha kiterjesztjük a munkanélküliség kockázatának értelmezését a munkavállalóról, a munkavállaló háztartására. Ha a háztartás egyik tagja volt már munkanélküli, akkor ez a tény is valószínűbbé teszi a nem regisztrált foglalkoztatás keretében történő (fekete- vagy számlás) munkavállalást. Ezeket a hatásokat nemcsak logikai megfontolások alapján valószínűsíthetjük, létezésüket részletesebb matematikai-statisztikai elemzések is alátámasztják (*Semjén és szerzőtársai, 2009a, Fazekas és szerzőtársai, 2010*).

A fentiek értelmében azokban a gazdasági ágakban és azokon a lokális munkapiacokon feltételezhetjük a be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott munka iránti kereslet növekedését a válság első időszakában, amelyekben és ahol a válság hatására megnőtt a munkanélküliség – elsősorban tehát a centrumban és a fejlett nyugat-dunántúli térségekben. Feltehető, hogy később e területeken – amikor már nem csökkent tovább a vállalatok rendelésállománya, illetve növekedésnek indult (2009 végétől, 2010 elejétől), a munkanélküliség sem növekedett tovább, illetve a foglalkoztatottság is nőtt kismértékben – a be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott foglalkoztatás szintje is csökkenni kezdett.

De nem ez a helyzet a válság előtt is hátrányos térségeknek számító területekkel: itt a munkanélküliség már a válság előtt is magas szinten állt, és a vál-

ság e helyzetet tovább rontotta, olyan hatásokkal, amelyek következtében a nem regisztrált foglalkoztatás is csökkenhetett, illetve megszűnt (elsősorban az északkelet magyarországi térségekre lehet jellemző ez). A gazdasági válság közepette e térségek munkapiacát csak a közszférában való foglalkoztatás, az állami segítség, a közmunkaprogramok tartják úgy-ahogy életben.

Függelék

Adatfelvételek

Az elemzésben két kérdőíves vizsgálat adatait használtuk fel. Az egyik felvételt a lakosság nyugdíjakkal kapcsolatos megtakarítási viselkedésére vonatkozó és a Magyar Kereskedelmi Kamara Gazdaság és Vállalkozáselemző Intézete folytatta le 2007. október és november 9. között, országos, személyes kérdőíves felmérés keretében. Az ezerfős minta az aktív korúakra terjedt ki, településtípusra, régióra, nemre és korcsoportra nézve tükrözi országos megoszlásukat. A második adatfelvételre 2008-ban került sor a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetében, és kifejezetten a rejtett gazdaságban való részvétel és az ezzel kapcsolatos vélemények felmérésére törekedett. Ez a kutatás is ezerfős, az ország 18 és 60 év közötti felnőtt lakosságát reprezentáló mintán zajlott.

A be nem jelentett munkavégzés felmérése hasonló kérdésekkel történt a két felvételen. Mindkét vizsgálatban megkérdezték a válaszadókat, előfordult-e velük, hogy munkájukért fizetésük egy részét vagy egészét zsebbe kapták. Ezután arra a kérdésre is sor került, hogy a legutóbbi ilyen alkalommal a fizetés mekkora részét kapták zsebbe.

Hasonlóképpen azt a kérdést is feltették, előfordult-e a válaszadóval, hogy munkaviszonyban végzett munkája ellenértékét vagy annak egy részét számlára vette fel. Ha előfordult ilyesmi, azt is megkérdeztük, hogy a fizetés mekkora részét vette fel ilyen módon. A kérdések megfogalmazásának hasonlósága ellenére azonban két különbség is van a két kutatás között a rejtett gazdaságban való munkavégzés felmérésében.

Egyrészt a 2007. évi vizsgálatban a megelőző egy évre (tehát a 2006-ra) vonatkozott a kérdés, míg a 2008. évi vizsgálatban a kérdések a kérdezést megelőző két évre vonatkoznak (tehát 2006-ra és 2007-re). A másik eltérés az, hogy a 2007. évi vizsgálatban csak azoktól kérdeztük meg ezeket a kérdéseket, akik a vizsgálat időpontjában tartósan alkalmazásban álltak vagy alkalmi foglalkoztatottak voltak. Tehát itt nem válaszoltak az önálló, a munkanélküliek és gazdaságilag inaktívok.

6. A VÁLSÁG HATÁSA A HÁZTARTÁSOKRA – MIKROSZIMULÁCIÓS ELEMZÉS*

GÁSPÁR KATALIN & KISS ÁRON

Bevezető

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a gazdasági válság első évében történt elbocsátások hatására hogyan változott a különböző helyzetű háztartások jövedelmi pozíciója. Ehhez két egyéni szintű adatforrást használunk. Először a KSH munkaerő-felmérése alapján megbecsüljük a foglalkoztatottak – egyéni jellemzőktől függő – állásvesztési valószínűségét. Majd a becslés eredményeit felhasználva, kiszámoljuk a KSH háztartási költségvetési felvételében megfigyelt foglalkoztatottak állásvesztési valószínűségét, és a háztartási költségvetési felvétel alapján elemezzük a válsággal kapcsolatos elbocsátások hatását a háztartások jövedelmére.

A két adatbázis felhasználására azért van szükség, mert csak a munkaerő-felmérés ad aktuális képet a munkapiac állapotáról, de csak a háztartási költségvetési felvétel alapján tudjuk leképezni a háztartások jövedelmét és a jövedelemeloszlást.

Elemzés

Az állásvesztés valószínűsége

A foglalkoztatottak állásvesztési valószínűségét tehát a munkaerő-felmérés alapján modellezzük. A munkaerő-felmérés negyedévenként készülő felvétel, amelyben (a lemorzsolódást leszámítva) minden egyén hat negyedévig szerepel. Amikor az állásvesztési valószínűséget vizsgáljuk egyik negyedévről a következőre, akkor az adatbázis panelszerkezetét használjuk ki: azokat vesszük figyelembe a számítás során, akik mindkét negyedévben szerepelnek az adatbázisban.

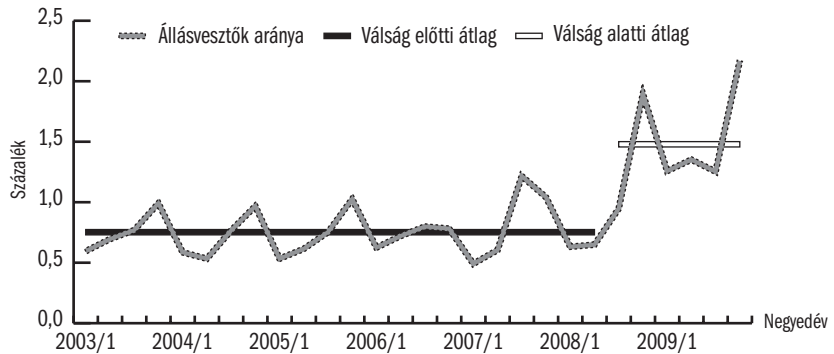
Állásvesztőként definiáljuk azokat a 15–64 éves egyéneket, akik egy negyedévben foglalkoztatottnak, de a következő negyedévben már munkanélkülinek minősülnek a munkaerő-felmérés definíciója alapján.⁷⁰ Azzal, hogy így definiáljuk az állásvesztést, felmerül a veszélye, hogy nem vesszük figyelembe azokat az állásvesztőket, akik inaktívvá (és nem munkanélkülivé) válnak. Más megoldások veszélyeit azonban nagyobbak láttuk: az inaktívvá válók figyelembevételével olyanok is állásvesztőknek tűnhettek volna, akik nyugdíjba vonulnak, vagy gyermeknevelési támogatást vesznek igénybe, és ez valószínűleg jobban torzította volna a becslésünket, mint a munkapiacról teljesen kivonulók figyelmen kívül hagyása. A 6.1. ábra az állásvesztők (15–64

* A tanulmány a szerzők véleményét tükrözi.

⁷⁰ A KSH munkaerő-felmérése a vizsgált népességet egy meghatározott időszakban (a kikérdezés hetét megelőző héten végzett tevékenységük alapján osztályozza (KSH, 2006, 2009). Foglalkoztatott az, aki az adott héten legalább egyórányi, jövedelmet biztosító munkát végzett, illetve rendelkezett olyan munkahellyel, ahonnan átmenetileg (betegség, szabadság stb. miatt) volt távol. *Munkanélküli* az, aki az adott héten nem dolgozott, és nincs is olyan munkája, amelyből átmenetileg hiányzott; a kikérdezést megelőző négy hét folyamán aktívan keresett munkát; két héten belül munkába tudott volna állni, ha talált volna megfelelő állást, illetve már talált munkát, ahol 90 napon belül dolgozni kezd.

éves foglalkoztatottak közötti) arányát mutatja 2003 első negyedétől 2010. első negyedévéig.

6.1. ábra: Az állásvesztők arányának alakulása negyedévenként, 2003–2010. I. negyedév

Megjegyzés: Az állásvesztést ahhoz a negyedévhez rendeltük hozzá, amelyről a következőre a foglalkoztatott állásvesztővé válik. Az átlagos valószínűség kiszámításához a KSH munkaerő-felmérésének adatbázis egyéni súlyait használtuk.

A 6.1. ábrán jól látható az állásvesztés szezonálisága: a több évben megismétlődő negyedik negyedévi ugrás azokat jelzi, akik az év negyedik negyedévében még foglalkoztatottak voltak, a következő év első negyedévében viszont már munkanélküliek. Egyértelműen látszik, hogy a recesszió hatására 2008 közepe óta megugrott az állásvesztések száma. A gazdaságilag stabilnak mondható, 2003 első negyedétől 2008 második negyedévéig terjedő időszak alatt az állásvesztők aránya a foglalkoztatottak 0,5–1,2 százalékát tette ki negyedévente, átlagosan 0,75 százalékot. A 2008 harmadik negyedévével kezdődő időszakban a gazdasági visszaesés hatására az állásvesztők aránya 2008 és 2009 utolsó negyedévében is 2 százalék körüli volt, a vizsgált időszak átlagában pedig megközelítette a 1,5 százalékot.

Az ökonometriai módszer

Az elemzés során diszkrét változós (probit) modellt becslünk meg, amelyben a függő változó csak két értéket vehet fel: az egyén vagy állásvesztő lett az adott negyedévben, vagy nem. Az állásvesztés valószínűségét a foglalkoztatottak egyéni jellemzőivel magyarázzuk: ezek a jellemzők az egyén neme, kora és képzettsége, lakóhelyének megyéje és munkahelyének gazdasági ágazata.⁷¹ A magyarázó változók kiválasztásánál nemcsak a legmagasabb együttes magyarázóerő elérése volt a szempont, hanem az is, hogy a változók mind a munkaerő-felmérésben, mind pedig a háztartási költségvetési felvételben megfigyelhetők legyenek, hiszen a munkaerő-felmérés alapján becsült állásvesztési valószínűséget az elemzés során a háztartási költségvetési felvételben reprodukáljuk.

⁷¹ Hasonló számításokat korábban Reizer (2009) végzett. Eredményeinek átdolgozott változata megjelent a PM (2009) kiadványában (2. melléklet).

Az elemzésben azt az időszakot vizsgáljuk, amelyben a 6.1. ábra tanúsága szerint a válság hatása a munkapiacra a leg súlyosabb volt: 2008 harmadik negyedétől 2010 első negyedévéig. A munkaerő-felmérés hét adathullámát használjuk tehát, vagyis hat átmenetet figyelünk meg az adatbázis fokozatosan cserélődő mintájában. A hatások azonosításához úgynevezett összevont (*pooled*) becslést alkalmazunk, vagyis az időszak során többször megfigyelt egyéneket több, egymástól független megfigyelésként vesszük figyelembe. Összesen 86 076 átmenet-megfigyelésünk volt, egyenletes eloszlással a hat átmenet között.

A becslés során az egyének korát úgy vesszük figyelembe, hogy tíz évet felölelő korcsoportokra osztjuk őket (15–24, 25–34, ..., 55–64). A becslés egyenletben minden korcsoportra egy indikátorváltozót képzünk; a viszonyítási csoportot a 15–24 évesek alkotják. Képzetségi tekintetében négy csoportot különböztetünk meg: általános iskolai végzettséggel vagy kevesebbel rendelkezőket, szakmunkásokat, érettségivel rendelkezőket, valamint diplomásokat. A becslés egyenletben a viszonyítási csoportot az első csoport alkotja. A becslésben végül kétértékű megye- és ágazati változók (dummy) szerepelnek, viszonyítási csoportot Budapest és a „mezőgazdaság, erdőgazdaság” ágazat képez.

A becslés eredményeit a 6.1. táblázat mutatja. A táblázatban nem a becslés együtthatókat tüntettük föl (mivel ezek a probit modellben nem értelmezhetők önmagukban), hanem az úgynevezett marginális hatásokat, amelyek azt mutatják, mennyivel tér el egy adott kategóriába tartozó (de a többi változó tekintetében átlagos) foglalkoztatott állásvesztési valószínűsége az összehasonlítási csoporttól. A marginális hatások tehát valószínűségként értelmezhetők.

A 6.1. táblázatból látható, hogy az állásvesztés valószínűségét a foglalkoztatott nemén kívül minden tényező erősen befolyásolja. A becslés szerint a nők és a férfiak állásvesztési valószínűsége között statisztikailag nincs különbség. A korcsoportokat tekintve 0,6–1,1 százalékos (és statisztikailag erősen szignifikáns) különbség látszik a 15–24 évesek és a náluk idősebbek állásvesztési valószínűségében. Az állásvesztési valószínűség tovább csökken – ha egyre lassuló mértékben is – az idősebb korcsoportok felé haladva.⁷² Elképzelhető, hogy eljárásunk alábecsüli a 55–64 évesek állásvesztési valószínűségét, mivel nem veszi figyelembe azokat, akik a válság hatására vonulnak előbb nyugdíjba, mint ahogy amúgy tették volna. A képzetséget tekintve látható, hogy az általános iskolai végzettséggel vagy kevesebbel rendelkezők a szakmunkásoknál 0,6 százalékkal, az érettségivel vagy diplomával rendelkezőknél 1–1,2 százalékkal magasabb valószínűséggel veszítették el állásukat a válság adott negyedében (a hatások itt is statisztikailag szignifikánsak egyszázalékos szinten).

72 A fiatalok munkapiaci helyzete valószínűleg még súlyosabb az itt jelzettekénél, mivel számításaink nem tükrözik a foglalkozásba való elmaradt belépéseket.

6.1. táblázat: Állásvesztés valószínűségének becslése,
15–64 éves foglalkoztatottak

Állásvesztő	Marginális hatás	Robusztus standard hibák
Nem (1 = nő)	-0,001	0,001
25–34 éves	-0,006***	0,001
35–44 éves	-0,010***	0,001
45–54 éves	-0,011***	0,001
55–64 éves	-0,011***	0,001
Szaktanács	-0,006***	0,001
Érettségi	-0,010***	0,001
Felsőfokú	-0,012***	0,001
Békés	0,010***	0,004
Borsod	0,005*	0,003
Fejér	-0,004***	0,002
Hajdú-Bihar	0,008**	0,003
Heves	0,007**	0,003
Nógrád	0,006*	0,003
Pest	-0,004***	0,001
Szabolcs	0,010***	0,003
Szolnok	0,005*	0,003
Feldolgozóipar	0,009***	0,002
Építőipar	0,018***	0,004
Kereskedelem, gépjárműjavítás	0,006***	0,002
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	0,014**	0,006
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	0,009**	0,004
Ingatlanügyletek	0,007*	0,004
További megye- és ágazati indikátorok	nem szignifikánsak	
Konstans	igen	
Megfigyelések száma	86 076	
Pseudo R^2	0,058	

*** p < 1 százalék ** p < 5 százalék * p < 10 százalék.

Viszonyítási csoportok: férfiak; 15–24 évesek; általános iskolai végzettséggel vagy kevesebbrel rendelkezők; Budapest; mezőgazdaság és erdőgazdálkodás.

A megye- és ágazati indikátorváltozók közül a 6.1. táblázat csak a statisztikailag szignifikáns változókat tünteti föl, de az összes változó szerepelt a becslésben. A regionális különbségeket tekintve az állásvesztési valószínűség 9 megyében tért el legalább 10 százalékos szinten statisztikailag szignifikánsan a budapestitől. Budapestnél szignifikánsan magasabb valószínűséget látunk Békés, Szabolcs, Hajdú-Bihar, Heves, Nógrád, Borsod és Szolnok megye esetében; szignifikánsan alacsonyabb valószínűséget pedig Fejér és Pest megye esetében. A gazdasági ágazatokat tekintve kiemelkedően magas állásvesztési valószínűséget mutat az építőipar és a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás ágazat: itt 1,8, illetve 1,4 százalékkal magasabb valószínűséggel veszítette el az állását az átlagos munkavállaló, mint a viszonyítási csoportként használt mezőgazdaság, erdőgazdaság ágazatban. Szintén magas állásvesztési valószí-

núséget mutat (csökkenő sorrendben) a feldolgozóipar, a pénzügyi-biztosítási, az ingatlanügyletekkel foglalkozó ágazat és a kereskedelem.

Az állásvesztés valószínűségének és hatásának elemzése a háztartási költségvetési felvételben

Miután a munkaerő-felmérés alapján megbecsültük, milyen tényezők befolyásolják a foglalkoztatottak állásvesztési valószínűségét, a becsült együtt-hatásokat átemeljük a háztartási költségvetési felvétel adatállományába, hogy segítségével kiszámoljuk a háztartási költségvetési felvétel adatbázisában megfigyelt foglalkoztatottak éves állásvesztési valószínűségét.

A KSH évente készülő háztartási költségvetési felvétele keretében a háztartások fogyasztásukról és jövedelmükről naplót vezetnek, és amely a háztartás tagjainak egyéb egyéni jellemzőiről is tartalmaz részletes információt. Az adatbázis így alkalmas a háztartások jövedelemeloszlásának elemzésére, illetve az adó- és támogatási rendszer egyes módosításainak hatásvizsgálatára is.⁷³ Az elemzéshez a háztartási költségvetési felvétel 2007. évi hullámát használjuk, mert a felvétel legfrissebb (2008. évi) adatai már más struktúrában és jövedelmi adatok nélkül jelentek meg. Módszertanunk arra az elvre épül, hogy válság előtti háztartási adatokon szimuláljuk a válság hatását. Mivel 2008 végén potenciálisan már érezhetőek voltak a válság hatásai, vizsgálatunk szempontjából a 2007. évi háztartási költségvetési felvétel megbízhatóbb válság előtti bázist jelent, mint egy évvel későbbi adatbázis jelentene.

Ahhoz, hogy a háztartások nettó jövedelmét kiszámítsuk, és az állásvesztés hatását elemezni tudjuk, a következő lépéseket kell elvégezni. A háztartási költségvetési felvétel 2007. évi jövedelemadatait jövedelemkategóriánként 2009. évi szintre indexáljuk. Az egyének jövedelmét egy, a 2009. évi adószabályokat követő algoritmus segítségével nettósítjuk, majd háztartásokon belül összeadjuk. Végül a háztartásokat ekvivalens jövedelmük alapján decilisekbe soroljuk.⁷⁴ Ezekhez a lépésekhez a *Benedek–Elek–Szabó* (2009) által készített HKFSZIM számítógépes mikroszimulációs program módosított változatát használjuk.

A válság hatásának elemzéséhez először annak a valószínűségét képezzük le, hogy egy adott foglalkoztatott 2009-ben elvesztette az állását.⁷⁵ A valószínűségek leképezésénél a háztartási költségvetési felvételben azonosítjuk és megfelelően kódoljuk a munkaerő-felmérésben is használt magyarázó változókat, majd minden foglalkoztatott esetében kiszámítjuk a valószínűség becsült értékét. Mivel a számítás eredménye negyedéves valószínűség (P_n), azt a következő képlettel kell éves valószínűséggé alakítani:

$$P_e = 1 - (1 - P_n)^4.$$

Az állásvesztés szimulációja úgy történik, hogy minden foglalkoztatottat – véletlen szám képzése segítségével – a becsült egyéni valószínűségnek meg-

73 Lásd például *Cseres-Gergely* (2005), *Firle–Szabó* (2007), *Havasi* (2007), valamint *Gáspár–Kiss* (2009) tanulmányát. A háztartási költségvetési felvételre épülő elemzéseknél figyelembe kell venni az ilyen típusú lekérdező felmérések hátrányait: a felmérésben alul-reprezentáltak a legszegényebb és leggazdagabb háztartások, és a válaszadási arány a képzettségtől sem független.

74 A háztartások ekvivalens jövedelme az egy fogyasztási egységre jutó jövedelmet jelenti, vagyis az ekvivalens jövedelem figyelembe veszi a háztartások eltérő létszámából adódó méretgazdaságosságot is. A tanulmányban az OECD1 ekvivalenciakálát használjuk a háztartások fogyasztási egységeinek kiszámításához; e szerint az első felnőtt egy fogyasztási egységet képvisel, minden további felnőtt 0,7, a gyermekek pedig 0,5 fogyasztási egységet.
75 Az egyéves időintervallum részben önkényes választás, de előnye, hogy az eredmények könnyen interpretálhatók, és a kiszámolt hatás utólag átskálázható aszerint, hogy az elemző szerint milyen hosszú volt a válság.

felelően két csoport egyikébe osztunk be: vagy az állásukat megtartók vagy az azt elvesztők közé. A szimuláció megismétlésekor a kiválasztott csoportok összetétele változik; az eredmények sok futtatás átlagában jól tükrözik a becsült valószínűségeket. A következőkben közölt eredmények 100 futtatás átlagos eredményét mutatják.

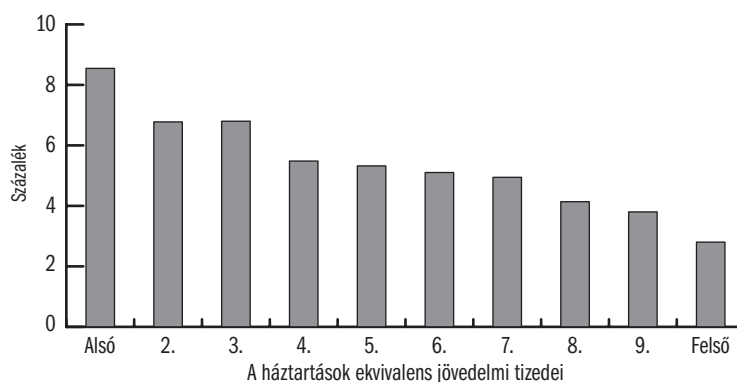
Az állásvesztés hatásának elemzéséhez három állapotot hasonlítottunk össze: 1) állásvesztés nélkül: mindenki foglalkoztatott, 2) állásvesztés megtörtént: állásvesztők jövedelme megszűnik, de álláskeresői ellátásban nem részesülnek, 3) állásvesztés megtörtént: az állásvesztők jövedelme megszűnik, az álláskeresői ellátásra jogosultak abban részesülnek is.

Az álláskeresői ellátások mértéke és az ellátásra jogosult időszak kiszámításához felhasználtuk a KSH háztartási költségvetési felvételében szereplő információt az elmúlt egy év munkaviszonyainak hosszáról és a (2009-re indexált) jövedelméről. Továbbá feltételeztük, hogy az egyének a felvételt megelőző évhez hasonló munkatörténettel rendelkeztek az azt megelőző három évben is.⁷⁶ Ez alapján a 2009. évi jogszabályok pontos leképezése által becsültük meg minden személy álláskeresői jogosultságát és az ellátás összegét.

Eredmények

A 6.2. ábra a becsült állásvesztési valószínűséget és a szimulációk átlagában az állásvesztés gyakoriságát mutatja be ekvivalens jövedelmi tizedenként.⁷⁷ Látható, hogy a válsággal kapcsolatos állásvesztések minden jövedelmi tizedet érintenek, de a magasabb jövedelműek felé haladva egyre csökkenő arányban. Az ekvivalens háztartási jövedelmük alapján a legelső tizedbe sorolható foglalkoztatottak közül több mint 8,5 százalék veszítette el az állását, míg a legfelső decilisben ez az arány 3 százalék alatt volt.

6.2. ábra: A foglalkoztatottak állásvesztési valószínűsége jövedelmi tizedenként

76 Az álláskeresői járadék 2009. évi szabályai szerint az ellátáshoz való jogosultsághoz az álláskeresővé válást megelőző négy éven belül legalább 365 nap jogosultsági idővel kell rendelkezni.

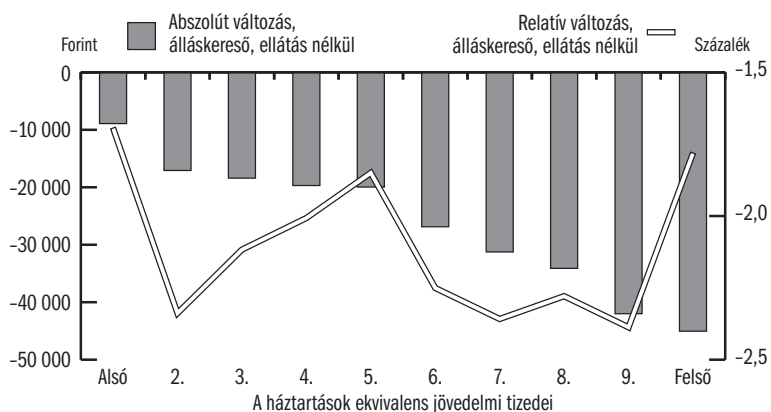
77 Az alkalmazott eljárás a teljes népességet osztja be ekvivalens (vagyis egy fogyasztási egységre jutó háztartási) jövedelem szerint jövedelmi tizedekbe. Minden eredmény kiszámításakor alkalmaztuk a megfigyelések háztartási költségvetési felvételében található súlyozását.

Összhangban azzal, hogy a többgyermekes családok a jövedelemeloszlás alsó tizedeiben magasabb arányban vannak jelen, további – itt nem ábrázolt – számítások azt mutatják, hogy a három- és többgyermekes háztartásokban

elő foglalkoztatottak állásvesztési valószínűsége magasabb (mintegy 7,1 százalék), mint a gyermektelen, az egy- vagy kétgyermekes háztartásokban élőké (5,2–5,6 százalék).

Ha a jövedelmi csoportok átlagos jövedelmének változását vizsgáljuk, összetettebb képet kapunk, mint az állásvesztési valószínűségek esetében: a magasabb ekvivalens jövedelmű csoportok felé haladva az állásvesztések nyomán kieső átlagjövedelem *abszolút* értéke egyre nő, míg a *relatív* változás mind a tíz decilisben hasonlóan alakul. A 6.3. ábra, amely ezeket az összefüggéseket ábrázolja, nem veszi figyelembe az álláskeresési ellátásokat, vagyis a fenti meghatározás szerint az 1. és 2. állapotot hasonlítja össze.

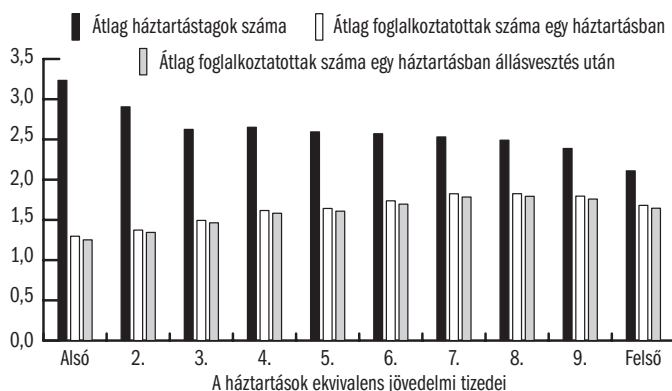
6.3. ábra: Az ekvivalens jövedelmi tizedek átlagjövedelmének változása az állásvesztések nyomán

Megjegyzés: Az ábrázolt értékek az ekvivalens háztartási jövedelmük alapján az adott tizedbe sorolható összes egyénhez viszonyítva értendők.

A 6.3. ábra azt mutatja, hogy míg az alsó jövedelmi tized egy átlagos tagja körülbelül 9300 forint éves ekvivalens jövedelmet veszít az állásvesztések nyomán, addig a felső jövedelmi tized átlagos tagja 50 000 forintot (ebbe az állásvesztéstől nem érintett háztartások is beleértendők). Ennek nemcsak az az oka, hogy a felső jövedelmi tizedekben a foglalkoztatottak jövedelme magasabb, hanem az is, hogy a jövedelemeloszlásban fölfelé haladva a foglalkoztatottsági arány is nő (6.4. ábra). Mivel a háztartási jövedelem növekedésével nő az egy főre jutó foglalkoztatottak száma, az egy főre jutó állásvesztések száma lassabban csökken, mint az állásvesztési valószínűség. Ez részben a magyarázata annak is, hogy a jövedelmi tizedek között kevésbé (és nem monoton módon) változik a kieső relatív jövedelem: ahogy a 6.3. ábra mutatja, minden jövedelmi tized átlagos tagja ekvivalens jövedelmének 1,7–2,4 százalék közötti hányadát veszti el. Az átlagosan kieső relatív jövedelem csoportok közötti változását befolyásolja a jövedelmi csoport háztartásainak összetétele is (vagyis a foglalkoztatottak és eltartottak átlagos száma). Ezt az információt foglalja össze a 6.4. ábra.

6.4. ábra: Háztartástagok és foglalkoztatottak átlagos száma háztartásonként

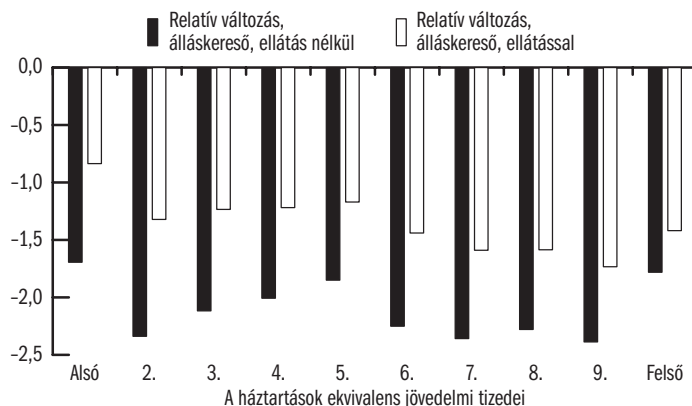
Hogy ezt az összefüggést megvilágítsuk, hasonlítsuk össze a fenti három ábrán az 5. és 6. jövedelmi tizedet! A 6.2. ábra szerint a két tized foglalkoztatottjainak állásvesztési valószínűsége csaknem megegyezik. Mivel azonban az ekvivalens jövedelem a 6. tizedben magasabb, az átlagosan kieső *abszolút* jövedelem is magasabb, mint az 5. tizedben (6.3. ábra). Ha a két jövedelmi tized háztartásainak átlagos összetétele azonos lenne, a kieső *relatív* jövedelemnek is azonosnak kellene lennie. A 6.4. ábrán látható, hogy nem ez a helyzet: míg a háztartások mérete csaknem azonos a két tizedben, a foglalkoztatottak száma a 6. tizedben nagyobb. Azonos állásvesztési valószínűség mellett ez több állásvesztőt és magasabb kieső relatív jövedelmet jelent.

A következő lépésben azt vizsgáljuk, milyen hatással vannak az álláskeresői támogatások a válság okozta jövedelemváltozásra. Ehhez álláskeresői ellátást képzünk a szimuláció állásvesztőinek a 2009-ben érvényes szabályoknak és a korábban említett módon képzett egyéni jogosultságoknak megfelelően. Két álláskeresői ellátás hatását képeztük le: az álláskeresői járadékét és az álláskeresői segélyét. A 6.5. ábra azt mutatja, milyen hatással vannak az álláskeresői ellátások a relatív jövedelemkiesésre. Az ellátás hatására a relatív ekvivalens háztartási jövedelemkiesés 0,4–1,1 százalékponttal csökkent; a kompenzáció aránya viszonylag stabil a jövedelemeloszlásban, a jövedelepótlás mértéke egyedül a legfelső tizedben kisebb a jövedelem 0,7 százalékánál.

Elemzésünk a válság rövid távú hatásait hivatott elemezni: az általunk figyelembe vett ellátások tipikus esetben a munkanélküliség első évét fedik le, az első évet követő időszakra viszont már nem nyúlnak át.⁷⁸ Azok, akik egy év alatt nem találnak munkát, vagy közmunkát végeznek, vagy rendelkezésre állási támogatást (*rát*) kapnak, vagy inaktívvá válnak. Az inaktívvá válók esetében a válság középtávú hatásait a 6.3. ábra eredményei tükrözik, ahol az ellátások hatását nem vettük figyelembe. Ehhez képest a rendelkezésre állási támogatása mindenkor minimálnyugdíjnak megfelelő jövedelmet jelent (2010-ben havi 28 500 forintot), míg a közmunkával foglalkoztatottak minimálbért (és biztosítási jogviszonyt) kapnak.

78 A munkanélküliség és a jövedelemeloszlás hosszabb távú összefüggését Kapitány–Molnár (2005) elemezte.

6.5. ábra: Az álláskeresői ellátások hatása a kieső relatív jövedelemre

Megjegyzés: Az ábrázolt értékek az ekvivalens háztartási jövedelmük alapján az adott tizedbe sorolható összes egyénhez viszonyítva értendők.

Foglalkoztatottságba való visszaáramlás és tényellentétes folyamatok

Az elemzés során arról készítettünk szimulációt, hogy mely foglalkoztatottak váltak állásvesztővé a válság első évében. Bruttó állásvesztési valószínűségeket használtunk, vagyis nem vettük figyelembe az ezzel ellentétes, munkanélküliségből foglalkoztatottságba való áramlást, ezért eredményeink *felső becslésként* értelmezhetők a válság első évének háztartási jövedelemre gyakorolt hatásáról. Ebben a pontban két számítást mutatunk be a bruttó áramlások alapján történő számítások korrigálására.

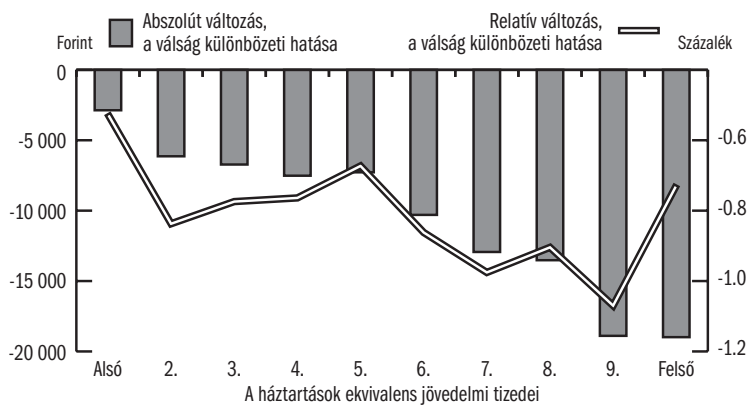
A korrekció egyik módja annak figyelembevétele, hogy egyes állásvesztők hamar újra munkába állnak, esetleg azért, mert állásvesztésük a munkapiaci státusok közti „normális” átmeneteket takar. Az újrarendelt foglalkoztatottak kérdésének kezeléséhez oly módon ismételtük számításainkat, hogy az állásvesztőket egy negyedévvel tovább követtük a KSH munkaerő-felmérésében, és csak azokat tekintettük valóban állásvesztőnek, akik az állásvesztést követő negyedévben sem voltak foglalkoztatottak. Ezzel az eljárással a minta rotációja és a lemorzsolódás miatt megfigyeléseket veszünk.⁷⁹ Számításaink szerint a válság első négy negyedévének állásvesztői közül (pontosabban azok közül, akiket egy negyedévvel később is megfigyelünk) mintegy 22 százalék vált ismét foglalkoztatottá egy negyedévvel később. A probit modellt lefuttatva erre az alternatív állásvesztési eseményre, majd a becsült hatásokat a háztartási költségvetési felvételben megfigyelhető foglalkoztatottakra alkalmazva, azt találtuk, hogy az állásvesztési valószínűség minden jövedelmi tizedben hasonlóan, átlagosan 27 százalékkal alacsonyabb, mint az újrarendelt foglalkoztatást figyelembe nem vevő számításnál. Ez alapján elmondható, hogy az újrarendelt foglalkoztatottak mintegy egynegyedével csökkentik az alapszámításainkban közölt hatást, de annak eloszlását nem befolyásolják.

⁷⁹ A mintaszekció hatására becsléseink torzítottá válhatnak, ha a mintában való bent maradás korrelál a munkapiaci státussal, de nem kizárólag az általunk megfigyelhető egyéni ismérveken keresztül. A csökkenő elemszám és a potenciális torzítás miatt nem ezt a becslést választottuk alapspecifikációnak.

A korrekció másik módja annak felvetése, hogy a korábban mért hatás mely része érvényesült volna a válság bekövetkezése nélkül is. Tanulmányunk fő eredményei akkor adnának pontos választ a kérdésre, ha feltételezhetnénk, hogy 1. a válság előtt minden állásvesztésre jutott egy, azt ellentételező foglalkoztatásba lépés, és 2. a válság alatt egyáltalán nem történt az állásvesztéseket ellentételező foglalkoztatásba lépés. Az 1. *feltételezés* plauzibilis, sőt lehet, hogy alulbecsüli a foglalkoztatásba belépéseket, hiszen a válság előtti évtizedben a foglalkoztatási ráta emelkedett. A 2. *feltételezés* viszont nyilvánvalóan nem teljesül, bár a munkanélküliek munkába állási valószínűsége csökkent a válság idején. (Számításaink szerint a munkanélküliek munkába állási valószínűsége a válság alatti 22 százaléknál öt százalékponttal volt magasabb egy évvel korábban.)

A kérdés megválaszolásához olyan számítást végeztünk el, amely *alsó becslést* ad a válsággal összefüggő állásvesztések háztartási jövedelemre gyakorolt hatására. Az eljárás során elvégzünk egy a 6.1. táblázatban közölttel megegyező becslést a 2003 első negyedétől 2008 első negyedéig terjedő – válság előtti – időszakra. A becslült hatások segítségével a háztartási költségvetési felvételben újra elvégezzük a fenti szimulációkat, hogy lássuk, milyen hatása van a nem válságidőszakban bekövetkező állásvesztéseknek. Végül a válság időszakára becslült hatásból kivontuk a korábbi időszakra becslült hatást. Az eljárás akkor adna pontos becslést a válsággal összefüggő állásvesztések hatására, ha a munkanélküliek foglalkoztatásba való visszaáramlása a válság előtti szinten maradt volna. Mivel a munkába állási valószínűség egynegyedével csökkent a válság során, ez a feltétel nem teljesül, vagyis a számítással alulbecsüljük a keresett hatást. A számítás eredményét a 6.6. ábra mutatja.

6.6. ábra: A válsághoz köthető állásvesztések hatása, alsó becslés

A 6.6. ábrán látható, hogy a hatások jelentősen kisebbek, mint a fő számításaink esetében (6.3. ábra), annak fele és egyharmada közti arányt tesznek ki. Az is látható, hogy a hatás eloszlása hasonló maradt, de a relatív jövedelemkiesés jobban csökkent az alsóbb jövedelmi tizedekben, mint a felsőkben. Ez azt tükrözheti, hogy az alsó tizedekben elhelyezkedők gyakrabban váltanak

munkapiaci státust a válságon kívüli időszakokban is, és az ehhez kötődő állásvesztések egy részét fő számításainkban hibásan tulajdonítjuk a válságnak.

Hogy pontosabb becslést tudjunk adni arról, hogy felső és alsó becslésünk között hol helyezkedik el a valós hatás, a makrogazdasági aggregátumokhoz fordulunk. Fő becslésünk során – melyben csak a bruttó állásvesztéseket vetjük figyelembe – az éves állásvesztési valószínűség átlagos értékét 5,5 százalékra tettük, míg a válság előtti átlagos bruttó állásvesztési valószínűséget 3,6 százalékra. A 6.6. ábrán közölt eredmények tehát a különbözetet – mintegy 2 százalékos állásvesztési valószínűséget – tükrözik. A KSH adatai alapján 2008 harmadik negyedéve és 2009 azonos időszaka között 4 százalékkal csökkent a foglalkoztatás. Így tehát alsó becslésünk mintegy felével becsülheti alul a valós hatást, míg felső becslésünk mintegy negyedével becsülheti azt felül. A makrogazdasági számok által mutatott képhez az egy negyedév utáni újrafoglalkoztatást figyelembe vevő számításunk áll a legközelebb.

Záró megjegyzések

Elemzésünk célja az volt, hogy felmérjük a válság első évének hatását a háztartások jövedelmi helyzetére. A KSH munkaerő-felmérése alapján megbecsültük, hogyan befolyásolják a foglalkoztatottak jellemzői állásvesztési valószínűségüket, majd ezt az információt a KSH háztartási költségvetési felvételében arra használtuk, hogy megbecsüljük az ott megfigyelt foglalkoztatottak állásvesztési valószínűségét. Ez utóbbi felvételben így lehetséges volt a háztartások jövedelemváltozásának elemzése, amelyet ekvivalens jövedelem szerinti tizedenként mutattunk be.

Az eredmények azt mutatták, hogy az állásvesztés valószínűsége sokkal magasabb az alacsony képzettségűek és a fiatalabb foglalkoztatottak között, illetve egyes szektorokban és régiókban. A képzettséggel kapcsolatos és a regionális hatások tendenciájukban a munkapiacon eleve rosszabb helyzetben lévő csoportokat sújtják jobban. Ezt a következtetést a háztartási költségvetési felvétel elemzése is alátámasztja: becslésünk szerint az állásvesztési valószínűség az alacsonyabb jövedelmi csoportok foglalkoztatottjai körében két-háromszorosa a magasabb jövedelmi csoportokban megfigyelhetőnek. Az állásvesztések következtében elszenvedett átlagos jövedelemvesztés abszolút értéke nő a jövedelemmel, a relatív jövedelemvesztés minden jövedelemcsoportban 1,7–2,4 százalék között alakul. A kieső jövedelmet részben pótolják az érvényes szabályoknak megfelelően modellezett álláskeresési támogatások: a helyettesítési arány (az igénybevételi rátát a számítás természetéből adódóan figyelmen kívül hagyva) az alacsonyabb jövedelműek számára magasabb.

Számításaink, mivel a bruttó állásvesztési valószínűségből indulnak ki (vagyis nem veszik expliciten figyelembe a foglalkoztatásba való beáramlás valószínűségét és annak változását), felső becslésnek tekinthetők. A felülbecslés mértékét két számítással próbáltuk megközelíteni; mindkettő arra utalt, hogy a nettó hatás kiszámításához a bruttó áramlásokra alapuló becslést mintegy negyedével kell csökkenteni.

7. JÖVEDELEMELOSZLÁS ÉS MEGÉLHETÉSI NEHÉZSÉGEK A KONSZOLIDÁCIÓS CSOMAGOK ÉS A VÁLSÁGOK KÖZEPETTE MAGYARORSZÁGON⁸⁰

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY & MEDGYESI MÁRTON

Bevezető

Ebben a tanulmányban a gazdasági válság lehetséges lakossági hatásait egy 2009-re vonatkozó, 2010 elején végzett lakossági adatfelvétel (a Tárki háztartásmonitorának legfrissebb hulláma) alapján elemezzük a rendelkezésre álló adatok korlátai között. Legutóbbi, a háztartásmonitorból készített, 2007-re vonatkozó tanulmánykötetünk a 2003–2006 közötti időszak költségvetési expanziójának, majd a 2006–2007-ben bekövetkezett fiskális konszolidációnak a hatásait elemezte (*Szivós–Tóth*, 2008). Ennek a fiskális csomagnak a valódi társadalmi hatásai azonban részben a 2008-as publikáció óta (2008–2009 között) érvényesültek. Ezt a folyamatot érte el 2008 nyarán-őszén a világgazdasági válság első hulláma (a pénzügyi válság és a reálgazdasági válság kezdete). A 2009 tavaszán bekövetkezett kormányválság után bejelentett makrogazdasági válságkezelő intézkedések egy része már kifejtette hatását a mi vizsgálatunk referencia-időszakában is, de nem mind és nem teljes mértékben. Vannak ugyanakkor olyan, az elmúlt évben bevezetett fiskális konszolidációs lépések, amelyeknek a hatásairól ebben a vizsgálatban még nem tudunk beszámolni, hiszen azok fokozatosan, kumulatív módon érvényesülnek.

A lakossági hatások szempontjából különbséget kell tenni a gazdasági válság különböző időszakai között.

1. 2008 második felében a válság elsősorban pénzügyi természetű volt, és azokat érintette, akiknek jelentős megtakarításaik voltak. Ezek közül bizonyos veszteségek „virtuálisak” voltak, hiszen akik megtehették, azok azáltal, hogy tartották értékpapírjaikat, vagy megtakarításaikat, közvetlenül nem realizálták a veszteségeket. Azok viszont, akik valamilyen oknál fogva kénytelenek voltak a veszteséget realizálni, tényleges vagyronvesztést is szenvedtek.

2. A válság következő periódusa alapvetően két csatornán át érintette a háztartásokat. Az egyik a pénzügyi folyamatok miatt bekövetkező, alapvetően a forint árfolyamával kapcsolatos volatilitás. Ez mindenképp a (lakáscélú vagy autóvásárlási) devizahittel vásárlókra hatott. A forintárfolyam kedvezőtlen alakulása a devizahitel kamatainak, majd pedig törlesztőrészeleteinek emelkedéséhez vezetett. Ez ismételtelen jelentősen szűkítette az érintett háztartások jóléti szintjét, fogyasztási lehetőségeit, de közvetlenül nem mutatkozott meg

80 A tanulmány a Tárki háztartásmonitor-kutatássorozatának keretében született kutatási zárójelentés (*Tárki*, 2010) első fejezete alapján született cikk (*Tóth*, 2010) átdolgozásával és kiegészítésével készült.

a jövedelemeloszlási statisztikákban. A másik hatás a foglalkoztatás visszaesésén, a munkanélküliség növekedésén keresztül érintette a háztartásokat.

3. A válság hatásainak harmadik szakasza a 2009 tavaszán bejelentett válságkezelési intézkedések (az állami kiadások lakosságot érintő visszafogása, valamint az állam jóléti szerepvállalásának szűkítése) révén érvényesült. Ennek keretében csökkentették a nyugdíjkiadásokat (megvonták a 13. havi nyugdíjat) és a családi támogatásokat (a családi pótlék befagyasztása révén), a szociális segélyeket (a háztartások által igénybe vehető segélyek számának maximalizálása révén). Erre a háztartások jelentős, talán túlzottan óvatos fogyasztás-visszafogással reagáltak, ami tovább súlyosbította a gazdasági visszaesést.

A Társi háztartásmonitorjának eddigi hullámai közül a legfrissebb hullám adatfelvétele a legrosszabb makrogazdasági körülmények között zajlott le (Tóth, 2010). 2009-ben a GDP jelentősen esett (az első három negyedévben 7 százalékos körüli mértékben, a negyedik negyedévben pedig körülbelül 4 százalékkal). Bár az infláció a megelőző adatfelvételi periódusokban (például a 2001. vagy a 2007. évi vizsgálat idején) volt már magasabb, de 2009 folyamán továbbra is emelkedő tendenciát mutatott az egyes negyedévek között. Mindazonáltal 2009-ben az infláció átlagos szintje alatta volt annak, amit az egyelőre korábbi vizsgálatban tapasztaltunk (3–5 százalékos szemben az 5–8 százalékkal). 2009-ben a háztartások fogyasztása jelentősen esett. Ennek mértéke nagyjában ugyanabban a sávban mozgott, mint a GDP. Érdekes módon a háztartások megtakarítási viselkedése mindezt a visszaesést nem tükrözte. A GDP arányában vett megtakarítási ráta 2009 során végig pozitív volt, szemben a 2008. évi első három (visszaesést mutató) negyedévi adattal.

2007-ben a nettó reálkeresetek a fiskális visszafogások és az adóemelések együttes hatásaként lényegesen jobban csökkentek, mint a bruttó reálkeresetek. 2009-ben viszont a bruttó reálkeresetek visszaesése volt jelentős, amihez a nettó reálkeresetek kisebb mértékű esése párosult. A 2007. évi (fiskális konszolidációs) időszakban azonban a nettó reálkeresetek zuhanása lényegesen nagyobb volt, mint az utóbbi (válságkezelési) periódusban.

Ezekben az időszakokban a válság lakossági hatásai egy része a jövedelmek eloszlását, más része viszont a jövedelmek felhasználását (fogyasztást, megtakarításokat, eladósodottságot) érintette. A következő alfejezetben a jövedelemeloszlás trendjeit vizsgáljuk a válság periódusaiban. Majd azzal foglalkozunk, hogyan érzékelték a lakosság a megélhetési nehézségeket. Végül, a különböző jövedelmi csoportok eladósodottságának mértékét és szerkezetét a Társi háztartásmonitor-felvétele alapján mutatjuk be.

A jövedelemeloszlás fontosabb mutatói

Az egy főre jutó jövedelmek legfelső és legalsó jövedelmi deciliseinek átlagai közötti arány 2007 és 2009 között növekedett, az akkori 6,8-ról 7,2-re (7.1. táblázat). Ez statisztikai értelemben szignifikáns, bár nem túl nagy emelke-

dést jelent.⁸¹ Az egy főre jutó jövedelmekre számolt, a teljes jövedelemelosztást jellemző Gini-mutató kismértékben emelkedett. Az adatok szerint az alsó decilis részesedése az összes jövedelemből viszonylag jelentősen (3,5 százalékról 3,1 százalékra) csökkent. Ilyen mértékű esés legutóbb 1992 és 1996 között következett be. Ugyanakkor a legfelső decilis részesedése is esett valamennyit, lényegében folytatva a 2003–2005 óta megfigyelhető tendenciát.

7.1. táblázat: Az egy főre jutó háztartási jövedelmek személyek közötti eloszlásának fontosabb egyenlőtlenségi mutatói* Magyarországon, 1987–2009**

Mutató	1987	1992	1996	2000	2003	2005	2007	2009
P10/P50	0,61	0,60	0,48	0,51	0,49	0,51	0,50	0,46
P90/P50	1,73	1,83	1,91	1,93	1,92	1,92	1,78	1,89
P90/P10	2,81	3,07	3,95	3,78	3,90	3,78	3,53	4,11
S1	4,5	3,8	3,2	3,3	3,2	3,3	3,5	3,1
S5+S6	17,9	17,4	17,5	17,3	17,1	17,1	17,7	18,0
S10	20,9	22,7	24,3	24,8	25,7	25,1	23,6	22,6
S10/S1	4,6	6,0	7,5	7,6	8,1	7,6	6,8	7,2
Robin Hood	17,0	18,5	20,7	21,2	21,8	21,4	19,9	20,5
Gini	0,244	0,266	0,300	0,306	0,316	0,308	0,288	0,292
N	56459	5538	4972	5253	5909	5209	5054	4849

* P10 (P90): a legalsó (a legfelső) jövedelmi decilis felső (alsó) töréspontjának aránya a medián (P50) jövedelemhez (százalék). S1, S5, S6 és S10: a legalsó, az ötödik, a hatodik és a legfelső jövedelmi decilis részesedése az összes jövedelemből; a Gini-index:

$$G = \frac{1}{2n(n-1)} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m |y_i - y_j|$$

(ahol n a mintában szereplő megfigyelések száma, y_i az i -edik egység jövedelme), Robin Hood-index: az egyenlő eloszlás esetén várható decilisarányoktól való eltérések összege.

** Az 1992 és 2007 közötti években a feltüntetett év az adatfelvétel éve. A referencia-időszak az előző év áprilisától az adott év márciusáig tart az 1992–2001. évi felvételekben és októbertől szeptemberig a 2003., 2005., 2007. évi felvételekben. 2009-re vonatkozóan az adatfelvétel 2010 február-márciusában zajlott.

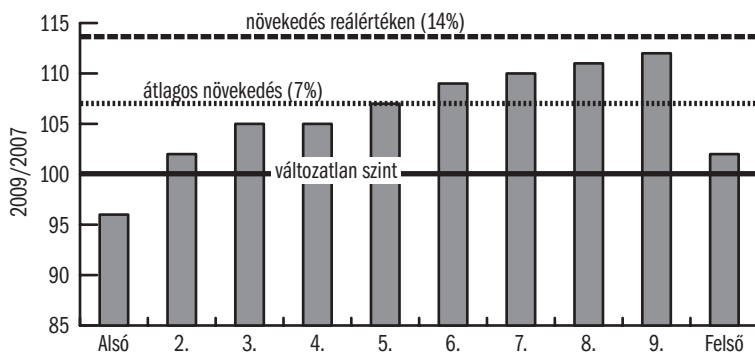
Forrás: 1962–1990: KSH; 1991–1996: *Tárki-háztartáspanel*; 1998–2009: *Tárki-háztartásmonitor*.

81 A jövedelemelosztás szélességét nemzetközi összehasonlításban (az EU-27-re) *Ward és szerzőtársai* (2009), illetve az OECD-országok összevetésében az *OECD* (2008) mutatja be. A Tárki jövedelemelosztási adatait inkább az OECD-kötet mutatja be, bár az egymásnak néha ellentmondó különböző magyar adatokat az utóbbi kötetben is elemezzük. Lásd még *Medgyesi* (2010).

2009-ben a háztartások egy főre jutó nettó jövedelmének átlaga az összes személyre számítva havi 74 ezer forint volt. Ez a 2007. évi vizsgálat átlagjövedelméhez (69 ezer forint) képest mintegy 7 százalékos nominális növekedést jelentett. A két adatfelvételi periódus között valamivel kevesebb, mint két és fél év során a fogyasztói árindex mintegy 114 százalék volt. Összességében tehát a háztartások átlagjövedelmei körülbelül 7 százalékos realértékvesztést szenvedtek, az egyes jövedelmi decilisek között jelentős mértékű szórással. Nominális értékben átlag felett a felső-közép rétegek (6., 7., 8. és 9. decilisek) jövedelmei emelkedtek, de még ezeknek a növekedési indexe is elmaradt az adott időszak inflációs indexétől (7.1. ábra). A jövedelemelosztás két szélén az átlaghoz ké-

pest lényegesen eltérő tendenciák következtek be (nyilván teljesen más okokból). A legelső decilis átlagjövedelmei nominális értékben is esettek, a legfelső decilis átlagjövedelmei nominálisan változatlanok maradtak.⁸²

7.1. ábra: Az ekvivalens jövedelem* ($e = 0,73$) alapján képzett személyi decilisek átlagjövedelmeinek változása, 2007–2009

Az ábra az egyes decilisek átlagjövedelmének növekedési dinamikáját mutatja a 2007. és 2009. évi vizsgálat közötti időszakban. Ebben a nagyjából két és fél évben az infláció 14 százalékos volt (szaggatott vonal). Ha minden decilis az adott időszakban az adatfelvételben mért átlagos mértékben növekedett volna, akkor az egységesen 7 százalékos növekedést jelentett volna (pontozott vonal). A folyamatos vonal a nominálisan változatlan szintet illusztrálja.

* Lásd a 83. lábjegyzetet.

Forrás: *Tárki-háztartásmonitor, 2007 és 2009.*

Jelenlegi adatfelvételünk szerint tehát 2007 és 2009 között a legelső decilis relatív részesedése viszonylag jelentősen csökkent. A legutóbbi periódusban tehát a gazdagoknak és a szegényeknek is rosszabb lett a helyzete, de a szegényeknek lényegesen rosszabb.

A jövedelemeloszlás változásának itt bemutatott általános tendenciái tükröződnek azokban a statisztikákban is, amelyeket nem az egy főre jutó jövedelmek, hanem a személyi ekvivalens jövedelmek alapján (az $e = 0,73$ -as elaszticitási együtthatóval)⁸³ számoltunk (lásd 7.2. táblázat, illetve Tárki, 2010).

A szóban forgó indikátorok nem mindenütt konzisztensek. A középső sávra vagy az eloszlás két szélére szimmetrikusan érzékeny mutatók által bemutatott kép nem teljesen egyértelmű. Miközben az Atkinson-mutató 1 paraméterértékkal számolt, a Gini-együttható és az általánosított entrópia 0 paraméterértékkal számolt mérőszáma $[GE(0)]$ lényegileg nem változott semmit, addig a legfelső és a legelső decilis részesedésének arányát jelző $S10/S1$ -mutató, valamint a legfelső decilis alsó töréspontjának és a legelső decilis felső töréspontjának arányát jelző $P90/P10$ -mutató határozott emelkedést mutat, miközben az általánosított entrópia 1 paraméterértékkal számolt mutatója, az úgynevezett Theil-index $[GE(1)]$ csökkent, és a felső sávra érzékeny mutatók között megint csak ellentmondásos eredményeket látunk.

82 Meg kell jegyeznünk, hogy a jövedelemeloszlás két szélén az átlagok mindig lényegesen nagyobb belső szórást takarnak (el). Erre a kérdésre az eloszlás két szélére eltérő módon érzékeny egyenlőtlenségi mutatók elemzése során még külön is ki kell térni. Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy becslésünk szerint a háztartásmonitor-vizsgálat a teljes magyar jövedelemeloszlás alsó és felső 3 százalékát biztosan nem tudja befogni, ezáltal az összes itt közölt szórási érték egészen biztosan alsó becslésnek tekinthető.

83 A háztartások ekvivalens jövedelme az egy fogyasztási egységre jutó jövedelmet jelenti, vagyis az ekvivalens jövedelem figyelembe veszi a háztartások eltérő létszámából adódó méretgazdaságosságot is. Ebben a tanulmányban az $e = 0,73$ elaszticitási együtthatóval jellemzett ekvivalenciakálát használjuk, ami azt jelenti, hogy a háztartás összjövedelmét $L^{0,73}$ -dal osztjuk, ahol L a háztartás létszáma.

7.2. táblázat: Ekvivalens ($e = 0,73$) jövedelmek személyi eloszlása 1987 és 2009 között a jövedelemeloszlás különböző részeire érzékeny mutatók* alapján

Mutató	1987	1992	1996	2000	2003	2005	2007	2009
Felső sávra érzékeny mutatók								
P90/P50	1,69	1,86	1,90	1,92	1,92	1,91	1,74	1,81
GE(2)	0,116	0,168	0,236	0,207	0,261	0,260	0,205	0,155
A(0,5)	0,046	0,059	0,071	0,072	0,078	0,073	0,064	0,062
Középső sávra vagy az eloszlás két szélére szimmetrikusan érzékeny mutatók								
S10/S1	4,55	5,52	6,62	6,63	7,30	6,68	6,00	6,35
P90/P10	2,8	3,1	3,6	3,5	3,58	3,42	3,16	3,53
GE(0)	0,092	0,119	0,143	0,147	0,156	0,145	0,127	0,128
GE(1)	0,097	0,127	0,156	0,155	0,175	0,163	0,140	0,128
Gini	0,236	0,263	0,290	0,292	0,302	0,291	0,271	0,272
A(1)	0,088	0,112	0,133	0,137	0,144	0,135	0,119	0,120
Alsó sávra érzékeny mutatók								
P10/P50	0,60	0,59	0,54	0,55	0,54	0,56	0,55	0,51
A(2)	0,164	0,219	0,244	0,294	0,259	0,243	0,228	0,233

* Lásd a 7.1. táblázat jegyzetét, és:

$$GE(\alpha) = \frac{1}{\alpha^2 - \alpha} \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\frac{y_i}{\mu} \right)^\alpha - 1 \right], \text{ ha } \alpha \neq 0, 1,$$

$$GE(0) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \log \frac{\mu}{y_i}; \quad GE(1) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{y_i}{\mu} \log \frac{y_i}{\mu} \text{ (Theil-index);}$$

$$GE(2) = \frac{1}{2n\mu^2} \sum_{i=1}^n (y_i - \mu)^2; \quad \text{Atkinson index: } A_\varepsilon = 1 - \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\frac{y_i}{\mu} \right)^{1-\varepsilon} \right]^{\frac{1}{1-\varepsilon}},$$

$$\text{ha } \varepsilon \geq 0 \text{ és } \varepsilon \neq 1, \quad A_1 = \exp \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \ln \frac{y_i}{\mu} \right],$$

ahol n a mintában szereplő megfigyelések száma, y_i az i -edik egység jövedelme, μ az összes y_i számtani átlaga, míg α és ε olyan paraméterek, amelyeket attól függően adunk, hogy milyen súlyt szánunk a jövedelemeloszlás különböző szintjein elhelyezkedő megfigyelési egységek jóléti szintjének. Az α alacsonyabb értékei mellett a parametrizált mérőszámok a jövedelemeloszlás alsó szélére lesznek érzékenyek, míg α magasabb értékei esetén a mérőszámok a jövedelemeloszlás felső részére lesznek inkább érzékenyek.

Forrás: 1987: KSH *Jövedelem-felvételei*; 1992, 1996: MHP; 2001–2009: *Tárki-háztartásmonitor*.

A 0,5 paraméterértékkel számolt (tehát a legfelső jövedelmek változását megkülönböztetett érzékenységgel regisztráló) Atkinson-mutató [A(0,5)] értéke nem változott semmit, a GE(2)-mutató (egyszerű statisztikai szórás) értéke jelentőset esett, a legfelső decilis alsó töréspontjának a mediánjövedelemhez képest vett aránya (P90/P50) viszont valamelyest emelkedett. Az alsó sávra érzékeny mutatók itt is egyértelműen a rosszabb jövedelmi helyzetbe tartozók pozíciójának romlását mutatják. A legalsó decilis felső töréspontja (P10) a mediánjövedelem (P50) százalékában 55 százalékról 51 százalékra csökkent, a

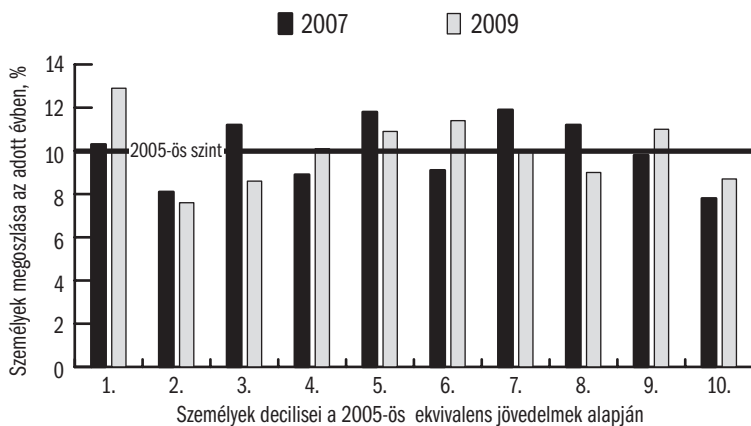
2 paraméterértékkel számolt (tehát az alsó jövedelmek változására különösen érzékeny) Atkinson-mérőszám értéke pedig 0,228-ról 0,233-ra növekedett.

Polarizációs tendenciák

Az eloszlás „belsejében” lezajló változások bemutatását segítheti a polarizálódási tendenciák elemzése, amelyet mi most kétféleképpen teszünk meg. Először a különböző jövedelmi csoportok közötti jövedelmi polarizálódást vizsgáljuk, utána pedig a foglalkoztatás háztartások közötti eloszlását tükröző foglalkozási polarizálódást mutatjuk be.

A jövedelmi polarizálódási folyamat azt jelenti, hogy a szélső társadalmi csoportok eltávolodnak a középtől, és egyszerre nő a szegények és a gazdagok relatív részaránya a társadalomban. Ezt úgy is kimutathatjuk, ha sorba rendezzük az összes, személyi ekvivalens jövedelem alapján megkérdezett személyt a periódus elején, majd megvizsgáljuk, hogy közülük mekkora az egyes decilis-töréspontjaiban elhelyezkedők jövedelme. Ezután a decilis-töréspontokat (jelen esetben a mediánjövedelem emelkedési dinamikájával) defláljuk, majd megnézzük, hogy a népesség hány százaléka kerül az így képzett decilishatárok közé. A 7.2. ábrán a 2005. évi adatokra deflálunk, ezért természetesen a 2005-re minden decilisben pontosan ugyanannyi fő (10 százalék) szerepel. Ha nem történt volna változás a decilishatárok relatív értékeiben, akkor értelemszerűen 2007-ben és 2009-ben is a népességnek pontosan 10 százaléka tartozna a 2005. évi decilisekbe.

7.2. ábra. Személyek megoszlása 2005-ben, 2007-ben és 2009-ben a 2005. évi deciliseloszlás mediánjövedelemre deflált töréspontjai által kijelölt jövedelmi sávokban (százalék)

Forrás: *Tárki-háztartásmonitor, 2005, 2007 és 2009.*

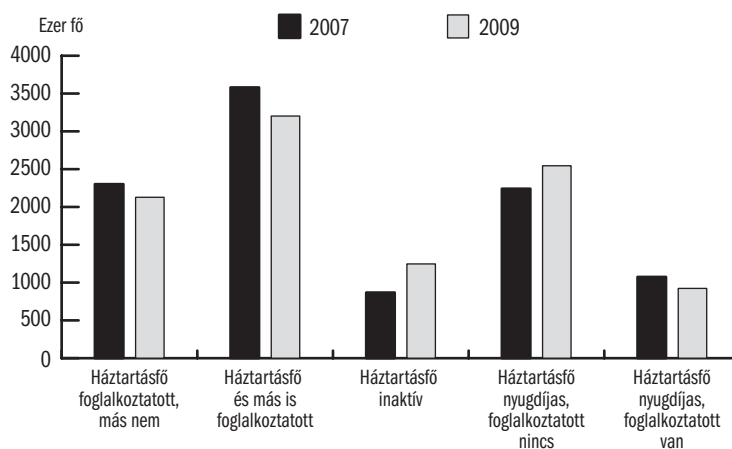
A korábbi, 2007. évi vizsgálatok elemzése során (lásd *Szivós–Tóth*, szerk., 2008) egyfajta depolarizálódást (a felső középosztályok lecsúszását és az alsó középosztályok relatív pozíciójának emelkedését) figyelhettünk meg (ame-

lyet a 2003 körüli úgynevezett jóléti rendszerváltás és a 2006–2007-es fiskális konszolidációs csomag együttes hatásának tudtunk be). Mostani, legfrissebb adataink szerint a legjelentősebb változás a jövedelemeloszlás alsó szélén bekövetkezett polarizálódás, a 2005. évi szinten definiált alacsony jövedelműek arányának növekedése. Emellett a 7.2. ábrán a 7. és 8. decilisből az alacsonyabb jövedelmi csoportokba áramlást és – kisebb mértékben – a felső két jövedelemkategóriába történő áramlást is megfigyelhettünk.

A foglalkoztatottsági polarizálódás elemzéséhez a háztartások munkapiaci kapcsolódása szerint öt különböző háztartástípust különítettünk el. Az első kategóriába azok tartoznak, ahol a háztartásfő foglalkoztatott, de a többi háztartástag nem az (vagy azért, mert nincs más felnőtt a háztartásban, vagy azért mert esetleg inaktív a többi felnőtt). Egy másik kategóriába azok a háztartások tartoznak, amelyekben a háztartásfőn kívül van más foglalkoztatott is. Ez a kategória vegyes abban a tekintetben, hogy a legalább két foglalkoztatottn kívül nem definiáljuk az inaktívok számát, így ők bármennyien lehetnek. A harmadik kategóriába azok tartoznak, ahol a háztartásfő inaktív (vagy munkanélkülinek minősül, vagy teljesen a munkapiacra kívüli inaktív). Értelemszerűen ebben a típusban egyáltalán nincsenek gazdaságilag aktív személyek. A következő két kategóriát az különbözteti meg egymástól, hogy bár mindkettőben nyugdíjas a háztartásfő, az egyik típusban van foglalkoztatott, a másikban viszont nincsen.

2007 és 2009 között becslésünk szerint csökkent azoknak a népességben belüli aránya, akik olyan háztartásban élnek, ahol a háztartásfő foglalkoztatott. Különösen azoké csökkent nagyobb mértékben, akiknek a háztartásába korábban legalább két foglalkoztatott volt (7.3. ábra).

7.3. ábra: Meghatározott foglalkoztatottsági összetételű háztartásokban élő személyek száma 2007-ben és 2009-ben (becslés, ezer fő)

Forrás: Tárki-háztartásmonitor 2007 és 2009.

Növekedett viszont az olyan háztartásokban élők aránya, ahol nincs aktív foglalkoztatott (a háztartásfő vagy inaktív, vagy nyugdíjas). A válság, foglalkozási hatásait tekintve tehát az aktív keresővel rendelkező háztartásokban élők számát úgy csökkentette, hogy az elsősorban a legalább két keresős háztartásokat érintette súlyosabban.⁸⁴

Alacsony jövedelem, megélhetési nehézségek és a háztartások eladósodottsága

Ahogy a bevezetőben is szóltunk róla, a gazdasági válság két csatornán, a jövedelmek csökkenése révén és a devizaárfolyamok alakulásán keresztül is fokozta a háztartások megélhetési gondjait, eladósodottságát és a hitelek törlesztésének nehézségeit. A foglalkoztatás visszaesése és a munkanélküliség növekedése a háztartások munkajövedelmeit, míg a válságkezelő intézkedések a háztartások állami transzferekből származó jövedelmeit (nyugdíj, családtámogatások, szociális segélyek) csökkentették.

A válságnak a háztartások anyagi helyzetére gyakorolt hatásában fontos tényező a háztartások eladósodottsága és a jövedelmek csökkenése. Ha mindkettővel szembeül egy háztartás, akkor mind a fogyasztási szükségletek fedezése, mind a hitelek törlesztése nehezebbé válik, előfordul, hogy a háztartások hátralékokat halmoznak fel bankjukkal vagy a közüzemi szolgáltatókkal szemben. Más háztartások éppen a válság okozta megélhetési nehézségek áthidalására vesznek fel kölcsönt pénzügyintézetektől vagy más, nem banki forrásból (családtagoktól, más magánszemélyektől, munkahelytől stb.), tehát a válság hatására a háztartások eladósodottsága (elsősorban személyi hitelek, szabad felhasználású kölcsönök, informális hitelek révén) még fokozódhat is.

A gazdasági válság során különösen nehézé válhat a devizahitelek törlesztése. A lakosság hitelállományának az évtized közepét követő ugrásszerű növekedése a devizahitelek nagyarányú térnyerésén keresztül zajlott, olyannyira hogy 2007 végén a devizában felvett fogyasztási és egyéb hitelek GDP-hez viszonyított aránya már meghaladta a forintban felvett kölcsönökét. A válság során a magyar fizetőeszköz gyengült azokhoz a devizákhoz képest, amelyekben a lakosság jellemzően eladósodott (például svájci frank), ami jelentősen megemelte a törlesztőrészeket. A jövedelmek csökkenése és a törlesztőrészek emelkedése megnehezíti a korábban felvett devizahitelek visszafizetését, aminek következtében vannak háztartások, amelyek elmaradnak törlesztőrészeik befizetésével.

A következőkben áttekintjük, hogy egyrészt a válság mennyire növelte a megélhetési nehézségekkel küzdő háztartások arányát, másrészt hogyan alakult az eladósodott háztartások aránya az elmúlt évtizedben, és a háztartások mekkora részének jelent problémát a felvett hitelek törlesztése. Az eladósodottságot és a törlesztési nehézségeket jövedelmi rétegenként vesszük számba, mivel feltételezzük, hogy ez az alacsony jövedelmű háztartások esetében jelent

84 A fent definiált háztartástípusok relatív jövedelmi helyzete is átalakult kis mértékben. Azoknak a relatív jövedelmi pozíciója, akiknek a háztartásában legalább egy foglalkoztatott van, kismértékben javult (illetve ha reálértékben nézzük, kevésbé romlott), a többieké pedig (legalábbis relatíve) lényegében nem változott.

leginkább problémát. Elemzéseinkben az ekvivalens háztartási jövedelem alapján osztottuk öt egyenlő létszámú csoportba (ötödökbe) a háztartásokat.

Megélhetési nehézségek

A megélhetési nehézségek időbeli alakulásának vizsgálatára a Tárki háztartásmonitor-kutatása két lehetőséget nyújt. Az egyik indikátor a háztartások saját minősítése háztartásuk anyagi helyzetével kapcsolatban, tehát hogy 1. általában gondok nélkül élnek, 2. beosztással kijönnek a pénzükből, 3. éppen hogy kijönnek, 4. anyagi gondjaik vannak vagy 5. éppen nélkülöznek. A 7.3. táblázatbeli idősorok a 2001 és 2007 között a kérdésre adott válaszok stabilitását mutatják: a válaszadók fele helyezte háztartását a középső, „éppen hogy kijönnek kategóriába”, 26–28 százalék válaszolta, hogy beosztással kijönnek, és csak 1–2 százalék érezte úgy, hogy gondok nélkül élnek. Ebben az időszakban a háztartások közel egyötöde válaszolta, hogy anyagi gondjaik vannak, és 4 százalék mondta, hogy nélkülöznek. A legutóbbi két évben, tehát a gazdasági válságot is magában foglaló időszakban ugyanakkor 4 százalékról 8 százalékra nőtt a nélkülözők aránya, és 19 százalékról 22 százalékra emelkedett az anyagi gondokról beszámoló háztartások aránya. Ezzel párhuzamosan pedig csökkent a „beosztással kijönnek” és az „éppen, hogy kijönnek” kategóriát választók aránya.

7.3. táblázat: A háztartások saját minősítése háztartásuk anyagi helyzetéről

Minősítés	2001	2003	2005	2007	2009
Gondok nélkül élnek	2	2	3	1	2
Beosztással kijönnek	26	28	28	26	22
Éppen hogy kijönnek	49	49	48	50	47
Anyagi gondok vannak	19	17	18	19	22
Nélkülöznek	4	4	4	4	8
Összesen	100	100	100	100	100
N	5208	5917	5206	5056	4842

Forrás: *Tárki-háztartásmonitor, 2001, 2003, 2005, 2007 és 2009.*

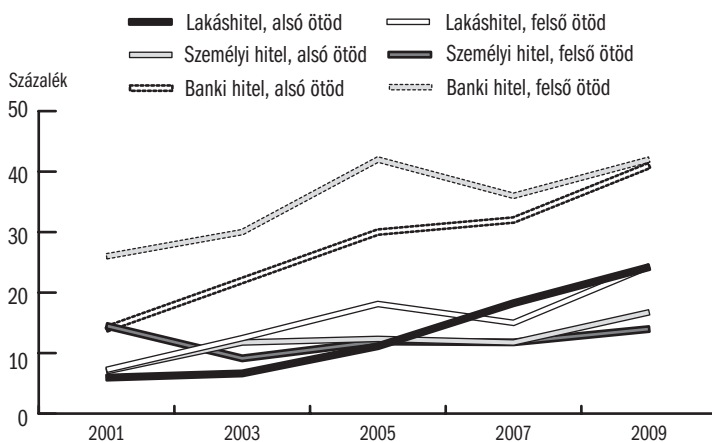
A háztartások szubjektív értékelése tehát a gazdasági válság hatását tükrözi. Megélhetési nehézségeinek időbeli alakulásával kapcsolatos másik indikátor azoknak a háztartásoknak az arányát mutatja, amelyekkel előfordult, hogy a kérdezést megelőző egy évben nem jutott elég pénzük lakbérre, illetve a közüzemi számlák fedezésére. Az ilyen háztartások aránya 2001-ben 15 százalék volt, 2007-ben pedig 12 százalék. Az évtized utolsó éveiben ugyanakkor azok aránya, akiknél előfordult, hogy problémát jelentett a lakbér és közüzemi számlák fizetése megnőtt, 2009-ben a háztartások 18 százaléka válaszolta, hogy ilyen nehézségekkel küzdött.

Eladósodottság és törlesztési nehézségek

A Társi 2009. évi háztartásmonitor-vizsgálata alapján a háztartások 35 százaléka tartozott valamelyik banknak vagy pénzintézetnek, ami 15 százalékpontos növekedést jelent az évtized elején mért arányhoz képest. A növekedés jelentős része az évtized első felében zajlott le, amikor 19 százalékról 31 százalékra növekedett a banki hitelt törlesztő háztartások aránya, de az évtized végén is tapasztalható növekedés, hiszen a 2007-es adathoz képest 4 százalékponttal nőtt a banki hitelek aránya.

Ezzel párhuzamosan a hitellel rendelkezők arányának kiegyenlítődéését látjuk a jövedelemeloszlás szélső csoportjaiban (7.4. ábra). Az évtized elején a háztartások jövedelem szerinti leggazdagabb ötödében jóval magasabb volt a banki hitelt törlesztők aránya, mint a legalacsonyabb jövedelmű ötödében (26 versus 14 százalék). A legalacsonyabb jövedelmű ötödében ugyanakkor az évtized első felében jellemző növekedés 2005 után is folytatódott, míg a felső ötödében ebben az időszakban már nem volt lényeges változás. Így 2009-ben mindkét szélső csoportban kismértékben 40 százalék feletti volt a hitelt törlesztők aránya, míg a középső jövedelmi ötödöké ennél alacsonyabb, 30 százalék körüli volt.

7.4. ábra: A banki hitelt törlesztő háztartások aránya jövedelmi ötödként* (százalék)

*A háztartásokat az ekvivalens háztartási jövedelem alapján soroltuk ötödökbe. A banki hitel a lakáshiteleken és a személyi hiteleken kívül tartalmazza a folyószámlahiteleket, áruvásárlási hiteleket, autóvásárlási hiteleket, lombardhitelt, diákhitelt és egyéb hiteleket.

Forrás: Társi-háztartásmonitor, 2001, 2003, 2005, 2007 és 2009.

A banki hitelek típusai közül három csoportot tudunk megfigyelni, a lakás- és jelzálog hiteleket, az autóvásárlási hiteleket és a személyi és áruvásárlási hiteleket. A különféle lakáshitelekkel és jelzálog-hitelekkel rendelkező háztartások aránya 2001 és 2007 között 7 százalékról 15 százalékra emelkedett és

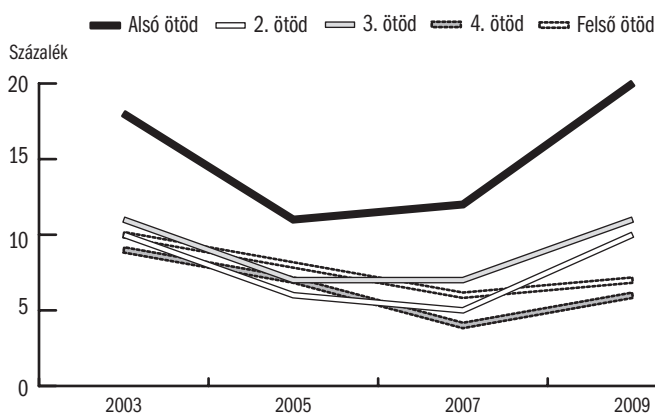
a növekedés az elmúlt két évben is folytatódott, 2009-ben az ilyen hiteleket törlesztő háztartások aránya 20 százalék volt. A háztartások legalacsonyabb jövedelmű ötödében 2003 körül indult meg a lakáshitelek arányának növekedése, amely aztán töretlenül folytatódott az évtized hátralevő részében. Az évtized végén a 2007-es 18 százalékról 2009-re 24 százalékra emelkedett az alsó ötödben lakáshitelt törlesztők aránya, ami pontosan megegyezik a felső ötödben mért aránnyal. Az autóvásárlási hitelt törlesztők aránya az évtized első felében nőtt inkább (a 2001-es 2 százalékról 2005-re 7 százalékra), utána viszont nem történt lényeges változás. A legalsó ötödben az évtized elején senkinek nem volt ilyen tartozása, míg az évtized végén az alsó ötödben autóhitelt törlesztők aránya (7 százalék) alig marad el a felső ötödben mért aránytól (9 százalék). A személyi és áruvásárlási hitelt törlesztő háztartások aránya összességében kisebb mértékben változott az évtized során, némi növekedés éppen az évtized végén volt megfigyelhető (11-ről 14 százalékra). Az alsó jövedelmi ötödben tapasztalható dinamika ugyanakkor eltér az átlagostól: itt az évtized folyamán erőteljes növekedés figyelhető meg, ami egyrészt az évtized elejére (7-ről 12 százalékra), másrészt a 2007 és 2009 közötti időszakra, tehát a válságot is magába foglaló periódusra koncentráldott, amely során 12-ről 17 százalékra nőtt a hitelek aránya. A felső ötödben ugyanakkor az évtized elején csökkent az ilyen típusú hiteleket törlesztők aránya, az évtized második felében pedig stagnált (12–14 százalék körül).

A háztartások nemcsak pénzintézetekkel szemben lehetnek eladósodva, hanem más intézményekkel és magánszemélyekkel szemben is. Így például vehettek fel hitelt önkormányzattól vagy munkahelyüktől, kérhettek kölcsön családtagoktól vagy más magánszemélyektől, és fennállhat tartozásuk közszolgáltatókkal szemben is (ez persze nem hitelviszonyt jelent). Összességében a nem banki tartozással rendelkező háztartások aránya az évtized végén hasonló az évtized elején mért arányhoz (2001-ben 12 százalék, 2009-ben 11 százalék), ugyanakkor az évtized végén jelentősebb mértékben nőtt, a 2007. évi 7 százalékról 2009-re 11 százalékra. Ez a növekedés jelentős mértékben a közszolgáltatókkal szemben fennálló tartozás előfordulásának emelkedéséből fakad, ami az elmúlt két évben 3 százalékról 8 százalékra nőtt. Amennyiben jövedelmi rétegenként vizsgáljuk (7.5. ábra) a nem banki tartozással rendelkezők arányát, azt láthatjuk az alacsony jövedelmű ötödökben történt növekedést az elmúlt két évben: az alsó ötödben 12 százalékról 20 százalékra, a második ötödben 5 százalékról 10 százalékra és a középső ötödben 7 százalékról 11 százalékra nőtt a nem banki tartozást rendszeresen törlesztő háztartások aránya.

Összességében tehát láthatjuk, hogy az eladósodott háztartások arányának az egész évtized során tapasztalható növekedése az elmúlt két évben is folytatódott, mind a pénzintézetekkel szembeni tartozás, mind a nem bankokkal szemben fennálló tartozások esetében. A különböző banki hitelek elérték az

alacsony jövedelmű réteget is, az évtized végére körükben is az átlagosnak megfelelő a különböző hitelek törlesztők aránya. A tartozásokat rendszeresen törlesztő háztartások arányának növekedése az elmúlt két évben is folytatódott az alacsony jövedelműek körében: a nem banki tartozások előfordulása egyértelműen átlag feletti növekedést mutatott, de a banki hittel rendelkezők arányának is átlagos (lakáshitel) vagy átlag feletti mértékű (személyi hitel, autóhitel) emelkedését látjuk. Ez persze lehet annak következménye, hogy egy korábban hitelt felvevő középosztályi család jövedelmi helyzete romlott olyan mértékben, hogy az alsó jövedelmi ötödbe került, de történhetett az alsó ötödbe tartozó háztartások hitelfelvétele révén is.

7.5. ábra: Nem banki tartozást rendszeresen törlesztő háztartások aránya jövedelmi ötödként* (százalék)

*A háztartásokat az ekvivalens háztartási jövedelem alapján soroltuk ötödkébe.
Forrás: *Tárki-háztartásmonitor, 2001, 2003, 2005, 2007 és 2009.*

A 2009. évi háztartásmonitor-felvétel adatai alapján kétféleképpen is képet kaphatunk arról, hogy milyen nehézséget okoz a háztartásoknak tartozásaik törlesztése. Egyrészt rákérdeztünk a háztartások által havonta fizetendő törlesztőrészlet nagyságára, így ezt a háztartás jövedeleméhez viszonyítva, közvetve képet kaphatunk a törlesztés okozta teherről. Másrészt közvetlenül is megkérdeztük a háztartásokat, hogy előfordult-e, hogy elmaradtak tartozásaik törlesztőrészleteinek befizetésével.

A 7.4. táblázat mutatja a banki hitelt törlesztő háztartások körében az átlagos törlesztőrészlet nagyságát, a devizaadósság átlagos törlesztőrészletét és az átlagos háztartási összjövedelmet (háztartás méretének figyelembevétele nélkül). Eszerint a banki tartozással rendelkező háztartások átlagosan összjövedelmük mintegy egyötödét fizették ki banki hitelek törlesztéseként 2010 januárjában. Ugyanakkor ez jelentős szóródást mutat jövedelmi rétegenként: a háztartások alsó jövedelmi ötödébe tartozó hitelfelvevők 2010 januárjában jövedelmük 29 százalékát költötték banki hitelek törlesztésére, míg a legfelső

ötödbe tartozó háztartásoknál ez az arány 14 százalék volt. A közvetett megközelítés alapján tehát az alacsony jövedelműek számára lényegesen nagyobb terhet jelent banki hitelek törlesztése, mint a jómódúak számára, annak ellenére, hogy abszolút összegben alacsonyabb részleteket kell befizetniük. Emellett viszont azt is látjuk, hogy a devizaadósság törlesztőrészletének aránya lényegében átlagos az alacsony jövedelműek körében is, tehát az átlagosnál nagyobb devizakitettség nem jelent többletkockázatot az esetükben.

7.4. táblázat: banki hitelek törlesztőrészletei és háztartási jövedelem a banki tartozással rendelkező háztartások körében, 2010. január

Jövedelmi ötöd	Banki törlesztőrészlet a bankhitelt törlesztők között (forint)	Devizahitel	Devizaadósság törlesztőrészletének részaránya (százalék)	Háztartás összjövedelme (forint)	Banki törlesztés aránya a háztartás jövedelemhez (százalék)	N
Alsó ötöd	35 156	16 468	47	119 324	29	169
2. ötöd	44 501	22 966	52	173 828	26	104
3. ötöd	47 261	20 241	43	174 091	27	122
4. ötöd	45 515	23 842	52	242 869	19	95
Felső ötöd	51 269	26 399	51	353 910	14	144
Összes bankhiteles	44 232	21 669	49	210 502	21	634

Megjegyzés: A háztartásokat az ekvivalens háztartási jövedelem alapján soroltuk ötödökbe. A háztartások összjövedelménél (5. oszlop) viszont nem vesszük figyelembe a háztartáslétszámot.

Forrás: *Tárki-háztartásmonitor, 2009.*

A törlesztés okozta teherben még jelentősebb a jövedelmi helyzet szerint mutatkozó különbség, ha a háztartások összes, pénzügyi intézetekkel szemben fennálló és nem banki tartozásainak törlesztőrészleteit együttesen nézzük. Összességében: a valamilyen rendszeres törlesztéssel járó tartozásuk esetén a háztartások jövedelmük egynegyedét fordították hiteltörlesztésre 2010 januárjában. Ez az arány az aló ötöd esetében 43 százalék, míg a felső ötöd esetében csak 15 százalék.

A törlesztőrészletek és a háztartási jövedelem összevetése mellett közvetlen információ is rendelkezésünkre áll a törlesztések okozta nehézségek felmérésére. A 7.5. táblázat mutatja azok arányát, akiknél 2009 során előfordult, hogy pénzhány miatt nem tudták fizetni a lakáshitel törlesztőrészletét, illetve azok arányát, akikkel lakás-, áruhitel és egyéb pénzkölcsön esetében együttesen előfordult hasonló. Lakáshitel esetében a háztartások 4 százalékánál fordult elő törlesztőrészlettel való elmaradás, az összes hitelfajta együttes vizsgálata esetén pedig a háztartások 9 százaléka számolt be ilyen problémáról. Mindkét esetben jelentős különbség tapasztalható a háztartás jövedelme szerint. A lakáshitelek esetében az alsó jövedelmi ötödbe tartozó háztartások 8 százaléka maradt el a fizetéssel, a felső ötödbe tartozó háztartásoknak viszont

mindössze 1 százalékat érintette ez a probléma. Az összes hitel esetében még jelentősebb a jövedelmi helyzet szerinti különbség. Az alsó ötödbe tartozók 17 százaléka számolt be arról, hogy előfordult elmaradása a törlesztőrészlet befizetésével, míg a második és a harmadik ötödben 8–9 százalék volt az ilyen háztartások aránya, a felső ötödben viszont ismét csak elenyésző arányban találunk törlesztési nehézségekkel küzdő háztartásokat.

7.5. táblázat: Azon háztartások aránya, ahol nem fordult elő, illetve előfordult, hogy pénzühiány miatt nem tudták befizetni 2009-ben*

	Lakáshitel (N = 1956)		Lakás-, áruhitel- vagy pénzkölcsön (N = 1957)		Devizahitel (N = 1901)	
	nem fordult elő	előfordult	nem fordult elő	előfordult	nem fordult elő	előfordult
Alsó ötöd	23	8	35	17	10	9
2. ötöd	22	5	34	9	9	5
3. ötöd	22	4	37	8	11	4
4. ötöd	30	1	41	5	10	3
Felső ötöd	34	1	51	2	19	2
Teljes minta	26	4	39	9	12	5

* A lakáshitel (1. és 2. oszlop) és az összes pénzkölcsön (3. és 4. oszlop) adatai a forint és a devizahiteleket is magukba foglalják. A devizahitel-törlesztésre vonatkozó oszlopok (5. és 6. oszlop) mindenféle devizában felvett hitelre vonatkoznak, beleértve a lakáshiteleket és más célú devizahiteleket is.

Forrás: *Tárki-háztartásmonitor, 2009.*

A bevezetőben kiemeltük, hogy a devizában hitelt felvevők még inkább ki vannak téve a törlesztési nehézségek veszélyének, hiszen az árfolyamok alakulása miatt a törlesztőrészletek jelentősen megemelkedtek. A 7.5. táblázat szerint a háztartások 17 százalékának volt devizában felvett adóssága a kérdezés pillanatában, és az összes háztartás körében 5 százalék volt azok aránya, akiknél előfordult, hogy devizahitel törlesztőrészletét nem tudták időben fizetni. Ebben az esetben is jól látható, hogy a fizetési nehézségek előfordulása erősen függ a háztartás jövedelmi helyzetétől. Az alacsony jövedelmű családok számára érezhetően nagyobb terhet jelent a devizában felvett tartozások törlesztése, hiszen körükben 9 százalékuknál előfordult, hogy elmaradtak tartozásaik törlesztésével, míg a második ötödben ennél alacsonyabb, 5 százalék volt a törlesztési nehézségekkel küzdők aránya, a felső ötödbe tartozó háztartásoknak pedig mindössze 2 százalékát érintette ez a probléma.

Megvizsgáltuk azt is, hogy mely társadalmi csoportokban fordulnak elő törlesztési nehézségek az átlagosnál nagyobb arányban (7.F1. táblázat). Életkor szerint az 50 évnél fiatalabb háztartásfő esetén fordult elő az átlagosnál nagyobb arányban, hogy pénzühiány miatt nem tudták befizetni a lakáshitel törlesztőrészletét, míg az idősebb háztartásfők esetében lényegesen kisebb arányban fordultak elő törlesztési problémák. Az 51 és 60 közöttiek körében a lakáshitelt felvevők 11 százaléka, a 60 és 70 közöttiek esetében pedig

6 százaléka küzdött a törlesztési problémákkal, míg a 31 és 40 közöttieknél 18 százalék ez az arány. Hasonló mintázat látszik, amennyiben az összes hitelt (lakás, áruvásárlás, egyéb pénzkölcsön) együtt tekintjük. A devizahiteleknel szintén látható, hogy az idősebbek körében ritkábban fordulnak elő törlesztési nehézségek. Ugyanakkor a különbség kevésbé jelentős: az 51–60 év közötti devizahitelesek egyötöde és a 60–70 év közöttiek egynegyede esetében szintén előfordult, hogy pénzhiány miatt nem tudták időben befizetni a törlesztőrészletet.

A háztartás szerkezete szerint vizsgálva, aktív korú háztartásfő és nagy létszámú háztartások esetén látjuk a törlesztési nehézségek átlagosnál gyakoribb előfordulását. Az öt- vagy többszemélyes háztartások között a lakáshittel rendelkezők 30 százaléka esetében fordult elő fizetési nehézség, míg az egyedülállók esetében ez csak 9 százalékra jellemző. Ugyancsak hasonló különbségeket látunk, amennyiben az összes hitelfajtát együtt tekintjük. A devizahitelesek esetében is ez a háztartástípus a leginkább érintett, 38 százalékuknál fordultak elő fizetési nehézségek, a kisebb létszámú háztartások között pedig csak 20–23 százalék ez az arány. Ez minden bizonnyal azzal függ össze, hogy a nagyobb létszámú háztartásokban nagyobb az eltartottak (gyermek) száma.

A háztartásfő iskolai végzettsége és munkapiaci státusa jelentősen befolyásolja a háztartások jövedelmi helyzetét, így a törlesztési nehézségek előfordulását is. A legfeljebb általános iskolai végzettségű lakáshitelesek között 22 százalék azok aránya, akiknél előfordult, hogy hitelük törlesztőrészletét pénzhiány miatt nem fizették időben. Az érettségizettek, illetve diplomások között viszont csak 6–7 százalék az ilyen problémával küzdők aránya. Az iskolai végzettség szerinti különbségek az összes hitel és a devizahitel esetében is fennállnak.

A háztartásfő munkapiaci státusa szerint is eltérő a törlesztési nehézségek előfordulása. A legnagyobb gyakorisággal a munkanélküli háztartásfők esetében fordulnak elő fizetési nehézségek. A munkanélküli lakáshitelesek 31 százaléka küzd fizetési nehézségekkel, szemben az összes lakáshitelesre jellemző 13 százalékos aránnyal. Az összes hitel és a devizahitelek esetében is látszik, hogy a munkanélküliek körében az átlag mintegy kétszeresét teszi ki a törlesztési nehézségekkel küzdők aránya. Az alkalmazott vagy nyugdíjas háztartásfők esetében a legkisebb a lakáshitel törlesztési nehézségek aránya. A nyugdíjasok körében viszonylag magas (30 százalék) a devizahitelüket nehezen törlesztők aránya, igaz viszont, hogy körükben viszonylag kevés a hitelfelvevő. Bár kicsi a megfigyelt esetek száma, feltűnő, hogy az egyéb inaktívak döntő többsége (86 százalék) esetében fordult elő, hogy nem tudták hitelüket időben törleszteni.

A törlesztési nehézségekkel küzdők aránya településtípus és régió szerint is mutat eltéréseket. A budapestiek körében a lakáshitelek és az összes hitel ese-

tében az átlagosnál némileg alacsonyabb a törlesztési nehézségekkel küzdők aránya, míg a városokban, községekben az átlagosnak megfelelő a hiteltörlesztési nehézségek előfordulása. A devizahitelek esetében ugyanakkor Budapesten is az átlagosnak megfelelő arányt látjuk (28 százalék). A lakáshitelek között a Dél-Alföldön élők között vannak a legnagyobb arányban a törlesztési nehézségekkel küzdők (22 százalék az átlagos 13 százalékhoz képest), az összes kölcsön esetében azonban az Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön élnek legnagyobb arányban azok, akiknek problémát okoz a hitelek törlesztése. A devizahitelek között szintén az észak-magyarországiak küzdenek legnagyobb arányban törlesztési nehézségekkel.

Összefoglalás

A tanulmányunkban vizsgált időszak legfontosabb jellemzőit a 2006. évi költségvetési konszolidáció, a 2008-tól egyre nagyobb mértékben „begyűrűző” gazdasági válság és a 2009-es makrogazdasági válságkezelés körülményei szabták meg. Az egyes hatások egymástól való elkülönítése rendkívül nehéz, erre ez a tanulmány csak részleges kísérletet tett.

Elemzésünk alapján 2007 és 2009 között a legtöbb eloszlási mutató alakulása az egyenlőtlenségek növekedését mutatja. Az eloszlás két széle közötti különbségek úgy nőttek meg, hogy valójában mind a jövedelemeloszlás alján, mind a tetején elhelyezkedő háztartások veszteségeket voltak kénytelenek elszenvedni, de a legnagyobb mértékben a legalsó decilis jövedelmeinek reálértéke esett. A hagyományosan használt Gini-mutató értéke statisztikailag csak kicsit változott, de számos más mutató az egyenlőtlenségek növekedését jelzi.

A válság a jövedelmek és a foglalkozási-munkapiaci pozíciók polarizálódásával is együtt járt. A jövedelmi polarizálódást tovább fokozták az eloszlás két szélén érvényesülő aszimmetrikus hatások. A foglalkozási polarizáció azonban csak részleges volt. Úgy tűnik, hogy a munkanélküliség növekedése nagyobb mértékben érintette azokat a háztartásokat, amelyekben korábban legalább két kereső volt.

Külön vizsgáltuk a gazdasági válság hatását a háztartások megélhetésére. A háztartások által a válság során elszenvedett jövedelemcsökkenés jelentősebb megélhetési nehézségeket okoz azokban a háztartásokban, ahol hiteleket – különösen, ha devizahiteleket – is kell törleszteni. Így külön elemeztük a háztartások eladósodottságát jövedelmi helyzet szerint, valamint vizsgáltuk a hiteltörlesztésekkel kapcsolatos nehézségeket is.

A háztartások megéreztek a válságot, egy évtizednyi stagnálás után a legutóbbi két évben (tehát a gazdasági válságot is magában foglaló időszakban) nőtt a nélkülöző és az anyagi gondokról beszámoló háztartások aránya. Az évtized utolsó éveiben szintén emelkedett (12-ről 18 százalékra) azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyek számára problémát jelentett a lakbér és közüzemi számlák fizetése.

A hiteltartozásokkal rendelkező háztartások arányának az egész évtized során tapasztalható növekedése az elmúlt két évben is folytatódott, mind a pénzügyintézetekkel szembeni tartozás, mind a nem banki tartozások esetében. A különböző banki hitelek elérték az alacsony jövedelmű réteget is, az évtized végére körükben is az átlagosnak megfelelő a különböző hiteleket törlesztők aránya. A tartozásokat rendszeresen törlesztő háztartások arányának növekedése az elmúlt két évben is folytatódott az alacsony jövedelműek körében.

A hitelek törlesztése a várakozásoknak megfelelően nagyobb problémát jelent alacsony jövedelmű háztartások esetében. Ez látszik egyrészt abból, hogy a háztartások alsó jövedelmi ötödébe tartozó hitelfelvevők jövedelmük nagyobb részét fizetik ki hiteltörlesztésként, másrészt a törlesztőrészekkel való elmaradás is gyakrabban fordult elő az alacsony jövedelműek körében. A társadalmi háttérváltozók szerinti vizsgálat is a jellemzően az alacsonyabb jövedelmű csoportok (alacsony iskolázottságúak, munkanélküliek, nagy létszámú háztartások, hátrányos helyzetű régiókban élők) esetében mutatja a törlesztési nehézségek gyakoribb előfordulását.

Függelék

7.F1. táblázat: Azon háztartások aránya, ahol az elmúlt évben előfordult, hogy pénzügyi miatt nem tudták hiteleiket időben törleszteni (százalék)

	N	Lakáshitel hitellel rendelkezők		Lakás-, áruhitel vagy pénzkölcsön hitellel rendelkezők		Devizakölcsön-hitellel rendelkezők	
		aránya	között a törlesztési problémával küzdők aránya	aránya	között a törlesztési problémával küzdők aránya	aránya (százalék)	között a törlesztési problémával küzdők aránya
Háztartásfő életkora							
30 év alatt	164	40	12	62	17	28	34
31-40 év	348	44	18	64	21	33	27
41-50 év	322	32	22	59	25	27	35
51-60 év	482	26	11	46	17	16	20
61-70 év	291	22	6	38	12	8	26
71 év felett	346			25	3		
Háztartástípus							
Háztartásfő aktív korú, 1 személy	257	26	9	40	12	11	22
Háztartásfő aktív korú, 2 személy	335	30	13	49	19	20	23
Háztartásfő aktív korú, 3 személy	318	34	12	60	17	29	20
Háztartásfő aktív korú, 4 személy	262	41	20	66	23	32	39
Háztartásfő aktív korú, 5+ személy	144	43	30	73	32	38	38
Háztartásfő idős, egyedülálló	315	18	5	25	11	2	15
Háztartásfő idős, több személy	322	25	2	37	6	7	25

	N	Lakáshitel hitellel rendelkezők		Lakás-, áruhitel vagy pénzkölcsön hitellel rendelkezők		Devizakölcsön-hitellel rendelkezők	
		aránya	között a törlesztési problémával küzdők aránya	aránya	között a törlesztési problémával küzdők aránya	aránya (százalék)	között a törlesztési problémával küzdők aránya
Háztartásfő iskolai végzettsége							
Legfeljebb 8 általános	509	22	22	37	27	9	45
Szaktanulmányok végző	738	28	16	50	21	21	33
Érettségi	445	36	7	52	12	21	22
Felsőfokú	261	41	6	56	7	22	13
Háztartásfő munkapiaci státusa							
Alkalmazott	911	38	12	60	17	28	23
Munkanélküli	171	29	31	53	35	19	53
Nyugdíjas	834	22	9	33	13	7	30
Egyéb inaktív	37	23	20	51	24	21	86
Település típusa							
Budapest	390	33	8	45	11	10	28
Megyeszékhely	293	35	15	54	19	22	23
Város	656	30	15	49	21	21	33
Község	613	26	13	46	17	18	25
Régió							
Közép-Magyarország	160	26	11	40	9	8	27
Közép-Dunántúl	213	40	10	61	16	27	26
Nyugat-Dunántúl	194	32	8	50	11	20	19
Dél-Dunántúl	185	16	17	36	14	16	23
Észak-Magyarország	239	25	14	43	26	22	41
Észak-Alföld	301	28	16	49	28	19	30
Dél-Alföld	270	35	22	54	22	23	28
Budapest	390	33	8	45	11	10	28
Teljes minta	1953	30	13	48	18	18	28

7.A) A HÁZTARTÁSOK VÁLTOZÓ FOGYASZTÓI MAGATARTÁSA A LAKÁS- ÉS A LAKÁSHITELPIACON

KAPITÁNY ZSUZSA

Az elmúlt évtizedben a magyar háztartások fogyasztói magatartását a saját tulajdonú lakáshoz való ragaszkodás, a lakáscserével és a költözéssel szembeni ellenérzés, az erős lakáshitel-felvételi hajlandóság, valamint a megtakarítások igen alacsony szintje jellemezte.⁸⁵ A szociális ellátórendszerek (nyugdíj, munkanélküli-segély, támogatások) átalakulásával azonban a háztartások életében egyre meghatározóbbá vált a munkahely elvesztésétől való félelem és az öngondoskodás fontossága, ami sokkal nagyobb mértékű megtakarítást, alacsonyabb fogyasztást és visszafogottabb lakáshitel-felvételt indokol. Ennek ellenére a kétezres évek elején és közepén a háztartások fogyasztói magatartására a gyenge megtakarítási hajlandóság volt a jellemző, a háztartások az előrehozott fogyasztást és a saját tulajdonú lakásberuházásokat részesítették előnyben. Nemzetközi összehasonlítások szerint a magyar háztartások pénzügyi vagyona meglehetősen alacsony, míg ingatlanvagyonuk kiemelkedően magas (*Vadas, 2007, Bethlendi, 2007*).

A fogyasztói magatartás alakulásában fontos szerepet játszott a lakás- és banki hitelek évtized elején megjelenő, szinte korlátlan kínálata, a háztartások gyorsütemű eladósodása és a 2002-ben hirtelen megnőtt reáljövedelmek is. Az évtized elején megugró lakás- és lakáshitel-kereslet és a kevésbé rugalmas lakásépítési kínálat először gyors lakásár-emelkedéshez vezetett. A háztartások – az igen kedvező vagy igen kedvezőnek vélt hitellehetőségeket kihasználva – nem csökkentették, inkább tovább növelték fogyasztási és lakásberuházási kiadásait, ami a megtakarítások egyre alacsonyabb szintjéhez, a háztartások finanszírozási és hitel-visszafizetési képességének nagymértékű csökkenéséhez vezetett. Az évtized közepén megfordultak a folyamatok, a lakáspiacot és a lakáshitelezést érintő megszorító intézkedések, valamint a jövővel kapcsolatos bizonytalanság csökkentette a háztartások lakáskeresletét, ami a lakásárak stagnálását, néhol csökkenését idézte elő.

A lakáspiac és a lakáshitelpiac elemzésére az irodalomban általában kétféle megközelítést alkalmaznak, a háztartási viselkedés makromodellekkel való leírását, illetve a mikroszintű háztartási adatokat felhasználó

elemzést.⁸⁶ A 2008 ősztől – a válság kezdetétől – eltelt idő rövideje miatt elemzésünkben egyik módszert sem tudjuk alkalmazni, írásunk elsősorban az MNB, a PSZÁF és a KSH gyorsjelentéseire támaszkodik.

A válság hatása a háztartások hitel- és lakáshitel-felvételére

A válság kirobbanása előtti hónapokban a bankok a hitelek közel 90 százalékát svájci frankban nyújtották, de 2010 első felében már nagyrészt forintban folyósították a hiteleket. 2010 júniusában – jegybanki adatok szerint – a lakosságnak folyósított hitelek döntő többsége már forinthitel, a háztartások összes hitelállományában a devizahitelek állománybeli részaránya 70 százalék alá csökkent, az ingatlanhitelek állományában is alig több mint 50 százalék volt (*MNB, 2010a, 2010b*). A hónapról hónapra gazdálkodó és jelentős megtakarítással nem rendelkező háztartások életét traumaként érte, hogy már 2009 első felében – a forint árfolyamának változása miatt – a devizahitelek szokatlanul nagymértékben ártértékelődtek. Csupán 2008 vége és 2009 első negyedévének vége között a forint a svájci frankhoz képest 15, az euróhoz képest 17 százalékkal értékelődött le, ami igen erőteljesen megnövelte a nominális hitelállományt, és számos háztartás gazdálkodásában fizetéseképtelenséget vagy ehhez közeli állapotot hozott létre. A háztartások bizonytalanságát fokozta, hogy 2009 második negyedévében ellentétes folyamat játszódott le, a forint az euróhoz és a svájci frankhoz képest 12 százalékkal erősödött, ami hasonló mértékben csökkentette a hitelállomány nominális értékét. A bizonytalanság 2010-ben sem szűnt meg, a svájci frank árfolyamának változása miatt újra igen jelentős mértékben növekedett a hitelállomány nominális értéke.

A háztartások nettó pénzügyi vagyona – a 2008 évi csökkenés után – 2009-ben ugyan emelkedett, de ez a növekedés a korábbi években lezajlott igen nagy

⁸⁵ A lakáspiacot és a lakáshitelek piacát együttesen elemző kutatások közül úttörő munkának számít *Hegedűs–Somogyi* (2004), *Hegedűs–Struyk* (2005), *Kiss–Vadas* (2006), *Vadas* (2007) és *Bethlendi* (2007) tanulmánya.

⁸⁶ *Holló* (2007), *Holló–Papp* (2007), lásd még keretes írásunkat megelőző fejezetben Tóth István György és Medgyesi Márton tanulmányát.

mértékű hitelfelvétel megszűnésével magyarázható. A korábbi évek tendenciájával ellentétben, 2009-ben a devizahitelek állományának növekedése megállt, a háztartások hitelállománya lényegében változatlan maradt. A válság hatása igen látványos a lakossági lakáshitelezés 2009. évi alakulásában (KSH, 2010b). A lakáscélú hitelek állományáról is elmondható, hogy az előző évek kétszámjegyű növekedése után 2009-ben alig változott, stagnált. 2009 végén a lakáshitelek állománya 3920 milliárd forint volt, ami a 2009. évi GDP 15 százalékának felelt meg, és 63 százalékát devizaalapú lakáshitelek tették ki. 2008-hoz képest az engedélyezett lakáshitelek számában 62, összegében 66 százalékos csökkenés következett be. A folyósított lakáshitelek számában és összegében is jelentős a változás: 2009-ben a folyósított lakáshitelek száma a felére, összege majdnem egyharmadára csökkent 2008-hoz képest.

A válság minden háztartást negatív módon érintett, de elsősorban a hitellel rendelkező és megtakarítással nem rendelkező háztartások gazdálkodását nehezítette meg. A válság hatására a háztartások fogyasztásuk jelentős csökkentésére és hitelfelvételeik, elsősorban lakáshitel-felvételeik erőteljes korlátozására kényszerültek. 2009-ben a háztartások által befizetett hiteltartozások összege meghaladta az újonnan felvett hitelek értékét, a háztartások nominális követeléseinek és tartozásainak változását tekintve a háztartási szektor nettó hitel-visszafizetővé vált (KSH, 2010a). A háztartások nettó finanszírozási képessége 2010-ben is nőtt, és előzetes jegybanki adatok (MNB, 2010c) szerint a 2010 második negyedévvél záruló elmúlt egy évben a GDP 4,7 százaléka, míg a második negyedévben már a GDP 7,2 százaléka volt [lásd 7.A)1. táblázat].

Mit jelent a háztartások pénzügyi eszközeinek és tartozásainak változása alapján számított két idősor az egyes háztartások gazdálkodásának mikroszintjén? Csupán annyit, hogy a vizsgált negyedéves időszakok közül néhányban az összes háztartás pénzügyei és tartozásai úgy változtak, hogy a háztartások együttesen képesek és hajlandók voltak több tartozást törleszteni, mint amennyi hitelt ugyanakkor felvettek. Arról azonban keveset tudunk, hogy ez a képesség és hajlandóság a valutaárfolyamok változásának függvényében hogyan változik a jövőben. A háztartások többsége esetében ugyanis a hitelfel-

vételi hajlandóság és a fogyasztás csökkenése nem jelenti a megtakarítási és hitel-visszafizetési képesség és hajlandóság növekedését, a hitellel rendelkező háztartások egyre nagyobb hányada komoly hitel-visszafizetési nehézségekkel küzd. A PSZÁF (2010) szerint egyre nő azok száma, akik hiteleiket nem tudják vagy csak késedelmesen tudják törleszteni [lásd 7.A)2. táblázat].

A fizetési késedelemben lévő hitelek arányának növekedése a lakossági jelzáloghitelek körében átlag feletti és egyre gyorsabb ütemű.⁸⁷ A lakossági hiteleken belül 26 százalékra, a jelzáloghiteleken belül 22 százalékra nőtt a késedelmes hitelek aránya. A 90 napon túl nem teljesítők aránya a lakossági hitelek körében 10 százalék, ami szintén jelentős növekedés a 2008 decemberében mért alig 5 százalékhoz képest. A lakossági jelzáloghiteleken belül több mint 7 százalék a nem teljesített törlesztések aránya, ami közel két és félszeres növekedést jelent a 2008. decemberi 3 százalékhoz képest. 2010. március végén 97 ezer lakossági jelzáloghitel tulajdonosa tartozott a közvetlenül veszélyeztetett, 90 napon túl késedelmesen fizetők kategóriájába. A kormány 2011 áprilisáig meghosszabbította a kilakoltatási moratóriumot, ami azonban nem oldja meg a fizetési képtelenség problémáját, hiszen a „bedőlt” hitelek fedezetét szolgáló ingatlanokat a bankok nem tudják eladni, az adósságok egyre halmozódnak. A fizetési késedelmek okai igen különbözők, a devizahitelt felvevők elsősorban az árfolyam-ingadozás okozta pénzzavar miatt fizetési képtelenek, sokan azonban tartósan munkanélküliek, és ezért nem tudnak törleszteni.

Válság a lakáspiacon és a lakásépítésben

A válság jelei mind a háztartás-, mind a lakásépítési statisztikában erős késéssel jelentkeznek, hiszen egy lakás felépítésének és birtokba adásának időtartama legalább két év, az engedély kiadásától a használatba vételig átlagosan közel három év telik el. A KSH legújabb, a 2010. év első félévére vonatkozó, a lakásépítésekről és az építési engedélyekről szóló gyorsjelentésében (KSH, 2010d) azonban már

⁸⁷ A válság lakossági jövedelmekre és megtakarításokra/hitelfelvételekre gyakorolt hatásait a Tóth–Medgyesi tanulmány is nyomon követte. E szerint a lakáshitelek esetében már 2009-ben a háztartások 4 százalékánál fordult elő a törlesztő részletekkel való lemaradás, különösen az alsó jövedelmi ötödben, ahol ez az arány 8 százalék volt.

egyértelműen látszik, hogy a válság a lakásépítésben is megtorpanásához vezetett: 2010 első felében csupán 9 ezer lakás kapott használatbavételi engedélyt, és csak 10 ezer új lakásra adtak ki építési engedélyt. A használatba vett lakások száma több mint 30, az új engedélyké durván 40 százalékkal alacsonyabb, mint 2009 első felében volt. 2010 első felében hozzávetőlegesen csupán annyi lakást vettek használatba, mint a 2000-es évek elején, a lakáskonjunktúrát megelőző időszakban. A lakásépítés megtorpanását nemcsak az építési szándékok erőteljes csökkenése jelzi, hanem a már megépített és használatba vett lakások számának jelentős csökkenése is.

2007-től kezdődően már egységes szerkezetű, minden tekintetben összehasonlítható lakásár-adatok állnak a KSH rendelkezésére, amely adatokat az APEH negyedévente ad át a KSH-nak. A KSH (2010c) lakáspiaccal és lakásépítéssel foglalkozó kiadványa szerint a 2002–2003-ban mért igen nagy arányú, 15 és 21 százalékos lakásár-emelkedés után, 2004-től kezdve a lakásárak növekedési üteme jelen-

tősen visszaesett, 2004 óta a lakásárak gyakorlatilag stagnálnak. Az éves, összetételhatástól megtisztított lakásárindexek 2008-ban még mind az új, mind a használt lakások esetében kismértékű (durván 2–2 százaléknyi) növekedést mutattak. 2009-ben azonban az új lakások ára 1,4 százalékkal, a használtaké 5,2 százalékkal csökkent, miközben az éves fogyasztói árindex 2008-ban 6,1 százalék, 2009-ben 4,2 százalék volt. A lakáshitelekhez jutás feltételeinek romlása és erőteljes szigorodása, valamint az igen magas tranzakciós költségek miatt a lakáspiacek vevői oldalán egyértelműen előnybe és többségbe kerültek a készpénzes, hitel nélkül vásároló vevők, és az adásvételek száma is jelentősen csökkent. A potenciális vevők – erős alkupozíciójukat kihasználva – megpróbálják a vételárat drasztikusan csökkenteni. Az alacsony pénzügyi vagyonnal és relatíve magas ingatlanvagyonnal rendelkező háztartások többségénél az ingatlanvagyon folyamatos leértékelődése valószínűsíti a háztartások fogyasztói magatartásának gyors és jelentős változását.

7.A)1. táblázat: A háztartások nettó finanszírozási képessége a GDP százalékában

	2008				2009				2010	
	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.	I.	II.
Adott negyedév	-0,4	-0,8	-1,7	7,3	4,5	0,7	1,7	6,1	3,6	7,2
Utolsó négy negyedév	1,1	1,0	0,8	1,2	2,3	2,7	3,6	3,3	3,1	4,7

Forrás: MNB (2010c).

7.A)2. táblázat: Késedelmesen törlesztett hitelek, 2008–2010

	2008. december		2009. december		2010. március	
	milliárd forint	százalék	milliárd forint	százalék	milliárd forint	százalék
Fizetési késedelmes hitelek állománya és állományi aránya						
Összes késedelmes hitel	3092	12,3	4152	17,3	4514	19,1
Lakossági hitelek	1474	16,8	2146	24,1	2334	26,0
Ebből: jelzáloghitel	765	12,5	1282	20,0	1409	21,8
Fizetési késedelmes hitelek száma és aránya						
Összes késedelmes hitel	3018	31,1	3622	38,5	3652	38,8
Lakossági hitelek	2799	31,0	3357	38,3	3388	38,6
Ebből: jelzáloghitel	190	15,1	246	19,2	258	20,3
90 napon túli fizetési késedelmes hitelállomány és állományi aránya						
Összes késedelmes hitel	967	3,9	1875	7,8	1972	8,3
Lakossági hitelek	420	4,8	829	9,3	908	10,1
Ebből: jelzáloghitel	180	3,0	419	6,5	468	7,3
90 napon túli fizetési késedelmes hitelek száma és aránya						
Összes késedelmes hitel	1710	17,6	2183	23,2	2154	22,9
Lakossági hitelek	1590	17,6	2022	23,1	2001	22,8
Ebből: jelzáloghitel	67	5,3	92	7,1	97	7,6

Forrás: PSZÁF (2010).

8. ÖSSZKÉP. A KÖZELKÉP LEGFONTOSABB KÖVETKEZTETÉSEI

MOLNÁR GYÖRGY

A *Közelkép* hét nagyobb lélegzetű és öt rövidebb tanulmányában a válság tág értelemben vett munkapiaci hatásait igyekeztünk – a rendelkezésünkre álló hazai empirikus kutatási eredményekre támaszkodva – körüljárni. A vizsgálódás körét elsősorban úgy próbáltuk tágítani, hogy figyelmünket a munkaerő újratermelésének fő terepét jelentő háztartásokra irányítottuk, de az empirikus megalapozottság igénye korlátokat is emelt elénk. A legfrissebb adatok, amelyeket a tanulmányok írásakor figyelembe lehetett venni, néhány témakör esetében 2010 első félévére, de általában csak 2009-re vonatkoznak, míg voltak esetek, amikor még 2009. évi információkkal sem rendelkezünk. Így, eredeti szándékunktól eltérően, megfelelő adatok hiányában, nem tudtuk bemutatni a háztartások fogyasztásának változását és ennek összefüggéseit a munkapiaccal. Számos témakörben – például a reálkeresetek alakulásának tekintetében – nem volt lehetőségünk a megalapozott nemzetközi összehasonlításra. Még benne járunk a válságban, így sok esetben nem dönthető el, hogy a megfigyelt jelenségek a válság vagy az azt megelőző hazai költségvetési konszolidációs lépések következményei-e, ahogy az sem, hogy a folyamatokban bekövetkező változások a trendek megfordulását vagy időleges ingadozásokat jelentenek-e csupán.

Mindezeknek a korlátozó tényezőknek az ellenére bízunk benne, hogy sikerült viszonylag átfogó, sokoldalú képet nyújtani a válságnak a magyar munkapiacra gyakorolt hatásáról. Ez a fejezetzáró tanulmány új eredményeket nem tartalmaz, célja pusztán az, hogy összképet nyújtson: összefoglalja a 12 írás legfontosabb következtetéseit, és felhívja a figyelmet a köztük lévő összefüggésekre, kapcsolódási pontokra.⁸⁸

Munkapiaci válaszok a válságra

A köz- és a versenyszféra egymással homlokegyenest ellentétes módon alkalmazkodott a válság következtében megváltozott körülményekhez, a kereslet csökkenéséhez, a hitelezés szűküléséhez: a közszféra elsősorban a bérek, míg a versenyszféra főleg a foglalkoztatás csökkentése révén (Bálint Mónika, Cseres-Gergely Zsombor és Scharle Ágota kötetet bevezető fejezete, valamint Köllő János 1. fejezete). Így a nemzetgazdaság egészére vonatkozó adatok súlyosan félrevezetőek lehetnek. A költségvetési szféra béreinek visszaesését alapvetően a 13. havi fizetés visszavonása és a béremelések elhalasztása okozta, itt tehát nem számíthatunk érdemleges magyarázatra szoruló szerkezeti válto-

88 Ennek során néha szó szerint vagy majdnem szó szerint emelek ki szövegrészeket, de a könnyebb olvashatóság érdekében nem teszem ki az idézőjeleket, csak a gondolatok forrását jelzem.

zásokra (Köllő). A Közelkép tanulmányai elsősorban a versenyszférában zajló folyamatokat vizsgálták.

Köllő János vállalati panelen alapuló becslése a foglalkoztatáscsökkenés dominanciáján túl számos további, érdekes következtetésre vezetett. A zömmel férfiakat foglalkoztató vállalatok létszáma és bérei az átlagosnál erőteljesebben csökkentek. Ez az eredmény azt tükrözi, hogy a több férfit foglalkoztató *termelő*vállalatok foglalkoztatásban és bérben mérve is rosszabbul jártak az átlagnál. Érdekes, hogy a csoportos leépítések esetében a helyzet eltérő, ez az elbocsátási forma a nőket egy árnyalatnyival erőteljesebben sújtotta (Busch-Lázár 3. fejezete).

Visszatérve Köllő János modellszámításának eredményeire, a létszámváltozások erősen, míg a munkaidő-változások kisebb mértékben függtek a vállalatmérettől. A legkisebbektől a legnagyobbak felé haladva, folyamatosan nagyobb mértékű volt a foglalkoztatás csökkenése. A munkaidő esetében csak a legnagyobb cégek különböztek a többitől, esetükben nagyobb volt a csökkenés. Ennek egyik oka az lehet, hogy az exportkeresletnek való kitettség mértéke vállalatmérettől függően különbözőképpen alakult. (Emlékeztetek arra, hogy a számítások a válság első évére vonatkoznak.) A feldolgozóiparban a kisvállalatok relatív foglalkoztatási előnye sokkal nagyobb volt, mint más ágazatokban. Ismét kitérve a Busch-Lázár-tanulmány megfigyeléseire, az alapvetően a nagyobb cégeket jellemző csoportos leépítésekben az érintettek fele került ki a feldolgozóiparból, ami közel két és félszerese a feldolgozóipar foglalkoztatási arányának.

Az építőipar és az ingatlanügyletek létszámváltozásai nem különböztek érdemben a feldolgozóiparétól, ezeken a területeken volt a legnagyobb a foglalkoztatás visszaesése. Az átlagosnál sokkal kedvezőbben alakult a vízgazdálkodás, az energia, a közlekedés, a pénzügyi közvetítés, a személyi szolgáltatások, a magánegészségügy és a mezőgazdaság létszámhelyzete. Az állami vállalatokban kisebb mértékben csökkent a létszám, mint a magánvállalatokban, illetve a kollektív szerződéssel rendelkező vállalatok létszáma is az átlagosnál kevésbé csökkent.

A minimálbéreseket nagyobb mértékben foglalkoztató vállalatoknál a többiekhez képest jobban növekedtek a bérek. A minimálbér-szabályozás által nem érintett jövedelmek esetében a reálbérek alig változtak. A válság első évében a versenyszféra vállalatai lényegében nem nyúltak a bérekhez, illetve ha változtak is a vállalati átlagbérek, azok szisztematikusan nem függtek össze az ágazati és regionális hovatartozással, a vállalatmérettel, a tulajdonnal, a munkaerő-összetétellel és a szakszervezeti jelenléttel.

A munkaidő-csökkenés elemzése azt valószínűsíti, hogy az érdemben nem terjedt túl a munkahelymegtartó támogatásokkal érintett vállalati körön. A foglalkoztatás és az órabér, illetve a foglalkoztatás és a munkaórak vállalat-specifikus változásai egymástól függetlenek voltak.

Elsősorban a béreket illetően, némileg árnyalják ezt a képet azok a megfigyelések, amelyekről az 1. fejezethez kapcsolódó Semjén–Tóth szerzőpáros 1.B) keretes írása számol be három, különböző időpontban (2009. március, június és 2010. március) végzett vállalati felmérés alapján, amelyekben vállalatvezetőket kérdeztek a válságra adott alkalmazkodási lépésekről. Ezek között természetesen nem csak munkapiaci intézkedések szerepeltek. A második két időpontban a vállalatok mintegy 80 százaléka számolt be a bérek és egyéb juttatások szinten tartásáról vagy csökkentéséről mint válságkezelő intézkedésről. 2009 elején még viszonylag kevés vállalat épített le munkaerőt, 2009 júliusában azonban már meghaladta a 40 százalékot az ilyen intézkedést tevő vállalatok aránya. 2010 elejére ismét jelentősen csökkent az arány. A részmunkaidőre vagy rövidebb munkaidőre történő áttérést a vállalatoknak csak viszonylag kis, bár időben növekvő köre alkalmazta. A kvalitatív kérdés természetesen egyik esetben sem adhat információt a megtett intézkedések mértékéről. Ezeket a megfigyeléseket Köllő János eredményeivel összevetve, arra a következtetésre juthatunk, hogy a munkaerő-leépítésre vonatkozó intézkedések kevesebb vállalatot érintettek, de sokkal erősebbek voltak, mint a bérintézkedések. Másrészt valószínű, hogy a vállalatvezetők már a reálkeresetek szinten tartását, a szokásos béremelések elhalasztását vagy mértékének redukálását is a válságra reagáló intézkedésnek tekintették. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a 2010-ben megkérdezettek közül a bérek és egyéb juttatások szinten tartását, csökkentését sokkal többen tartották utólag hatékony intézkedésnek, mint a munkaerő-leépítést (15 *versus* 4 százalék). Az összes lehetséges intézkedés közül a munkaidő-csökkentést tekintették a legkevesebben hatékonynak, ami magyarázhatja ennek az intézkedésnek a csekély súlyát.

Kitérőként érdemes megemlíteni, hogy a vállalatok – figyelembe véve most már a nem munkapiaci reakciókat is – jellemzően számos különböző válságkezelő lépést kombináltak egyidejűleg. Egyaránt alkalmaztak rövid távon ható reaktív lépéseket (likviditási pozíciók javítása, költségek csökkentése, hitelkonverzió) és hosszabb távon hatékony proaktív lépéseket (új piacok keresése, szervezeti átalakítás, termelési szerkezet átalakítása), nem alakultak ki kitüntetett vállalati stratégiák a válság kezelésére. Az viszont megfigyelhető volt, hogy az exportáló vállalatok általában többféle intézkedést tettek, mint a többiek [Semjén–Tóth 1.B) keretes írása].

Visszatérve a foglalkoztatás alakulásának kérdésére, a KSH munkaerő-felmérésének adatai alapján megállapítható, hogy a foglalkoztatotti létszám csökkenését elsősorban a természetes módon megürült munkahelyekre történő munkaerő-felvételek elhalasztása magyarázza. A foglalkoztatásból való kilépés esélye növekvő trendet követett 2006–2009-ben, de nem ugrott magasra a válság időszakában. A szokásosnál nem sokkal nagyobb állásvesztési ütem mellett a *gyors újraelhelyezkedés* nehezült meg, és vezetett a munkanélküliség jelentős növekedéséhez. Vélhetően a létszámcsökkenés ilyen, alap-

vetően nem tömeges elbocsátásokat alkalmazó módja is szerepet játszott abban, hogy kevésbé érvényesültek az alkalmazkodás puha eszközei, a kereset és a munkaidő csökkentése (Köllő).

A munkaerő-felmérésből adódó következtetést alátámasztják a Busch–Lázár szerzőpárosnak a csoportos létszámleépítések bejelentési kötelezettségen alapuló adatai a 3. fejezetben. A csoportos leépítések idősorában egyetlen kiugró negyedév található (2009 első negyedéve), de az éves összes leépítés alig haladja meg a 2003-ban és 2004-ben is tapasztalt értéket. 2010 első félévében pedig a válság előttihez képest kisebb volt a csoportos leépítésben érdekelték száma. A regisztrált munkanélküliek számának nagymértékű emelkedésében a kiáramlás csökkenésének legalább akkora szerepe volt, mint a beáramlás növekedésének.

A kialakult helyzetre adott foglalkoztatáspolitikai válaszokat elemezve, mind Köllő János, mind a hozzákapcsolódó 1.A) keretes írásban az Elek–Scharle szerzőpáros arra a következtetésre jut, hogy a magyar kormányzat elsődleges törekvése – hasonlóan a régió többi országához – a munkanélkülivé válók számának csökkentése, a munkakereslet ösztönzése, fenntartása volt. A közszféra munkahelyeinek védelmét is szolgálta az ott végrehajtott reálbér-csökkentés, a versenyszférában pedig a támogatott foglalkoztatás bővítése volt az elsődleges eszköz (Köllő). 2009-ben a munkakereslet növelését célzó kormányzati kiadások egyharmadát a bérköltségek, konkrétan a munkaadói járulékok csökkentésére fordították. Ez általában nem jól célzó eszköz, mert nem csak a veszélyeztetett és megmentésre érdemes munkahelyeket érinti. Erre a lépésre azonban Magyarországon az adórendszer szerkezeti átalakítása érdekében a válságtól függetlenül is szükség volt (Elek–Scharle).

A munkahelymegtartó támogatásban részesülők és a közfoglalkoztatásba bevontak számának mintegy 110 ezer főt kitevő növekedése viszont az egyéb foglalkoztatási támogatásban (munkanélküliek, gyestről visszatérők és pályakezdekők bértámogatása, képzés, vállalkozóvá válás támogatása) részesülők számának rovására ment (Köllő). Ezeknek az aktív eszközöknek – különösen a képzésnek – az elhanyagolása tekintetében Magyarország lényegében egyedüli volt mind az EU-, mind az OECD-országok körében. Szintén egyedülálló jelenség, hogy Magyarországon jelentősen csökkentették a munkaügyi szervezetek létszámát. A csökkentett munkaidejű foglalkoztatás több országban jelentősen mérsékelte az elbocsátásokat. Magyarországon a foglalkoztatottak kicsit kevesebb, mint 1 százaléka vett részt ilyen programban, ami nemzetközi összehasonlításban átlagosnak tekinthető, a hatékonysága viszont jóval átlag alattinak bizonyult (Elek–Scharle).

Ehhez kapcsolódóan megemlíthetjük, hogy a válság idején csoportosan leépített és a munkanélküli-nyilvántartásba bekerülők mintegy fele részesült érdemi szolgáltatásban. Az aktív eszközzel támogatottak aránya csupán 13 százalék volt (Busch–Lázár).

A munkanélkülivé váltak száma jelentősen meghaladta a munkahelymegtartó intézkedések és a közfoglalkoztatás által érintetteket (ez utóbbiak, az *Út a munkához* program jellege miatt főleg régebb óta munkanélküliek voltak), így társadalmi hatásait tekintve különösen fájdalmas, hogy jelentősen nőtt az egyéni támogatásokban nem részesülő állástalanok száma, miközben ezen a népességen belül – különösen a friss állásvesztőknél – megnövekedett a dolgozni kívánók, illetve az aktívan állást keresők aránya (Köllő). Az EU-tagországok többségében eleve viszonylag magas volt a munkanélküliek pénzbeli ellátása, amit több helyen tovább emeltek. Magyarországon európai összehasonlításban kirívóan rövid a korábbi bértől függően fizetett járadék folyósítási ideje (Elek–Scharle).

Ezen a téren erős korlátot jelentett a magyar költségvetésnek a válságtól függetlenül is rossz helyzete. Az azonban kérdéses, hogy a munkahelymegtartásra és állami munkahelyteremtésre koncentráló politika alkalmas volt-e a társadalmi veszteség minimalizálására.

A Boda–Neumann szerzőpáros (2. fejezet) néhány céget érintő interjúiból általános következtetéseket nem vonhatunk le, de kiválóan alkalmasak arra, hogy a statisztikákon, nagyméretű felméréseken, modellszámításokon alapuló eredményeket érzékletessé tegyék, vagy akár további átfogó vizsgálatokhoz adjanak ötleteket. Vizsgált eseteikben a cégek elsősorban a „csúcsidőszakokban” segítő munkakörökben alkalmazott, kölcsönzött segéd munkások szerződését mondták fel, és csak a képzetlen munkaerőt alkalmazó, a mennyiségi alkalmazkodás eszközével gyakran élő vállalatok bocsátottak el állományba tartozó munkavállalókat. A munkapiaci túlkínálat minőségi cserékre adott lehetőséget, a vállalatok a bizonytalanabb státusú (határozott időre alkalmazott, nyugdíj mellett foglalkoztatott vagy nyugdíjazható) munkavállalóikat küldték el. Ezzel párhuzamosan kezdték jobban kihasználni a hosszú szolgálati időt ledolgozó, több feladat elvégzésére is alkalmas szakmunkások képességeit. Vizsgálati körükbe beletartoztak a nagy autógyártó cégek, ezek hajtották végre a legnagyobb létszám-leépítési akciókat.

A csoportos vállalati leépítések elemzése összhangban van ezekkel a megfigyelésekkel. Az ilyen módon elbocsátottak között a legfeljebb 8 általánost végzetek aránya meghaladta a 40 százalékot, ami mintegy 10 százalékponttal magasabb a munkanélkülieken és 30 százalékponttal a foglalkoztatottakon belüli arányuknál. Míg az érettségizettek aránya a csoportosan elbocsátottak között nem különbözik a foglalkoztatottakétól, addig a szakmunkások esetében az általános iskolát végzetekhez képest fordított a helyzet, ők jelentősen alulreprezentáltak a csoportosan elbocsátottak között. A csoportosan leépítettek foglalkozás szerinti listáját messze a gyártósori összeszerelők vezetik, őket az egyéb segéd munkások követik (Busch–Lázár).

A vállalati esettanulmányok arra is rávilágítanak, hogy a munkaidő-gazdálkodás formái és lehetőségei a technológiai folyamattól függően rendkívül

változatosak (Boda–Neumann). A cégek többségénél már a válságot megelőzően bevezették a munkaidőkeret alkalmazását, ami az amerikai és nyugat-európai példáktól eltérően nálunk egyoldalúan a munkáltató érdekeit szolgálja. Ez lehetőséget teremt a munkaidőalap rugalmas felhasználására, ugyanakkor a lehetőségek kihasználása a hivatalos statisztikákban nehezen követhető nyomon.

A válság újfajta kihívást jelentett a vállalati szakszervezeteknek, üzemi tanácsoknak. A kilencvenes évek közepe óta szinte csakis a bérnövekedésre, béren kívüli juttatási csomagokra koncentráló alkudozással fel kellett hagyniuk, tevékenységükben előtérbe került a munkahelyek védelme. (Ahogy Köllő János tanulmánya kimutatta, ebben sikerült is bizonyos eredményeket elérniük.) Figyelemre méltó, hogy az esettanulmányok szerzői főként a külföldi érdekelt-ségű multinacionális vállalatok gyakorlatában találkoztak a menedzsment és a szakszervezet, illetve az üzemi tanács közötti rendszeres konzultációval. A szakszervezetek, üzemi tanácsok ereje viszonylag csekély, nyugat-európai összehasonlításban alkupozíciójuk viszonylag gyenge, a multinacionális cégek-nél megfigyelhető, hogy a vállalatközpont versenyezteti a hasonló technológiai adottságú, nagyjából azonos költség-szintű gyárait. Főként a szakmunkára épülő, magas hozzáadott értéket előállító vállalatoknál számoltak be „jó kompromisszumokról” a szakszervezetek (Boda–Neumann).

A válság hatása a területi egyenlőtlenségekre

Többször esett már szó a magyarországi válság terjedésének egyes szakaszairól, a munkanélküliség alakulásáról. Lócsei Hajnalka a 4. tanulmányban ezt két dimenzióban, időben és térben tárgyalja. A magyar gazdaság rendszerváltozást követően kialakult, elsősorban a vállalati termelékenységben és a külföldi tőke jelenlétében érzékelhető dualitása térben is megnyilvánul: az ország egy kedvező helyzetű, a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni, adottságait kihasználni képes versenyképesebb, valamint egy elmaradottabb, a külföldi működőtőkét alig vonzó, folyamatosan leszakadó részre tagozódik. A tanulmány vezérfonalát az a kérdés jelenti, hogy hogyan hatott a világgazdasági válság okozta recesszió a hazai fejlettségi térszerkezetre.

A 2008 ősze és 2010 nyara közötti időszakot négy szakaszra bonthatjuk: 1. 2008. október – 2009. január: megkezdődik a (regisztrált) munkanélküliség növekedése; 2. 2009. január – 2009. június: a munkanélküliség drasztikus emelkedése; 3. 2009. június – 2010. február: további, de kisebb ütemű növekedés; 4. 2010. február – 2010. augusztus: a munkanélküliség enyhe csökkenése.

Az első periódusban az álláskeresők száma és aránya leginkább a korábban az ipari termelés fellegvárának számító Dunántúl északi, északnyugati részében növekedett meg. Ezen belül a válság azokban a térségekben érzékelhető leginkább, amelyekben a munkavállalók nagyobb része a közeli nagyobb város

feldolgozóipari telephelyeire ingázott. Ez összefügg azzal a már említett tényvel, hogy a válság elsőként az exportorientált cégeket érte el. (Mindezt megerősítik a Busch–Lázár tanulmány adatai a csoportos leépítésekről.) Ugyanakkor a legnagyobb vesztesek között az ország más, elmaradottabb részeiben fekvő kistérségek is szerepelnek. Ez különösen akkor szembevetendő, ha nem a munkanélküliség növekedési indexét, hanem a százalékpontos különbségeket vesszük számba, hiszen az elmaradottabb kistérségek eleve sokkal magasabb munkanélküliségi szintről indultak.

Érdemes ezt összevetni a 4.A) keretes írás szerzőjének, Faluvégi Albertnek az eredményeivel, amely szerint 2008 harmadik és negyedik negyedéve között a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségben összességében sokkal nagyobb mértékben növekedett a munkanélküliség (3,8 százalékponttal), mint a hátrányos helyzetű (0,5 százalékpont), illetve a fejlettebb kistérségekben (0,2 százalékpont). Ebben a bontásban az észak- és nyugat-dunántúli kistérségek erőteljes munkanélküliség-növekedését ellensúlyozta a többi fejlett térség.

Visszatérve Lőcsei Hajnalka elemzésére, a következő időszakban a válság hatása már nem korlátozódott az exportorientált feldolgozóipari létesítmények környezetére, hanem általánossá vált, egyre több ágazatot és térséget érintett, de még mindig leginkább az északnyugati országrész belső periferiáján lehetett érzékelni. Ebben a terjedési szakaszban fontos szerepe volt a szomszédságnak, egy-egy nagyobb vállalat létszámleépítése tovaryűrűző hatásának. Csekély volt a változás a fővárosban, illetve annak közvetlen környékén, valamint a Balaton környékén, bár az „érintetlen” zóna egyre szűkül.

A harmadik szakaszban, amikor a munkanélküliek számának és arányának változását elsősorban a szezonális hatások határozták meg, a munkanélküliség emelkedésének területi képe viszonylag stabil maradt. A válság hatása viszont egyre inkább megmutatkozott Közép-Magyarországon is, aminek legfőbb oka, hogy a főváros gazdaságában a szolgáltatószeletor van túlsúlyban, amely az exportorientált ipari ágazatokhoz képest később szenvedett el nagyobb veszteségeket. Csupán az ország legelmaradottabb külső és belső periferiáin nem romlottak tovább az egyébként is igen magas értékek. Sőt néhány kistérségben – talán a közcélú foglalkoztatási programoknak köszönhetően – javult a helyzet.

Faluvégi Albert 2009 végéig tartó elemzése mindezzel összhangban azt mutatja, hogy ebben az évben az ország fejlettebb térségeiben folyamatos volt a munkanélküliség emelkedése, miközben a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben 2009 első félévében kismértékben javult a helyzet (bár a válság előtti szintet nem érte el), majd a második félévben stagnált a munkanélküliség. Ezeknek a folyamatoknak az eredőjeként a leghátrányosabb helyzetű kistérségek munkanélküliségi rátája az országos átlag mintegy 2,3-szereséről 2008 végére 2,7-szeresére nőtt, majd 2009 végére 1,9-szeresére csökkent.

A negyedik szakaszban, 2010 februárjától – részben szezonális hatások következtében – a mezőgazdasági jellegű alföldi területeken, a balatoni kistérségekben, valamint az ország leghátrányosabb helyzetű, munkanélküliséggel leginkább sújtott térségeiben (Cserehát, Szatmár, Ormánság) csökkent az álláskeresők aránya. Ez a közmunkaprogramok hatásának tulajdonítható (Lőcsei).

Mindezek a változások egy sajátos területi kiegyenlítődéshez vezettek, aminek háttérében nagyrészt nem a kedvezőtlen helyzetű térségek felzárkózása, hanem a fejlettebbek jobban romló foglalkoztatási helyzete állt. 2010 tavaszán a kiegyenlítődés folytatódott, és a korábbiakkal ellentétben ez az elmaradottabb kistérségekben tapasztalható javulásnak köszönhető. Ennek ellenére a válság folyamán a munkanélküliség térszerkezete lényegében nem változott, továbbra is érvényes, hogy a dél-dunántúli és a Balassagyarmat-Békcéscsaba-tengelytől keletre fekvő kistérségekben az átlagnál jóval magasabb az állástalanok aránya, és ezek közül csak a nagyvárosi központok körzetei jelentenek kivételt.

Nyitott kérdés, hogy fennmaradhat-e a kiegyenlítődés hosszú távon is, vagy végső soron – mivel a javulás nem a gazdasági élénkülés eredménye – az amúgy is jelentős és szociális feszültségeket gerjesztő különbségek további éleződésére lehet számítani.

Az álláskeresők aránya annál magasabb, minél kisebb lakosságszámú településkategóriát vizsgálunk, ugyanakkor a régiók közül a fejlettebbekben ez a szabályszerűség sokkal kevésbé érvényesül. A válság során csak abban az időszakban volt jelentősebb különbség a településkategóriák között, amikor az álláskeresők száma hirtelen megugrott, illetve jelentősebben visszaesett. A válság terjedésének időszakában a nagyobb városi centrumok jellemzően „át-hárították” a negatív hatásokat a kisebb településekre.

A területi foglalkoztatási különbségek alakulásának fontos összetevője tehát az ingázás problémaköre. Az elmaradott térségek helyi munkapiaci rugalmatlanságának egyik oka valószínűleg az, hogy az itt lévő falvakból csak magas ingázási költségekkel lehet a városokban munkát vállalni. Bartus Tamás 4.B) keretes írásának célja annak vizsgálata, hogy mekkora kereseti előnyökre számíthatnak egy-egy nagyváros munkapiacától adott távolságra élő képzetlen emberek? Fedezi-e az utazással elérhető keresetnövekedés az ingázás költségeit? A modellszámítások céljára megfelelő adatok csak a válság előtti időszakra állnak rendelkezésre, de ezekből is fontos következtetések vonhatók le.

A kutatás Pécs, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza és Miskolc – valamint a kontrollváros szerepét betöltő Győr – vonzáskörzetében vizsgálta a kereseti lehetőségek térbeli eloszlását. A modellszámítások alapján megállapítható, hogy egy faluban annál kisebb az átlagos órabér, minél messzebb van a központtól. A központtól távolodás hatása a győri munkapiacon a legerősebb, így itt egy félórás utazás költsége még bőven megtérül a keresetnövekedés révén.

A hátrányos helyzetű régiókban viszont az ingázással járó idővesztéségek becsült költségei elérik vagy meghaladják a megszerezhető bérnövekményt.

A be nem jelentett foglalkoztatás

Az eddig ismerttetett tanulmányok következtetéseit szerzőik a különböző statisztikai forrásokból elérhető foglalkoztatási, munkanélküliségi adatok alapján vonták le, így értelemszerűen nem vehették figyelembe a be nem jelentett foglalkoztatás alakulását. Sajnos ebben a témakörben csak a válság előtti időszakból állnak megalapozott információk a rendelkezésünkre. Semjén András és Tóth István János 5. tanulmánya két, 2007 őszén, illetve 2008 tavaszán készült lakossági empirikus felvétel eredményeit ismerteti, és ezek alapján igyekszik következtetni a válság lehetséges hatására a vizsgált területen. Ebben a tekintetben tehát tanulmányuk egy fontos kutatási téma alapvető kérdéseit fogalmazza meg, bizonyítva, hogy rendkívül nagy szükség volna a korábbi adatfelvételek megismétlésére. Ugyanakkor a válság előtti időszakra vonatkozó információk összefoglalása sem tanulság nélkül való.

A szerzőpáros a be nem jelentett foglalkoztatáson belül két formára koncentrált: a „zsebbe való fizetésre”, ami az esetek többségében a legális fizetés kiegészítése, és a „számlás kifizetésekre”, amikor a voltaképpeni alkalmazott bérének egy részét saját vállalkozása számlájára kapja. A korábban tárgyalta túl érdekes költségcsökkentési célzatú vállalati reakció lehet az adófizetést és adócsalást is tartalmazó fizetési csomagok belső arányainak változtatása az utóbbiak javára.

2008 tavaszán a 18 és 60 év körüli népesség körében minden negyedik dolgozó kapott zsebbe vagy számlára fizetést a megelőző két év során. Mindkét forma, de különösen a zsebbe kapott fizetés esetében többségben vannak a férfiak. A zsebbe történő fizetésben a fiatalok sokkal nagyobb arányban érintettek, mint az idősebbek. Általában vagy az egyik, vagy a másik megoldást alkalmazzák, és a kétféle módszer alanyai jellegzetes módon különböznek egymástól: a zsebbe kapott fizetés elsősorban a legfeljebb általános iskolát végzettek, míg a számlás kifizetés elsősorban a diplomásokra jellemző.

A munkanélküliség területi alakulásáról levont következtetésekhez érdekesen kapcsolódnak a be nem jelentett foglalkoztatás területi jellemzői. A kelet-magyarországi megyékben lényegesen gyakoribb az ilyen módon végzett munka, Nyugat-Magyarországon viszont az átlagosnál ritkábban fordul elő. Az alkalmazottak és alkalmi munkások körében a kelet-magyarországi lakosok 40 százaléka kapott zsebbe vagy számlára fizetést. A rendszeres munkával nem rendelkezők (alkalmi munkások, munkanélküliek) körében a leggyakoribb a be nem jelentett munka. A szóban forgó csoport több mint fele végzett a vizsgálat előtti két évben a közterhek alól ilyen vagy olyan módon (többnyire zsebbe kapott fizetés révén) kibúvó munkát.

Mindezek alapján, összesen 13 típust megkülönböztetve, a szerzők sorra veszik, hogy egy vállalat életében milyen hatásokat válthatott ki a válság a bejelentett, illetve a be nem jelentett vagy vállalkozói tevékenységnek álcázott foglalkoztatás arányaiban. Következtetésük, hogy a gazdasági válság az utóbbi két évben nagy valószínűséggel a be nem jelentett, illetve álcázott munka elterjedtségének és mennyiségének növekedésével járt, a legtöbb lehetséges vállalati alkalmazkodási forma és a munkavállalói érdekeltség egyaránt ebbe az irányba mutat. Ugyanakkor minden bizonnyal voltak ellenható tényezők is. Az építőipar esetében például – amely a többi ágánál sokkal inkább alkalmaz be nem jelentett munkát – a termelés volumene jóval nagyobb mértékben esett vissza, mint a bejelentett foglalkoztatás, amiből arra következtethetünk, hogy a be nem jelentett foglalkoztatás körében nagyobb volt a leépülés.

A válság hatása a háztartásokra

A Közelképet záró két tanulmány és egy keretes írás a válságnak a háztartásokra gyakorolt hatását tekinti át, fogyasztási adatok hiányában elsősorban jövedelmi oldalról. A 6. tanulmány, a Gáspár–Kiss szerzőpáros írása először azt vizsgálta a munkaerő-felmérés paneladatai alapján, hogy milyen tényezők befolyásolták a munkanélkülivé válás valószínűségét a válság időszakában. Ennek során a szerzők az állásvesztések arányának látszólag magasabb növekedését mutatták ki a válság hatására, mint Köllő János (lásd 1.5, illetve 6.1 ábra). Itt azonban fel kell hívjuk a figyelmet egy fontos – az elemzések eltérő céljából adódó – módszertani különbségre, ami megmagyarázza az eltérést. Köllő János a foglalkoztatotti és nem foglalkoztatotti státusz közötti váltásokat vette figyelembe, míg Gáspár Katalin és Kis Áron figyelmen kívül hagyta azokat az állásvesztőket, akik inaktívvá és nem munkanélkülivé váltak. Ebben a tanulmányban tehát alapvetően a munkanélkülivé válás jövedelmi hatását ismerhetjük meg. (A háztartási jövedelmek 2009. évi alakulását a Tóth–Medgyesi szerzőpáros 8. tanulmánya mutatja be.)

Gáspár Katalin és Kis Áron a becslés során magyarázó változóként a nemet, az életkort, az iskolai végzettséget, a területi elhelyezkedést és az ágazatot vette figyelembe, és megállapításaik szerint az állásvesztés valószínűségét a foglalkoztatott nemén kívül minden tényező erősen befolyásolja. A legfiatalabbak állásvesztési valószínűsége meghaladja az idősebbekét, és a kor előrehaladtával kismértékben tovább csökken annak valószínűsége, hogy valaki elveszíti munkahelyét. Ez a valószínűség az iskolai végzettséggel is csökken. A gazdasági ágazatokat tekintve, kiemelkedően magas állásvesztési valószínűséget mutat az építőipar és a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás ágazat. Szintén magas az állásvesztési valószínűség a feldolgozóiparban.

Ezt követően a szerzőpáros a háztartási költségvetési felvétel 2007. évi adataiba emelte át a foglalkoztatottak állásvesztési valószínűségét, és a válság előtti adatokon szimulálta a válság háztartások szempontjából talán legfontosabb

következményének, a munkanélküliség növekedésének a hatását. Ennek során jövedelemkategóriánként 2009. évi szintre indexálta és a 2009. évi adószabályok segítségével nettósította a háztartások jövedelmét.

Gáspár Katalin és Kis Áron megállapítja, hogy az állásvesztés valószínűsége a háztartási jövedelem növekedésével csökken, a legalsó jövedelmi tizedben majdnem háromszorosa a legfelső tizedbelinek. Az állásvesztések következtében elszenvedett átlagos jövedelemvesztés abszolút értéke nő a jövedelemmel, ugyanakkor a relatív jövedelemvesztés minden jövedelemcsoportban hasonló mértékű. Olyan számításokat is végeztek, amelyekben figyelembe vették, hogy a válságtól függetlenül is lett volna munkanélkülivé válás. Ebben az esetben értelemszerűen kisebb jövedelemhatásokat kapnak, de a hatás eloszlása lényegében változatlan maradt, azzal az eltéréssel, hogy a relatív jövedelemkiesés valamivel kisebbé vált az alsóbb jövedelmi tizedekben, mint a felsőkben.

Megvizsgálták azt is, hogy a munkanélküli-ellátások (konkrétan az álláskeresési járadék és az álláskeresési segély), milyen mértékben kompenzálták a veszteségeket. Az ellátás hatására a háztartások relatív jövedelemkiesése 0,4–1,1 százalékponttal csökkent; a kompenzáció aránya viszonylag stabil a jövedelemeloszlásban, a jövedelempótlás mértéke egyedül a legfelső tizedben kisebb.

Tóth István György és Medgyesi Márton 7. tanulmánya a Tárki háztartás-monitor-felvételei alapján mutatja be a jövedelemeloszlás főbb mutatóinak hosszú távú alakulását, különösen a 2007 és 2009 közötti változásokra koncentrálva. Ezekben a folyamatokban nem csupán a jelenlegi válság, hanem a korábbi évek konszolidációs csomagjainak hatása is megmutatkozik. A válság első szakasza 2008 második felében elsősorban azokat érintette, akiknek jelentős megtakarításaik voltak, és valamilyen oknál fogva kénytelenek voltak az ezekben bekövetkező veszteségeket realizálni. A válság következő szakasza egyrészt a devizahitelek törlesztőrészeinek és kamatainak emelkedése révén, másrészt a munkanélküliség növekedésén keresztül érintette a háztartásokat. A válság hatásainak harmadik szakasza az állami kiadások lakosságot érintő visszafogása, az állam jóléti szerepvállalásának szűkítése révén érvényesült.

2007 és 2009 között a gazdagoknak és a szegényeknek is romlott a helyzete, a háztartások átlagjövedelmei körülbelül 7 százalékot veszítettek reálértékükből. A szegények helyzete ugyanakkor lényegesen nagyobb mértékben romlott, esetükben még nominálisan is esett a jövedelem, a legfelső és legalsó jövedelmi tizedek átlagai közötti arány 6,8-ról 7,2-re nőtt. A 7–9. jövedelmi tizedbe tartozók relatív pozíciója viszont javult. Valószínűleg ennek az összetett változásnak a következménye, hogy a különböző egyenlőtlenségi mutatók nem szolgáltattak egyértelmű képet.

A 2007. évi adatok elemzése korábban egyfajta jövedelmi depolarizálódást mutatott ki, a felső középosztályok lecsúszását és az alsó középosztályok re-

latív pozíciójának emelkedését. A legfrissebb adatok szerint a legjelentősebb változás a jövedelemeloszlás alsó szélén bekövetkezett polarizálódás, a 2005. évi szinten definiált alacsony jövedelműek arányának növekedése. A foglalkoztatási polarizálódást vizsgálva, a tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a foglalkoztatás csökkenése legnagyobb mértékben azokat a háztartásokat érintette, amelyekben korábban legalább két foglalkoztatott volt.

A tanulmány második része a háztartások eladósodottságát és törlesztési problémáikat mutatja be. Ennek egyik összetevője a háztartások jövedelmének csökkenése, a másik pedig a devizaárfolyamok változásán keresztül a törlesztőrészek növekedése. Ahogy arról Kapitány Zsuzsa 7.A) keretese is ír, a kétezres évek elején és közepén a háztartások fogyasztói magatartását a gyenge megtakarítási hajlandóság jellemezte, a háztartások az előrehozott fogyasztást és a saját tulajdonú lakásberuházásokat részesítették előnyben, a hitelek, különösen a devizahitelek állománya rendkívüli mértékben megnőtt.

A Társadalmi Adatok adatai azt mutatják, hogy a korábbi stabilitás után 2007 és 2009 között nőtt a nélkülözésről, anyagi gondokról beszámoló háztartások aránya. Növekedtek az adósságtörlesztési nehézségek, elsősorban az alacsonyabb jövedelmű csoportok esetében. 2009-ben a háztartások 35 százaléka tartozott valamelyik banknak vagy pénzügyintézetnek, ami 15 százalékpontos növekedés az évtized elejéhez képest. Ezzel párhuzamosan a hitellel rendelkezők arányának kiegyenlítődése tapasztalható a jövedelemeloszlás szélső csoportjaiban. Míg 2001-ben még több mint 10 százalékpont volt a különbség a banki hitellel rendelkezők arányát tekintve a felső és az alsó jövedelmi ötöd között, addig 2009-re ez a különbség teljesen eltűnt. A háztartások legalacsonyabb jövedelmű ötödében 2003 körül indult meg a lakáshitelek arányának növekedése, ami töretlenül folytatódott az évtized hátralevő részében. Jelentős részük tehát akkor csatlakozott a hitelfelvételi lázhoz, amikor már a vége felé járt a lehetőség. A szegények körében az átlagosnál nagyobb mértékben emelkedett a személyi hitelt felvevők aránya, ami valószínűleg a megélhetési nehézségek áthidalása érdekében történt.

A bemutatott kiegyenlítődési folyamat persze lehet annak a következménye is, hogy egy korábban hitelt felvevő középosztályi család jövedelmi helyzete romlott olyan mértékben, hogy az alsó jövedelmi ötödbe került, de történhetett az alsó ötödbe tartozó háztartások hitelfelvétele révén is.

A bankoknak tartozó háztartások átlagosan összjövedelmük mintegy egyötödét fizették ki banki hitelek törlesztéseként 2010 januárjában, az alsó jövedelmi ötöd esetében azonban 29 százalék ez az arány. Ha a nem banki tartozásokat is figyelembe vesszük, akkor sokkal nagyobbá válik a jövedelmi helyzet szerinti különbség. A háztartások átlagosan jövedelmük egynegyedét fordították hiteltörlesztésre, de az alsó ötöd jövedelme 43 százalékát.

2009-ben a hitellel rendelkezők mintegy 9 százaléka nem tudott megfelelően törleszteni a háztartások saját bevallása szerint. Az alsó ötödbe tartozók körében ez az arány 17 százalék.

A Kapitány Zsuzsa keretes írásában bemutatott PSZÁF-adatok szerint ennél jóval magasabb a késedelmesen törlesztett hitelek aránya. Így a 90 napon túli fizetési késedelmes hitelek aránya 2008 decembere és 2010 márciusa között 17,6-ról 22,9 százalékra nőtt. A különbséget több tényező is magyarázhatja. Egy háztartásnak nem csak egy tartozása lehet, és nyilvánvalóan az egyszerre több hitelt felvevők között nagyobb a késedelmesen törlesztők aránya. Másrészt a háztartásmonitor adatai a 2009. évi helyzetet mutatják, míg a PSZÁF adatai kumulált értékek.

A válság hatására a háztartások hitelfelvételeik, elsősorban lakáshitel-felvételeik erőteljes korlátozására kényszerültek. 2009-ben a háztartások által befizetett hiteltartozások összege meghaladta az újonnan felvett hitelek értékét, a háztartások nominális követeléseinek és tartozásainak változását tekintve a háztartási szektor nettó hitel-visszafizetővé vált.

A hitelválság a lakásépítésben is visszaeséshez vezetett, miközben 2009-ben már a nominális lakásárak is csökkentek. Az alacsony pénzügyi vagyonnal és relatíve magas ingatlanvagyonnal rendelkező háztartások többségének ingatlanvagyonja folyamatosan leértékelődik, ami a háztartások fogyasztói magatartásának gyors és jelentős változását valószínűsíti.

9. HIVATKOZÁSOK

- ÁBRAHÁM ÁRPÁD–KERTESI GÁBOR (1996): A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon 1990 és 1995 között. A foglalkoztatási diszkrimináció és az emberi tőke váltakozó szerepe. *Közgazdasági Szemle*, 43. évf. 7–8. sz. 653–681. o.
- ÁFSZ (2008): Munkaerőpiaci helyzetkép. 2007. évi összefoglaló. www.afsz.hu/resource.aspx?ResourceID=afsz_stat_eves_reszletes_2007.
- ANSELIN, L. (1995): Local Indicators of Spatial Association – LISA. *Geographical Analysis*, 27. 3–115. o.
- AZARIADIS, C. (1975): Implicit contracts and underemployment equilibria. *Journal of Political Economy*, 83. 1183–1202. o.
- BAJNAI BLANKA–HÁMORI SZILVIA–KÖLLŐ JÁNOS (2008): A magyar munkaerőpiac néhány vonása – európai tükrökben. Megjelent: *Fazekas Károly–Köllő János* (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*, Közelkép, MTA KTI–OFA, Budapest, 38–86. o.
- BARTA GYÖRGYI (2000): A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000. Dialóg–Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- BARTHA ATTILA–CZIBIK ÁGNES–MAKÓ ÁGNES–TÓTH ISTVÁN JÁNOS (2009): A gazdasági válság vállalati szemmel. MKIK GVI–Kopint–Tárki, Budapest, június 16. http://www.gvi.hu/data/research/vallalatok_valsgaban_2009_03_tanulmany_090716.pdf
- BARTHA ATTILA–TÓTH ISTVÁN JÁNOS (2009): Rendetlen visszavonulás. HVG, 2009/15. http://hvg.hu/hvgfriss/2009.15/200915_VALLALATOK_A_VALSAG_IDEJEN_Rendezetlen_viss.aspx.
- BARTUS TAMÁS (2003): Ingázás. Megjelent: *Fazekas Károly* (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2003*, Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, 2003, 88–101.
- BARTUS TAMÁS (2007): Városok elérhetősége: tények, okok, következmények. Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás, 2. évf. 2. sz. 291–07. o.
- BELLMANN, L.–GERLACH, K.–MEYER, W. (2008): Company-Level Pacts for Employment. *Journal of Economics and Statistics*, 228. 533–553. o.
- BELLMANN, L.–GERNER, H.-D. (2010): Reversed Roles? Wage Effects of the Current Crisis. IZA–OECD Workshop: Economic Crisis, Rising Unemployment and Policy Responses, Párizs, február 8–9.
- BENEDEK DÓRA–ELEK PÉTER–SZABÓ PÉTER ANDRÁS (2009): HKFSZIM – Adó- és támogatási rendszert modellező számítógépes program. Kiadatlan kézirat.
- BETHLENDI ANDRÁS (2007): A hitelpiaci szerepe a hazai háztartások fogyasztási és megtakarítási döntéseiben. *Közgazdasági Szemle*, 54. évf. 12. sz. 1041–1065. o.
- BRUECKNER, J. K. (2001): Prior Restrictions on Bargaining Contract Curves. *Economics Bulletin*, Vol. 10. No. 1. 1–7. o.
- CAHUC, P.–ZYLBERBERG, A. (2004): *Labor Economics*. The MIT Press, Cambridge, MA.–London.
- CARLEY, M. (2003): Évolution de la syndicalisation de 1993 à 2003. European Industrial Relations Observatory (EIRO), Dublin. <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2004/03/update/tn0403115u.htm>.
- CAZES, S.–NESPOROVA, A. (2007): Flexicurity – A relavent Approach in Central and Eastern Europe. International Labour Office, Genf.
- CZIBIK ÁGNES –MAKÓ ÁGNES–TÓTH ISTVÁN JÁNOS (2009): The Business Situation of the Hungarian Enterprises and Their Responses to the Economic Crisis. MKIK GVI, Budapest, http://www.gvi.hu/data/research/CIRET_crisis_paper_RIEE_091028.pdf.
- CZIBIK ÁGNES –MAKÓ ÁGNES–TÓTH ISTVÁN JÁNOS (2010): Corporate responses to the economic crisis: The Hungarian case, IEER HCCI. paper presented at the 30th CIRET Conference, New York, október.
- CZIBIK ÁGNES–MEDGYESI MÁRTON (2008): A lakosság nyugdíjjal kapcsolatos megtakarítási tudatossága és hajlandósága. Egy lakossági kérdőív felvétel elemzése. MKIK GVI, 2008 február, Budapest, 71. o. http://www.gvi.hu/data/papers/megtakaritas_2007_080212.pdf.
- CSERES–GERGELY ZSOMBOR (2005): Inaktív középkorú emberek és háztartások: ösztönzők és korlátok. *Közpénzügyi füzetek*, 13.
- CSERES–GERGELY ZSOMBOR–SCHARLE ÁGOTA (2010): Az állami foglalkoztatási szolgálat modernizációjának értékelése. Budapest Intézet, Budapest.
- DSG GLOBAL RESEARCH (2009): Válságkezelési kutatás: Mit tesznek a vezetők és a HR-esek recesszióban? Kutatási összefoglaló, február, <http://www.dsgglobal.hu/letoltesek>.
- DUSEK TAMÁS (2004): A területi elemzések alapjai. Regionális Tudományi Tanulmányok, 10. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, 245 o.
- ECFIN (2010): Hungary: Macro fiscal assessment. An analysis of the January 2010 update of the Convergence Programme, ECFIN/Ares(2010) 177831-EN, Brüsszel, 2010. április.
- EF (2007): Financial participation of employees in the European Union: Much ado about nothing, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin.
- ELEK PÉTER–SCHARLE ÁGOTA–SZABÓ BÁLINT–SZABÓ PÉTER ANDRÁS (2009): A fekete foglalkoztatás mér-

- téke Magyarországon. Megjelent: *Semjén András–Tóth István János* (szerk.) (2009) 84–102. o.
- FAZEKAS KÁROLY (2000): A külföldi működőtőke-beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 45. évf. 7. sz. 823–840. o.
- FAZEKAS KÁROLY–OZSVÁLD ÉVA (2010): The Geography of the 2008–2009 Crisis. The Case Of Hungary. Megjelent: *Gorzselak, G.–Goh, C.* (szerk.): Financial crisis in Central and Eastern Europe : From similarity to diversity. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Varsó, 91–105. o.
- FAZEKAS MIHÁLY–MEDGYESI MÁRTON–TÓTH ISTVÁN JÁNOS (2010): Az informális munkavégzést meghatározó tényezők Magyarországon. Kézirat.
- FELDSTEIN, M. (1976): Temporary layoffs in the theory of unemployment. *Journal of Political Economy*, 84. 937–957. o.
- FELDSTEIN, M. (1978): The effect of unemployment insurance on temporary layoff unemployment. *American Economic Review*, 68. 834–846. o.
- FERNER, A.–EDWARDS, P. (1995): Power and the Diffusion of Organizational Change within Multinational Enterprises. *European Journal of Industrial Relations*, Vol. 1. No. 2, 229–257. o.
- FIRLE RÉKA–SZABÓ PÉTER ANDRÁS (2007): A rendszeres szociális segély célzottsága és munkapiaci hatása. *Közpénzügyi füzetek*, 18. sz. http://www.3kconsens.hu/files/az_rs_z_celzottsaga_munkaeropiac__2007.pdf?PHPSESSID=8413f195e2715546954bcd15e6ac56e0.
- FODOR T. GÁBOR–NEUMANN LÁSZLÓ (2009): Government amends labour legislation in bid to tackle economic crisis. Eurofund, <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2009/07/articles/hu0907029i.htm>.
- FSZH (2010): Összefoglaló a munkaerő-kölcsönzők 2009. évi tevékenységéről. Foglalkoztatási és Szociális Hivatal. Budapest, http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_osszefogl_munkaero-kolcson_tevelyeny.
- GÁSPÁR KATALIN–KISS ÁRON (2009): A pénzbeli jóléti támogatások célzottsága. *Közpénzügyi füzetek*, 24.
- HADI, A. S. (1992): Identifying Multiple Outliers in Multivariate Data. *Journal of the Royal Statistical Society, Series (B)*, 54. 761–771. o.
- HAVASI ÉVA (2007): A transzferjévedelmek hatása a szegénységre, különös tekintettel a szegénység okán es jogán járó szociális juttatásokra. Kézirat.
- HEGEDŰS JÓZSEF–SOMOGYI ESZTER (2004): Lakáshitelezés, támogatási alternatívák és megfizethetőség. *Közgazdasági Szemle*, 51. évf. 3. sz. 193–217. o.
- HEGEDŰS JÓZSEF–STRUYK, R. J. (2005): Housing Finance. New and Old Models in Central Europe, Russia, and Kazakhstan. Local Government and Public Service, Budapest, 386 o.
- HOLLÓ DÁNIEL (2007): Háztartási eladósodottság és pénzügyi stabilitás, félünk kellene? *MNB Szemle*, november, 22–29. o.
- HOLLÓ DÁNIEL–PAPP MÓNICA (2007): Assessing Household Credit Risk: Evidences from a Household Survey. Lecture in Natinal Bank of Hungary, Visitor Centre, október 10.
- HORVÁTH ÁGNES–JAKAB M. ZOLTÁN–P. KISS GÁBOR–PÁRKÁNYI BALÁZS (2006): Myths and maths: macroeconomic effects of fiscal adjustments in Hungary. *MNB Occasional Papers*, 52. http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/ENMNB/Kiadvanyok/mnben_muhelytanulmanyok/mnben_op52/op_52.pdf.
- ILO (2009): Protecting People, Promoting Jobs. A Survey of Country Employment and Social Protection Policy Responses to the Global Economic Crisis. An ILO report to the G20 Leaders' Summit, Pittsburgh, szeptember 24–25., ILO, Genf.
- IMF (2007): Magyarország: Az adóreform egyes kérdései. IMF, (szerzők: *Coelho, I.–Bevan, D.–Ceriani, V.–Cui, Q.–Mullins, P.*).
- JENKINS, S. P. (1995): Easy estimation methods for discrete-time duration models. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 57. No. 1. 129–138. o.
- KAPITÁNY ZSUZSA–MOLNÁR GYÖRGY (2005): A magyar háztartások jövedelmi és fogyasztási mobilitása az ezredfordulón. Megjelent: *Kapitány Zsuzsa–Molnár György és Virág Ildikó*: Háztartások a tudás- és munkapiacian. KTI Könyvek 2., MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- KERTESI GÁBOR (2000): Ingázás a falusi Magyarországon. Egy megoldatlan probléma. *Közgazdasági Szemle*, 47. évf. 10. sz. 775–798. o.
- KERTESI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS (2003): Ágazati bérkülönbségek Magyarországon. II. Járadékokon való osztozkodás koncentrált ágazatokban, szakszervezeti aktivitás jelenlétében, *Közgazdasági Szemle*, 50. évf. 11. sz. 1049–1074. o.
- KEUZENKAMP, H. A. (2000): Probability, Econometrics, and Truth: The Methodology of Econometrics. Cambridge University Press, Cambridge.
- KISS GERGELY–VADAS GÁBOR (2006): A lakáspiac szerepe a monetáris transzmisszióban. *Közgazdasági Szemle*, 53. évf., 5. sz. 408–427. o.
- KIUTÁLJÁK... (2009): Kiutálják a határon túliakat a Szukiból Esztergomban. Hírszerző, október 28. http://hirszerzo.hu/profit/128272_kiutaljak_a_hataron_tuliakat_a_szukibol_es
- KOLTAY JENŐ–NEUMANN LÁSZLÓ (szerk.) (2005): Munkaiügyi kapcsolatok Magyarországon. Közékpép. Munkaerőpiaci Tükör 2005. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont-Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 35–203. o.

- KÖLLŐ JÁNOS (1997): A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon: számítások és számpéldák. Esély, 2. sz.
- KÖLLŐ JÁNOS (2002): Az ingázási költségek szerepe a regionális munkanélküliségi különbség fenntartásában. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, 2. sz. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- KÖLLŐ JÁNOS (2010a): Labor Market Implications of the Global Crisis in Hungary 2008–2009. Az Inequalities in the World of Work: The Effects of the Crisis elnevezésű projekt szakértői találkozója készített tanulmány. ILO-EU, Genf, 2010. május 1–18., kézirat.
- KÖLLŐ JÁNOS (szerk.) (2010b): Torzítanak-e a diplomások bérelőnyére vonatkozó adatok? A szürke- és feketegazdaság bérstabilitására gyakorolt torzító hatásainak elemzése. MTA KTI, Budapest, 124. o.
- KÖLLŐ JÁNOS–NACSA BEÁTA (2009): Wage Effects of the Financial and Economic Crisis – The Case of Hungary. Kézirat, december 7.
- KÖRÖSI GÁBOR–SURÁNYI ÉVA (2002): Dinamikus alkalmazkodás. Megjelent: *Fazekas Károly* (szerk.): Munkaerőpiaci Tükör 2002. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont-Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 157–160. o.
- KSH (2006): A Munkaerő-felmérés módszertana. Statisztikai módszertani füzetek, 46. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/munkfelmod.pdf>
- KSH (2008): Tájékoztató a kiemelten támogatott kistérségekről, 2008 <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kistersegimutato.pdf>.
- KSH (2009): Munkaerő-piaci módszertani háttér. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/modsz/modsz21.html>
- KSH (2010): A válság hatása munkaerőpiacra. Internetes kiadvány – www.ksh.hu, április, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/valsagmunkaeropiacra.pdf>.
- KSH (2010a): Magyarország, 2009. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 89 o. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2009.pdf>.
- KSH (2010b): Lakossági lakáshitelezés, 2009. II. félév. Statisztikai tükör, 4. évf. 48. sz. április.
- KSH (2010c): Lakáspiacek árak, lakásárindex 2007–2009. Statisztikai Tükör, 4. évf. 66. sz. június.
- KSH (2010d): Lakásépítések, építési engedélyek. 2010. I. félév. Gyorstájékoztató, 119. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, július 30.
- KUKELY GYÖRGY (2008): A külföldi működőtőke-beruházások hatása az ipar területi folyamataira Magyarországon, különös tekintettel a delokalizációra. Doktori értekezés.
- KUN J. ERZSÉBET (2003): Fogyatható szakszervezeti tagság, Népszabadság, szeptember 27.
- LAKI MIHÁLY (1994): Firm Behaviour During a Long Transitional Recession. *Acta Oeconomica*, Vol. 46. No. 3–4. 347–370. o.
- LŐCSEI HAJNALKA (2009): A gazdasági válság földrajza. MKIK Gazdaság- és Vállalkozáselemző Intézet, Budapest, július, <http://www.gvi.hu/index.php/hu/research/showItem.html?id=104>.
- LUCAS, E. R.–RAPPING, L. A. (1969): Real Wages, Employment and Inflation. *Journal of Political Economy*, 77. 721–757. o.
- MADDALA, G. S. (2004): Bevezetés az ökonometriába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- MANNING, A. (2003): The Real Thin Theory. Monopsony in Modern Labour Markets. *Labour Economics*, 10. 105–131. o.
- MCDONALD, I.–SOLOW, R. (1982): Wage bargaining and employment. *American Economic Review*, 71. 896–908. o.
- MCKERSIE, R. B.–CAPPELLI, P. (1982): Concession Bargaining. WP 1322-82 Sloan School of Management, Industrial Relations Section. <http://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/2014/SWP-1322-09057890.pdf;jsessionid=FB9FAC71ECA1F64178E810C76A6232A2?sequence=1>.
- MEDGYESI MÁRTON (2010) Jövedelemeloszlás nemzetközi összehasonlításban Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György* (szerk.) (2010) Társadalmi riport, Tárki, Budapest, 35–57. o.
- MESSINA, J.–STROZZI, C.–TURUNEN, J. (2009): Real Wages over the Business Cycle: OECD Evidence from the time and frequency domains. *Journal of Economic Dynamics and Control*, Vol. 33. No. 6. 1183–1200. o.
- MKIK GVI–Kopint–Tárki (2009): A gazdasági válság vállalati szemmel. Budapest, július http://www.gvi.hu/data/research/vallalatok_valsgaban_2009_03_tanulmany_090716.pdf.
- MKKT (2010): Technikai kivetítés 2010–2014. Költségvetési Tanács, 2010. március 25.
- MNB (2010a): Jelentés a pénzügyi stabilitásról. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, április, 83 o.
- MNB (2010b): Jelentés az infláció alakulásáról. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, június, 83 o.
- MNB (2010c): Tájékoztató az államháztartás és a háztartások pénzügyi számláinak előzetes adatairól. Adatok. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, augusztus 16.
- MUELLER, F.–PURCELL, J. (1992): The Europeanization of Manufacturing and the Decentralization of Bargaining: Multinational Management Strategies in the European Automobile Industry. *International Journal of Human Resource Management*, Vol. 3. No. 1. 15–34. o.
- MULTIRÁCIÓ KFT. (2008): Kisterületi Munkaügyi Statisztikai Rendszer. Összefoglaló az előállítható adatokról és a módszertanról. MultiRáció Kft., Budapest,

- október, <http://kisterseg.afsz.hu/include/static/hungarian/KMSRmodszertan2008.pdf>.
- MUNKAERŐPIACI TÜKÖR [2009]: Statisztikai adatok. Szerk.: Bálint Mónika, 225–312. o. <http://www.econ.core.hu/file/download/mt09/hu/statisztika.pdf>.
- NEMES NAGY JÓZSEF–JAKOBI ÁKOS–NÉMETH NÁNDOR (2001): A jövedelemegyenlőtlenségek térségi és településszerkezeti összetevői. *Statisztikai Szemle*, 79. évf. 10–11. sz. 862–884. o.
- NEMES NAGY JÓZSEF–NÉMETH NÁNDOR (2005): Az átmeneti és az új térszerkezet tagoló tényezői. Megjelent: *Fazekas Károly* (szerk.): *A hely és a fej. Munkapiac és regionalitás Magyarországon*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 75–137. o.
- NEUMANN LÁSZLÓ (2002): Does Decentralized Collective Bargaining Have an Impact on the Labour Market in Hungary? *European Journal of Industrial Relations*, 8. sz. 11–31. o.
- NEUMANN LÁSZLÓ–BODA DOROTTYA (2010): Vállalati bér-, és foglalkoztatáspolitikai, különös tekintettel az érdekképviseletek szerepére. Kutatási zárótanulmány, OFA, Budapest.
- NEUMANN LÁSZLÓ–NACSA BEÁTA (2004): A rugalmas alkalmazkodást elősegítő szerződéstípusok, különös tekintettel a Munka Törvénykönyve 2001. évi módosításának hatásaira. *Munkaügyi Szemle*, 4–5. sz.
- OECD (2008): Growing unequal? Income distribution and poverty in OECD countries. OECD, Párizs.
- OECD (2009a): Addressing the Labour Market Challenges of the Economic Downturn: A Summary of Country Responses To The OECD-EC Questionnaire. <http://www.oecd.org/dataoecd/15/29/43732441.pdf>
- OECD (2009b): Tackling the Jobs Crisis. The Labour Market and Social Policy Response. Háttér tanulmány az OECD miniszterek találkozájához, 2009. szeptember. Párizs, <http://www.oecd.org/dataoecd/54/62/43765276.pdf>.
- OECD (2010a): Strictness of employment protection – regular employment. StatExtracts, http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=EPL_R.
- OECD (2010b): Supporting labour demand. OECD Position Paper, 2010. július <http://www.oecd.org/dataoecd/13/37/45794539.pdf>
- OECD (2010c): OECD economic surveys: Hungary 2010, OECD, Párizs.
- PM (2009): Tájékoztató a gazdasági és pénzügyi folyamatokról. Pénzügyminisztérium, Budapest, szeptember 10., [http://www2.pm.gov.hu/web/szazalek5Chome.nsf/portalarticles/01624E19614DCD0EC125762D002AE8F/\\$File/200910_tajekoztato_a_gazdasagi_es_penzugyi_folyamatokrol.pdf](http://www2.pm.gov.hu/web/szazalek5Chome.nsf/portalarticles/01624E19614DCD0EC125762D002AE8F/$File/200910_tajekoztato_a_gazdasagi_es_penzugyi_folyamatokrol.pdf) (letöltve: 2010. 08. 21.).
- POÓR JÓZSEF: Kiút keresés a válságból – globális és helyi trendek. *Munkaügyi Szemle*, 2. sz.
- PSZÁF (2010): A Felügyelet 2010. évi második kockázati jelentése. Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete, Budapest, június, 112. o.
- PULAY GYULA (szerk.) (2009): A felnőttképzési rendszerek hatékonysága. nemzetközi összehasonlításban. Állami Számvevőszék Kutató Intézete, Budapest, [http://www.asz.hu/ASZ/tanulmányok.nsf/0/001EC2B38B1185B8C125764900482DF1/\\$File/t312.pdf](http://www.asz.hu/ASZ/tanulmányok.nsf/0/001EC2B38B1185B8C125764900482DF1/$File/t312.pdf).
- REIZER BALÁZS (2009): A válság hatása a munkanélküliségre. Kézirat.
- RENITENSEKET KÜLDIK EL... (2008): A renitenseket küldik el először a Suzukitól. Menedzserforum, december 19. http://www.mfor.hu/cikkek/A_renitenseket_kuldik_el_eloszor_a_Suzukitol.html
- RIGÓ MARIANN (2008): Estimating Union – Non-union Wage Differential in Hungary. Kézirat, Central European University, június.
- ROSEN, S. (1985): Implicit Contracts: A Survey. NBER Working Paper, No. W1635.
- SEMJÉN ANDRÁS–TÓTH ISTVÁN JÁNOS (2004): Rejtett gazdaság és adózási magatartás, 1996–2001. *Közgazdasági Szemle*, 51. évf. 6. sz. 480–497. o.
- SEMJÉN ANDRÁS–TÓTH ISTVÁN JÁNOS (szerk.) (2009): Rejtett gazdaság. Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válasza, KTI Könyvek, 11. MTA KTI, Budapest, 266 o.
- SEMJÉN ANDRÁS–TÓTH ISTVÁN JÁNOS–FAZEKAS MIHÁLY–MAKÓ ÁGNES (2009): Alkalmi munkavállalói könyves foglalkoztatás munkaadói és munkavállalói interjúk és egy kérdőíves munkavállalói felmérés tükrében. Megjelent: *Semjén András–Tóth István János* (szerk.) (2009) 150–183. o.
- SEMJÉN ANDRÁS–TÓTH ISTVÁN JÁNOS–MEDGYESI MÁRTON–MAKÓ ÁGNES (2009): Adócsalás és korrupció – lakossági érintettség és elfogadottság. Megjelent: *Semjén András–Tóth István János* (szerk.) (2009) 65–83. o. 228–258. o.
- SISSON, K. (2005): Pacts for Employment and Competitiveness: concepts and issues. Eurofound. <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef9960.htm>.
- SZABÓ ATTILA–GULYÁS LÁSZLÓ–TÓTH ISTVÁN JÁNOS (2009): Az adócsalás elterjedtségének változása – becslések a TAXSIM ágensalapú adócsalás-szimulátor segítségével. Megjelent: *Semjén András–Tóth István János* (szerk.) (2009) 65–83. o.
- SZIVÓS PÉTER–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.) (2008): Köz, teher, elosztás. *Tárki Monitor Jelentések*, Tárki, Budapest.
- TÁRKI (2010): Jövedelemegyenlőtlenség és szegénység Magyarországon, 2009. *Tárki Háztartás Monitor*, Tárki, Budapest.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (2005): Jövedelemeloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest..

- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (2010): Jövedelemeloszlás a konszolidációs csomagok és a válságok közepette Magyarországon. Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György* (szerk.) (2010) Társadalmi riport, Társki, Budapest, 17–35. o.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS–SEMJÉN ANDRÁS (1999): A magyar vállalkozások adózási magatartása és pénzügyi fegyelme. *Külgazdaság*, 48. évf., 1. sz. 29–55. o.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS (2008): Social Determinants of Undeclared Work in Hungary, http://www.wargo.hu/tij/publications/uw_hungary_en_081216.pdf
- VADAS GÁBOR (2007): Wealth Portfolio of Hungarian Households. Urban Legends and Facts. National Bank of Hungary Occasional Papers, 68. 1–33. o.
- VERICK, S.–ISLAM, I. (2010): The Great Recession of 2008–2009: Causes, Consequences and Policy Responses. IZA Discussion Paper, No. 4934. 2010. május.
- VILÁGBANK (2006a): Selected Issues in Fiscal Reform in Central Europe and the Baltic Countries 2005. Világbank, Varsó, 2006. február.
- VILÁGBANK (2006b): EU-8 Quarterly Economic Report, Special Topic: Public Finances and Growth in the EU8, Világbank, Varsó, 2006. május.
- VILÁGBANK (2007): Fiscal policy and economic growth: lessons for Eastern Europe and Central Asia, Világbank, Washington.
- WARD, T.–LELKES, O.–SUTHERLAND, H.–TÓTH, I. GY. (szerk.) (2009): European inequalities. Social inclusion and income distribution in the European Union. Társki, Budapest. 214 o.
- WEVER, K. S. (1995): Negotiating competitiveness: Employment relations and organizational innovation in Germany and the United States. Harvard Business School Press, Boston.